ALEKSEI TOLSTOI

5

ALEKSEI TOLSTOI

TEOSED

5

ALEKSEI TOLSTOI

Kannatuste rada

II

TRILOOGIA

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» · TALLINN 1976

V 2
T 63 A

Tõlgitud väljaandest:
А. Н. Толстой
ХОЖДЕНИЕ ПО МУКАМ
(Трилогия)
Книга первая и вторая
Советский писатель
Москва 1957

Tõlkinud *Aita Kurfeldt*

Kunstiliselt kujundanud *Paul Luhtein*

T 70302—380 / M 901 (16) — 76 TL—5—18—76

© Tõlge eesti keelde, «Eesti Raamat» 1976

Teine raamat

KAHEKSATEISTKÜMNES AASTA

Kolme vette kastetud,
kolmes veres pestud,
kolmes leelises keedetud.
Oleme puhtamad puhtast.

1

Kõik oli lõppenud. Vaikseks jäänud Peterburi tühjadel tänavatel keerutas külm tuul paberiprahti: sõjaväe käskkirjade, teatriafišside ja vene rahva «südametunnistuse ning patriotismi» poole pöörduvate üleskutsete katkeid. Kirjud paberilipakad nende külge kuivanud kliistriga roomasid pahaendeliselt kahisedes ühes piluisumadudega.

See oli kõik, mis oli järele jäänud pealinna hiljutisest kärarikkast ja joobnud möllust. Väljakuilt ja tänavailt olid kadunud arvukad jõudevahtijad. Tühjaks oli jäänud Talvepalee, mille katuse oli purustanud «Aurora» mürsk. Teadmata kuhu olid põgenenud Ajutise Valitsuse liikmed, mõjukad pankurid, kuulsad kindralid . . . Laastatud ja räpaseilt tänavailt olid kadunud hiilgavad tõllad, elegantsed naised, ohvitserid, ametnikud ja äre-vate mõtetega seltskonnategelased. Ikka sagedamini koputas öösiti vasar — kaupluste uksi taoti laudadega kinni. Mõnes vitriinis oli veel näha kas tükikest juustu või siis kuivanud pirukat. Aga see ainult suurendas igatsust kadunud elu järele. Ehmunud teekäija surus end vastu seina ja kõõritas patrullide poole — teovalmis meeste salkade poole, kes läksid, punane täht mütsi ees ja püss, ots allapoole, üle õla.

Põhjatuul hõngas pakast majade pimedaisse akendesse, lendas läbi paraaduste tühjaks jäänud kodadesse, puhudes välja möödunud toreduse varjusid. Hirmus oli Peterburi seitsmeteistkümnenda aasta lõpul.

Hirmus, arusaamatu, mittemõistetav. Kõik oli lõppenud. Kõik oli tühistatud. Üle pilutuisust puhtaks pühitud tänava jooksis pange ja pintsliga mees, närune kaabulott peas. Ta kleepis üha uusi ja uusi dekreete, ja need jäid majade põlistele soklitele valgete paikadena. Aukraadid, eraldusmärgid, pensionid, ohvitseride õlakud, jätt-täht, jumal, eraomand ja koguni õigus elada nagu soovid — tühistati. On tühistatud! Müürilehtede kleepija vaatas aeg-ajalt kaabu alt raevuselt sinnapoole, kus peegliklaasist akende taga kõndisid veel elanikud külmades tubades, vildid jalas ja kasukad seljas, ning kordasid käsi ringutades:

«Mis see siis on? Mis nüüd küll saab? Venemaa hukk, lõpp kõigele . . . Surm! . . .»

Akende juurde astudes nägid nad järgmist pilti: teisel pool tänavat asuva uhke eramaja ees, kus elas tema ekstsellents ja kus varem linnavaht hallile fassaadile kõõritades end sirgu ajas, seisab nüüd pikk kaetud veovanker ja mingisugused relvastatud mehed kannavad pärani lahti ustest välja mööblit, vaipu ja pilte. Sissekäigu kohal on punane lipuke, maja ees aga tammub tema ekstsellents, põskhabe nagu Skobelevil, kerge palitu seljas, ja ta hall pea tudiseb. Tõstetakse välja! Kuhu minna säärase pakasega? Kuhu tahad . . . Ja seda tehakse tema ekstsellentsiga, riigiaparaadi rattakesega, keda seni keegi puudutada ei tohtinud!

Saabub öö. On kottpime, ei põle ükski tänavalatern, ei paista valgust akendest. Ei ole sütt, aga räägitakse, et Smolnõi upub valgusesse, ja ka vabrikurajoonides olevat valgust. Piinatud, kuulidest puretud linna kohal ulub lumetorm, vilistab auklikes katustes: «Me hu-uukkume.» Ja pimeduses lajatavad paugud. Kes tulistab, miks, keda? Kas mitte seal, kus vilkuv tulekuma värvib lumepilvi? Seal põlevad viinalaod . . . Keldrites, purustatud vaatidest voolanud viinas on lämbunud inimesi . . . Kurat nendega, põlegu elusalt!

Oo, vene inimesed, vene inimesed!

Vene inimesed tulvasid, ešelon ešeloni järel, miljoniliste parvedena rindelt koju, küladesse, steppidesse, soodesse, metsadesse . . . Maa juurde, naiste juurde . . . Purukslöödud akendega vagunites seisid nad ligistikku, tihedalt, liikumatult, nii et surnutki poleks saanud

kokkusurutud inimeste vahelt välja tõmmata, aknast välja heita. Sõideti puhvritel, katustel. Inimesed külmusid ära, hukkusid rataste all, said sildadelt surmavaid hoope pähe. Nad vedasid kohvrites ja kompsudes igasugust varandust, mis neile iganes kätte oli sattunud, sest majapidamises võib ju kõike tarvis minna: kuulipildujat, ja suurtükilukku, ja surnult äravõetud räbalaid, ja käsigranaate, püsse, grammofoni, ja vagunipingilt äralõigatud nahka. Ainult raha nad ei viinud: see rämps ei kõlvanud isegi mitte vilkade keeramiseks.

Aeglaselt roomasid ešelonid mööda Venemaa tasandikke. Peatusid rammestunult jaamahoone ees, mille aknad olid sisse löödud, uksed ära kistud. Rõveda möirgamisega võtsid ešelonid vastu iga vaksali. Katuselt hüppasid alla hallid sinelid, tormasid püssilukke lõksutades jaamaülemat otsima, et siinsamas teha lõpp maailmakodanluse sabarakule. «Anna vedur! . . . Kas oled elust tüdinud, memmepoeg, et sind see ja teine võtaks! Saada ešelon välja . . .» Jooksid hingetuks jäänud veduri juurde, millelt nii masinist kui kütja olid steppi plaganud. «Süsi, puid! Lõhkuge tarasid, raiuge uksi, aknaid!»

Kolm aastat tagasi nad ei küsinud palju, kellega sõdida ja mille pärast. Nagu taevas oleks lõhenenud, maa värisema löönud: mobilisatsioon, sõda! Rahvas sai aru: oli kätte jõudnud hirmsate tegude aeg. Vana elu oli lõppenud. Käes on püss. Saagu mis saab, aga vana juurde me tagasi ei pöördu. Sajandeid on kannatatud ülekohtu all.

Kolme aasta jooksul saadi teada, mis on sõda. Ees kuulipilduja ja selja taga kuulipilduja: lama sõnniku, täide sees, kuni oled elus. Siis tuli suur vapustus, nii et pea läks segi, — revolutsioon . . . Toibudes märkasid küsida — aga kuidas jääb meiega? Kas jälle petetakse meid? Kuulasid agitaatoreid: tähendab, enne olime lollid, nüüd tuleb olla tark . . . Oleme küllalt sõdinud — läki koju arveid õiendama. Nüüd teame, kellele tääk makku pista. Nüüd pole keisrit ega jumalat. Meie üksi. Koju, maad jagama!

Nagu adraga käisid rindeešelonid üle Venemaa tasandike, päisates segi vaksaleid, purustades ronge, laastates linnu. Külades ja asulates hakkas kostma kriginat ja lõginat: seal viiliti püssiraudu lühemaks. Vene ini-

mesed kinnitasid end tõsiselt maa külge. Taredes aga põles pird nagu igivanadel aegadel ja perenaised kudusid kangast vanavanaemade telgedel. Näis, et aeg oli veerenud tagasi möödunud sajandeisse. See oli tol talvel, kui algas teine revolutsioon, Oktoobrirevolutsioon . . .

Näljane, piiramisrõngas, kustunud tehasekorstnatega Peterburi, mida rüüstasid külaelanikud ja vapustasid salanõud, linn, kus puhusid jäised põhjatuuled ning oli puudus söest ja leivast — see paljastatud inimajuga sarnanev linn kiirgas sel ajal Tsarskoje Selo jaama raadiolaineil pööraseid ideedepuhanguid.

«Seltsimehed,» karjus, külma õhku kõrisse tõmmates, graniitsoklilt kõhn, tagurpidi pähe pandud soome mütsiga noormees, «seltsimehed väejooksikud, teie pöörasite selja rästikutele-imperialistidele . . . Meie, Piiteri töölised, ütleme teile: õige, seltsimehed . . . Meie ei taha olla verise kodanluse palgasulasteks. Maha imperialistlik sõda!»

«Ma . . . ha . . . aa . . .» veeres laisalt läbi habemike sõdurite salga. Püsse ja kraamikompse seljast võtmata seisid nad väsinult ja raskelt keiser Aleksander III mälestussamba ees. Lund tuiskas tsaari suurele mustale kogule ja tema kärbitud sabaga hobuse nina all seisvale lahtinööbitud armetus palitus kõnelejale.

«Seltsimehed . . . Aga meie ei tohi püssi käest visata! Revolutsioon on hädaohus . . . Neljast ilmakaarest tõuseb meie vastu vaenlane . . . Tema kiskjakätes on kullamägesid ja hirmsaid hävitavaid relvi . . . Ta väriseb rõõmust, nähes meid veres lämbuvat . . . Aga meie ei löö vankuma . . . Meie relvaks on leegitsev usk ülemaailmsesse sotsiaalsesse revolutsiooni . . . See tuleb, see on ligidal! . . .»

Lause lõpu kandis tuul minema. Siinsamas mälestussamba juures peatus oma asja pärast laiaõlaline ülestõstetud kraega mees. Näis, et ta ei pane tähele ei mälestussammast, ei kõnelejat ega sõdureid kompsudega. Aga äkki köitis mingi lause ta tähelepanu, isegi mitte lause, vaid raevunud usk, millega see karjuti pronksist hobusenina alt:

«. . . Saage ometi aru . . . poole aasta pärast hävitame

alatiseks kõige neetuma kurjuse — raha . . . Ei nälga, ei puudust, ei alandust enam . . . Võta, mis sul vaja on, ühiskondlikust laost . . . Seltsimehed, kullast aga ehitame avalikud väljakäigukohad . . .»

Aga nüüd lendas tuisk sügavale kõneleja kõrri. Pahameelest kõverasse tõmbudes hakkas ta kõvasti köhima — ja ei saanud enam pidama: kopsud ähvardasid lõhkeda. Kõrgete mütsidega sõdurid seisid veidi aega, vangutasid pead ja läksid laiali — kes vaksalisse, kes läbi linna teisele poole jõge. Kõneleja ronis soklilt alla, küüntega mööda külmunud graniiti libisedes. Ülestõstetud kraega mees hõikas teda tasa:

«Tervist, Rubljov!»

Ikka veel köhides nööpis Vassili Rubljov paliturãbalat kinni. Kätt andmata vaatas ta kurja pilguga Ivan Iljitš Teleginile otsa:

«Noh? Mis vaja?»

«Hea meel on, et kohtasin sind . . .»

«Need kuradi puupead,» ütles Rubljov, vaadates läbi lumesaju ähmaselt paistva vaksali ja selle lähedal hunnikusse pandud kolu poole, mille juures seisid salkadena ikka needsamad täidest puretud habemikud rindemehed, «kas nendele saab siis midagi selgeks teha? Jooksevad rindelt nagu tarakanid. Lollakad . . . Siin on vaja terrorit . . .»

Ta kohmas käsi haaras tuisutuult . . . Ja rusikas tagus midagi sellesse tuulde. Käsi langes alla, Rubljov lõdises külmast . . .

«Rubljov, kulla mees, te tunnete mind hästi . . .» (Telegin käänas krae tagasi ja kallutas end Rubljovi mullakarva näo juurde.) «Seletage mulle, jumala pärast . . . Me poeme ju silmusesse . . . Sakslased, kui nad tahavad, on nädala pärast Petrogradis . . . Mõistate, — ma pole iial tundnud huvi poliitika vastu . . .»

«Kuidas nii — pole tundnud huvi?» Rubljov läks üleni turri, pöördus kohmakalt tema poole. «Aga mille vastu sa siis huvi tundsid? Nüüd on see, kes ei tunne huvi, — teab, kes see on?» Ta vaatas raevuselt Ivan Iljitšile silma. «Erapooletu . . . rahvavaenlane . . .»

«Just nimelt, ja ma tahan sinuga kõnelda . . . Aga sina räägi inimese moodi.»

Ivan Iljitš läks samuti viha pärast turri. Rubljov tõmbas läbi sõõrmete sügavalt õhku sisse.

«Sa oled veidrik, seltsimees Telegin . . . Noh, mul pole ju aega sinuga juttu ajada, — kas saad sellest aru? . . .»

«Kuule, Rubljov, tead, missuguses olukorras ma praegu olen . . . Kas oled kuulnud: Kornilov kihutab Doni üles?»

«Oleme kuulnud.»

«Mina lähen kas Donile . . . või lähen teiega . . .»

«Kuidas siis nii: kas sinna või sinna?»

«Aga just nii — millisesse uskuma jään . . . Sina oled revolutsiooni poolt, mina Venemaa poolt . . . Aga võib-olla olen ka mina revolutsiooni poolt. Tead, mina olen tegevväe ohvitser . . .»

Viha kustus Rubljovi tumedates silmades, neis oli ainult magamata ööde väsimus.

«Hüva,» ütles ta, «tule homme Smolnõisse, küsi mind . . . Venemaa . . .» Ta vangutas muiates pead. «Selle sinu Venemaa peale võid hullupööra vihastada . . . Punane udu kerkib silmade ette . . . Aga, muide, tema eest sureme kõik . . . Mine praegu Balti vaksali. Seal vedelevad oma kolm tuhat väejooksikut kolmandat nädalat põrandal . . . Pea nendele miitingut, agiteeri nõukogude võimu kasuks . . . Ütle, Petrogradil on leiba vaja, meil on sõjamehi vaja . . .» Ta silmad tõmbusid jälle kuivaks. «Ütle neile: kui aga hakkate ahju peal vatsa sügama — saate otsa nagu koerakutsikad. Tehakse teile revolutsioon pehme koha peale . . . Tao neile see sõna pealuusse! . . . Mitte keegi teine ei päästa Venemaad, ei päästa revolutsiooni, — ainuüksi nõukogude võim . . . Said aru? Praegu pole maailmas midagi tähtsamat kui meie revolutsioon . . .»

Mööda jäätunud treppi läks Telegin pimedas üles viiendale korrusele, kus asus tema korter. Kobas ust. Koputas kolm korda, ja veel ühe korra. Oli kuulda — keegi tuli ukse juurde. Lühikese vaikimise järel küsis tasane naisehääl:

«Kes on?»

«Mina, mina, Daša.»

Ukse taga ohati. Kett kõlises. Kaua ei andnud uksehaak järele. Oli kuulda, kuidas Daša sosistas: «Ah jumal, jumal.» Viimaks avas ta ja läks otsekohe mööda pimedat koridori ära ning kadus kuhugi.

Telegin sulges hoolikalt kõik uksehaagid ja -riivid. Võttis kalossid ära. Kobas taskutes — kurat, tikke ei ole. Riideid seljast võtmata, müts peas, käed ette sirutatud, järgnes ta pimedasse kadunud Dašale.

«Küll on jõledus,» ütles ta, «jälle ei põle. Daša, kus sa oled?»

Pärast vaikimist vastas Daša tasa kabinetist:

«Põles, kustus ära.»

Telegin astus kabinetti; see oli kõige soojem tuba kogu korteris, aga täna oli ka siin jahe. Ta pingutas silmi — need ei seletanud midagi, polnud kuulda isegi Daša hingamist. Ta tahtis kangesti süüa, eriti meelsasti oleks joonud teed. Aga ta tundis: Daša ei olnud midagi valmistanud.

Käänanud palitukrae tagasi, istus Ivan Iljitš diivani kõrvale tugitooli, näoga akna poole. Lumises pimeduses eksles mingi ähmane valgus. Võib-olla Kroonlinnast, võib-olla kuskilt lähemalt kobati helgiheitjaga taevast.

«Peaks ahju küdema panema,» mõtles Ivan Iljitš. «Kui küsiks õige Dašalt ettevaatlikult, kus tikud on?»

Aga ta ei söandanud. Kui teaks täpselt, mis Daša teeb, — nutab, tukub? Oli kuidagi liiga vaikne. Nende mitmekorruselises majas valitses kõrbevaikus. Ainult harvad paugud plaksusid kuskil nõrgalt. Äkki lõid kuus elektripirni kroonlühtris pisut hõõguma, punakas tuli valgustas nõrgalt tuba. Daša oli kirjutuslaua juures; ta istus, kasukas ümber, selle all oli veel midagi, ja üks vildikus jalg välja sirutatud. Ta pea lebas laual, põsk oli kuivatuspaberil. Nägu oli kõhn, piinatud, silm lahti; isegi silmi ta ei sulgenud, istus ebamugavalt ebaloomulikult, ükskõik kuidas . . .

«Dašake, ei tohi ju niimoodi,» ütles Telegin kuidagi kõlatult. Tal hakkas Dašast päris väljakannatamatult kahju. Ta läks laua juurde. Aga punased niidikesed lampides lõid värisema ja kustusid. Valgust ei olnud rohkem kui vaid mõneks sekundiks.

Telegin jäi Daša selja taha seisma, kummardus hinge kinni pidades. Oleks ju päris lihtne — noh, kas või sili-

tada teda vaikides. Aga Daša oli otsekui surnukeha, ta ei vastanud millegagi tema lähenemisele.

«Daša, ära piina ennast ometi nii . . .»

Kuu aja eest oli Daša sünnitanud. Tema laps, poiss, suri kolmandal päeval. Sünnitus oli enneaegne — see juhtus pärast hirmsat vapustust. Videvikus kargasid Marsi väljakul tema juurde kaks üleinimlikult suurt kogu lehvivais ürpides. Need olid arvatavasti needsamad «hüpikud», kes, erilised vedrud jalgade küljes, hirmutasid noil fantastilistel aegadel kogu Petrogradi. Nad kiristasid hambaid, vilistasid Daša peale. Ta kukkus. Nad kiskusid tal palitu seljast ja hüplesid minema üle Lebjažji silla. Tükk aega lamas Daša maas. Vihm piitsutas iilidena, võikalt kohisesid paljad pärnad Suveaias. Fontanka taga karjus keegi pikalt: «Appi!» Laps lõi jalaga Daša kõhus, palus luba sellesse maailma tulla.

Laps nõudis, ja Daša tõusis püsti, läks üle Troitski silla. Tuul surus teda vastu malmkäsipuid, märg kleit kleepus vastu jalgu. Ei paistnud ühtki tuld ega tulnud vastu ühtki teekäijat. All — lainetav must Neeva. Üle silla jõudes tundis Daša esimesi tuhusid. Ta sai aru, et ei jõua pärale, tahtis pääseda ainult puu juurde, najatuda tuulevarju. Siin, Krasnõje Zori tänaval, peatas teda patrull. Käega püssi kinni hoides kummardus sõdur ta elutu näo juurde:

«Riided ära võetud. Ah, lurjused! Ja vaata, veel raskejalgne!»

Tema viiski Daša koju, kandis viiendale korrusele. Põrutanud püssipäraga vastu ust, karjus ta väljavaatavale Teleginile:

«Kuhu see küll kõlbab, daamike kõnnib öösel üksinda väljas, pidi peaaegu tänaval sünnitama . . . Kuradid, juhmid pursuid . . .»

Sünnitus algas samal ööl. Korterisse ilmus jutukas ämmaemand. Tuhud lõppesid ööpäeva pärast. Poiss ei hinganud: oli neelanud vett. Teda laksutati, hõõruti, puhuti talle suhu. Ta krimpsutas nägu ja hakkas nutma. Ämmaemand ei kaotanud julgust, kuigi lapsel algas köha. Ta aina nuttis haledalt nagu kassipoeg, ei võtnud rinda. Siis lakkas nutmast ja ainult kägises. Kolmanda päeva hommikul sirutas Daša käe hälli poole ja tõmbas selle kohe tagasi: ta oli kombanud külma väikest keha.

Ta haaras selle, mähkis lahti, — lapse kõrgel pealael olid hõredad heledad juuksed püsti.

Daša hakkas metsikult karjuma. Sööstis akna juurde: purustada, alla viskuda, mitte elada . . . «Reetsin, reetsin . . . Ma ei saa, ma ei saa!» kordas ta. Telegin suutis teda hädavaevalt tagasi hoida, pani voodisse. Viis väikese surnukeha ära. Daša ütles mehele:

«Sel ajal, kui ma magasin, tuli tema juurde surm. Saa ometi aru — tal tõusid juuksekesed püsti . . . Piinles üksi . . . Aga mina magasin . . .»

Mitte mingisugused lohutused ei suutnud kustutada tema ettekujutusest piinavat nägemust poisi üksildasest võitlusest surmaga.

«Hea küll, Ivan, ma jätan järele,» vastas ta Teleginile, et mitte kuulda mehe rahulikku häält, mitte näha tema tervet, punapõskset ja kõigest viletsusest hoolimata «elurõõmsat» nägu.

Telegini tervist jätkus ülikülluses selleks, et varavalgest hilisööni kihutada katkiste kalossidega linnas ringi mõne väikese tööotsa, toiduainete, puude ja muu otsingul. Mitu korda päevas jooksis ta koju, oli haruldaselt toimekas ja tähelepanelik.

Aga just seda hella hoolitsust oli Dašal praegu kõige vähem vaja. Mida enam Ivan Iljitš ilmutas elujõudu ja toimekust, seda lootusetumalt eemaldus temast Daša. Terve päeva istus ta üksi külmas toas. Hea, kui tuli tukastus peale: tukub natuke aega, pühib käega üle silmade ja pole nagu vigagi. Läheb kööki, meenutades, et Ivan Iljitš palus midagi teha. Kuid kõige tühisemakski tööks ei jätkunud tahet ega jõudu. Novembrivihm aga tagus akendele. Tuul mühises Peterburi kohal. Selle külmaga lebas kalmistul mererannas poja surnud kehake, poja oma, kes ei olnud osanud isegi mitte kaevata . . .

Ivan Iljitš sai aru, et naine on hingeliselt haige. Tarvitses vaid elektril kustuda, ja kohe puges ta kuhugi nurka, istus tugitooli, kattis pea salliga ja konutas lohutamatus kurbuses. Aga elama pidi ju, elama pidi . . . Ivan Iljitš kirjutas Jekaterina Dmitrijevnale Moskvasse, kuidas tema õe Dašaga lood on, aga kirjad ei jõudnud pärale. Katja ei vastanud, või oli temaga samuti juhtunud midagi halba. Olid rasked ajad.

Daša selja taga tammudes astus Ivan Iljitš juhuslikult tikutoosile. Ta sai kohe kõigest aru: kui elekter oli kustunud, oli Daša võidelnud pimedusega, nukrusega, süüdates aeg-ajalt tikke. «Ai-ai-ai,» mõtles ta, «vaeseke, ta on ju terve päeva üksi.»

Ta tõstis ettevaatlikult tikutoosi üles: sinna oli jäänud veel mõni tikk. Siis tõi ta köögist juba hommikul valmis pandud ahjupuud, mis olid hoolikalt saetud vana riidekapi laudadest. Kabinetis maas kükitades hakkas ta tuld tegema väikesesse telliskividega pealt kaetud ahju, mille raudtoru ulatus üle terve toa. Süttinud pilpast tõusis meeldivat suitsulõhna. Tuul hakkas ulguma ahjuukse piludes. Lakke ilmus väriseva valguse sõõr.

Need omatehtud ahjud said hiljem laialt levinud nime «buržuikad» või «ptšolkad». Nad teenisid ausalt inimkonda kogu sõjakommunismi aja. Nad olid kas lihtsad — rauast, nelja jalaga ja ainult keeduvõruga, või keerulised, praeahjuga, kus sai kohvipaksust küpsetada karaskeid või isegi voblapirukat, või luksuslikud, mis olid kaetud kaminalt ärakistud kahlitega, — nad soojendasid, ja keetsid, ja küpsetasid, ja laulsid tule igavest laulu lumetormi ulgumise saatel.

Nende ahjude hõõguvate süte juurde kogunesid inimesed nagu vanadel aegadel kolde juurde, soojendasid külmetavaid käsi, oodates, millal teekannu kaas tantsisklema hakkab. Siin toimusid vestlused, mida kahjuks keegi kirja ei pannud. Tõmmanud lähemale kulunud tugitooli, istusid habemessekasvanud professorid, vildid jalas ja pleedid ümber, ning kirjutasid imelisi raamatuid. Näljast lausa läbipaistvad luuletajad panid paberile salme armastusest ja revolutsioonist. Ringis istuvad vandeseltslased jutustasid päid kokku pistes sosinal teateid, üks kummalisem ja fantastilisem kui teine. Ja palju suurepäraseid vanaaegseid korterisisustusi lendas noil aastail suitsuna taevasse läbi raudtorude.

Ivan Iljitš pidas väga lugu oma ahjust, määris selle pragusid saviga, riputas torude alla plekknõusid, et tõkat põrandale ei tilguks. Kui vesi teekannus keema hakkas, võttis ta taskust pakikese ja puistas suhkrut klaasi, hästi palju. Teisest taskust tõi nähtavale sidruni, mis oli täna päris ime läbi tema kätte sattunud (ta oli

vahetanud selle labakinnaste vastu invaliidilt Nevskil), valmistas magusa tee sidruniga ja pani Daša ette.

«Dašake, siin on sidruniga teed... Ja nüüd ma toon kohe «pilgutaja».»

Nii nimetati seadist plekktoosist, kus päevalilleõlis ujus taht. Ivan Iljitš tõi «pilgutaja», ja tuba valgustus vaevaliselt.

Daša istus nüüd juba inimese moodi tugitoolis ja rüüpas teed. Väga rahul olles istus Telegin tema lähedale.

«Tead, keda ma kohtasin? Vassili Rubljovi. Mäletad, minu juures töökojas töötasid isa ja poeg Rubljovid? Minu suured sõbrad. Isa — pagana kavalate silmadega; ühe jalaga maal, teisega tehases. Haruldane tüüp! Vassili aga oli juba siis bolševik, — tarkpea, õel nagu kurat. Veebruaris viis esimesena meie tehase välja tänavale. Ronis mööda pööninguid, otsis kardavoisid; räägitakse, et olevat ise neid vist pool tosinat surnuks peksnud... Pärast oktoobripööret aga on saanud suureks asjameheks... Niisiis, me ajasime temaga juttu... Kas kuulad mind, Daša?»

«Kuulan,» ütles Daša. Pani tühja klaasi lauale, toetas pea kõhnale rusikale ja vaatas «pilgutaja» värelevat tuld. Tema hallid silmad olid ükskõiksed kõige vastu maailmas. Nägu oli pikaks veninud, õrn nahk näis läbipaistev, ninake, mis varemalt oli olnud nii iseteadev, koguni kergemeelne, oli teravaks muutunud.

«Ivan,» ütles ta (vististi selleks, et väljendada tänulikkust tee ja sidruni eest), «ma otsisin tikke ja leidsin raamatute tagant karbi paberosse. Kui sul on vaja...»

«Paberossid! Need on ju veel vanad, Daša, minu kõige armsamad!» Ivan Iljitš ilmutas liialdatud rõõmu, kuigi oli paberossikarbi ise raamatute taha peitnud, mustade päevade jaoks. Ta hakkas suitsetama, aeg-ajalt Daša elutule profiilile kõõritades. «Ta tuleb siit ära viia kuhugi kaugele, päikese kätte,» mõtles ta.

«Nii et ma ajasin siis Vassili Rubljoviga juttu ja tema aitas mind tublisti, Daša... Ma ei usu, et need bolševikud nii äkki kaovad. Siin on asja tuum Rubljovis, mõistad?... Tõepoolest, neid pole keegi valinud. Ja nende võimgi ripub juuksekarva otsas — on ainult Piiteris, Moskvas ja veel siin-seal kubermangulinnades... Aga siin seisab kogu saladus võimu laadis... See võim on

elusoone kaudu seotud säärastega nagu Vassili Rubljov . . . Neid on vähe kogu meie maa kohta . . . Aga neil on usku. Kui tema peale ässitada lõvisid ja tiigreid või kõrvetada elusalt, ta laulab ka siis vaimustusega «Internatsionaali».»

Daša vaikis endiselt. Telegin segas ahjus tuld. Ahjuukse ees kükitades ütles ta:

«Saad sa aru, milleks ma kõnelen? Peab midagi ette võtma. Istuda ja oodata, kuni kõik laheneb, on piinlik . . . Istuda tee ääres, paluda armuandi on häbi. Mina olen terve inimene. Ma ei ole saboteerija . . . Mul, tõtt öelda, käed sügelevad . . .»

Daša ohkas. Ta vajutas silmalaud kokku, ripsmete alt veeres pisar. Ivan Iljitš hakkas nohisema:

«Muidugi, kõigepealt tuleb otsustada sinu küsimus, Daša . . . Sa pead leidma endas jõudu, et muremõtted eemale peletada . . . Nii nagu sina elad, see on ju hääbumine.»

Ta ei suutnud end hoida — rõhutas ärritatult seda sõna: hääbumine. Siis ütles Daša haleda lapsehäälega:

«Kas mina olen süüdi, et ma tookord ei surnud! Nüüd aga segan teid elamast . . . Teie tõite sidruni . . . Ma ei palu ju . . .»

«Kõnele siis veel!» mõtles Ivan Iljitš. Ta kõndis veidi aega mööda tuba, klõbistas küüntega vastu higist aknaklaasi. Lumi keerles, torm laulis, vihane tuul kihutas säärase jõuga, nagu lendaks ta, ajast endast ette jõudes, tulevastesse aegadesse kuulutama haruldastest sündmustest. «Kas saata ta välismaale?» pidas Ivan Iljitš endamisi aru. «Või Samaarasse, isa juurde? Kui keeruline see kõik on . . . Aga nõnda elada kauem enam ei või . . .»

Daša õde, Jekaterina Dmitrijevna, oli viinud oma mehe, Vadim Petrovitš Roštšini Samaarasse isa juurde, kus võis rahulikult ära oodata kuni kevadeni, ilma et oleks tarvitsenud väriseda iga leivatüki pärast. Kevadeks pidi bolševikele muidugi lõpp tulema. Doktor Dmitri Stepanovitš Bulavin määras isegi täpseid tähtaegu, nimelt: külmade lõpu ja kevadise teedelagunemise

alguse vahel asuvad sakslased pealetungile kogu rindel, kus Vene vägede jäänused pidasid miitinguid ja soldatite komiteed püüdsid asjatult keset kaost, äraandmist ja väejooksu leida uusi revolutsioonilise distsipliini vorme.

Dmitri Stepanovitš oli nende aastate jooksul vanemaks jäänud, ei elanud kuigi hästi ja kõneles veel rohkem poliitikast. Ta rõõmustas väga tütre tuleku üle ja hakkas otsekohe Roštšinit poliitiliselt töötlema. Tundide viisi istusid nad söögitoas samovari juures (kahepangelise mõlkis teemasina juures, mis oli oma sisemusest läbi lasknud terve järvetäie keeva vett ja mis vanaduses oli omandanud oskuse laulda kaua aega provintslikke samovarilaule, niipea kui temasse oli visatud süsi). Äärmiselt lohakalt riietatud, tursunud ja paksemaks läinud, hallide kammimata kiharatega Dmitri Stepanovitš suitsetas haisvaid paberosse, köhis, näost punaseks tõmbudes, ja kõneles, kõneles . . .

«Meie riigilogu on lennanud kus kurat . . . Sõja oleme kaotanud . . . Ärge pange pahaks, kui ma seda ütlen, härra alampolkovnik. Oleks tulnud viieteistkümnendal aastal rahu teha . . . Ja minna sakslaste juurde orjusesse ja õppusesse. Ja siis oleksid nad meile mõndagi õpetanud, siis oleksid meist võinud veel inimesed saada. Aga nüüd on lõpp . . . Arstiteadus, nagu öeldakse, on sel juhtumil võimetu . . . Jätke, palun! . . . Millega me hakkame end kaitsma, — kolmeharuliste hangudega? Juba tänavu suvel okupeerivad sakslased kogu lõunapoolse ja keskmise osa Venemaast, jaapanlased Siberi, meie mehemühakad ühes kuulsate kolmeharulistega kihutatakse tundratesse polaarjoone taha, ja algab kord ja kultuur ning lugupidav suhtumine isikusse . . . Ja tuleb meil *Russland* . . . millega mina olen väga rahul . . .»

Dmitri Stepanovitš oli vana liberaal ja pilkas nüüd kibeda irooniaga seda, mis enne oli «püha». Isegi kogu ta maja kandis seda endateotamise pitserit. Tolmuste akendega tube ei koristatud. Mendelejevi näopilt kabinetis oli kattunud paksu ämblikuvõrguga, taimed puupüttides olid kuivanud, raamatud, vaibad ja pildid lebasid ikka veel niisamuti kastides diivani all, sestsaadik kui Daša viimast korda, neljateistkümnenda aasta suvel siin oli käinud.

Kui Samaaras läks võim üle sovdepile[1] ja suurem osa arste keeldus töötamast koos «koerte ja vähkide saadikutega»[2], pakuti Dmitri Stepanovitšile kõigi linna haiglate juhataja kohta. Kuna tema arvestuse järgi tuli välja, et niikuinii on kevadeks Samaaras sakslased, siis võttis ta koha vastu. Ravimeid ei olnud, ja Dmitri Stepanovitš arstis ainult klistiiridega. «Kogu asi seisab soolikas,» kõneles ta assistentidele, vaadates neid iroonilise üleolekuga läbi pragunenud näpitsprillide. «Sõja ajal ei ole rahvas kõhtu puhastanud. Sorige veidi meie õnnistatud anarhia algpõhjustes — ja te satute kõhukinnisusele. Nõndaks, härrased . . . Tingimusteta ja üleüldine klistiir . . .»

Roštšinile jätsid jutuajamised teelauas ängistava mulje. Ta ei olnud veel paranenud põrutusest, mille oli saanud esimesel novembril Moskvas tänavavõitluses. Tookord juhatas ta junkrute roodu, kaitses Nikitskije väravate lähiseid. Strastnaja väljaku poolt rõhus peale Sablin bolševikkudega. Roštšin tundis teda juba Moskva-päevilt gümnasistina, ingelilusa poisikesena, kellel olid taevassinised silmad ja häbelik puna palgeil. Oli kummaline seostada intelligentsest vanast Moskva perekonnast pärinevat noormeest selle raevunud bolševiku või pahempoolse esseeriga — kurat neist aru saab —, kes, pikk sinel seljas, jooksis püssiga sellesama, Puškini ülistatud Tverskoi bulvari pärnade taga, kus alles hiljuti jalutas gümnasistist paipoiss, grammatika kaenla all. «Reeta Venemaa, sõjavägi, avada tee sakslastele, lasta vabadusse metsloom — ah siis, tähendab, selle eest võitlete teie, härra Sablin! . . . Alamväelastele, neile räpastele lurjustele, võib veel andeks anda, aga teile . . .» Roštšin heitis ise kuulipilduja taha (väikeses kaevikus Malaja Nikitskaja nurgal, Tšitškini piimapoe juures), ja kui peenike kogu pikas sinelis puu tagant jälle välja kargas, valas ta selle tinaga üle. Sablin pillas püssi maha ja istus, haarates kinni reiest kubemè juures. Peaaegu

---

[1] Sovdep — venekeelne lühend Tööliste, Soldatite ja Talupoegade Saadikute Nõukogu nimest. *(Tõlkija märkus.)*

[2] Pilkemoodustis «sobatšji i ratšji deputatõ» (koerte ja vähkide saadikud) sõnadest: «soldatskije i rabotšije deputatõ» (soldatite ja tööliste saadikud). *(Tõlkija märkus.)*

samal hetkel kiskus pommikild Roštšinil mütsi peast. Ta langes rivist välja.

Õeitsmendal lahinguööl laskus Moskvale paks kollane udu. Vaikis paukude plõksumine. Veel võitlesid siinseal üksikud laialipillatud junkrute, üliõpilaste ja ametnike salgakesed. Aga Avaliku Julgeoleku Komitee eesotsas semstvoarst Rudneviga lakkas olemast. Revolutsioonikomitee väed olid vallutanud Moskva. Juba järgmisel päeval võis näha tänavail noori erariietes mehi, kompsukesed käes, silmis vaenulik pilk. Nad hiilisid Kurski ja Brjanski vaksali poole . . . Ja kuigi neil olid jalas sõjaväe sääremähised või ratsaväelase saapad, ei pidanud neid keegi kinni.

Kui poleks olnud põrutust, oleks ka Roštšin ära läinud. Aga teda tabas kerge halvatus, siis pimedaksjäämine (ajutine) ja seejärel mingi pagana viperus südamega. Ta ootas ikka, et nüüd tulevad Peakorterist sõjaväed ja hakkavad Varblasemägedelt kuuetollistest Kremli pihta kõmmutama. Aga revolutsioon alles hakkas rahvamasside sügavusse tungima. Katja soovitas mehel ära sõita, unustada ajutiseks bolševikud ja sakslased. Noh, ja küllap edaspidi näeb.

Vadim Petrovitš alistus. Istus Samaaras, ilma et oleks doktori korterist väljunud. Sõi ja magas. Aga — unustada! Asudes igal hommikul lugema ajalehte «Vestnik Samarskogo Soveta», mida trükiti pakkimispaberile, pigistas ta lõualuud kokku. Iga rida tabas teda valusalt nagu piitsahoop.

«. . . Ülevenemaaline talupoegade saadikute nõukogu kongress kutsub Saksamaa ja Austria-Ungari talupoegi, töölisi ja sõdureid üles avaldama halastamatut vastupanu oma valitsuste imperialistlikele taotlustele . . . Kutsub üles Prantsusmaa, Inglismaa ja Itaalia sõdureid, talupoegi ja töölisi sundima oma veriseid valitsusi viivitamatult sõlmima kõigi rahvastega ausa demokraatliku rahu . . . Maha imperialistlik sõda! Elagu kõigi maade töötajate vendlus!»

«Unustada! Katja, Katja! Siin peab unustama isegi. Unustama tuhandeaastase mineviku. Endise suuruse . . . Pole veel möödunud sajandit sellest ajast, kui Venemaa dikteeris oma tahet Euroopale . . . Kuidas — kas siis alandlikult panna see kõik sakslaste jalge ette?

Proletariaadi diktatuur! Mäherdused sõnad! Rumalus! Oh, vene rumalus . . . Aga talumees? Oh, talumees! Valusalt tuleb tal tasuda oma tegude eest . . .»

«Ei, Dmitri Stepanovitš,» vastas Roštšin doktori pikkadele-laiadele arutlustele teelauas, «Venemaal leidub veel jõude . . . Meil on veel eluhinge sees. Meie ei ole sõnnikuks teie sakslastele . . . Võitleme veel! Kaitseme Venemaad! Ja karistame . . . Karistame karmilt . . . Andke aega . . .»

Katja, kolmas kaasvestleja teemasina juures, mõistis kõigist neist vaidlustest ainult üht, — et armastatud mees, Roštšin, on õnnetu ja kannatab nagu piinapingil. Roštšini lühikeseks lõigatud juustega ümmargune pea kattus hõbedaga, kõhn, aukuvajunud tumedate silmadega nägu oli otsekui söestunud. Kui ta raskeid käsi laua katkisel vahariidel kokku pigistades kõneles: «Me maksame kätte! Me karistame!» — paistis Katjale, et näe, inimene tuli koju solvununa, jõuetuna, ärapiinatuna, ja ähvardab kedagi: «Oota, sina seal, küll me juba õiendame sinuga arved . . .» Tõepoolest, kellele võis kätte tasuda Roštšin — õrn, delikaatne, surmani väsinud? Ega's ometi mitte neile räbaldunud vene soldatitele, kes külmadel tänavatel leiba ja paberosse mangusid! . . . Katja istus ettevaatlikult mehe kõrvale ja silitas ta kätt. Temas tulvas õrnus ja kaastunne mehe vastu. Katja ei võinud tunda viha: tundes seda kellegi vastu, oleks ta kõigepealt mõistnud hukka iseenda.

Ta ei saanud midagi sellest aru, mis toimus! Revolutsioon näis talle äikeseööna, mis oli laskunud Venemaa kohale. Ta kartis mõningaid sõnu: näiteks sovdep näis talle julma sõnana, revkom[1] — hirmsana nagu härja möirgamine, kes oli pistnud sagrise koonu läbi varbtara aeda, kus seisis väike Katja (lapsepõlves oli olnud säärane juhtum). Kui ta avas pruuni ajalehe ja luges: «Prantsuse imperialism tema süngete anastamisplaanide ja röövellike liitudega . . .» — ilmus tema kujutlusse vaikne Pariis sinkjas suveudus, vanilli ja kurbuse hõng, vulisevad ojakesed kõnnitee ääres, meenus tundmatu vana mees, kes kõndis tema järel kõikjal ja päev enne

[1] Lühendatult «revolutsionnõi komitet» — revolutsioonikomitee. *(Tõlkija märkus.)*

surma kõnetas teda aiapingil: «Teil ei tarvitse mind karta, mul on rinnaangiin, ma olen vana mees. Minuga on juhtunud suur õnnetus, olen hakanud teid armastama. Oo, kui armas on teie nägu . . .» Noh, mis imperialistid nad siis on, mõtles Katja.

Talv jõudis lõpule. Linnas liikus kuuldusi, üks imelikum kui teine. Räägiti, et inglased ja prantslased sõlmivad salaja rahu sakslastega, selleks et saata ühiselt vägesid Venemaa vastu. Jutustati kindral Kornilovi legendaarsetest võitudest, kes käputäie ohvitseridega purustab Punakaardi mitmetuhandelisi väesalku, vallutab staniitsasid ja annab neid ära, kui ta neid ei vaja, ja suveks valmistab ette üldpealetungi Moskvale.

«Ah, Katja,» kõneles Roštšin, «mina istun siin soojas, seal aga võideldakse . . . Nii ei tohi, ei tohi . . .»

Neljandal veebruaril läks doktori korteri akendest mööda rongkäik lippude ja loosungitega. Sadas laia lund, oli tõusmas lumetuisk, vaskpasunad möirgasid «Internatsionaali». Kärarikkalt vajus söögituppa doktor, müts peas ja kasukas seljas, üleni lumine.

«Härrased, sakslastega on rahu!»

Roštšin vaatas vaikides doktori laia, märga, endaga rahulolevalt muhelevat elumehenägu ja astus akna juurde. Seal läks lumetormi katkematu loori taga lõputu inimmeri, liikudes edasi kaelakuti koos, salkadena, karjudes ning naerdes, — sinelid, poolkasukad, naised ja poisikesed, — tulvas hall, põline Venemaa. Kust neid nii palju oli tulnud?

Roštšini hõbejas pingul kukal kadus nõutult õlgade vahele. Katja puudutas põsega ta õlga. Kõrge akna taga möödus temale arusaamatu elu.

«Vaata, Vadim,» ütles ta, «kui rõõmsad näod . . . Kas see on tõesti sõja lõpp? Raske uskuda — mäherdune õnn . . .»

Roštšin tõmbus temast eemale, surus selja taga käed kokku, tema suujoon oli karm.

«Vara rõõmustavad . . .»

Väikeses võlvlaega toas istusid laua taga viis meest — kortsunud pintsakud ja sõdurisärgid seljas. Nende näod olid magamatusest tumedad. Kalevist lauakattel, mis oli

mitmest kohast läbi põletatud, seisid paberite, suitsuotste ja leivatükkide vahel teeklaasid ja telefoniaparaadid. Vahetevahel avanes uks pikka, kõnekõminast sumisevasse koridori ja sisse astus laiaõlaline rihmrakmetega sõjaväelane, kes tõi pabereid allakirjutamiseks.

Juhataja, viies laua taga, väheldane lühikese halli pintsakuga mees, istus tugitoolis, mis oli liiga kõrge tema kasvu jaoks, ja näis tukkuvat. Ta vasak käsi oli pandud otsaesisele, nii et see kattis silmi ja nina; oli näha ainult sirge suu karedate vurrukestega ja raseerimata põsk liikuva muskliga. Ainult see, kes teda lähedalt tundis, võis märgata, et sõrmede vahelt, mis väsinult katsid ta nägu, vaatab terav, kaval silm kõnelejat, paneb tähele kaasvestleja ilmet.

Peaaegu lakkamatult helisesid telefonid. Seesama laiaõlaline, rihmadega sõjaväelane võttis kuuldetorud hargilt, kõneles poolvaljusti, katkeliselt: «Rahvakomissaride Nõukogu. Nõupidamine . . . Ei saa . . .» Aeg-ajalt rõhus keegi koridorist uksele, vasklink liikus. Akende taga möllas merelt puhuv tuul, vastu ruute peksis rahet ja vihma.

Kõneleja lõpetas. Istujaist langetas mõni pea, mõni haaras selle ümbert kinni. Juhataja nihutas käe kõrgemale paljale pealaele ja kirjutas sedelikese, kriipsutades ühe sõna kolm korda alla, nii et sulg tungis paberisse. Viskas sedeli vasakult kolmandale, kõhnale, mustade vurrudega, püstiste juustega mehele.

Kolmas vasakult luges läbi, muigas vurrudesse, kirjutas vastuse samale sedelile . . .

Ruttamata, pilk pööratud aknale, mille taga möllas tuisk, käristas juhataja sedeli väikesteks tükkideks.

«Sõjaväge ei ole, toiduaineid ei ole, kõnelejal on õigus, me rabeleme tühjuses,» ütles ta pisut kõlatu häälega. «Sakslased tungivad peale ja teevad seda ka edaspidi. Kõnelejal on õigus . . .»

«Aga on see siis lõpp? Missugune on väljapääs? Kapituleeruda? Minna põranda alla?» katkestasid teda hääled.

«Missugune on väljapääs?» Ta vidutas silmi. «Võidelda. Võidelda halastamatult. Lüüa sakslased puruks. Aga kui praegu ei löö puruks, — taganeme Moskvasse. Kui sakslased võtavad Moskva, — taganeme Uraali.

Loome Uraal-Kuznetski vabariigi. Seal on sütt, rauda ja sõjakat proletariaati. Evakueerime sinna Piiteri töölised. Üpris kena asi. Aga kui on vaja, — taganeme kas või Kamtšatkani. Üht, üht tuleb meeles pidada: säilitada töölisklassi paremik, mitte lasta seda maha tappa. Ja me vallutame jälle Moskva ja Piiteri . . . Läänes muutub asi veel kakskümmend korda . . . Bolševikel ei sobi nina norgu lasta, peast kinni haarata . . .»

Ootamatu elavusega kargas ta kõrgest tugitoolist üles, jooksis, käed taskuis, tammepuust ukse juurde, lükkas ühe poole lahti. Koridorist, paksu auru seest ja tuhmist valgusest vaatasid tema poole Piiteri tööliste vurrukad, kõhnad, kortsulised näod, põlevad silmad . . . Ta tõstis suure tindise käe:

«Seltsimehed, sotsialistlik isamaa on hädaohus! . . .»

2

Talve algul põrkas Lõuna-Vene raudteede sõlmjaamades kokku kaks inimvoolu. Põhja poolt põgenes apokalüptilise koleduse eest Doni, Kubani ja Tereki viljarikastele aladele seltskonnategelasi, ümberriietatud sõjaväelasi, kommersante, politseinikke, mõisnikke põlevaist mõisatest, aferiste, näitlejaid, kirjanikke, ametnikke ja noorukeid, kes haistsid Fenimore Cooperi aegu, ühesõnaga — mõlema pealinna toonane kärarikas ja kirju elanikkond.

Neile vastu liikus lõuna poolt katkematu vooluna Kaukaasia-tagune miljoniline armee relvade, suurtükkide ja mürskudega ning vagunitäite soola, suhkru ja riidekaupadega. Ristumiskohtadel tekkis tunglemine, kus töötasid valgekaardi spioonid. Staniitsakasakad sõitsid rongide juurde relvi kokku ostma, rikkad talumehed vahetasid vilja ja pekki riidekraami vastu. Jaamades sõelus bandiite ja väikesi sulisid. Kes kätte saadi, tehti vaikseks siinsamas rööbastel.

Punakaardi kaitsesalgad ei olnud kuigi tõhusad, nad murti läbi nagu ämblikuvõrk. Siin olid stepid, vabadus. Siin käidi juba vanal hallil ajal uljalt püstipäi. Kõik oli kindlusetu, voolav, ebaselge. Täna karjusid üle mitte-

kasakaist talupojad, väiketalunikud ja valisid sovdepi, järgmisel päeval aga kihutasid staniitsakasakad kommunistid mõõkadega laiali ja saatsid käskjala, kiri mütsis, Novotšerkasskisse ataman Kaledini juurde. Siin vilistati Piiteri võimu peale.

Aga novembri lõpust alates hakkas Piiteri võim juba tõsist keelt kõnelema. Tekkisid esimesed revolutsioonilised väesalgad: need olid poolpurustatud vaguneis edasiliikuvad madruste, tööliste ja kodutute rindemeeste ešelonid. Nad alistusid vastumeelselt juhtkonnale, määratsesid ja võitlesid raevukalt, aga vähimagi ebaõnnestumise korral taganesid ja pärast lahingut toimuvatel tulistel miitingutel ähvardasid komandöre lõhki kiskuda.

Juba siis väljatöötatud plaani järgi piirati Don ja Kuban ümber kolmest peasuunast: loode poolt tuli Sablin, lõigates Doni ära Ukrainast, poolrõngana lähenes Rostovile ja Novotšerkasskile Sievers, Novorossiiskist rõhusid peale Musta mere madruste väesalgad. Seestpoolt valmistati ette ülestõusu tehaste ja söekaevanduste piirkondades.

Jaanuaris jõudsid punased väesalgad Taganrogi, Rostovi ja Novotšerkasski lähedale. Donimaa staniitsades polnud vaen kasakate ja mittekasakaist talupoegade vahel veel nii pinevaks läinud, et oleks tulnud haarata relvad. Donimaa ei liigutanud ennast veel. Ataman Kaledini hõredad väed lahkusid punaste surve all rindelt ilma lahinguta.

Punaste oht lähenes üha ähvardavamalt. Taganrogis tõusid töölised üles ja lõid Kutjopovi vabatahtlike polgu linnast välja. Urjadnik Podtjolkovi punane väesalk purustas ja hävitas Novotšerkasski all atamani viimase katteüksuse.

Siis pöördus ataman Kaledin Doni kasakate poole viimase lootusetu üleskutsega saata kasakaist vabatahtlikke ainsasse kindlasse sõjaväelisse moodustisse — vabatahtlikku armeesse, mida formeerisid Rostovis kindralid Kornilov, Aleksejev ja Denikin... Aga atamani üleskutsele ei vastanud keegi.

Kahekümne üheksandal jaanuaril kutsus Kaledin Novotšerkasski lossis kokku atamanivalitsuse. Valges saalis võtsid ovaalse laua taga istet Doni Kasakate

Oblasti neliteist ringkonnavanemat, kuulsad kindralid ja esindajad «Anarhia- ja bolševismivastase võitluse Moskva keskusest». Suurekasvuline, tusane, rippuvate vurrudega ataman ütles sünge rahulikkusega:

«Härrased, pean teile teatama, et meie seisukord on lootusetu. Bolševike jõud suureneb iga päevaga. Kornilov kutsub kõik oma väeosad meie rindelt ära. Tema otsus on kõigutamatu. Minu üleskutse peale leidus Doni Oblasti kaitseks ainult sada nelikümmend seitse sõjameest. Doni- ja Kubanimaa elanikkond — vähe sellest, et ei toeta meid — on meile vaenulik. Miks on see nii? Kuidas nimetada seda hirmsat häbiasja? Oma naha hoidmine on meid hukka viinud. Ei ole enam kohusetunnet, ei ole au. Teen teile ettepaneku, härrased, panna volitused maha ja anda võim teistele üle.» Ta istus ja lisas siis juurde, ilma et oleks kellegi poole vaadanud: «Härrased, kõnelge lühemalt, aeg jookseb...»

Atamani abi, «Doni ööbik» Mitrofan Bogajevski, hüüdis talle kurjalt:

«Teiste sõnadega — te panete ette võim bolševikkudele üle anda?...»

Seepeale vastas ataman, et talitagu Doni kasakate valitsus nii, nagu ta heaks arvab, ja lahkus otsekohe koosolekult — läks, raskelt astudes, külgukse kaudu ära, oma ruumidesse. Ta heitis läbi akna pilgu pargis õõtsuvaile raagus puudele ja lootusetuile lumepilvedele ning hüüdis naist: see ei vastanud. Siis läks ta edasi, magamistuppa, kus küdes kamin. Ta võttis maha vormikuue ja kaelaristi, vaatas viimast korda, nagu veel mitte täiesti veendunud olles, lähedalt sõjakaarti, mis rippus voodi kohal. Punased lipukesed ümbritsesid tihedalt Doni jõge ja Kubani steppe. Nõel kolmevärvilise lipukesega oli torgatud Rostovi musta täppi. Ja see oli kõik. Ataman tõmbas siniste, lampassidega pükste tagumisest taskust lameda sooja brauningu ja laskis endale südamesse.

Üheksandal veebruaril viis kindral Kornilov oma väikese vabatahtliku armee, mis koosnes tervenisti ohvitseridest, junkrutest ja kadettidest, ning kindralite ja eriti tähtsate põgenike voorid Rostovist välja Doni taha, steppi.

Väike kalmõkinäoga tige kindral sammus eelväe hulgas jala, sõdurikott seljas. Voori keskel sõitis ühes vankris tiigrinahkse vaibaga kaetud õnnetu, bronhiiti põdev kindral Denikin.

Vaguni taga hõljusid halkjaspruunid, lumest paljad stepid. Läbi katkise akna puhus karge tuul, mis lõhnas sulanud maa järele. Katja vaatas aknast välja. Ta pead ja rinda kattis orenburgi rätik, mis oli seljal sõlme seotud. Sõdurisinel seljas ja katkine nokkmüts peas, tukkus Roštšin, jalad välja sirutatud. Rong liikus aeglaselt. Nüüd libises mööda pikk rodu kõrgeid raagus puid, mille kokkusurutud okste vahel mustendas tihedalt pesi. Künnivareste parvi keerles nende kohal, kiikus okstel. Katja nihkus aknale lähemale. Künnivaresed karjusid rahutult, metsikult — kevadiselt, niisamuti nagu olid karjunud kauges lapsepõlves — kevadvetest, ududest ja esimestest äikestest.

Katja ja Roštšin sõitsid lõunasse, — kuhu? Rostovi, Novotšerkasskisse, Doni staniitsadesse? Sinna, kus tõmbus keerdu kodusõja sõlm. Roštšin magas, pea alla vajunud, ta raseerimata nägu oli pingul, põlastavalt kokkusurutud suu ümber sügavad kortsud. Ja äkki hakkas Katjal hirm: see polnud tema nägu — see oli võõras, terava ninaga . . . Läbi akna tõi tuul künnivareste kisa. Vagun sõitis aeglaselt, rappudes pööranguil. Mööda porist maanteed, mis põiki steppi suundus, liikusid koormad — väikesed karvased hobused, poriga mätsitud vankrid, habemikud, võõrad, hirmsad inimesed. Roštšin hakkas unes kähisevalt, piinatult pooleldi norskama, pooleldi nagu oigama. Siis puudutas Katja värisevate kätega tema nägu:

«Vadim, Vadim . . .»

Mees katkestas otsekohe hirmsa heli. Kiskus lahti mõttetult vaatavad silmad.

«Ptüi, kurat, igasugust jõledust näed unes . . .»

Vagun peatus. Nüüd kostis peale künnivareste häälte ka inimeste omi. Mööda jooksis meestesaabastega naisi, kotid käes; tõugeldes, valgeid reisi näidates ronisid nad kaubavagunisse. Otse Katja kõrval ilmus kupeeaknale võidunud nokkmütsiga karvane pea, mis väikeste karu-

silmade juurest alates oli pulstunud habemesse kasvanud.

«Ega teil juhuslikult ei ole kuulipildujat müüa?»

Ülemisel lavatsil köhatati, keegi pööras end hoogsalt, vastas lõbusa häälega:

«Suurtükke on, aga kuulipildujad oleme kõik ära müünud.»

«Suurtükkidega pole meil midagi teha,» ütles talumees, suurt suud lahti ajades, nii et habe nagu viht kahele poole laiali nihkus. Ta ronis küünarnukkide abil aknast sisse, kavalalt kupee sisemust silmitsedes — kas ei saa ehk millegagi kaubale? Ülemiselt lavatsilt hüppas alla suurekasvuline soldat — lai nägu, sinised lapsesilmad ja ilusakujuline paljaksaetud pea. Tugeva liigutusega tõmbas ta sineli vöörihma kinni.

«Sina, ätt, nüüd mõni sõdija, sul on aeg ahju peale ronida pussu laskma.»

«See on õige,» ütles talumees, «et ahju peale. Ei, soldat, nüüdsel ajal ei saa ahju peal magada. Ei lasta magada. Peab endale elatist otsima.»

«Röövimisega?»

«Noh, mis sa's kohe nii . . .»

«Aga milleks sul kuulipildujat vaja on?»

«Kuidas ütelda?» Talumees ajas nina püsti, sasis kroobeda käega habet, ja kõike seda selleks, et varjata silmade sära — nii kavalalt naersid nad tal. «Poeg tuli mul sõjast koju. Muudkui räägib: sõida ja sõida korraks jaama, kuula järele, mis on kuulipilduja hind. Nelja puuda nisu eest ma võtaksin. Mis?»

«Kulakusugu,» ütles soldat ja naeris, «libedad, kuradid! Aga mitu hobust sul on, papi?»

«Kaheksa tükki on jumal andnud. Aga kas mõnd asja või sõjariista müüa ei ole?» Ta vaatas veel kord kupees ringi ja äkki naeratus kadus, silmad kustusid; ta pöördus ära, nagu ei oleks need mitte inimesed kupees, vaid praht, ja läks läbi pori mööda jaamaesist eemale, vehkides piitsaga.

«Kas nägite?» ütles soldat, vaadanud selge pilguga Katjale otsa. «Kaheksa hobust! Poegi aga on tal oma kakskeist hinge. Paneb nad hobuste selga ja läki uitama mööda steppi, — saamamehed. Ise aga — ahju peale, taguotsaga vilja sisse, saaki koguma.»

Soldat pööras pilgu Roštšinile, ja äkki kerkisid ta kulmud, nägu lõi särama.

«Vadim Petrovitš, teie?»

Roštšin vaatas kiiresti Katja poole, aga teha polnud enam midagi. «Tere,» — ta ulatas käe; soldat pigistas seda tugevasti, istus tema kõrvale. Katja nägi, et asi ei ole Roštšinile meeltmööda.

«Näh, saime kokku,» ütles ta hapult. «Rõõmustan, et näen sind hea tervise juures, Aleksei Ivanovitš ... Mina aga, nagu näed — maskeraad ...»

Katja taipas nüüd, et see soldat oli Aleksei Krassilnikov, Roštšini endine käskjalg. Vadim Petrovitš oli temast korduvalt jutustanud, pidades teda targa, andeka vene talumehe toredaks tüübiks. Oli kummaline, et Roštšin teda praegu nii külmalt kohtles. Aga nähtavasti mõistis Krassilnikov, miks. Naeratades süütas ta suitsu. Küsis poolvaljusti, asjalikult:

«Teie abikaasa?»

«Jah, võtsin naise. Saage tuttavaks. Katja, see on seesama minu kaitseingel, mäletad — ma jutustasin ... Oleme siis jao täis sõdinud. Aleksei Ivanovitš ... Noh, ega's midagi — soovin õnne häbistava rahu puhul ... Vene kotkad, he-hee ... Näe, nüüd rühin naisega lõuna poole ... Päikesele lähemale ...» (See «päike» kõlas halvasti, Roštšin kortsutas ägedasti nägu, Krassilnikov ei liigutanud kulmugi.) «Ei jää muud üle ... Tänulik isamaa tasus meile — täägiga kõhtu ...» Ta judises kogu kehast, nagu oleksid tal äkki täid kallal. «Väljaspool seadust, rahvavaenlased ... Nõndaks ...»

«Teie seisukord on täbar!» Krassilnikov vangutas pead, pilutades silmi akna poole. Seal kogunes rahvahulk katkise plangu taha raudteeaiakesse. «Olete nagu võõral maal! Mina saan teist aru, Vadim Petrovitš, aga teised ei saa. Te ei tunne meie rahvast.»

«Kuidas nii, ei tunne?»

«Ei tunne ... Ja pole iialgi tundnud. Ja teid on eluaeg petetud.»

«Kes pettis?»

«Petsime meie — soldatid, talumehed ... Teie pöörasite selja ja meie naersime. Eh, Vadim Petrovitš! Piiritu vapruse, armastuse tsaari ja Venemaa vastu — selle mõtlesid härrased välja ja meile, soldatitele, tuubiti

seda pähe ... Mina olen talupoeg. Praegu sõidan oma venna järele Rostovi; ta on haavatud, ohvitseri kuuliga rinnast läbi lastud; võtan ta kaasa ja — tagasi maale ... Võib-olla hakkame põldu harima, võib-olla sõdima ... Saab näha ... Sõdima aga hakkame oma tahtmise järgi — ilma trummipõrinata, karmilt ... Ei, ärge sõitke lõunasse, Vadim Petrovitš. Head te sealt ei leia ...»

Hiilgavate silmadega talle otsa vaadates tõmbas Roštšin keelega üle kuivade huulte. Krassilnikov silmitses üha tähelepanelikumalt seda, mis toimus aias. Seal palsus vihane häältekõmin. Mitu inimest ronis puude otsa vaatama.

«Ma ütlen: niikuinii te rahvast jagu ei saa. Te olete nagu välismaalased, pursuid. See on praegu hädaohtlik sõna, niisama hea kui ütelda — hobusevargad. Eks kindral Kornilov ole ju kange sõjamees küll, — isiklikult pani mulle Georgi risti rinda. Aga mis tuli välja, — mõtles staniitsad üles kihutada Asutavat Kogu toetama, aga tuli soss: sõnad pole õiged, ja tema ometi peaks nagu rahvast tundma ... Räägitakse, et rabelevat teine nüüd Kubani steppides nagu koer hundikarjas ... Talumehed aga kõnelevad: «Pursuid on marus, et neile Moskvas voli ei anta ...» Ja püssid on neil juba, selles võite kindel olla, igaks juhuks puhastatud ja määritud. Ei, Vadim Petrovitš, minge abikaasaga pealinna tagasi ... Seal on teil julgem kui harimatu maarahva hulgas. Vaadake, mis nad teevad ...» Ta kõrgendas äkki häält, tusanes. «Tapavad ta kohe ära ...»

Aias lähenes asi nähtavasti lõpule. Kaks metsiku näoga rässakat sõdurit hoidsid tugevasti kinni igerikku mehikest, kelle baikatekist tehtud kuub oli rinnal lõhki käristatud. Ta raseerimata nägu paistetanud ninaga oli surnukahvatu, värisevate huulte nurgast voolas verenire. Hiilgavate, hirmust pungis silmadega jälgis ta noort tulivihast naist. See kord kiskus endal peast sooja rätikut, kord kükitas seelikuid saputades, kord sööstis kahvatu mehe juurde, haaras tal turris juustest kinni ja karjus isegi mingi joovastusega:

«Varastas, seeliku alt tõmbas välja, häbematu! Anna raha tagasi!» Ta haaras mehel põskedest kinni ja jäi liikumatuks.

Kahvatu mees keeras end ootamatult ta sõrmede

vahelt välja, aga rässakad vajusid talle peale. Naine kiljatas. Siis ilmus inimesi laiali tõugates sündmuskohale toonane karupeaga talumees, lükkas naise õlaga kõrvale ja andis kahvatule mehele lühidalt, peremehelikult vastu nägu: «Ii-eh!» See vajus kohe maha. Lähema puu otsas karjus keegi pikakäiseline, end alla kallutades: «Tapetakse!» Rahvahulk nihkus kohe kokku. Kummarduti keha kohale ja aeti end jälle sirgu, vehkides rusikatega.

Vaguniaken libises rahvahulgast mööda. Viimaks ometi! Allasurutud karjest oli Katjal nagu kämp kurgus. Roštšin krimpsutas põlastavalt nägu. Krassilnikov vangutas pead:

«Ai, ai, ai, ja kindlasti tapsid ilmaasjata. Need eided ässitavad küll igaühe üles. Ei mees ole nii verejanuline kui nemad. Mis neist nende nelja aasta jooksul on saanud — te ei usu! Me tulime sõjast tagasi, vaatame — naised on hoopis teised. Nüüd ei saa neid ohjadega silitada, — pead ise valvel olema, head nägu tegema. Ah, küll on naised tragiks läinud . . .»

Esimesel pilgul näib arusaamatu, miks viisid «Venemaa päästmise organiseerijad» — ülemjuhatajad Aleksejev ja Lavr Kornilov — käputäie ohvitsere ja junkruid, viis tuhat meest, ühes armetu suurtükiväega, peaaegu ilma mürskude ja padruniteta, lõunasse, Jekaterinodari juurde, otse bolševismi möllu sekka, mis oli haaranud Kubani kasakate pealinna poolrõngana.

Rangelt strateegilist plaani siin ei olnud. Vabatahtlik armee oli välja löödud Rostovist, mida ta kaitsta ei suutnud. Revolutsioonitorm kihutas teda Kubani steppidesse. Aga oli olemas poliitiline plaan, mis osutus õigeks kaks kuud hiljem. Rikas kasakkond pidi möödapääsmatult üles tõusma mittekasakatest talupoegade vastu — see on, kogu mujalt tulnud elanikkonna vastu, kes elas kasakamaade rentimisest ja kellel polnud mingeid õigusi ega privileege. Kubanimaal tuli ühe miljoni neljasaja tuhande kasaka kohta üks miljon kuussada tuhat mittekasakast talupoega.

Mittekasakatest talupojad pidid tahes-tahtmata püüdma maad ja võimu enda kätte haarata. Kasakkond

aga pidi tahes-tahtmatult üles tõusma oma eesõiguste kaitseks. Mittekasakatest talupoegi juhtisid bolševikud. Kasakad ei tahtnud algul mingit võimu enda üle: mis oli siis parem, kui istuda mõisnikkudena staniitsades! Aga ühel veebruaripäeval sisenes kasakapäritoluga seikleja Golubov koos kahekümne seitsme kasakaga Novotšerkasskis ataman Nazarovi välistaabi istungile ja püssilukkude lõksutamise saatel karjus nagaani viibutades: «Püsti tõusta, lurjused, nõukogude ataman Golubov tuleb võimu üle võtma!» ning järgmisel päeval laskiski linna taga salus maha ataman Nazarovi ühes staabiga (selleks et võtta atamanikepp enda kätte). Golubov laskis maha veel umbes kaks tuhat kasakaohvitseri, tormas siis steppidesse, võttis seal kinni Mitrofan Bogajevski, hakkas teda mööda miitinguid vedama, agiteerides vaba Doni ja oma atamanivõimu eest, ja lõpuks tapeti ta ise miitingul Zaplavskaja staniitsas. Nii jäi kasakkond ilma juhita. Ja lisaks rõhus põhja poolt peale kannatamatu, näljane ja turris Suur-Venemaa.

Asuda Jekaterinodari, hakata kasakkonna juhiks, mobiliseerida regulaarne kasakavägi, lõigata bolševistlikust Venemaast ära Kaukaasia, lõigata ära Groznõi ja Bakuu nafta, kinnitada oma ustavust liitlastele — säärane oli esialgu selle vabatahtliku armee väejuhatuse plaan, mis asus, nagu seda hiljem nimetati, «jäisele sõjakäigule».

Madrus Semjon Krassilnikov (Aleksei vend) heitis raudteetammi lähedal jääraku pervel ühes teistega põllule maha. Tema kõrval uuristas maaväelane labidaga kiiresti mulda nagu mutt. Kaevunud maasse, pistis ta püssi välja ja pöördus Semjoni poole:

«Poe sügavamale maa sisse, vennas!»

Suuri vaevu kaevas Semjon kleepuvaid kampu enda alt välja. Kuulid lendasid pea kohal. Labidas kõlises vastu telliskivi. Semjon vandus, tõusis põlvedele, ja kohe sai ta nagu kuuma hoobi rindu. Hing jäi kinni ja ta kukkus näoli kaevatud auku.

See oli üks rohkearvulistest lühikestest lahingutest, mis tõkestasid vabatahtliku armee teed. Nagu peaaegu alati, olid punaste jõud suuremad. Aga nad võisid või-

delda, võisid ka taganeda, ilma et neil sellest suurt häda oleks olnud: sellel sõja esimesel perioodil ei olnud lahingu võitmine neile tingimata tarvilik. Kas oli siis positsioon ebasoodus või hammustasid «kadetid» liiga teravasti vastu, — hüva, teeme neile teinekord tuupi, ja nad lasksid Kornilovi läbi.

Vabatahtlikule armeele oli iga lahing elu ja surma küsimuseks. Armee pidi võitma ja ühes vooride ning haavatutega veel päevateekonna võrra edasi liikuma. Taganeda polnud kuhugi. Seepärast panid korniilovlased igas lahingus meeleheitlikult mängu kogu jõu — ja võitsid. Nii oli ka seekord.

Kuulipildujatule all maha heitnud ahelikest poole versta kaugusel seisis mulluse heinakuhja otsas Kornilov, jalad harkis. Küünarnukid üles tõstetud, vaatas ta binoklisse. Ta seljal kõlkus lõuendist kott. Must, halli karusnahaäärisega pealisriideta poolkasukas oli lahti nööbitud. Tal oli palav. Binokli all oli kangekaelselt püsti hallide habemetüügastega kaetud lõug.

All seisis end heinakuhja vastu surudes porutšik Dolinski, ülemjuhataja adjutant — suurte silmadega tumedakulmuline noormees ohvitserisineli ja uljalt lotsilöödud mütsiga. Ärevusest neelatades vaatas ta alt üles ülemjuhataja halli lõua poole, nagu seisaks selles habemetüügastikus — hirmus inimlikus ja lähedases — praegu kogu pääsemine.

«Ekstsellents, tulge alla, palun teid, te saate pihta,» kordas Dolinski. Ta nägi, kuidas Kornilovi lillad huuled lahti tõmbusid ja suu kramplikult irevile kiskus. Tähendab, asi on halb. Dolinski ei vaadanud enam pruunikasrohelisse steppi, kus mustade tillukeste kogudena tõusid maast bolševike tihedad ahelikud ja liikusid joostes edasi. Sinna läksid šrapnellid — ssiuk, ssiuk. Aga ta teadis ju — mürske on vähe, kurat, vähe . . . Põmmm, — mürtsus tõsiselt punaste kuuetolline õhkulastud silla taga . . . Tõtlikult täksis kuulipilduja. Ja mesilastena sumisesid kuulid kuskil lähedal ülemjuhataja pea kohal.

«Ekstsellents, te saate pihta . . .»

Kornilov langetas binokli. Ta pruun, mustade lõokesesilmadega kalmõkinägu oli kortsu tõmbunud. Heintel tammudes pöördus ta ümber, kummardus kuhja taga seisvate jalastunud tekiinide, oma isikliku konvoi poole.

Need olid kõhnad, kõverjalgsed mehed määratu suurte ümmarguste lambanahksete mütside ja triibuliste lõhekarva tšerkessikuubedega. Nad seisid liikumatult, maaliliselt, hoides suitsetest kõhnu hobuseid.

Järsu, haukuva häälega andis Kornilov käsu, osutades käega jääraku suunas. Tekiinid kargasid hobuste selga nagu kassid — üks hõikas kurguhäälega midagi oma keeli; nad tõmbasid kõverad mõõgad välja ja kihutasid traavis, siis aga galopis steppi, jääraku poole, kus mustendas põld ja selle taga paistis raudteetammi triip.

Semjon Krassilnikov lebas nüüd küljeli: nii oli kergem. Veel tund aega tagasi oli ta olnud tugev ja vihane, nüüd aga oigas ta nõrgalt, sagedasti, vaevaga verd välja sülitades. Temast paremal ja vasakul tulistasid seltsimehed korratult. Nad vaatasid sinnasamasse kuhu temagi — halkjaspruunile laugele künkale teisel pool jäärakut. Sellest kihutasid laavana alla ratsanikud, umbes viiskümmend meest. See oli ratsareservi rünnak.

Selja tagant lähenes keegi joostes, langes põlvili Krassilnikovi kõrvale ja karjus, karjus hääle katkemiseni, vehkides mausriga. Ta kandis musta nahkkuube. Ratsanikud tormasid jäärakusse. Nahkkuues mees karjus mittesõjaväeliselt, kuid hirmus tarmukalt:

«Ei tohi taganeda, ei tohi taganeda!»

Ja nüüd kerkisid jääraku siinpoolse perve kohale suured mütsid, — kostis veniv kisa nagu tuule ulgumine. Tekiinid tormasid esile. Lamades oma hobuste lakkadel, triibulised bešmetid seljas, kihutasid nad mööda kleepuvat põldu, kus vagudel oli veel määrdunud lund. Kapjade küljest lendas üles porikampu. «I-aaaa-i-aaaa,» kriiskasid papaahade alt väikesed irevil hammastega, tõmmud, vurrudega näod. Juba oli näha kõverate mõõkade veeläiget. Oh, ei meie omad ratsarünnakut välja kannata! Hallid sinelid tõusid põllult. Tulistasid, taganesid. Nahkkuuega komissar hakkas vehkima, kargas ligi ja virutas ühele vastu selga:

«Edasi, täägivõitlusse!»

Krassilnikov nägi: üks triibuline bešmett veeres nagu meelega hobuse seljast alla, ja ehmunult ringi vaadates kihutas hobune eemale. Mööda ahelikku raksatas raualõgin, suitsuste keradena, kollase tulena lõhkesid šrap-

nellid. Ja liiga suure sineliga sõdur Vaska, naljahammas ja lõbus poiss, näis kaotavat pea. Viskas püssi maha. Näost üleni valge, suu pärani, vaatas ta pealetormavat surma. Tekiinid tulid üha lähemale, kasvasid ühes hobustega. Üks oli ees — hobune kihutas, koon maas nagu koeral. Tekiin oli end sirgu ajanud, seisis jalustes, mantli hõlmad lehvisid.

«Lurjus!» Krassilnikov sirutas käe püssi järele. «Oh, komissar on omadega läbi!» Tekiin tõukas hobuse nahkkuuemehe peale. «Lase siis juba, kurat!»

Krassilnikov nägi ainult, kuidas kõver mõõk mööda nahkkuube rabas . . . Ja kohe langes kogu ratsalaava aheliku peale. Puhatas kuuma hobusehigi lehka.

Tekiinid kihutasid mööda, pöördusid kõrvale. Jäärakust aga jooksid juba komistades välja põllule helehallid ja mustad härraslikult säravate pagunitega sinelid.

«Hurrrraa!»

Lahing kandus eemale, raudteetammi juurde. Kaua aega kuulis Krassilnikov ainult seda, kuidas oigas mõõgalöögist tabatud komissar. Ikka harvemini kostis pauke. Suurtükid jäid vait. Krassilnikov sulges silmad, — pea huugas, rind valutas. Tal oli endast hale, ta ei tahtnud surra. Raskenenud keha kiskus maa poole. Kahjutundega tuletas ta meelde oma naist Matrjonat. Saab teine otsa üksinda. Ja ometi ootas naine teda nii väga, kirjutas Taganrogi, — tule. Kui Matrjona näeks teda praegu, seoks haava kinni, tooks juua. Hea oleks, kui saaks vett hapupiimaga . . .

Krassilnikov kuulis roppu sõimu ja võõraid — härraste — hääli, ta paotas silmad. Mööda põldu läksid neli meest: üks hallis tšerkessikuues, kahel seljas ohvitseripalitud, neljandal üliõpilassinel allohvitseriõlakutega. Püssid jahimehe moodi kaenla all.

«Vaata — madrus, lurjus, suska teda,» ütles üks.

«Ah mis, ta on juba kärvanud . . . Aga see on elus.»

Nad peatusid, vaadates lamavat Vaskat-naljahammast. See, kes oli tšerkessikuues, käratas äkki metsikult:

«Tõuse püsti!» Ja lõi teda jalaga.

Krassilnikov nägi, kuidas Vaska tõusis, pool nägu verega kaetud.

«Seisa — käed kõrval!» hüüdis tšerkessikuues mees

ja lõi talle pikema jututa näkku. Ning otsekohe võtsid kõik neli püssid torkevalmis. Vaska hüüdis nutuse häälega:

«Halastage, onu!»

See, kes kandis tšerkessikuube, kargas temast eemale ja lõi, järsult õhku välja hingates, talle täägiga kõhtu. Pöördus ümber ja läks. Teised kummardusid Vaska kohale, tirides tal saapaid jalast.

Kui vabatahtlikud olid vangid maha lasknud ja staniitsavalitsuse põlema süüdanud — et edaspidi mäletaksid! —, läksid nad ära kaugemale lõunasse. Ja siis korjasid kasakad Semjon Krassilnikovi põllult üles, — nad tulid ühes naiste, laste ja loomadega staniitsasse tagasi, niipea kui «kadettide» voorid olid kadunud vaevalt rohetama löönud stepi lausiku silmapiiri taha.

Semjon kartis surra võõraste inimeste keskel. Tal oli raha kaasas ja ta palus üht inimest viia ta vankril Rostovi. Sealt kirjutas ta vennale, et on rinnast raskesti haavatud ja kardab surra võõraste keskel, ja kirjutas veel, et tahaks näha Matrjonat. Kirja saatis ära omanurgamehega.

Kuni kaheksateistkümnenda aastani oli Semjon teeninud Musta mere laevastikus miiniristlejal «Kertš».

Laevastiku komandöriks oli admiral Koltšak. Sellest hoolimata et ta oli tark ja haritud inimene ning enda arvates omakasupüüdmatult armastas Venemaad, ei saanud Koltšak põrmugi aru sellest, mis toimus, ega sellest, mis paratamatult pidi juhtuma. Ta teadis maailma kõigi laevastike koosseise ja relvastusi, võis eksimatult ära tunda mereudus mis tahes sõjalaeva profiili, oli miiniasjanduse parimaid tundjaid ja üks Vene laevastiku lahinguvõime tõstmise algatajaid pärast Tsušimat, aga kui keegi (enne seitsmeteistkümnendat aastat) oleks hakanud temaga poliitikast kõnelema, oleks ta vastanud, et ei tunne huvi poliitika vastu, ei taipa sellest midagi ja arvab, et poliitikaga tegelevad üliõpilased, räpased naiskursuslased ja juudid.

Vaimus nägi ta Venemaad kiiluvee-rivis suitsevate drednootidena (olemasolevate ja ettekujutatavatena) ja Andrease lipuna, mis uhkelt — hirmuks Saksamaale —

lehvib lipulaeval. Ta armastas sõjaministeeriumi karmiilmelist ja väärikat (suure impeeriumi stiilis) portaali tuttava portjeega (kes palitut ära võttes iga kord isalikult lausus: «Halb ilm suvatseb olla, Aleksandr Vassiljevitš»), hästikasvatatud, elegantseid teenistuskaaslasi ja ohvitseride kasiino kinnist, üksmeelset vaimu. Selle süsteemi, nende traditsioonide eesotsas seisis keiser.

Kahtlemata armastas Koltšak ka teist Venemaad, seda, mis rivistus laevatekil — lintidega madrusemütsid peas, laianäoline, päevitunud, tugevate lihastega. See laulis imeilusate häältega õhtupalvet, kui loojakul lipp alla lasti. Suri «ennastsalgavalt», kui kästi surra. Selle peale võis uhke olla.

Seitsmeteistkümnendal aastal vandus Koltšak kõhklematult truudust Ajutisele Valitsusele ja jäi Musta mere laevastikku juhatama. Sapise meelekibedusega talus ta impeeriumi pea langust nagu paratamatust, võttis hambaid kokku pigistades teatavaks madrustekomiteed ja revolutsioonilise korra, kõik ainult selleks, et laevastik ja Venemaa oleksid sõjaseisukorras Saksamaaga. Kui talle oleks jäänud kas või üksainus väike miinilaev, vist oleks ta ka siis edasi sõdinud. Ta käis Sevastoopolis madruste miitinguil, ja vastates oraatorite — nii väljastpoolt tulnute kui ka kohalike, tööliste hulgast pärinevate — väljakutsuvatele kõnedele, rääkis, et isiklikult temale ei ole väinu — Dardanelle ega Bosporust — vaja, kuna temal pole ei maad, ei vabrikuid, ja pole tal midagi Venemaalt välja vedada, aga tema nõuab sõda, sõda, sõda, mitte kui kodanluse palgasulane (põlastav grimass moonutas ta raseeritud, tugeva lõua, nõrga suu ja sügavale aukuvajunud silmadega nägu), «vaid ma kõnelen seda vene patrioodina».

Madrused naersid. Hirmus! Ustavad, alles eile veel valmis minema tulle ja vette Andrease lipu eest, karjusid nad oma admiralile: «Maha imperjalismi palgasulased!» Ta hääldas sõnu «vene patrioodina», jõuliselt, avala žestiga, ise valmis sel hetkel ennastsalgavalt surema, madrused aga — kuri oli neid eksitanud — kuulasid admirali nagu vaenlast, kes püüab neid salakavalalt petta.

Miitinguil oli Semjon Krassilnikov kuulnud, et hoopiski mitte «patrioodid» ei taha sõda jätkata, vaid vab-

rikandid ja suurmõisnikud, kes ajavad sõja ajal kokku suuri kapitale. Rahvale aga pole seda sõda vaja. Kõneldi, et sakslased on niisamasugused talupojad ja töölised nagu meie omadki, ja sõdivad sellepärast, et nad on oma vürste kodanluse ja menševike pettuse ohvrid. Poisid läksid miitinguil viha pärast metsikuks . . . «Tuhat aastat on nad vene rahvast petnud! Tuhat aastat meie verd imenud. Mõisnikud, kulakud — ah, rästikud!» Silmad avanesid: vaat, miks me elasime halvemini kui loomad . . . Vaat, kus on vaenlane! . . . Ja kuigi Semjon tundis suurt igatsust mahajäetud majapidamise ja noore naise Matrjona järele, pigistas ta käsi rusikasse, kuulates kõnelejaid, joobus nagu kõik revolutsiooniveinist, ja selles uimas ununes igatsus kodu, naise, ilusa Matrjona järele . . .

Kord tuli Piiterist tuntud agitaator Vassili Rubljov. Esitas küsimuse: «Kas arvate, vennikesed, et saate kaua veel lolli mängida, miitinguil suud pruukida? Kerenski on teid juba ammu kapitalistidele maha müünud. Teid lastakse veel veidi aega klähvida, siis võtavad kontrrevolutsionäärid kõigil pea maha. Kuni pole hilja, kihutage Koltšak minema, võtke laevastik oma töölis-talupoeglikesse kätesse . . .»

Järgmisel päeval tuli liinilaevalt radiogramm: võtta relvad ära kogu juhtkonnalt. Mõned ohvitserid lasksid end maha, teised andsid relvad ära. Koltšak laskis lipulaeval «Georgi Pobedonossets» kogu meeskonna laevalaele käsutada. Naerdes tulid madrused tekile. Admiral Koltšak seisis komandosillal täies paraadmundris.

«Madrused,» karjus ta käriseva, kõrge häälega, «on juhtunud parandamatu õnnetus: rahvavaenlased, salajased sakslaste agendid, on võtnud ohvitseridelt relvad. Missugune viimane lollpea võib küll tõsiselt kõnelda ohvitseride kontrrevolutsioonilisest salanõust! Ja üldse, pean ütlema, mingit kontrrevolutsiooni ei olegi olemas, kogu loodusest ei leia te seda.»

Seejärel hakkas admiral mööda täristades sillal edasi-tagasi jooksma ja südant kergendama.

«Kõike, mis on juhtunud, loen ma kõigepealt isiklikuks solvanguks minule kui kõige kõrgemale ohvitserile, ja muidugi ei või ega soovi ma enam laevastikku

juhatada ja telegrafeerin otsekohe valitsusele, et jätan laevastiku sinnapaika, lahkun. Aitab! . . .»

Semjon nägi, kuidas admiral kuldmõõgast kinni haaras, mõlemad käed selle ümber surus ja hakkas mõõka lahti päästma, kuid ajas midagi sassi ja rebis järsult — isegi huuled läksid tal siniseks.

«Iga aus ohvitser peab minu olukorras niiviisi toimima! . . .»

Ta tõstis mõõga ja viskas selle merre. Aga ka see ajalooline žest ei avaldanud madrustele mingit mõju.

Sellest ajast peale algasid laevastikus käredad sündmused — baromeeter langes tormi peale. Madrused — kitsa laevaeluga kokkukasvanud terved, julged ja osavad mehed —, kes olid näinud ookeane ja võõraid maid ja olid seetõttu arenenumad kui maaväelased, tajusid selgemini ülepääsmatut piiri ohvitseride ühiskajuti ning madruste orlopdeki vahel ja moodustasid seega kergesti süttiva jõu. Neid kasutas revolutsioon kõigepealt. Poisid läksid kogu oma väljaelamata kirega otse võitluse lõõma ja õhutasid ise seda osa vaenlastest, kes veel kõheldes, suutmata otsustada, ootas, koondas jõudusid ja kogus end.

Semjonil polnud nüüd aega mõteldagi kodule, naisele. Oktoobris lõppesid ilusad sõnad, hakkas kõnelema püss. Vaenlane oli igal sammul. Igas pilgus, ehmunud, vihkavas ja salalikus pilgus peitus surm. Balti merest kuni Vaikse ookeanini, Valgest merest kuni Musta mereni lainetas Venemaa sogaselt ja kurjakuulutavalt. Semjon viskas püssi üle õla ja läks võitlema «kontrrevolutsiooni hüdraga».

Väike komps ja teekann kaasas, trügisid Roštšin ja Katja läbi vaksalit ummistava rahvahulga, möödusid koos inimvooluga valvetõkkest, kes ähvardas tääkidega, ja suundusid ülesmäge Rostovi peatänavale.

Veel poolteist kuud tagasi jalutas siin ühe kaupluse juurest teise juurde Peterburi seltskonna paremik. Kõnniteed kirendasid kaardiväe mütsidest, kannused kõlisesid, kuuldus prantsuskeelset kõnet ja elegantsed daamid peitsid ninakesi niiske külma eest kallihinnalistesse nahkadesse. Arusaamatu kergemeelsusega kavatseti siin ainult talvitada, et valgete ööde ajaks minna jälle tagasi Peterburi oma korteritesse ja uhketesse eramajadesse, kus olid auväärt portjeed, sammassaalid, vaibad ja lõõmavad kaminad. Ah, Peterburi! Lõpuks peab ju kõik hästi minema. Elegantsed daamid ei olnud ju mitte milleski süüdi.

Ja siis plaksutas suur näitejuht käsi ning kõik kadus nagu pöördlaval. Dekoratsioon muutus. Rostovi tänavad on tühjad. Kaupluste uksed on kinni löödud, peeglikiaasist aknad kuuliauke täis. Daamid on karusnahad ära peitnud, rätikud pähe sidunud. Väiksem osa ohvitsere põgenes ühes Korniloviga, ülejäänud muutusid teatraalse kiirusega süütuiks väikekodanlasteks, näitlejaiks, kupletistideks, tantsuõpetajaiks ja muuks. Ja veebruarituul kandis prügihunnikuid mööda kõnniteid . . .

«Jah, oleme hiljaks jäänud,» ütles Roštšin. Ta läks, pea longus. Talle näis, et Venemaa keha murdub tuhandeks tükiks. Ühtne võlv, mis oli katnud impeeriumi, on rusudeks tehtud. Rahvas muutub karjaks. Ajalugu, suur minevik, kaob nagu dekoratsiooni udune tagasein. Paljastub alasti, lagedaks põletatud kõrb — hauad, hauad . . . Venemaa lõpp. Ta tundis, et tema sees puruneb ja piinab teda torkavate kildudega miski, mille ta teadis endas olevat kõikumatu — tema elu telg . . . Komistades kõndis ta sammu võrra Katjast tagapool. «Rostov on langenud, Kornilovi armee, viimane hulkuv tükike Venemaad, hävitatakse täna-homme, ja siis — kuul pähe.»

Nad läksid huupi. Roštšin mäletas mõne diviisikaaslase aadressi. Aga võib-olla on nad põgenenud või maha lastud? Siis — surm tänavakividel. Ta heitis pilgu Katjale. See sammus rahulikult ja tagasihoidlikult, lühike drappjakike seljas, orenburgi rätik peas. Ta suurte hallide silmadega armas nägu pöördus lihtsameelselt vaatama mahakistud silte ja purukslöödud vitriine. Ta suunurgad peaaegu naeratasid. «Mis on, — kas ta ei mõista kõike seda koledust? Mis kõigeandestamine see niisugune on?»

Nurgal seisis trobikond relvadeta soldateid. Üks neist, rougearmiline, verevalumist paistetanud silmaga, hoi-

dis kaenla all halli leivapätsi, murdis kiirustamata selle küljest ühe tüki teise järel ja mälus aeglaselt.

«Siin ei saa aru, missugune võim on — kas nõukogude või mingi muu,» ütles talle teine, kellel oli käes puust kohver, mille külge olid seotud kantud viltsaapad. Too, kes sõi, ütles:

«Võim on seltsimees Broinitski. Trügi tema jutule, annab ešeloni, sõidame ära. Muidu jääme eluksajaks Rostovi mädanema.»

«Kes ta on? Mis aukraad?»

«Vist sõjakomissar . . .»

Roštšin astus soldatite juurde ja küsis, kas nad ei tea, kus asub see ja see tänav. Üks vastas vaenulikult:

«Meie pole siit mehi.»

Teine ütles:

«Halval ajal tulid Donile, ohvitser.»

Katja tõmbas kohe meest käisest ja nad läksid üle tänava. Lõhutud pingil, raagus puu all, istus kulunud kasuka ja õlgkübaraga vanamees. Ta toetas habemetüügastega lõuga kepi käepidemele ja võbises üleni. Tema suletud silmist voolasid pisarad mööda sisselangenud põski.

Katjal hakkas nägu värisema. Roštšin tõmbas teda käisest:

«Lähme, lähme, kõiki ei jõua ära haletseda . . .»

Kaua veel hulkusid nad mööda räpast ja laastatud linna, kuni leidsid majanumbri, mida nad otsisid. Väravast sisse astudes nägid nad lühikest, jämedasäärelist, munataolise kiilaspeaga meest. Sellel oli seljas käisteta vateeritud sõdurivammus, mis oli viimase võimaluseni määrdunud. Mees kandis katelt, haisu pärast nägu kõrvale pöörates. See oli Roštšini polgukaaslane, tegevväe alampolkovnik Tetkin. Ta pani katla maha ja suudles Vadim Petrovitšit, lõi siis kannad kokku ja surus Katjal kätt.

«Näen, näen, ärge raisake sõnu, küll ma korraldan. Ainult et tuleb leppida ühe toaga. See-eest aga on trümoopeegel ja viigipuu. Vaadake, minu naine on siit pärit . . . Algul me elasime küll seal,» ta osutas kahekorruselisele telliskivimajale, «nüüd aga oleme proletaarlikult siia asunud,» — ta osutas viltuvajunud viletsale puust kõrvalhoonele. «Ja mina, nagu näete, keedan

gutaliini. Registreerisin end tööbörsil — töötuna . . . Kui naabrinaised üles ei anna, siis kannatame kuidagi ära. Me oleme vene inimesed, harjume kõigega.»

Ta naeris, avades suure, väga ilusate hammastega suu, siis lausus mõtlikult: «Jah, näete, missugused on lood,» ja hõõrus käega pealage, määris selle gutaliiniga kokku.

Tema abikaasa, niisamasugune lühikest kasvu ja jässakas, tervitas külalisi laulva häälega, aga ta pruunidest silmadest oli näha, et ta pole päris rahul. Katja ja Roštšin paigutati madalasse, katkiste tapeetidega tuppa. Siin seisis tõesti nurgas, klaasiga seina poole, vilets trümoo, olid ka viigipuu ja raudvoodi.

«Peegli pöörasime kindluse mõttes esiküljega vastu seina, — on ikkagi hinnaline asi,» kõneles Tetkin. «Noh, kui tulevad, näiteks, läbi otsima, ega siis muud kui kohe — peegel kildudeks. Ei talu oma nägu.» Ta naeris jälle, hõõrus pealage. «Aga muide, ma saan osalt sellest aru: on juba kord niisugune lammutamine käimas, ja siin nüüd — peegel, muidugi virutad puruks . . .»

Tema abikaasa kattis laua puhta linaga, aga kahvlid olid roostetanud ja taldrikud katkised, nähtavasti olid nad head asjad ära peitnud. Kibeda naudinguga sõid Roštšin ja Katja kuivatatud kala, saia ja munarooga pekiga. Tetkin askeldas, aina tõstis ette. Tema abikaasa, tüsedad käed rinnal vaheliti, kurtis elu üle:

«Ümberringi on säärane jõledus, rõhumine, lihtsalt — Egiptuse nuhtlus. Teate, ma pole juba teist kuud õuest välja saanud . . . Peaks need bolševikud ometi juba rutem minema kihutatama . . . Mis teil seal pealinnas selle kohta räägitakse? Kas neile varsti lõpp peale tehakse? . . .»

«Noh, küll sina ikka prahvatad,» ütles Tetkin piinlikkust tundes. «Niisuguste sõnade eest sul tänapäeval pead ei silitata, Sofja Ivanovna.»

«Aga mitte ei ole vait, laske või maha!» Sofja Ivanovnal läksid silmad ümmarguseks, ta surus käsi tugevasti rinnal kokku. «Meie saame tsaari, saame . . .» Ta pöördus mehe poole voogava rinnaga. «Sina üksi ei näe midagi . . .»

Tetkin kortsutas süüdlaslikult nägu. Kui abikaasa pahaselt väljus, hakkas ta sosinal kõnelema:

«Ärge pange tähele, ta on väga hea inimene, suure-

pärane perenaine, teate, aga sündmuste mõjul on muutunud nagu ebanormaalseks . . .» Ta heitis pilgu Katja näole, mis oli teejoomisest roosatama löönud, ja Roštšinile, kes keeras endale suitsu. «Ah, Vadim Petrovitš, see kõik pole lihtne . . . Ei tohi otsustada ühes summas priuh ja prauh . . . Mul tuleb inimestega kokku puutuda, ma näen palju . . . Käin Bataiskis, teisel pool Doni, — seal on peamiselt kehvikud, töölised . . . Mis röövlid nad siis on, Vadim Petrovitš? Ei, need on vaevatud ja koormatud inimesed . . . Kuidas nad ootasid nõukogude võimu! . . . Ärge ainult, jumala pärast, arvake, et ma mõni bolševik olen . . .» Ta pani lühikesed karvased käed paluvalt vastu rindu, nagu hirmsasti vabandades. «Kõrgid ja rumalad valitsejad loovutasid Rostovi nõukogude võimule . . . Kui te oleksite näinud, mis meil siin ataman Kaledini ajal toimus . . . Mööda Sadovajat jalutasid hiilgavates rodudes lodevad ja iseteadlikud kaardiväelased. «Me kihutame selle rämpsu tagasi keldritesse . . .» Vaat, mida nad kõnelesid. Aga see rämps on kogu vene rahvas . . . Ta paneb vastu, ei taha keldrisse minna. Detsembris käisin ma Novotšerkasskis. Mäletate, selle linna peaprospektil asub peavaht — vist juba ataman Platov laskis selle Aleksander Esimese ajal ehitada — väike ampiirstiilis hoone. Sulen silmad, Vadim Petrovitš, ja nagu praegu. näen enda ees selle portikuse veriseid astmeid . . . Läksin tookord mööda, kuulsin hirmsat karjumist — teate, nii karjutakse siis, kui piinatakse inimest . . . Päise päeva ajal, Donimaa pealinna südames . . . Astusin lähemale. Peavahi ümber oli rahvahulk, jalastunud kasakad. Vaikisid, vaatasid, — sammaste juures anti avalikku ihunuhtlust rahva hirmutamiseks. Vahitoast toodi kahekaupa välja töölisi, kes olid arreteeritud sellepärast, et pooldasid bolševismi. Te saate aru — poolehoiu pärast. Nende käed köideti otsemaid sammaste külge ja neli tugevat kasakat peksid neid nuutidega seljale ja istmikule. Ainult vihin, — särgid, püksid lendasid räbalatena, liha narmendas ja verd voolas astmeile, nagu tapetaks loomi . . . Mind on raske imestama panna, aga siis imestasin, — nad kisendasid väga koledasti . . . Ainult füüsilise valu pärast nii ei kisendata . . .»

Roštšin kuulas, silmad maas. Ta sõrmed, mis hoidsid

päberossi, värisesid. Tetkin urgitses sinepiplekki laudlinal.

«Nojah, niiviisi, nüüd pole atamani enam elus, kasakate aadli paremik on linnaäärsesse jäärakusse maetud, — astmeil valatud veri kisendas kättemaksu järele. Kehvikute võim . . . Isiklikult minule on ükskõik, kas keedan gutaliini või veel midagi muud . . . Tulin elusana välja maailmasõjast ja hindan üht — eluhingust, vabandage võrdluse pärast: lugesin kaevikuis palju raamatuid ja mu võrdlused on kirjanduslikud . . . Niisiis . . .» Ta vaatas ukse poole ja tasandas häält. «Lepin igasuguse olukorraga, kui näen inimesi õnnelikena . . . Ma ei ole bolševik, saage aru, Vadim Petrovitš . . .» Jälle käed vastu rindu. «Minule endale pole palju vaja: tükk leiba, näputäis tubakat ja tõeliselt hingeline suhtlemine . . .» Ta naeris häbelikult. «Aga selles ongi asi, et meil töölised nurisevad, väikekodanlastest ei maksa rääkidagi . . . Kas sõjakomissarist, seltsimees Broinitskist, olete kuulnud? Minu nõuanne on: kui näete tema autot kihutavat — peitke end. Ta tükkis esile otsekohe pärast Rostovi vallutamist. Kui vähegi midagi on, karjub: «Mind hindab kõrgelt seltsimees Lenin, mina isiklikult telegrafeerin seltsimees Leninile . . .» On end ümbritsenud kriminaalse elemendiga: rekvisitsioonid, mahalaskmised. Öösiti võetakse tänavail riided seljast igaühel, kes ette juhtub. Peab end ülal nagu bandiit . . . Mis see siis on? Kuhu läheb rekvireeritud varandus? . . . Ja teate, revolutsioonikomitee ei saa temale midagi teha. Kardavad . . . Ma ei usu, et ta oleks ideeline inimene . . . Proletaarsele ideele teeb ta rohkem kahju kui . . .» Nähes, et ta oli läinud jutuga liiga kaugele, pöördus Tetkin ära, nohises korra ja hakkas jälle, nüüd juba sõnatult, käsi vastu rindu suruma.

«Ma ei mõista teid, härra alampolkovnik,» ütles Roštšin külmalt. «Igasugused Broinitskid ja kompanii ongi ehtne nõukogude võim . . . Neid ei tule õigustada, nende vastu tuleb võidelda, säästmata elu . . .»

«Mille nimel?» küsis Tetkin kiiresti.

«Suur-Venemaa nimel, härra alampolkovnik.»

«Aga mis asi see on? Vabandage, see on rumal küsimus: Suur-Venemaa, — kelle arusaamise järgi õieti? Ma tahaksin täpsemalt teada. Kas Petrogradi kõrgema

seltskonna kujutluses? See on üks asi . . . Või kütipolgu kujutluses, kus meie mõlemad teenisime ja mis kangelaslikult hukkus traattõketel? Või Moskva kaubandusliku nõupidamise kujutluses, — mäletate, Rjabušinski nuttis Suures Teatris Suur-Venemaa pärast? See on juba kolmas asi. Või töölise kujutluses, kes tajub Suur-Venemaad pühapäeviti räpases õllepoes? Või saja miljoni talupoja kujutluses, kes . . .»

«Ah, kurat teid võtaks . . .» (Katja surus laua all kiiresti Roštšini kätt.) «Andke andeks, alampolkovnik. Minu teada nimetatakse Venemaaks territooriumi, mis hõlmab üht kuuendikku maakerast ja mida asustab rahvas, kellel on seljataga suur ajalugu . . . Võib-olla pole see bolševike arusaamise järgi ka mitte nii . . . Palun vabandust . . .» Ta muigas kibedalt suuri vaevu ärritust maha surudes.

«Ei, just nimelt nii . . . Olen uhke . . . Ja mina isiklikult olen täiesti rahuldatud, kui loen Vene riigi ajalugu. Aga sada miljonit talupoega ei ole neid raamatuid lugenud. Ja ei ole uhked. Nad tahavad, et neil oleks omaenda ajalugu, mis ei areneks minevikus, vaid tulevikus . . . Küllase elu ajalugu . . . Sinna ei saa midagi parata. Pealegi on neil juhiks proletariaat. Need lähevad veel kaugemale, julgevad luua nii-öelda maailma ajalugu . . . Ka sinna ei saa midagi parata . . . Teie süüdistate mind bolševismis, Vadim Petrovitš . . . Mina süüdistan ennast selles, et olen ainult vaatleja, see on raske patt. Aga vabanduseks on suur väsimus kaevikuelust. Aja jooksul loodan muutuda aktiivsemaks ja siis võib-olla ei vaidle enam teie süüdistusele vastu . . .»

Ühesõnaga, Tetkin läks turri, tema punaseks tõmbunud pealagi kattus higipiiskadega. Tõtlikult, haakidega öösidesse sattumata, pani Roštšin sinelit kinni. Kössitõmbunud Katja vaatas kord Vadimi, kord Tetkinit. Pärast rasket vaikimist ütles Roštšin:

«Kahetsen, et olen kaotanud seltsimehe. Tänan alandlikult külalislahkuse eest . . .»

Kätt andmata läks ta ukse poole. Kuid alati vagane Katja, «talleke», ütles peaaegu karjudes, käsi kokku pigistades:

«Vadim, palun sind, oota . . .» (Roštšin peatus ja vaatas üle õla tagasi, kulmud kõrgele tõstetud.) «Vadim, sul

pole praegu õigus . . .» Katja põsed läksid punaseks. «Säärase meeleoluga, sääraste mõtetega ei saa elada . . .»

«Või nii!» ütles Roštšin ähvardavalt. «Soovin õnne . . .»

«Vadim, sa pole minult iial küsinud, ma ei nõudnud, ei seganud end sinu asjadesse . . . Ma uskusin sind. Aga saa aru, Vadim, armas, see, mis sa mõtled, pole õige. Ma tahtsin ammu, ammu öelda . . . On tarvis teha midagi hoopis muud . . . Mitte seda, milleks sina siia tulid . . . Algul tuleb aru saada . . . Ja alles siis, kui sa oled veendunud . . .» Ta langetas käed ja muljus neid laua all hirmsas ärevuses. «. . . Kui sa nii veendunud oled, et võid võtta seda oma südametunnistuse peale, — siis mine, tapa . . .»

«Katja!» hüüdis Roštšin vihaselt, justkui oleks teda löödud. «Palun sind vaikida!»

«Ei! . . . Ma kõnelen niiviisi sellepärast, et armastan sind meeletult . . . Sa ei tohi olla mõrtsukas, ei tohi, ei tohi . . .»

Julgemata söösta ühe või teise juurde, kordas Tetkin sosinal:

«Sõbrad, sõbrad, arutame ometi, selgitame . . .»

Aga selgitada polnud enam võimalik. Kõik, mis Roštšinil oli viimaste kuude jooksul südamele kogunenud, plahvatas pöörase vihavaenupurskena. Ta seisis ukse juures, kael õieli, ja vaatas Katjale otsa hambaid näidates.

«Vihkan,» sisistas ta. «Käige kus kurat! . . . Teie oma armastusega . . . Leidke endale mõni juut . . . Mõni bolševik . . . Käige kus kurat! . . .»

Ta tõi kõrist kuuldavale sellesama piinatud heli nagu tookord vagunis. Näis, et ta võib iga hetk söösta kohalt, ja tuleb õnnetus . . . (Tetkin tegi isegi liigutuse, et varjata Katjat.) Aga Roštšin tõmbas silmad aeglaselt vidukile ja väljus . . .

Istudes laatsareti koikul, kuulas Semjon Krassilnikov tusaselt vend Alekseid. Matrjona saadetud külakost — pekk, kanaliha ja pirukad — lebasid koiku jalutsis. Semjon ei vaadanud sinnapoolegi. Ta oli kõhn, haiglase näoga, habemesse kasvanud, juuksed kauasest lamamisest vanunud, kõhnad olid ka jalad kollastes bjassist

aluspükstes. Ta veeretas punast muna ühest käest teise. Vend Aleksei, päevitunud, kullakarva habemega, istus taburetil, heades saabastes jalad harkis, ning kõneles mõnusalt, lahkelt, aga iga tema sõnaga võõrdus Semjoni süda ikka enam.

«Talupojad ajavad oma joont, vennas, töölised — oma,» kõneles Aleksei. «Meil «Gluboki» kaevanduses läksid töölised maa alla tööpaika vaatama, — see on üle ujutatud, masinad ei tööta, kõik insenerid laiali jooksnud. Aga sööma ju peab, kas pole nii? Töölised läksid kõik viimse meheni Punakaarti. Nende huvides on, tähendab, revolutsiooni süvendada. Kas pole nii? Aga meie, talupoegade revolutsioon on — kõigest kuus verssokit musta mulda. Meie süvendamine on — künna, külva ja lõika. Kas ma kõnelen õigust? Kui meie kõik sõdima läheme, kes hakkab siis tööd tegema? Naised? Annaks jumal, et nad loomadegagi hakkama saaksid. Aga maa tahab hoolitsust, hellitust. Vaat, nii on lood, vennas. Sõidame koju, oma toidu peal paraned rutem. Meil on nüüd seda va maad. Aga töökäsi ei ole. Tarvis oleks äestada, külvata, lõigata, — ega siis meie Matrjonaga üksi hakkama saa. Sigu on meil nüüd kaheksateist tükki, teise lehma olen valmis vaadanud. Kõige jaoks läheb vaja käsi.»

Aleksei võttis sinelitaskust tubakakoti mahorkaga. Pead raputades keeldus Semjon suitsetamast: «Rind teeb veel haiget.» Ikka veel venda maale kutsudes soris Aleksei külakosti, võttis koheva piruka, puudutas seda.

«Söö ometi ära, Matrjona uhas sellesse terve naela võid.»

«Lugu on nii, Aleksei Ivanovitš,» ütles Semjon, «et ma ei tea, mis teile vastata. Koju käima tulen ma heameelega, kuni haav pole täiesti paranenud. Aga põldu harima praegu ei jää, ärge lootkegi.»

«Nii. Aga ma tahaksin teada — miks?»

«Ma ei või, Aljoša . . .» Semjoni suu virildus, aga ta sai endast jagu. «Noh, saa aru — ei või. Ma ei või unustada oma haava . . . Ei või unustada, kuidas nad seltsimehi piinasid . . .» Ta pöördus ikka niisamuti tõmbleva näoga akna poole, ta silmad olid julmad. «Sa pead minu seisukorrast aru saama . . . Mul on mõttes ainult üks — need rästikud . . .» Ta sosistas midagi, siis — valjemini,

punast muna peos pigistades. «Ma ei saa rahu . . . Niikaua kui rästikud meie verd joovad . . . Ei saa rahu! . . .»

Aleksei Ivanovitš vangutas pead. Ta sülitas, kustutas suitsuotsa sõrmede vahel, vaatas ringi — kuhu? — ja viskas koiku alla.

«No mis teha, Semjon, tahtmine on taevariik . . . Läki koju tervist parandama. Vägisi ma sind kinni hoidma ei hakka.»

Laatsaretist väljudes kohtas Aleksei Krassilnikov omanurgameest Ignatti, endist rindesõdurit. Nad jäid seisma, teretasid. Küsisid, kuidas elu läheb. Ignat ütles, et töötab autojuhina täitevkomitees.

«Lähme «Soleil'sse»,» ütles Ignat, «sealt minu juurde sõbima. Täna tuleb seal lahing. Kas komissar Broinitskist oled kuulnud? Noh, ma ei tea, kuidas ta end täna välja keerutab. Poisid on tal säherdused uljaspead, terve linn ulub käes. Eile tapsid päise päeva ajal, näe, tollel nurgal kaks koolipoissi ära, ja mitte millegi pärast, lihtsalt kargasid mõõkadega neile kallale. Ma seisin siin samba juures, — süda läks kohe pahaks . . .»

Juteldes jõudsid nad kino «Soleil» juurde. Rahvast oli palju. Nad trügisid inimeste vahelt läbi ja jäid seisma orkestriruumi kõrvale. Väikesel laval, laua ees, kus istus koosoleku presiidium (ümmarguse näoga naine sõdurisinelis, sünge sõdur, määrdunud marliside pea ümber, kuivetunud vana tööline, kes kandis prille, ja kaks noort meest sõduripluusides), kõndis väikeste sammudega edasi-tagasi nagu puuris väga kahvatu vimmas mees salkus mustade juustega. Kõneldes viibutas ta otsekui takti lüües oma nõrka rusikat, teise kätte oli surutud pakk ajalehepaberijalõikeid.

Ignat sosistas Krassilnikovile:

«Kooliõpetaja, ta on meie nõukogus . . .»

«. . . Me ei või vaikida . . . Me ei tohi vaikida . . . Kas meie linnas on nõukogude võim, mille eest te võitlesite, seltsimehed? . . . Meil on omavoli . . . Hullem despotism kui tsaari oma . . . Tungitakse majadesse rahulikele elanikele kallale . . . Videvikus ei tohi tänavale minna, kistakse riided seljast . . . Riisutakse . . . Tänavail tapetakse lapsi . . . Ma kõnelesin sellest täitevkomitees, kõnelesin

revolutsioonikomitees . . . Nad on võimetud . . . Oma piiramatu võimuga mahitab sõjakomissar kõiki neid kuritegusid . . . Seltsimehed . . .» Ta lõi endale närviliselt väljalõigetepakiga vastu rindu. «Miks nad lapsi tapavad? Laske maha meid . . . Miks te tapate lapsi? . . .»

Tema viimaseid sõnu summutas kogu saali ärev kõnekõmin. Kõik vahetasid hirmunud ja erutatud pilke. Kõneleja istus presiidiumi laua äärde ja kattis kortsus näo ajalehega. Juhataja, sidemes peaga sõdur, vaatas selja taha, kulisside poole:

«Sõna on Punakaardi ülemal seltsimees Trifonovil . . .»

Kogu saal aplodeeris. Plaksutati, käed kõrgele tõstetud. Mitu naisehäält hüüdsid tagantpoolt: «Palume, seltsimees Trifonov.» Kellegi bass käratas: «Trifonov siia!» Siis märkas Aleksei Krassilnikov otse orkestriruumi juures seljaga saali poole seisnud ja nüüd end vedruna sirgu ajanud ning näoga karjujate poole pöördunud suurekasvulist ning sihvakat meest elegantses nahkkuues, millel ristusid ohvitseriribmad. Tema heledad terasesed pungis silmad libisesid pilkavalt, külmalt mööda nägusid — ja kohe langesid käed alla, pead tõmmati õlgade vahele, inimesed lakkasid plaksutamast. Keegi läks kummargile tõmbudes kiiresti ukse poole.

Teraseste silmadega mees naeratas põlglikult. Järsu liigutusega kohendas ta revolvritaskut. Tal oli pikk, raseeritud näitlejanägu. Ta pöördus jälle lava poole, pani mõlemad küünarnukid orkestriruumi rinnatisele. Ignat müksas Krassilnikovi.

«Broinitski. Näe, vennas, nii kui vaatab korraks, kohe hakkab hirm.»

Raskete saabastega kolistades tuli kulisside tagant välja Punakaardi ülem Trifonov. Ta boikuue käise ümber oli köidetud tükk punast riiet. Käes hoidis ta nokkmütsi, mille äärise ümber oli samuti seotud punast. Ta oli rässakas, rahulik. Ruttamata astus ta lava äärele. Hall nahk raseeritud pealael hakkas liikuma. Kulmud varjutasid silmi. Ta tõstis käe (tekkis vaikus) ja osutas pooleldi kõverdatud kämblaga all seisvale Broinitskile.

«Vaadake, seltsimehed, siin viibib sõjakomissar seltsimees Broinitski. Väga hea. Las ta vastab meie küsimusele. Aga kui ei taha vastata — me sunnime . . .»

«Ohoo!» lausus Broinitski alt ähvardavalt.

«Jah, sunnime. Meie oleme tööliste ja talupoegade valitsus, ja tema on kohustatud sellele alluma. Aeg on niisugune, seltsimehed, et raske on kõiges korraga selgust saada . . . Segane aeg . . . Aga, nagu teada, praht ujub alati vee peal . . . Sellest me järeldame, et revolutsiooni külge kleepuvad igasugused jätised . . .»

«See tähendab? . . . Sa nimeta nimi, nimeta nimi,» hüüdis Broinitski tugeva poola aktsendiga.

«Küllap jõuame ka nime juurde, ära rutta . . . Tööliste ja talupoegade veriste jõupingutustega puhastasime meie, seltsimehed, Rostovi linna valgekaartlaste jõukudest . . . Nõukogude võim seisab siin, Doni ääres kindlatel jalgadel. Miks siis kostavad igalt poolt protestid? Töölised on erutatud, punakaartlased pole rahul . . . Ešelonid mässavad, — miks määndate meid raudteel . . . Nüüdsama kuulsime siin intelligentsi esindaja häält.» (Viibe eelkõnelejale.) «Milles on siis asi? Näib, nagu poleks mitte keegi rahul nõukogude võimuga. Öeldakse, miks te riisute, miks joote, miks tapate lapsi? Eelkõneleja tegi koguni ettepaneku ennast maha lasta . . .» (Naer paaris-kolmes kohas, mõni plaksutus.) «Seltsimehed! Nõukogude võim ei riisu ega tapa lapsi. Aga vaat igasugused lurjused, kes on kleepunud nõukogude võimu külge, riisuvad ja tapavad . . . Ja just sellega nad õõnestavad usku nõukogude võimusse ja sellesamaga annavad meie vaenlastele kätte halastamatu relva . . .» (Paus, vaikus, ei ole kuulda sadade inimeste hingamist.) «Ma tahangi esitada seltsimees Broinitskile küsimuse . . . Kas temal on teada, et eile tapeti kaks alaealist?»

Jäine hääl alt:

«Jah, on teada!»

«Väga hea. Aga kas temal on teada, et öösiti riisutakse ja võõrastemajas «Palace» käib üldine joomine? Kas tal on teada, kelle kätte satuvad rekvireeritud kaubad? Te vaikite, seltsimees Broinitski? Teil pole midagi vastata. Rekvireeritud kauba joob maha jõuk bandiite . . .» (Kõmin saalis. Trifonov tõstis käe.) «Ja vaat, mis meile veel teatavaks sai . . . Keegi pole andnud teile võimu Rostovis, ja teie volitus on võltsitud, ja teie vihjed Moskvale, seda enam seltsimees Leninile, on häbematu vale . . .»

Broinitski seisis nüüd sirgelt. Ta ilus kahvatuks muu-

tunud nägu tõmbles kramplikult. Äkki sööstis ta kõrvale, kus seisis, suu ammuli, linalakk noor maaväelane, haaras tal sinelist kinni, ja osutades Trifonovile, hüüdis hirmsa häälega:

«Lase see lurjus maha!»

Poisi nägu moondus metsikult, ta võttis püssi seljast. Trifonov seisis liikumatult, jalad harkis, ainult painutas pea ette nagu härg. Kulisside tagant kargas tema kõrvale tööline, kes hakkas kiiresti püssilukku lõksutama, kohe tuli teine, kolmas, ja kogu lava lõi mustendama kuubedest, bekeššidest ja sinelitest, kokku põrgates hakkasid kõlisema täägid. Siis ronis toolile juhataja, ja kohendades silmadele libisevat marlit, hüüdis kähiseva häälega:

«Seltsimehed, palun mitte paanikat tekitada, midagi ettenägematut pole juhtunud. Seal, tagapool, sulgege ukse d! Seltsimees Trifonov on täiesti väljaspool hädaohtu. Sõna vastuseks annan seltsimees Broinitskile.»

Aga Broinitski oli juba kadunud. Ainult linalakk maaväelane seisis endiselt orkestriruumi juures, püss käes ja suu imestusest ammuli.

3

Korenevskaja staniitsa lähistel kohtas vabatahtlik armee väga tõsist vastupanu. Staniitsa siiski vallutati suurte kaotuste hinnaga, ja siin leidis kinnitust see, mida varjati armee eest ja kardeti kõige enam: mõne päeva eest oli Kubanimaa pealinn Jekaterinodar — see tähendab, sõjaretke eesmärk, lootus puhkusele ja baas edasiseks võitluseks — ilma lahinguta alistunud bolševikele. Kubani vabatahtlikud Pokrovski juhatuse all, Kubani ataman ja Raada olid põgenenud teadmata kuhu. Nii sattus armee ootamatult, kolme päevateekonna kaugusel sõjakäigu eesmärgist, kotti.

Ka lootus Kubanimaa külalislahkusele ei täitunud. Kasakad olid nähtavasti otsustanud ise, ilma «kadettide» abita, orienteeruda praeguses olukorras. Külad armee teel olid maha jäetud, igas staniitsas ootas varitsussalk,

iga künkaharja taga valvas kuulipilduja. Millele võis vabatahtlik armee nüüd loota? Kas sellele, et Kubani kasakad, kes olid Ukrainast sisse rännanud, või tšerkessid, kes meenutasid põlist vaenu venelaste vastu, või rikkal Kubanimaal toppama jäänud Kaukaasia armee ešelonid hakkavad äkki laulma ühes kuldpaguneid kandvate ohvitseride ja kollanokkadest junkrutega: «Kornilov, usk ja kodumaa, teil' hüüame hurraa, hurraa!» Aga seda, ainult seda deviisi, mis oli söömiseks kõlbmatu ja kulunud nagu tsaari kahekümnekopikaline, võiski vabatahtlik armee pakkuda niihästi rikkaile kasakastaniitsadele, kes jälgisid tähelepanelikult, kas ei ole juba aeg välja kuulutada oma, sõltumatu kasakate vabariik, kui ka mittekasakaist talupoegadele, kes olid läinud punaste lippude all võitlema selle eest, et saada võrdsed õigused Doni ja Kubani maadele ja kalapüügile, võitlema staniitsade nõukogude eest . . .

Tõsi küll, vägede järel sõitis vooris kuulus agitaator madrus Fjodor Batkin, kõverjalgne, tõmmukas mees, meremehekuub seljas ja Georgi lintidega madrusemüts peas. Mitu korda olid ohvitserid püüdnud teda vooris maha lasta kui juuti ja punast näru. Aga teda kaitses Kornilov ise, kes arvas, et kuulus madrus Batkin teeb igati tasa kõik puudujäägid armee ideoloogia osas. Kui ülemjuhatajal tuli kõnelda rahva ees (staniitsades), saatis ta enda eest rääkima Batkini, ja see tõendas külaelanikele üpris kavalal kombel, et Kornilov kaitseb revolutsiooni, bolševikud aga, vastupidi, on sakslaste poolt äraostetud kontrrevolutsionäärid.

Alla anda armee ei võinud, sest vange tol ajal ei võetud. Aga kui laiali minna — tapetakse ükshaaval maha. Oli isegi plaanis tungida läbi Astrahani steppide Volga äärde ja minna ära Siberisse. Kuid peale jäi Kornilovi tahtmine: armee jätkas retke Jekaterinodari suunas, et vallutada see linn tormijooksuga. Korenevskaja juurest pöördus armee lõunasse ja ületas Ust-Labinskaja staniitsa lähedal raskete lahingutega Kubani jõe, mis oli sel aastaajal üle kallaste tõusnud ja tormiline. Armee läks peatumatult edasi, vedades enda järel voore suure hulga haavatutega. Aga ta oli ikkagi niivõrd kohutav ja hammustas nii valusasti vastu, et punaste vägede rõngas iga kord katkes ja ta lasti läbi.

Vaenlast pettes liikus armee Maikopi suunas, Filippovskaja staniitsa juures aga läks üle Belaja jõe ja pöördus järsult läände, Jekaterinodarile seljataha. Siin, Belaja taga, kitsas kuristikus, haarasid punaste arvukad väed ta ümber. Seisukord näis olevat lootusetu. Püssid anti kätte isegi voori kergelt haavatuile . . . Lahing kestis terve päeva. Punased tulistasid kõrgendikelt suurtükkidest ja rabasid kuulipildujaist ülekäigukohtade ning voori pihta ega lasknud ahelikel tõusta. Aga videvikus, kui vabatahtlike segipaisatud üksused viimase, meeleheitliku pingutusega vasturünnakule asusid, tulvasid punased kõrgendikelt tagasi ja lasksid Kornilovi armee läbi läände. Juhtus seesama mis varemaltki: võitsid sõjaline vilumus ja teadmine, et selle lahingu tulemusest oleneb elu.

Kogu öö leegitsesid ümberringi staniitsad. Ilm halvenes, puhus põhjatuul. Taevast katsid paksud tumedad pilved. Hakkas vihma sadama ja seda valas kogu öö nagu oavarrest. Viieteistkümnendal märtsil nägi Novo-Dmitrovskaja suunas liikuv armee enda ees lausa vee ja vedela poriga kaetud alasid. Harvad künkad teeröövbastega kadusid uttu, mis laotus maa kohal. Inimesed sumasid põlvini vees, vankrid ja suurtükid vajusid rummuni sisse. Sadas paksu märga lund, hakkas möllama kohutav lumetorm.

Roštšin ronis kaubavagunist välja, kohendas püssi ja seljakotti, vaatas ringi. Rööbastel lärmitsesid Varnavski polgu soldatid . . . Siin võis näha sineleid, ja pealisriideta poolkasukaid, ja nööriga vöötatud linnapalituid. Paljudel olid kuulipildujalindid, granaadid ja revolvrid. Mõnel oli peas nokkmüts, mõnel papaaha, mõnel spekulandilt äravõetud kõvakübar. Sitket pori sõtkusid katkised saapad, vildid, lappidesse mähitud jalad. Tääkidega vastamisi põrgates karjusid nad: «Vajume miitingule, poisid! Arutame ise asja selgeks! Kas meid vähe on tapale aetud!»

Ärevust olid tekitanud kuuldused — need olid liialdatud, nagu alati —, et punaste väeosad olid Filippovskaja all lüüa saanud. Karjuti: «Kornilovil on viiskümmend tuhat kadetti, aga tema vastu saadetakse

polkhaaval tapale . . . Äraandmine, poisid! Tooge komandör siia!»

Jaamaõuele, mis jaama taga läks üle vihmauttu mässitud stepiks, jooksid kokku võitlejad. Kaubavagunite uksed lendasid mürinal lahti, välja kargasid metsistunud mehed püssidega ja jooksid murelike nägudega sinna, kus rahvahulga kohal vilistas tuul alles raagus püramiidpaplites ja karjusid keereldes künnivaresed. Kõnelejad ronisid keldri mätaskatusele, karjusid, rusikat ette sirutades: «Seltsimehed, miks peksavad meid Kornilovi jõugud? . . . Miks lasti kadetid Jekaterinodari alla? . . . Mis plaan siin on? . . . Las komandör annab vastust.»

Tuhandepealine rahvahulk röögatas: «Vastust andma!» — säärase jõuga, et künnivaresed tõusid päris pilvede alla. Vaksalitrepil seistes nägi Roštšin, kuidas liikuvate peade summas hakkas hõljuma mätaskeldri poole komandöri kortsunud müts: tema kondine, raseeritud, liikumatu pilguga nägu oli kahvatu ja kindel. Roštšin tundis ära vana tuttava, Sergei Sergejevitš Sapožkovi.

Kunagi enne sõda oli Sapožkov kuulunud «tulevikuinimeste» hulka, kes tegid vana kõlbluse pihuks ning põrmuks. Ta oli ilmunud kodanlikku seltskonda, õrritavad joonistused põskedel, ereroheline parhkuub seljas. Sõja ajal läks ta vabatahtlikuna ratsaväkke, oli tuntud hulljulge luurajana ja kakukullina. Sai alamporutšiku auastme. Siis, seitsmeteistkümnenda aasta algul vahistati ta ootamatult, viidi ära Petrogradi ja mõisteti mahalaskmisele põrandaalusesse organisatsiooni kuulumise eest. Veebruarirevolutsioon vabastas ta, seejärel toetas ta mõnda aega anarhistide rühma soldatite saadikute nõukogus. Siis kadus ta kuhugi ja ilmus uuesti välja oktoobris ning võttis osa Talvepalee vallutamisest. Ühe esimese kaadriohvitserina läks ta teenima Punakaarti.

Praegu ronis ta, libisedes ja tagasi kukkudes, mätaskatusele, ja vajutanud lõuaaluse voltidesse, pistnud põidlad vöö vahele, heitis pilgu tuhandetele tema poole vaatavatele nägudele.

«Kas tahate teada, kuradi kisakõrid, miks kuldpagunitega rämps teid peksab? Aga just selle kisa ja korra-

lageduse pärast,» hakkas ta kõnelema pilkavalt ja mitte eriti valjusti, aga nii, et kõik kuulsid. «Vähe sellest, et te ei kuula ülemjuhataja käske, vähe sellest, et iga asja pärast hakkate klähvima... Tuleb välja, et siin on ka veel paanikatekitajaid!... Kes ütles teile, et meid Filippovskaja all puruks löödi? Kes ütles, et Kornilov lasti äraandlikult Jekaterinodari alla? Kas sina või?» Ta sirutas kiiresti ette käe, milles hoidis nagaani, ja osutas sellega kellelegi allseisjaist. «Noh, roni õige siia minu juurde, ajame juttu... Ahaa, mitte sina ei ütelnud seda...» Vastu tahtmist pistis ta revolvri taskusse. «Arvate, et mina olen niisugune loll ja memmepoeg — ei saa aru, mille pärast te klähvite... Tahate, ma ütlen, mille pärast? Näe, Fedka Ivolgin — üks, Pavlenkov — kaks, Terenti Dulja — kolm, on otseühenduse teel teada saanud, et Afipskaja jaamas seisavad tsisternid piiritusega...» (Naer. Roštšin muigas virilalt: «Välja keerutas end, lurjus, narr.») «Noh, selge see, — need poisid tikuvad lahingusse. Selge see, ülemjuhataja on äraandja, äkki satuvad piiritusetsisternid Kornilovi ohvitseride kätte... Kus oleks õnnetus vabariigile...» (Naerupahvak, ja jälle tõusevad künnivaresed taeva alla.) «Loen vahejuhtumi likvideerituks, seltsimehed... Loen ette viimase operatiivteate.»

Sapožkov võttis välja paberilehed ja hakkas valjusti lugema. Roštšin pöördus ära, läks läbi vaksali jaamaesisele, ja istunud katkisele pingile, hakkas plotskit keerama. Möödunud nädalal oli ta kirjutanud end (valedokumentide järgi) sisse rindele minevasse Punakaardi ešeloni. Katjaga oli asi kuidagi korraldatud. Pärast rasket jutuajamist Tetkini pool teelauas uitas Roštšin kogu ülejäänud osa päevast mööda linna, öösel tuli Katja juurde tagasi, ja ilma et oleks talle näkku vaadanud, et mitte vankuma lüüa, ütles karmilt:

«Sa ela siin paar kuud, ma ei tea... Loodan, et sinu ja tema veendumused ühtivad täiesti... Esimesel võimalusel tasun talle korteri eest. Aga kinnitan — ole hea, teata talle kohe, et see ei jää tasumata, heategusid pole vaja... Noh, ja mina kaon mõneks ajaks.»

Nõrga huulteliigutusega küsis Katja:

«Kas rindele?»

«Noh, tead, see puutub ainuüksi minusse...»

Halvasti, halvasti olid tal asjad Katjaga. Meenus mullune juulipäev, kui ta seisis kaldatänaval ja klaasselges Neevas peegeldusid sildade piirjooned ja Vassili saare sammastik, — tol kaugele jäänud päikesepaistelisel päeval ütles Roštšin graniitpingil istuvale Katjale: «Lõpevad sõjad, mööduvad revolutsioonid, kaovad keisririigid, kuid püsima jääb ainuüksi teie süda...» Ja nüüd lahkusid nad vaenlastena räpasel õuel... Katja polnud säärast lõppu ära teeninud... «Noh, mis kurat, kui kogu Venemaale on tulnud lõpp...»

Roštšini plaan oli lihtne: pääseda ühes Punakaardi väeosaga piirkonda, kus käisid lahingud vabatahtliku armeega, ja esimesel võimalusel üle joosta. Armees tundsid teda isiklikult kindral Markov ja polkovnik Nežentsev. Ta võis neile väärtuslikke teateid anda punaste vägede asetusest ja seisukorrast. Aga peaasi oli — tunda end omade keskel, heita kõrvale neetud mask, hingata lõpuks täie rinnaga, sülitada koos kuulide valanguga «petetud lollpeadele, ohjeldamatuile metslastele» näkku verine vihavaenuklomp...

«Komandör ütles piirituse kohta õigesti. Me käratseme palju. Tõstsime hiiglama lärmi, aga kui arutama hakkame, siis jääd mõtlema, vennas,» lausus ilmetu välimusega mees, kelle pealisriideta poolkasukal oli kaenalde all ja seljal karv väljas. Ta istus pingile Roštšini juurde ja palus tubakat. «Näe, mina tõmban vanameeste moodi piipu.» (Ta pööras kavala, tuulest kareda, vidukil silmadega ja luitunud habemega näo Roštšini poole.) «Nižnis teenisin kaupmeeste juures aitades, noh, seal harjusingi piibuga. Neljateistkümnendast aastast peale sõdin, ikka ei saa järele jätta, näed, vennas, kus on alles sõjamees, jumala eest.»

«Jah, aeg oleks sul juba rahupõlve pidada,» ütles Roštšin vastu tahtmist.

«Rahu! Kus see sinu rahu on? Sina, poiss, oled pärit rikaste hulgast, ma näen. Ei, mina ei jäta sõdimist. Olen neilt pursuidelt küllalt häda tunda saanud! Kuueteistkümneselt hakkasin võõraste inimeste juures teenima, aina olin vahiks. Kaupmeeste Vassenkovide juures — oled ehk kuulnud — tõusin kutsariametisse, aga jootsin higisest peast kaht halli hobust ja rikkusin nad ära, head hobused olid, jootmisega rikkusin ära, tunnistan ausalt;

aeti muidugi minema. Poeg on tapetud, naine ammu surnud. Ütle sina mulle nüüd, kelle eest ma pean sõdima: nõukogude võimu või pursuide eest? Kõht on mul täis, saapad, näe, võtsin mineval nädalal surnul jalast. Ei lase niiskust läbi, — vaata misuke kaup. Tegevus: oled veidi tulistanud, veidi tormi jooksnud ja muudkui istu toidukatla juurde. Ja näed vaeva o m a asja eest, poiss. Kehvikud, püksata santlaagrid, nagu öeldakse, kellel häda ja viletsus tares pingil istuvad, — see on meie sõjavägi. Aga Asutav Kogu, — ma nägin Nižnis, kuidas seda valiti: ainult intelligendid ja julmad vanamehed.»

«Sa oled õppinud hästi suud pruukima,» ütles Roštšin, libistades vargsi pilku üle kaaskõneleja. Tema nimi oli Kvašin. Temaga logistas Roštšin nüüd juba terve nädala ühes vagunis sõita, magasid kõrvuti ülemistel naridel. Kvašinit kutsuti vagunis «taadiks». Igale poole, kus võimalik, pesitas ta end oma ajalehega, pani kuivetunud ninale kuldraamiga näpitsprillid ja luges poolvaljusti. «Need näpitsprillid,» jutustas ta, «sain ma Samaaras orderiga. Need näpitsad oli tellinud endale miljonär Baškirov. Aga mina tarvitan.»

«See on õige, et olen õppinud hästi suud pruukima,» vastas ta Roštšinile, «ma ei lase mitte ühtki miitingut mööda. Jõuad kuhugi vaksali, kõik dekreedid, määrused, kõik loen läbi. Meie, proletaarlaste jõud on — kõne. Mis me siis ilma sõnadeta, ilma teadvuseta oleme? Viidikad!»

Ta võttis ajalehe välja, harutas selle ettevaatlikult lahti, pani näpitsprillid väärikalt ninale ja hakkas juhtkirja lugema, hääldades sõnu nii, nagu ei olekski need kirjutatud vene keeles:

«. . . Pidage meeles, et teie võitlete kõigi töötajate ja ekspluateeritavate õnne eest, teie võitlete õiguse eest ehitada parem, õiglasem elu . . .»

Roštšin pöördus ära ega märganud, et Kvašin vaatab neid sõnu lausudes teda teraselt üle näpitsprillide.

«Ja ongi näha, poiss, et sa oled rikka rahva hulgast,» ütles Kvašin juba teise häälega. «Minu lugemine ei meeldi sulle? Aga kas sa pole spioon?»

Afipskaja jaamast läks Varnavski polgu ešelon Novo-Dmitrovskaja staniitsa poole rännakukorras. Kesköö pimeduses vilistas tuul tääkidel, rebis riideid, piitsutas nägu jäiste teradega. Jalad vajusid läbi lumekooriku kleepuvasse porri. Läbi tuule müha kostsid hääled: «Seis! Seis! Tasemini! Ärge rõhuge peale, kuradid!»

Pakane puhus läbi viletsa sineli, kondid kangestusid. Roštšin mõtles: «Ainult mitte kukkuda, — siis on lõpp, tallatakse ära.» Kõige piinavamad olid need peatused ja kisa eespool. Oli selge, et nad olid teelt eksinud, sumasid kuskil mingis jäärakus või jõekese orus. «Vennad, ma ei suuda enam,» jättis jumalaga kellegi katkev hääl. «Kas mitte Kvašin ei hüüdnud seda? Tema kõndis kogu aeg kõrval. Aimab, ei usu mitte üht sõna.» (Roštšin oli temast eile suure vaevaga lahti saanud.) Jälle jäädi eespool peatuma. Roštšin vajus näoga vastu kellegi külmast kanget selga. Seistes, pea longus, kangestunud käed varrukaisse pistetud, mõtles ta: «Neli aastat võitlen niiviisi väsimusega, olen tuhandeid versti maha käinud — selleks, et tappa. See on väga tähtis ja väga tähelepanuväärne. Solvasin Katjat ja jätsin ta maha, — see on vähem tähelepanuväärne. Homme-ülehomme jooksen üle ja hakkan niisamasuguses lumetormis tapma neid, venelasi. Imelik, Katja ütleb, et ma olen õilis ja hea inimene. Imelik, väga imelik.»

Huviga märkis ta ära need mõtted. Nad katkesid. «Hehee,» mõtles ta, «asi on halb. Ma hakkan külmuma. Viiksatavad viimased, kõige tähtsamad mõtted. Tähendab, iga hetk heidan lumme.»

Aga külmunud selg tema ees liigatas ja hakkas edasi minema. Ka Roštšin liigatas ja läks tema järel. Nüüd vajusid jalad juba põlvini sisse. Puudaraskune saabas tuli suuri vaevu savi seest välja. Tuul tõi katkendliku hüüde: «Jõgi, poisid . . .» Läks lahti sõim. Aga tuul aina vilistas tääkides, sisendades kummalisi mõtteid. Ähmased kõverdunud kogud sumasid Roštšinist mööda. Ta võttis jõu kokku, tõmbas jala oiates välja ja sumas edasi.

Tumeda viiruna eraldus lumest tormiliselt voolav jõgi, kaugemal oli kõik kaetud lendava lume-eesriidega. Jalad libisesid nõlvakul. Metsikult kihutas tume vesi. Kostsid hüüded:

«Sild on üle ujutatud . . .»
«Kas tagasi või?»
«Kes ütles — tagasi? Sina või? Sina ütled — tagasi?»
«Lase lahti, seltsimees, lase ometi!»
«Anna talle püssipäraga . . .»
«Oi . . . oi . . . oi . . .»

All, kaldaääre taga, süttis taskulambi valguskoonus. Valgustusid silla jäänused, mis olid üle ujutatud halli, kiiresti voolava veega, pilbastunud käsipuutükk. Taskulambi valgusvihk kerkis siksakis kõrgele, siis kustus. Kusagilt kostis kähisev, kole hääl:

«Jagu . . . Üle minna . . . Püssid, padrunid pea kohale. Mitte peale rõhuda — kahekaupa . . . Marss!»

Püss kõrgele tõstetud, astus Roštšin vööni vette, ja see ei olnud siiski mitte nii külm kui tuul. Vesi peksis tugevasti vastu paremat külge, tõukas, püüdis kiskuda kaasa sesse hall-valgesse pimedusse, keerisesse. Jalad libisesid, vaevalt kobades purunenud silla laudu.

Varnavski polk saadeti Novo-Dmitrovskajasse kohalike jõudude tugevdamiseks. Kogu staniitsa elanikkond kaevas kaevikuid: kindlustati staniitsavalitsust ja üksikuid maju, seati üles kuulipildujaid. Raskesuurtükivägi asus lõuna pool, Grigorjevskaja staniitsas. Kusagil selle lähedal seisis 2. Põhja-Kaukaasia polk Dmitri Šelesti juhatuse all, kes oli jälitanud vabatahtlikku armeed juba Rostovist alates. Lääne pool, Afipskajas, asusid garnison, suurtükivägi ja soomusrongid. Punaste väed osutusid laialipaisatuiks, mis oli lubamatu säärases põhjatus, ilma teedeta soos.

Õhtu eel ratsutas üle väljaku staniitsavalitsuse ette kasakas, üleni märg lumest ja porist. Peatas hobuse trepi ees. Hobuse lõõtsuvaist külgedest tõusis auru.

«Kus on seltsimees komandör?»

Trepile kargasid mitu meest, kes nööpisid kiiruga sineleid kinni. Neid laiali tõugates ilmus Sapožkov, ratsaväelase poolkasukas seljas:

«Mina olen komandör.»

Kasakas tõmbas hinge tagasi, laskus sadulaharja najale ja ütles:

«Kogu vahisalk on maha tapetud. Mina üksi pääsesin.»

«Mis veel?»

«Aga veel seda, et ööseks oodake siia Kornilovit, tuleb kogu väega . . .»

Trepil seisjad vahetasid pilke. Nende hulgas oli kommuniste, staniitsa kaitse organiseerijaid. Sapožkov hakkas nohisema, vajutas lõuaaluse voltidesse: «Mina olen valmis, kuidas on teiega, seltsimehed? . . .» Roninud hobuse seljast maha, hakkas kasakas jutustama, kuidas kindral Erdeli brigaadi tšerkessid olid tapnud kogu vahisalga. Treppi ümbritses tihe võitlejate, kasakataride ja poisikeste summ. Kuulati vaikides.

Nende juurde astus Roštšin, paslik pähe seotud. Öösel oli tal õnnestunud end välja magada ja kuivatada kuumas ning haisvas tares, kus jalanartsude ja märgade riiete keskel lamas reastikku maas umbes viiskümmend punaarmeelast. Koidu ajal küpsetas perenaine leiba, lõikas ise lahti ja jagas viilud poistele:

«Soldatid, olge ikka tublid, ärge laske ohvitsere meie staniitsasse.»

Punaarmeelased vastasid noorele perenaisele:

«Ära karda midagi . . . Karda ainult üht . . .»

Ja pistsid sekka säärase sõna, et naine ähvardas leivakäntsakaga:

«Oh teid jäärasid küll, — surma eel, ja ikka ainult see üks asi meeles . . .»

Eilsest öisest rännakust oli Roštšinile jäänud tume valu kontidesse ja kogu kehasse. Aga tema otsus oli kindel. Hommikul oli ta kaevanud külmunud maad köögiviljaaedades. Pärast kandnud plekist padrunikaste vankritelt staniitsavalitsusse. Lõunaks oli igaühele antud tass piiritust, tulemärjuke oli võtnud Roštšinilt valu, kondid olid läinud pehmemaks ja ta oli otsustanud — mitte edasi lükata, teha lõpp juba täna.

Praegu keerles ta majatrepi juures, otsides juhust, et paluda saata end eelväkke. Kõik oli läbi mõeldud, kaasa arvatud ka kapteniõlakud, mis olid õmmeldud rinnale sõduripluusi sisse. Kõik läkski nii, nagu ta oli oodanud. Sapožkovi kõrval seisev rässakas madrus astus trepiastmeist alla ja hakkas hädaohtlikuks ettevõtteks vabatahtlikke üles kutsuma:

«Vennad,» ütles ta malmise häälega, «astugu ette need, kellel elu pole armas.»

Tunni aja pärast läks Roštšin ühe viiekümnemehelise

võitlejate salgaga staniitsast tasandikule, mida kattis läbipaistmatu udu. Saabus rõske videvik. Lumesadu oli nüüd lakanud, iiliti puhuva tuulega tuli jämedat, piitsutavat vihma. Teid polnud, mindi lausa läbi vee nagu läbi järve, küngaste suunas, kus oli vaja kaevata kaevikuid.

Rõskes hommikuhämaruses sähvatas valgus. Kostis mürtsatus. Oli kuulda eemalduvat ulgumist... Ja kohe hakkasid küngastel, piki jõekallast, korratult plaksuma paugud. Jälle sähvatus, suurtükipauk, ja kusagil eespool, udus, hakkas ragistama kuulipilduja.

Sealt lähenes Kornilov. Tema eelväed olid juba jõe teisel kaldal. Roštšinile näis, et ta eraldas kahte-kolme kogu, kes jooksid kummargil päris vee juurde, põõsastesse. Süda tagus. Ta pistis pea väikesest kaevikust välja, mis oli kaevatud jõe kaldajärsakule.

Sogane, koldtinajas jõgi kihutas keeristena kõrgel kallaste vahel. Vasakul oli tema keskel näha pooleldi üleujutatud sild. Selle peale ronis veest umbes kakskümmend noid ähmaseid kogusid ja jooksid kummargil üle jõe. Üha korratumalt, üha tihedamalt tulistati küngastelt jõge ja silda. Üsna lähedal, teisel kaldal, pahvatas pikk suurtükileek. Väikese kaeviku kohal, kus asus Roštšin, lõhkes šrapnell. Perve tagant hakkas sadama alla, ülekäigukoha juurde, halle ja musti kogusid, — nad jooksid, libisesid istmikul, veeresid ja kukkusid alla. Kõigil paistsid kriipsukestena õlgadel pagunid.

Jälle suurtükimürts ja kärisev mürin kaeviku kohal. «Oi, oi, vennad...» venitas kellegi hääl. Läbi laskmise ragina kisendas keegi:

«Haaravad ümber!... Poisid, taganege!...»

Roštšin tundis: nüüd ongi saabunud oodatud silmapilk. Ta heitis kiiresti kummuli ega liigutanud end. Peast käis läbi mõte: «Rätikut ei ole, tükk särki täägi otsa ja karjuda — tingimata prantsuse keeli...» Keegi kukkus talle raskelt selga, vajus peale, haaras kaela ümbert kinni, ajas ägisedes sõrmi kõri poole. Roštšin viskus üles — nägi oma õla taga verist nägu pungis punase silmaga, pärani avatud hambutu suuga. See oli jälle Kvašin. Ta kordas nagu teadvusetuses:

«Rõõmustad... Nägid omi...»

Teda selja küljest lahti kiskudes tõusis Roštšin täies pikkuses püsti, vankus. Nagu metspuuk oli Kvašin ta õlgade küljes kinni. Võideldes langes Roštšin kummuli kaeviku rinnatisele, lõi meeletuna hambad haisvasse poolkasukasse. Ta tundis, et küünarnukid ja põlved hakkavad libisema vedelas savis — järsak oli poolteise sammu kaugusel.

«Lase ometi lahti!» möirgas Roštšin viimaks. Muld tema all vajus ja ta veeres ühes Kvašiniga järsakult alla jõe poole.

Suurtükipaukudest kõmas kõik ümberringi, maa võppus mürskude lõhkemistest. Üle jõe läksid armee peajõud. Ülekäigukohti tulistas suurtükivägi Grigorjevskaja staniitsast. Granaate sadas lumisele väljale, langes jõkke — lendas veesammastena üles.

Valgete jalavägi ületas jõge kahekaupa ja hobustel. Hobused taganesid kiirevoolulisse jõkke astudes, neid torgiti tääkidega. Järsult kaldalt, mis oli poriseks sõidetud, tuli kapakus alla suurtükirakend. Ühelt küljelt teisele kaldudes kadus suurtükk puhuti vee alla. Juhtratsurid peksid nuutidega, kõhnad hobused lohistasid kuidagiviisi suurtüki välja pooleldi üleujutatud sillale. Kahele poole kõrvale langesid mürsud, lõhkesid, vesi kihas. Hobused ajasid end tagujalgadele püsti, takerdusid trengides.

Kihutasid alla kuulipildujakaarikud, sillast mööda — jõkke. Hakkasid ujuma, keerlesid. Üks paiskus ümber, kandus edasi ühes hobustega ja rataste külge klammerdunud inimestega. Taevast libises sesse segadikku granaat, ja üleskerkinud veesambas tõusis kõrgele puupilpaid ja lõhkikistud kehade tükke.

Kaldal keerles määrdunud hobuse seljas väheldane väikese habemega mees pruunis boikuues, valge papaaha sügavale pähe tõmmatud. Nagaikaga ähvardades karjus ta kõrge, kehkja häälega. See oli kindral Markov, kes juhtis ülemineku. Tema vaprusest jutustati fantastilisi lugusid.

Markov oli üks neid maailmasõjas võidelnud mehi, kes oli jäädavalt mürgitatud selle laibahingusest: ratsa hobuse seljas, binokkel käes või mõõk püsti, juhtis ta pealetungivas ahelikus hirmsat lahingumängu ning tundis seejuures arvatavasti mitte millegagi võrreldavat

naudingut. Ta oleks vist võinud sõdida ükskõik kellega ja ükskõik mille eest. Tema ajus leidusid mõned valmis valemid jumalast, tsaarist ja isamaast. Temale olid need absoluutsed tõed, rohkemat polnudki vaja. Nagu malemängija nägi ta partii käikude üle mõeldes kogu maailmaruumist ainult malendite liikumist ruutudel.

Ta oli auahne, kõrk ja järsk alluvate vastu. Armees kardeti teda, ja paljud varjasid südames solvusetunnet selle mehe vastu, kes nägi inimestes ainult malenuppe. Aga ta oli vapper ja tundis hästi neid teravaid lahingumomente, millal komandör otsustava käigu tegemisel peab naljatlema surmaga, astudes, ratsapiits käes, aheliku ette, rooskava tina alla.

Üleminek kestis paar-kolm tundi. Jälle kattis lumetuisk jõe ja kaldad. Tuul tugevnes, pöördus põhja. Läks kiiresti külmemaks. Roštšin, kes äraväänatud õlaga lebas järsaku all vee ääres, oli juba ammu kaotanud lootuse, et keegi teda märkab. Hoolimata valust õlas, võttis ta põuest pagunid välja, kinnitas need kuidagiviisi nööpnõeltega pluusi külge, tõmbas ära viisnurkse tähe mütsi küljest. Kvašini laiba oli jõgi juba ammugi ära kandnud. Haavatuid lebas kõikjal, nende jaoks polnud kellelgi aega.

Armee ületas jõe ja liikus lahingutega edasi Novo-Dmitrovskaja suunas, jõe juures peatumata. Inimestel külmusid riided seljas, kattusid jääkoorikuga. Maa tõmbus kõvaks ja kõlises kapjade ning rataste all, mättad ja rööpad lõhkusid jalatseid ja jalgu. Mõni haavatuist tõusis ja ronis komberdades ning tagasi libisedes järsule kaldale. Roštšin tundis, et ta jalad külmuvad maa külge. Hambaid kokku pigistades (valutasid õlg, ristluud ja vigastatud põlv) tõusis ka tema ja lonkis haavatute rodu järel. Temale ei pööratud tähelepanu. Järsakule ronimine oli väga raske. Üleval sattus ta tuisu kätte, ümberringi vingusid kuulid. Ees komberdav vimmas mees kohmunud ohvitserisinelis ja koonusena püsti seisva paslikuga tõmbus ootamatult kõrvale ja kukkus. Roštšin ainult kummardus madalamale, võideldes tuulega.

Maas vedeles lumega kaetud hobune, üks tagajalg püsti. Mahajäetud suurtüki juures seisid, pead sügavale norgu lastud, kaks kondist kronu, nende küljed olid kokku külmunud ja selgadele olid tuisanud väikesed

hanged. Eespool aga ragistasid kuulipildujad aina ähvardavamalt, aina tungivamalt. Vabatahtlik armee võitles selle eest, et saaks pugeda sel ööl soojadesse taredesse, et mitte kärvata tuisusel väljal.

Pealetungijaid tulistas suurtükivägi Grigorjevskajast. Aga punaste ülejäänud jõud, sealhulgas ka reservid Afipskajast, ei olnud lahingusse viidud. 2. Kaukaasia polk sai pealetungikäsu alles pärast seda, kui Varnavski polk oli Novo-Dmitrovskajas ümber piiratud ja hävitati tänavail käsitsivõitluses. 2. Kaukaasia polk käis ära kümme versta mööda soid ja madalaid, kõrkjate ning võsastikuga kaetud saarekesi, kaotades terve roodu uppunutena ja külmunutena, ja ründas valgeid seljatagant, andes Varnavski polgu riismetele võimaluse piiramisrõngast läbi murda.

Samasugune segadus ja korralagedus valitses ka valgete juures. Pokrovski Kubani väesalk, kes pidi ründama staniitsat lõunast, hakkas tõrkuma ja ei läinud läbi soode. Pealegi oli Pokrovskit, kes polnud kindralilõlakuid saanud mitte tsaarilt, vaid Kubani valitsuselt, sõjanõukogus julmalt solvanud kindral Aleksejev, kes oli ütelnud talle ülimusliku põlglikkusega: «Ah, minge nüüd ikka, polkovnik, — vabandage, ei tea, kuidas teid nüüd tituleerida . . .» Selle «polkovniku» pärast Pokrovski ei läinudki läbi soo. Kindral Erdeli ratsaväel, kes oli saadetud staniitsat põhja poolt ümber haarama, ei õnnestunud läbida üleujutatud jäärakut ja ööseks tuli ta üldisesse üleminekukohta tagasi.

Esimesena jõudis Novo-Dmitrovskajasse ohvitseride polk. Poolkülmunud raevunud ohvitserid, vilunud sõjamehed, haistsid põletussõnniku ja küpsetatud leiva kodust lõhna, nägid sooja valgust akendes ja hakkasid abivägesid ära ootamata roomama läbi lume ja pori, lausa läbi vee, mida kattis õhuke jääkirme. Küla lähistel märgati neid ja avati kuulipildujatuli. Ohvitserid tormasid täägivõitlusse. Igaüks neist teadis, mida ta peab iga silmapilk tegema. Kõikjal välkus Markovi valge papaaha. See oli juhtkonna võitlus oskamatult juhitud ja distsiplineerimatute sõdurite salgaga.

Ohvitserid tungisid staniitsasse ja segunesid käsitsivõitluses tänavail varnavskilaste ja partisanidega. Pimeduses ja taplusemöllus pisteti kuulipildurid oma

kuulipildujate juures surnuks või kisti granaatidega lõhki. Valgeile tuli lakkamatult toetust. Punased piirati ümber ja nad hakkasid taganema väljaku poole, mille ääres asuvas staniitsavalitsuses pidas istungit revolutsioonikomitee.

Tulistati igast kohast, kus vähegi sai varjuda, võideldi igal tänavanurgal. Porikeerises kappas kohale suurtükirakend ja peatus väljaku teises otsas, suurtükk suunas koonu staniitsavalitsuse fassaadi poole ja tulistas: pauh-viuuu! pauh-viuuu! Akendest hakkas inimesi välja hüppama, tõusis kollast suitsu: seal plahvatasid mürskudest pihta saanud plekk-kastid padrunitega.

Samal ajal tulistas 2. Kaukaasia polk pealetungijaid ida poolt. Varnavskilased kuulsid, et vaenlase seljataga on lahing, ja said julgust juurde. Sapožkov, kes oli kisast ja sõimust hääle kaotanud, haaras lipukandjalt polgu lipu, mis oli mässitud vahariidesse, ja jooksis sellega vehkides üle väljaku, kõrgete õõtsuvate paplite alla, kus kõige tihedamalt oli koos valgeid. Varnavskilasi kargas välja väravate ja plankude tagant, tõusis maast, jooksis igast küljest lähemale, hoides käes löögivalmis tääke. Nad sundisid tõkke taganema, murdsid läbi ja lahkusid staniitsast lääne poole.

Selle öö veetis Roštšin mahajäetud vankris heinte sees, kuhu ta oli pugenud pärast seda, kui oli sealt kaks kangestunud surnukeha välja tirinud. Kogu öö oli kuulda üksikuid suurtükipauke, Novo-Dmitrovskaja kohal lõhkesid šrapnellid. Hommikul hakkasid sinnapoole liikuma vabatahtlike voorid, kes olid ööbinud Kalužskaja staniitsas. Roštšin ronis vankrist välja ja hakkas sammuma voori järel. Tema ärevus oli nii suur, et ta valu ei tundnud.

Tuul oli ikka veel tugev, kuid puhus nüüd idast, pühkides lume- ja vihmapilvi laiali. Kella kaheksa paiku hommikul hakkas üleval kõrgel kihutavate pilverebemete vahel sinama puhtaks pestud taevas. Päikesevalgus langes maa peale mõõksirgete kuumade kiirtena. Lumi sulas. Stepp tumenes kiiresti, ilmusid nähtavale oraste smaragdrohelised ja kõrrepõldude kollased viirud. Vesi läikles, mööda teerööpaid voolasid ojakesed. Künkail

lebavad laibad olid kuivaks tõmbunud ning vaatasid surnud silmadega taevasinasse.

«Vaata ometi, see on ju Roštšin, jumala eest! Roštšin, kuidas sina siia sattusid?» hüüti talle möödasõitvalt vankrilt. Roštšin pöördus ümber. Räpases ning logisevas vankris, mida juhtis sünge kasakas, kopitanud kasukas ümber tõmmatud, istusid kolm meest kinnimässitud peade ja sidemeis kätega. Üks neist, pikk kõhn, kraest väljatikkuva kaelaga, tervitas Roštšinit sagedaste peanoogutustega, naeratusele tõmbunud kuivanud huultega. Suuri vaevu tundis Roštšin temas ära polgukaaslase Vaska Teplovi, kunagise punapõskse naljahamba, naisteküti ja joodiku. Vaikides astus ta vankri juurde, kaelustas ja suudles Teplovi:

«Ütle, Teplov, kelle juurde pean ma minema? Kes on teie staabiülem? Näe, mul on ju pagunid ainult nööpnõelaga kinnitatud. Alles eile jooksin üle . . .»

«Istu. Seisa, pea kinni, raisk!» hüüdis Teplov küüdimehele. Kasakas urises, aga pidas kinni. Roštšin ronis vankrinurgale, laskis jalad ratta kohale rippu. See oli õndsus — sõita kuuma päikese all. Kuivalt, nagu raporteerides, jutustas ta oma seiklustest, alates lahkumisest Moskvast. Teplov ütles kergelt köhatades:

«Mina tulen ise sinuga kaasa kindral Romanovski juurde . . . Kui jõuame staniitsasse, sööme, ja siis korraldan sinu asja üks-kaks-kolm . . . Naljavend! Ah sina tahtsid siis kohe ülemuse ette ilmuda, et: vaat nii ja naa, jooksin üle punasest jõugust, on au ilmuda . . . Sa ei tunne meie omi. Nad ei oleks sind staapigi viinud, enne oleksid su surnuks pistnud . . . Vaata, vaata,» ta osutas pikale ohvitserisinelis laibale. «Siin vedeleb Miška, parun Korff . . . Noh, mäletad teda? . . . Eh, oli alles poiss . . . Kuule, kas sul paberosse on? Aga hommik, missugune hommik! Saad aru, sõbrake, ülehomme läheme Jekaterinodari, magame end voodites välja, ja — bulvaritele! Muusika, preilid, õlu!»

Ta hakkas valjusti, nuuksuvalt naerma. Tema luukõhn haige nägu tõmbus krimpsu, palavikulaigud hõõgusid põsenukkidel.

«Ja nii tuleb kogu Venemaal: muusika, preilid, õlu. Puhkame Jekaterinodaris umbes kuu aega, puhastame endid ja — arveid õiendama. Ha-haa! Nüüd me ei ole

lollpead, sõbrake... Verega oleme ostnud õiguse Vene impeeriumi käsutada. Meie loome neile alles korra... Lurjused! Näe, seal ta vedeleb...» Ta osutas kraavipervele, kus ebaloomulikult harevil lebas lambanahkses kasukas mees. «See on tingimata mõni nende Danton...»

Vankrist sõitis mööda kohmakas punutud tarantass. Selles istusid kaks pori täispritsitud meest, allakäänatud kraedega talupojakuued seljas ja märjad karusnahksed mütsid peas; üks neist oli hiiglase kasvu, paks, tumeda tursunud näoga, teine, kellel oli hooletussejäetud hallikas habe ja silmade all olid kotid, hoidis sisselangenud suu nurgas pikka paberossipitsi.

«Isamaa päästjad,» noogutas nende suunas Teplov. «Parema puudumisel sallime. Läheb vaja.»

«See paks on vist Gutškov?»

«Nojah, ja lastakse omal ajal maha, võid kindel olla... Too paberossipitsiga aga on Boriss Suvorin, pole kah, vennas, päris ilma süüta... Tahab teine nagu monarhiat ja — mitte täiesti monarhiat; keerutab, aga andekas ajakirjanik... Teda me maha ei lase...»

Vanker sõitis staniitsasse. Tared ja majad aiakeste taga näisid olevat tühjad. Suitses ahervare. Vedeles mõni poolenisti porri sõtkutud surnukeha. Siin-seal kostis üksikuid pauke: tehti ots peale mittekasakaist talupoegadele, kes olid keldreist ja heinalakkadest välja tiritud. Väljakul seisis suures korratuses voor. Vankreilt hüüdsid haavatud. Vankrite vahel kõndisid uimased, ärapiinatud õed, räpased soldatisinelid seljas. Kuskilt õuest kostis loomalikku kisa ja nagaikahoope. Kihutas ratsanikke. Plangu ääres jõi trobikond junkruid plekkämbrist piima.

Ikka heledamini, ikka kuumemini paistis päike sinisest tuulisest kuristikust. Puu ja telefoniposti vahele pandud lati küljes kõikusid tuules, kaelad kõveras, paljaksvõetud jalgade põiad allapoole rippumas, seitse pikka surnukeha — kommunistid revolutsioonikomiteest ja tribunalist.

Jõudis kätte Kornilovi sõjakäigu viimane päev. Silmi päikese eest varjates nägid ratsaluurajad hommikuudus

sogase Kubani jõe taga Jekaterinodari kuldseid kupleid.

Ratsa-eelsalga ülesandeks oli võtta punaste käest ära ainuke neis paigus leiduv parv ülesõidukohal Jelizavetinskaja staniitsa lähedal. See oli Kornilovi uus kavalus. Teda võidi oodata lõunast, s. o. Novo-Dmitrovskaja poolt, või edelast — mööda Novorossiisk—Jekaterinodari raudteed. Aga oletada, et tormijooksuks linnale valib ta äärmiselt hädaohtliku tiibhaarangu küljelt, linnast lääne pool, ja kogu armee ülemineku üle Kubani kiirete vete ilma sildadeta, ainult parvel, lõigates sellega endal ära igasuguse taganemisvõimaluse, — säärast taktikalist käiku punaste vägede juhataja Avtonomovi staap ei võinud oletadagi. Aga just selle kõige vähem kaitstud tee, mis andis kaks-kolm päeva puhkust pärast lahinguid ja viis armee otse Jekaterinodari aedadesse ja juurviljamaadele, valiski Kornilov, kaval nagu vana rebane.

Nappi laskemoonatagavara täiendati Afipskaja raudteejaama vallutamisel, kus vabatahtlikud lasksid õhku rööpad, et vaenlase soomusrongid ei saaks neid tulistada. Aga ometi ulatus ühe punaste soomusrongi kuulipildujate tuli pealetungijate tiivani, kes liikusid lausa läbi lumevee. Kui kuulide viir veefontäänikesi tekitades nendeni jõudis, laskusid nad vette ja sukeldusid nagu pardid. Tõusid siis veest välja ja jooksid edasi. Afipskaja garnison kaitses end meeleheitlikult. Aga punaste lüüasaamine oli ette otsustatud, sest et nad ainult kaitsesid end, nende vastane aga tungis peale.

Pikkamisi, ussitaoliste ahelikkudena piirasid vabatahtliku armee üksused Afipskajat. Päike tulvas sinisele veetasandikule, millest kerkis puid, heinakuhje ja tarekatuseid, ning üle suurveejärvede lendas kevadpilvede varjusid. Lühike pehmete kindraliõlakutega poolkasukas seljas, ratsutas Kornilov binokli ja kaardiga oma staabi eesotsas mööda seda peegeljat terendust. Ta andis käske ratsavirgatsitele ja need kihutasid oma hobustel pritsmete keerises. Üksvahe sattus ta kuulirahe alla ja tema kõrval sai kergesti haavata kindral Romanovski.

Kui jaam oli lääne poolt ümber haaratud ja algas üldine tormijooks, lõi Kornilov hobust nuudiga ja sõitis

traavi otse Afipskajasse. Ta ei kahelnud võidus. Rööbasteedel ja vagunirodude, raudteehoonete, kaubaaitade ja kasarmute vahel hävitasid sissetunginud väeosad punaseid. See oli vabatahtliku armee viimane ja kõige verisem võit.

Polkovnik Nežentsev, punapõskne, nooruslik, erutatud, jooksis üle surnukehade hüpates Kornilovi juurde ja raporteeris näpitsprilli-klaaside välgatades:

«Afipskaja jaam on vallutatud, ekstsellents.»

Kornilov katkestas teda kannatamatult:

«Kas mürsud saadi kätte?»

«Just nii, seitsesada mürsku ja neli vagunit padruneid.»

«Jumal tänatud!» Kornilov lõi laialt risti ette, väikese sõrme küünega korpunud poolkasukat kratsides. «Jumal tänatud . . .»

Siis osutas Nežentsev silmadega vaksali juures salgana seisvatele löögimeestele — see oli eriline polk pööraseist kõrilõikajaist, kes kandsid käisel kolmevärvilist nurgakujulist eraldusmärki. Nad seisid püssidele toetudes nagu inimesed, kes on jõudnud järsu mäe otsa. Nende väsinud näod olid tardunud raevugrimassidesse, käed ja paljude näod olid verega koos, silmad segased.

«Kaks korda päästsid nad olukorra ja tungisid esimestena jaama, ekstsellents.»

«Ahaa!» ütles Kornilov, kannustas hobust ja sõitis kiiret galoppi, kuigi vahemaa oli lühike, löögimeeste juurde (need sattusid kohe ärevusse ja hakkasid kiiresti rivistuma). Ta peatas ratsu kogu jõuga, nagu tavaliselt kujutatakse mälestussammastel, heitis pea taha ja hüüdis katkeliselt:

«Tänan, minu kotkad! Tänan teid hiilgava töö eest ja veel kord selle eest, et te vallutasite mürsud . . . Kummardan sügavasti teie ees . . .»

Saanud laskemoonatagavara, hakkas armee laudadest parvel, mille oli vallutanud ratsa-eelsalk, üle Kubani minema. Armees oli sel ajal üheksa tuhat jala- ja ratsaväelast ning neli tuhat hobust. Üleminek kestis kolm päeva. Määratu suure laagrina laiusid kahel pool üle-

minekukohta sõjaväeosad, voorid, veokid ja liikuvad sõjaväelaod. Kevadine tuul sasis pesuhilpe, mis olid aisadele kuivama riputatud. Lõkked suitsesid. Heinamaadel sõid kammitsas hobused. Lõbusamaks muutunud ohvitserid ronisid vankreile ja püüdsid läbi binoklite silmata sinetavas kauguses paistva tõotatud linna aedu ja kupleid.

«Ausõna . . . Just nõndasamuti lähenesid ristisõdijad Jeruusalemmale . . .»

«Seal, härrased, olid juuditarid, siin aga on proletaarlannad . . .»

«Kuulutame välja naiste sotsialiseerimise . . . Ho-hoo!»

«Sauna, bulvarile, ja — õlut!»

Jekaterinodaris asuvad punased ei teinud katset üleminekut segada. Ainult vahel harva tulistasid luurajad. Punased olid otsustanud end kaitsta. Kiiresti asus kogu elanikkond, naised ja lapsed kaasa arvatud, kaitsekraave kaevama, ehitati traattõkkeid, seati kohale suurtükke. Novorossiiskist tulid Musta mere madruste ešelonid, tõid suurtükke ja mürske. Komissarid kõnelesid väeosades Kornilovi vabatahtlike klassikuuluvusest, sellest, et nende taga seisab «halastamatu maailmakodanlus, kellele meie, seltsimehed, anname otsustava lahingu», ja vandusid — surra, aga Jekaterinodari mitte ära anda.

Neljandal päeval alustas vabatahtlik armee tormijooksu Kubani pealinnale.

Raevukalt ründavaid vabatahtlikkude kolonne võttis vastu Musta mere vaksalis ja Kubani sadamais asuvate patareide marutuli. Aga ebatasane maastik, aiad, kraavid, tarad ja ojadesängid andsid võimaluse läheneda linnale suuri kaotusi kandmata.

Siin puhkes lahing. Nõndanimetatud farmi lähedal — see oli väike valge maja, mis seisis Kubani kõrgel kaldal ikka veel raagus paplisalu serval — osutasid punased visa vastupanu, nad löödi välja, sööstsid aga uuesti tihedate salkadena kuulipildujate peale, vallutasid farmi, kuid tunni aja pärast lõid polkovnik Ulagai Kubani plastuunid nad teistkordselt välja.

Farmi, ühekorruselisse majakesse, asus kohe Kornilov oma staabiga. Siit olid nagu peopesal näha Jekaterinodari sirged tänavad, valged kõrged majad, majaesised aiad, kalmistu, Musta mere vaksal ja — kogu panoraami

ees — pikad kaevikuteread. Oli hele tuuline kevadpäev. Kõikjal lendas üles laskude suitsu ja särav avarus mürises raskelt ning hingeängistavalt suurtükkide lakkamatust möirgamisest. Ei punased ega valged säästnud elusid sel päeval.

Valges majakeses seati ülemjuhataja Kornilovile sisse nurgatuba, pandi kohale välitelefonid, laud ja tugitool. Ta läks kohe sinna, istus laua taha, laotas kaardi laiali ja süvenes mõtisklustesse kavatsetud mängu käikude üle. Tema kaks adjutanti — alamporutšik Dolinski ja khaan Hadžijev — seisid üks ukse, teine telefonide juures.

Ülemjuhataja kõhn ja kortsus kalmõkinägu halliseguste, eest harjasetaoliseks lõigatud juustega, oli sünge nagu mitte kunagi varem. Kuivetunud väike käsi kuldsõrmusega lebas elutult kaardil. Kuigi Aleksejev, Denikin ja teised kindralid olid olnud selle rünnaku vastu, oli tema üksi otsustanud selle ette võtta, ja nüüd, esimese päeva lõpul, oli ta enesekindlus kõikuma löönud. Aga ta ei oleks tunnistanud seda mitte iseendalegi.

Oli tehtud kaks viga: esiteks see, et kolmandik vägesid kindral Markovi juhtimisel oli jäetud üleminekukohale voori kaitseks; seepärast osutus esimene löök Jekaterinodarile võrdlemisi nõrgaks ja ei andnud oodatud tulemusi: punased pidasid vastu, klammerdusid kaevikute külge ja jäid nähtavasti sinna kindlalt püsima. Teine viga seisis selles, et Jekaterinodari juures rakendati karistusekspeditsiooni taktikat, sedasama, mida varemgi staniitsade vallutamisel oli kasutatud: linn piirati igast küljest sisse (paremal tiival — jalaväe ja plastuunide liikumisega piki jõge nahavabrikute poole, vasakul — Erdeli ratsaväe sügava ümberhaardega), et niiviisi sulgeda kõik teed ja väljapääsud ning õiendada arved linna kaitsjatega ja elanikkonnaga nagu «bandiitidega» ja «mässavate matsidega» — mahalaskmiste, võllaste ja püssivarraste abil. Säärase taktika tulemuseks oli, et vastupanijad otsustasid surra pigem lahingus, kui võllastel. «Kornilov tahab meile kõigile otsa peale teha!» karjuti linnas. Naised, neiud, lapsed, vanad ja noored jooksid kuulide all kaevikuisse piimakruuside, vareenikute ja pirukatega: «Sööge, kulla madrused, sööge, kulla soldatid, kallid seltsimehed, kaitske

meid . . .» Ja vahetpidamata kanti kaitsjaile toitu ning plekk-kaste padrunitega, kuigi kõikjal kihutasid ratsanikud, eriti vastu õhtut, karjudes: «Minema tänavailt! Majadesse! Kustutada tuled! . . .»

Seega siis tõi esimene päev paremuse punastele. Valged kaotasid sel päeval kolm parimat komandöri, umbes tuhat ohvitseri ja reameest ning tulistasid välja üle kolmandiku laskemoonast, ilma et selleks erilist mõtet oleks olnud.

Novorossiiskist aga saabus tulerõngast läbi murdes üksteise järel üha uusi, tõsi küll, pooleldi purustatud ronge madruste, mürskude ja suurtükkidega. Võitlejad jooksid vaguneist otse kaevikuisse. Kuid kokkukuhjatuse tõttu ja selle tõttu, et juhtimine peaaegu puudus, olid kaotused määratu suured.

Farmi nurgatoas istus Kornilov kaardi juures, sammugi toast väljumata. Ta sai juba aru, et muud pääseteed ei ole — kas vallutada linn või surra. Ta mõtles juba isegi enesetapmisest . . . Armee, mis allus tema ainujuhtimisele, sulas nagu ahju visatud tinasõdurid. Aga see kartmatu ja rumal inimene oli kangekaelne nagu pühvel.

Jelizavetinskaja staniitsas istusid kirikuesisel kõrvetava päikese käes paarkümmend haavatud ohvitseri. Idast kostis suurtükikõu, kord kõvenedes, kord vaibudes. Siin aga lendas kellatorni kohal, mida mürsk oli tabanud, järjest tuvikesi üles pilvitusse taevasse. Kirikuesine väljak oli tühi. Purukslöödud akendega tared olid maha jäetud. Tara ääres, puhkenud pungadega sireli all, lebas näoli pooleldi varjatud laip, millel sagisid kärbsed.

Kirikuesisel kõneldi poolvaljusti:

«Mul oli pruut, ilus tore tüdruk, ta tuleb mulle praegu silmade ette roosas volangidega kleidis. Kus ta nüüd võiks olla — ei tea.»

«Jah, armastus . . . Isegi nagu veider tundub . . . Aga tõmbab, tõmbab endise elu poole . . . Puhtad naised, ise oled tipp-topp riides, istud rahulikult restoranis . . . Ah, täiavärk, härrased . . .»

«Aga see bolševikuniru lehkab. Kui õige ajaks ta mulla alla . . .»

«Küll kärbsed ta nahka panevad.»

«Tasa . . . Oodake, härrased . . . Jälle marutuli . . .»

«Uskuge mind, see on lõpp . . . Meie omad on juba linnas.»

Vaikus. Kõik vaatasid ida poole: kollakashalli pilvena rippusid Jekaterinodari kohal suits ja tolm. Komberdades astus lähemale punapäine ohvitser, kõhn nagu luukere, istus maha ja ütles:

«Valka suri praegu . . . Küll karjus: «Ema, ema, kas kuuled mind? . . .»»

Ülalt kirikuesiselt lausus toores hääl:

«Armastus! Volangidega preili . . . Lollus. Voorijutud. Minu naine on ilusam sinu volangidega pruudist . . . ja sellegi saatsin . . .» Rääkija turtsatas kurjalt läbi nina. «Ja üldse sa valetad, polnud sul mingisugust pruuti . . . Nagaan taskus ja mõõk — see on sulle kogu perekond ja muud . . .»

Roštšin, kes oli kiriku juures valvekorras ning kõndis püssiga edasi-tagasi, jäi nüüd seisma ja vaatas tähelepanelikult kõnelejat, — sel oli poisikeselik, püstninaga, heledajuukseline nägu, kaks teravat kortsu suu juures ja väljamagamata mõrvari vanainimeselikud, rasked, tuhmsinised silmad. Roštšin toetus püssi najale (jalg valutas ikka veel), ja soovimatud mõtted said ta üle võimust. Valusa kahjutundega kerkis meelde mälestus mahajäetud Katjast. Ta surus otsaesise vastu täägi külma rauda. «Küllalt, küllalt, see on nõrkus, seda kõike pole vaja . . .» Ta raputas end ja hakkas sammuma mööda värsket rohtu. «Ei ole aeg kahetsuseks, ei ole aeg armastuse jaoks . . .»

Mürsu lõhutud telliskiviseina juures seisis rässakas tusane mees ja vaatas binoklisse. Tema elegantne nahkkuub, nahkpüksid ja pehmed kasakasaapad olid kuivanud pori täis pritsitud. Telliskiviseina tema lähedal piitsutasid aeg-ajalt kuulid.

Madalamal, saja sammu kaugusel temast, asetsesid patarei ja rohelised mürsukastid. Hobused olid nüüdsama ära viidud tara juurde ja nad seisid, pead norgus,

olles puistanud maha auravat sõnnikut. Meeskond istus lafettidel; mehed naersid, suitsetasid ja vaatasid aeg-ajalt binoklit hoidva komandöri poole. Peaaegu kõik olid madrused, peale kolme räbaldunud habemiku suurtükiväelase.

Suits ja tolm varjasid silmapiiri — kaevikute jooni, maapinna kurdusid, aedu. See, mida silmitses komandör, ilmus kord ähmaselt vaatevälja, kord kadus jälle. Maja nurga tagant, mille juures ta seisis, tuli äkki nähtavale vaskpunane madrus triibulises särgis, hiilis kassilikult edasi piki seina ja istus rässaka mehe jalge ette, võttis siis tugevate tätoveeritud kätega põlvede ümbert kinni ja pilutas silmi, mis olid punased nagu kanakullil.

«Otse kaldal on kaks puud, näed?» küsis ta poolvaljusti.

«Noh?»

«Nende taga — maja, sein valendab, näed?»

«Noh?»

«See on farm.»

«Tean.»

«Ja paremal pool — vaata — metsatukk. Ja siis on tee.»

«Näen.»

«Kella neljast saadik kihutavad sealt läbi ratsanikud, rahvast hakkas voorima. Õhtul tuli kaks kalessi. Seal istubki kurivaim, mitte kuskil mujal.»

«Kao alla,» ütles rässakas mees käskivalt ja kutsus enda juurde patarei komandöri. Künkale ronis lambanahkses kasukas habemik. Rässakas andis talle oma binokli, ja habemik vaatas kaua.

«Sljussarevi talu, farm,» ütles ta kähiseva häälega, «kaugus neli ja veerand versta. Võib põrutada ka Sljussarevi pihta.»

Ta andis binokli tagasi, ronis kohmakalt alla, ja tõmmanud kõri õhku täis, röögatas:

«Patarei, valmis olla! . . . Kaugus . . . Esimene järjekord . . . Tuld . . .»

Suurtükkide neelud tõid kuuldavale kõuekõmina, torud kargasid tagasi, süttis leek, ja rasked granaadid läksid surmast pomisedes teele Kubani kõrge kalda

poole, kahe raagus papli poole, mille taga seisis valge majake, kus istus kaardi ees sünge Kornilov.

Teisel rünnakupäeval kutsuti voorist välja kindral Markov koos oma ohvitseripolguga. Selles kolonnis läks ka Roštšin reamehena. Seitse versta kuni Jekaterinodarini, mis oli varjatud veel tihedamast tolmust kui eile, joosti maha tunni ajaga. Ees sammus Markov, papaaha kuklasse lükatud, vateeritud kuue hõlmad lahti. Temale vaevalt järele jõudva staabipolkovniku poole pöördudes vandus ja sõimas ta ropult kõrgemat ülemjuhatust:

«Kiskusid brigaadi osade kaupa laiali, mind pandi — trah-tararah — voori istuma . . . Oleksid lasknud mind brigaadiga minna, oleksin ma ammu — trah-tararah — Jekaterinodaris olnud . . .»

Ta hüppas üle kraavi, tõstis nagaika, ja pöördudes rohelisel põllul hargnenud kolonni poole, andis käskluse; karjumisest paisusid ta kaelal veresooned . . .

Hingeldavad, higiste tõsiste nägudega ohvitserid hakkasid jooksma, kolonn pööras end nagu teljel ja sirutus nelja õõtsuva lindina linna ette väljale. Roštšin sattus Markovi lähedusse. Seisti mõni minut. Prooviti püssilukke. Kohendati ja vaadati üle padrunitaskuid. Markov andis jälle käskluse, venitades täishäälikuid, — siis eraldus valvesalk ja läks joostes kaugele ette. Tema järel hakkasid liikuma ahelikud.

Vasakult logistasid konarlikuks sõidetud teed mööda neile vastu troostitud vankrid: veeti haavatuid. Mõned käisid jala, pea longus. Palju haavatuid istus kraavipervedel, kummuliaetud vankreil. Ja näis, et vankrite ja haavatute arv on loendamatu — terve armee.

Polgust sõitis mustal hobusel mööda suurekasvuline ning paks vurrudega mees, punase äärisega müts peas, seljas laitmatult õmmeldud frentš nööridega ja tsaari hobusetallide valitsuse ohvitseri õlakutega. Ta hüüdis midagi lõbusalt kindral Markovile, aga see pöördus ära, ei vastanud. See oli Rodzjanko, kes oli palunud luba voorist lahkuda, et heita vargsi pilk tormijooksule.

Polk peatus jälle. Eemalt kostis käsklus, — paljud hakkasid suitsetama. Kõik vaikisid, vaatasid sinna, kus

kraavide ja küngaste vahel oli varjul valvesalk. Nagaikat viibutades eemaldus kindral Markov kõrge paplisalu suunas. Seal tõusis vaevalt rohelusevinaga kaetud puude keskelt väikeste vaheaegade järel sagriseid suitsusambaid, lendas kõrgele üles oksi ja mullakampu.

Seisti kaua. Kell oli juba neli läbi. Salu tagant ilmus nähtavale ratsanik, — ta kihutas, kummargil hobuse kaela kohal. Roštšin vaatas, kuidas ta vahune hobune kraavi juures tõrkuma hakkas, kartes üle hüpata, siis aga lõi sabaga ja hüppas, ratsanik kaotas mütsi. Polgu juurde kapates hüüdis ta:

«Peale tungida . . . suurtükiväekasarmud . . . kindral on ees . . . seal . . .»

Ta osutas käega sinna, kus väikesel künkal paistis tumedalt mitu kogu; ühel neist valendas peas papaaha. Kostis käsklus:

«Ahelik, edasi!»

Roštšinil nagu pigistati kõri kokku, silmad tõmbusid kuivaks, see oli hirmu ja vaimustuse hetk, keha muutus kaalutuks, ta tahtis joosta, karjuda, tulistada, torgata, soovis, et süda vaimustusehetkel voolaks verd: tuua süda ohvriks . . .

Eraldus esimene ahelik ja selle vasakul tiival läks Roštšin. Juba jõudsidki nad kingu juurde, kus seisis Markov, jalad harkis, nägu pealetungiva polgu poole pööratud.

«Sõbrad, sõbrad, edasi!» kordas ta, ja tema silmad, mis tavaliselt olid pilukil, olid praegu pärani aetud, hirmsad.

Siis nägi Roštšin hõredaid kuivi rohukõrsi. Kõikjal nende vahel vedeles nagu kotte — näoli ja küljeli — liikumatuid inimkogusid, kellel sõdurisärk, kellel madrusekuub, kellel ohvitserisinel seljas. Ta silmas eespool madalat paekivist tara ja okkalisi, lehtedeta põõsaid. Selg tara poole, istus pikanäoline tepitud sõdurivestis mees, kes aina avas ja sulges suud.

Roštšin hüppas üle tara ja nägi nüüd laia teed. Seda mööda lähenesid kiiresti väikesed tolmufontäänid. Seal tulistasid bolševikud ründajaid kuulipildujaist. Ta peatus, taganes, hing jäi kinni, ta vaatas tagasi. Need pealetungijaist, kes olid hüpanud üle tara, heitsid maha.

Ka Roštšin heitis maha, surus põse vastu torkivat mulda. Vägisi sundis ta end pead tõstma. Ahelik lamas. Eespool põllul, umbes viiekümne sammu kaugusel, paistis kraaviperv. Roštšin kargas üles ja jooksis sügavale alla kummardudes need viiskümmend sammu ära. Süda tagus meeletult. Ta kukkus kraavi, kleepuvasse porri. Tema järel jooksis ükshaaval kogu ahelik. Üks ja teine ei jõudnud kohale joosta, kukkus. Kraavis lebades hingasid nad raskelt. Peade kohal mööda kraaviperve tuiskas kuule.

Aga siis muutus eespool midagi, kuskilt hakkasid vinguma mürsud kasarmute suunas. Kuulipildujate tuli nõrgenes.

Ahelik tõusis raskelt ja liikus edasi. Roštšin nägi oma pikka punakasmusta varju mööda konarlikku põldu libisemas. Vari kõverdus, kord lühenes, kord jooksis ära jumal teab kuhu. Ta mõtles: «Kui imelik — ma olen ikka veel elus ja isegi heidan varju.»

Uuesti tugevnes tuli kasarmute poolt, aga hõrenenud ahelik oli juba saja sammu kaugusele neist sügavasse veeuurisesse maha heitnud. Selle hallil savisel põhjal kõndis hirmsate silmadega Markov.

«Härrased, härrased,» kordas ta, «väike hingetõmbus... tehke suitsu, kurat võtaks... Ja — viimane löök... Tühiasi, kõigest sada sammu...»

Väike kiilaspäine ohvitser Roštšini kõrval vaatas jääraku ülemist serva, mis tolmas kuulidest, ning aina kordas tasakesi üht ja sedasama rõvedat sõimusõna. Mitu meest lamasid, käed näo ees. Üks kükitas, hoides laubast kinni, ja oksendas verd. Mitmed kõndisid mööda jääraku põhja edasi-tagasi nagu hüäänid puuris. Kostis käsklus: «Edasi, edasi!» Keegi nagu poleks seda kuulnudki. Krampliku liigutusega tõmbas Roštšin vöörihma pingule, haaras põõsast kinni, ronis üles. Ta libises alla, krigistas hambaid, ronis uuesti. Ja ülal kraavi äärel nägi kükitavat Markovit. See karjus:

«Rünnakule! Edasi!»

Roštšin nägi mõni samm eespool välkuvat Markovi katkisi taldu. Mõned mehed jooksid temast mööda. Kasarmute telliskivisein oli loojuva päikese valgusest üle ujutatud. Akendes leegitsesid klaasikillud. Mingisugused kogud jooksid mööda põldu kasarmute juurest eemale kaugete majade poole, mida ümbritsesid aiakesed...

Trobikond eraisikuid ja soldateid seisis purustatud võimlemisriistade juures suurtükiväekasarmute liivasel õuel. Näod olid kahvatud, pingul, tõsised, silmad maas, käed rippusid elutult.

Nende ees seisis teine, väiksem salk — ohvitsere —, toetudes püssidele. Raske vihavaenuga vaatasid nad vange. Nii ühed kui teised vaikisid oodates. Aga nüüd ilmus õuele kiiresti, hüpeldes sammuv rittmeister von Mecke, toosama — Roštšin tundis ta ära — väljamagamata mõrtsuka silmadega mees.

«Kõik,» hüüdis ta lõbusalt, «kästi kõik... Härrased, kümme meest — astuge ette...»

Enne kui kümme ohvitseri püssilukke lõksutades ette astusid, algas vangide salgas liikumine. Keegi rinnakas ja suurekasvuline mees hakkas särki üle pea ära kiskuma. Teine — tiisikushaige ja hambutu eraisik, sirgete mustade vurrudega, karjus nuuksuvalt:

«Jooge tööliste verd, parasiidid!»

Kaks meest võtsid tugevasti teineteise ümbert kinni. Kellegi kähisev hääl alustas konarlikult: «Nüüd üles, keda...» Kümme ohvitseri panid püssid palge. Sel ajal tundis Roštšin endal kellegi tungivat pilku. Ta tõstis pea. (Ta istus kastil, kohendas jalarätti.) Temale vaatasid silmad (nägu ta ei näinud) surmaeelse ettetheitega, üleva uhkusega... Tuttavad, nii väga tuttavad hallid silmad, mu jumal!

«Tuld!»

Ebaühtlaselt, tõtlikult kõlasid paugud. Kostis oigeid, karjeid. Roštšin kummardus sügavale, mässides räpast jalanartsu jala ümber, mida oli kriimustanud kuul.

Teine päev, nagu esimenegi, ei toonud vabatahtlikele võitu. Tõsi küll, paremal tiival olid nad vallutanud suurtükiväekasarmud, aga keskel ei oldud sammu võrragi edasi liigutud ja seal võitlev Kornilovski polk jäi ilma oma komandörist — langes alampolkovnik Nežentsev,

Kornilovi lemmik. Vasakul tiival taganes Erdeli ratsavägi. Punased ilmutasid seninägemata visadust, kuigi Jekaterinodaris peaaegu igas majas lebas haavatuid. Palju naisi ja lapsi oli tapetud kaevikute lähedal ja tänavail. Kui Avtonomovi asemel oleks punavägede üldist pealetungi juhatanud lahingukogemustega, tark väejuht, oleks segipaisatud üksustega vabatahtlik armee, kes kandis suuri kaotusi, ilmtingimata tagasi löödud ja purustatud.

Kolmandal päeval saadeti hädamisi täiendatud vabatahtlike polgud uuesti rünnakule, aga nad tulvasid uuesti tagasi lähteliinidele. Paljud viskasid püssid maha, läksid tagalasse, voori. Kindralid kaotasid julguse. Positsioonidele tuli Aleksejev, vangutas halli pead ja sõitis ära. Aga keegi ei julgenud minna ülemjuhatajale ütlema, et mäng on juba kaotatud ja et kui mingisuguse ime läbi tungitaksegi Jekaterinodari, siis linna enda käes hoida ikkagi ei suudeta.

Pärast seda kui Kornilov oli suudelnud laubale oma surnud lemmikut Nežentsevi, kes oli vankril toodud farmi, tema akna alla, ei paotanud ta enam suud ega kõnelnud kellegagi. Ainult kord, kui otse maja juures lõhkes šrapnell ja üks kuulidest tungis läbi akna lakke, osutas ta kuivetunud sõrmega süngelt sellele kuulile ja ütles millegipärast adjutant Hadžijevile:

«Hoidke see alal, khaan!»

Ööl vastu neljandat päeva anti kõigi välitelefonide kaudu edasi ülemjuhataja korraldus: «Jätkata rünnakut.»

Aga neljandal päeval sai kõigile selgeks, et rünnaku tempo oli tugevasti nõrgenenud. Langenud Nežentsevi asemele astunud kindral Kutjopov ei suutnud panna liikuma Kornilovski polku (parimat armees), kes lamas juurviljaaedades. Väeosad võitlesid loiult. Erdeli ratsavägi jätkas taganemist. Markov, kes oli karjumisest ja sõimamisest kaotanud hääle, uinus käigu peal, tema ohvitserid ei võinud nina kasarmust välja pista.

Keskpäeval tuli Kornilovi toas kokku sõjanõukogu, kuhu kuulusid kindralid Aleksejev, Romanovski, Markov, Bogajevski, Filimonov ja Denikin. Väike hõbedane pea õlgade vahele tõmmatud, kuulas Kornilov Romanovski ettekannet:

«Mürske ei ole, padruneid ei ole. Kasakaist vabatahtlikud lähevad laiali staniitsadesse. Kõik polgud on tugevasti kannatada saanud. Meeleolu on langenud. Paljud, kes pole haavata saanudki, lähevad eesliinilt ära voori . . .» ja nõnda edasi . . .

Kindralid kuulasid, silmad maas. Markov oli toetunud kellegi õlale ja magas. Poolhämaruses (sest aken oli kaetud) sarnanes Kornilovi laiade põsenukkidega nägu kuivanud muumiaga. Ta ütles pisut kõlatu häälega:

«Niisiis, härrased, seisukord on tõesti raske. Mina ei näe muud pääseteed kui Jekaterinodari vallutamine. Ma olen otsustanud homme koidu ajal rünnata linna kogu rindel. Varus on veel Kazanovitši polk. Ma ise viin ta rünnakule.»

Ta hakkas äkki nohisema. Kindralid istusid, pea norus. Tüse, lühikese halliseguse habemega, vana tšinovniku sarnane kindral Denikin, kes põdes bronhiiti, hüüdis tahtmatult: «Oo, issand, issand!», hakkas kõvasti köhima ja läks ukse poole. Kornilov saatis teda mustade silmade välkuva pilguga. Ta kuulas vastuväited ära, tõusis püsti ja lõpetas nõupidamise. Otsustav rünnak pidi algama esimesel aprillil.

Poole tunni pärast tuli tuppa tagasi Denikin, ikka veel käriseva rinnaga. Ta istus ja ütles leebe südamlikkusega:

«Ekstsellents, lubage esitada teile küsimus kui inimene inimesele.»

«Ma kuulan teid, Anton Ivanovitš.»

«Lavr Georgijevitš, miks te olete nii järeleandmatu?»

Kornilov vastas kohe, nagu oleks tal vastus juba ammu valmis:

«Teist väljapääsu ei ole. Kui me ei valluta Jekaterinodari, lasen ma endale kuuli pähe.» (Ta osutas sõrmega, mille küüs oli kuni juureni ära näritud, endale meelekohale.)

«Teie ei tee seda!» Denikin tõstis täidlased, väga valged käed, surus need vastu rindu. «Jumala ees, isamaa ees . . . Kes asub juhtima armeed, Lavr Georgijevitš? . . .»

«Teie, ekstsellents . . .»

Ja kannatamatu žestiga andis Kornilov mõista, et lõpetab selle jutuajamise.

31. märtsi palav hommik oli pilvitu. Rohetama löönud

maa auras. Laisalt voolasid järskude kallaste vahel Kubani sogased kollased veed, mida häiris ainult kalade sulpsumine. Oli vaikne. Vaid harva plaksus mõni pauk ja mürtsus eemal suurtükk, lendas vingudes üle granaat. Inimesed puhkasid, et järgmisel päeval alustada uut verist lahingut.

Alamporutšik Dolinski suitsetas majatrepil. Ta mõtles: «Kui peseks õige särgi, aluspüksid ja sokid puhtaks... Oleks hea supelda.» Isegi üks juhuslikult kohalelennanud lind vilistas lõbusalt salus. Dolinski tõstis pea. Vhüit, vihises granaat otse rohelisse sallu. Lõhkes raudse kriginaga. Linnuke ei laulnud enam. Dolinski viskas suitsuotsaga rumalat kana, kes mingil arusaamatul kombel ei olnud supi sisse sattunud, ohkas, läks tagasi majja, istus ukse juurde, aga kargas kohe püsti ja astus poolpimedasse tuppa. Kornilov seisis laua juures, kergitades pükse.

«Kas tee ei ole veel valmis?» küsis ta tasa.

«Silmapilk saab valmis, ekstsellents, ma tegin korralduse.»

Kornilov istus laua taha, pani sellele küünarnuki, tõstis kuivetunud käe otsaesise juurde ja hõõrus kortse.

«Ma tahtsin teile midagi ütelda, alamporutšik... Näe, mitte ei tule meelde, lihtsalt häda...»

Dolinski kummardus laua kohale, oodates, mida ta ütleb. Tasane hääl, nõutus — see kõik polnud põrmugi ülemjuhataja moodi, ja adjutandil hakkas hirm.

Kornilov kordas:

«Lihtsalt häda... Mul tuleb muidugi meelde, ärge minge ära... Praegu vaatasin aknast välja — suurepärane hommik... Jah, vaat mis...»

Ta vaikis ja tõstis kuulatades pea. Nüüd eraldas ka Dolinski granaadi lähenevat, ängistavat ulgumist, see näis suunduvat otse eesriidega kaetud aknasse. Dolinski taganes. Pea kohal kostis hirmus lõhkemine. Õhk rebenes. Välgatas leek. Läbi toa lendas ülemjuhataja harali jäsemetega keha...

Dolinski paisati aknast välja. Ta istus rohul, üleni valge lubjast, värisevate huultega. Tema juurde jooksis inimesi...

Kornilovi keha juures, mis lebas kanderaamil ja oli pooleldi kaetud burkaga, askeldas kükakil arst. Pisut

eemal seisid salgana staabiohvitserid ja kanderaami lähedal — Denikin, laiaäärelne müts kohmakalt peas.

Natuke aega tagasi Kornilov hingas veel. Tema kehal ei olnud nähtavaid vigastusi, ainult meelekohal oli väike kriimustus. Doktor oli silmapaistmatu inimene, aga sel hetkel mõistis ta, et kõik pilgud on pööratud temale, ja kuigi talle oli selge, et kõik on juba lõppenud, vaatas ta ikka veel tähtsal ilmel keha üle. Siis ta tõusis ruttamata, kohendas prille ja raputas pead, nagu öeldes: «Kahjuks on arstiteadus siin võimetu.»

Tema juurde astus Denikin ja lausus summutatult:

«Ütelge ometi midagi lohutavat.»

«Lootusetu!» Doktor lahutas käsi. «Lõpp.»

Denikin võttis krampliku liigutusega taskurätiku välja, surus silmadele ja hakkas vappudes nutma. Kogu ta tüse keha vajus kuidagi kokku. Staabiohvitseride salgake nihkus talle lähemale, nüüd ei olnud pilgud pööratud mitte enam surnukehale, vaid temale. Laskunud põlvili, tegi ta ristimärgi Kornilovi vahakollase näo kohale ja suudles teda laubale. Kaks ohvitseri tõstsid ta üles. Kolmas lausus erutatult:

«Härrased, kes võtab siis juhtimise enda peale?»

«Mina muidugi, mina võtan,» hüüdis Denikin kõrge nuuksuva häälega. «Selle kohta oli varem olemas Lavr Georgijevitši korraldus, sellest kõneles ta mulle veel eile...»

Samal ööl lahkusid kõik vabatahtliku armee väeosad hiljukesi positsioonidelt; jalavägi, ratsavägi, voorid, laatsaretid ning vankrid poliitikategelastega läksid ära põhja poole, Gnatšbau huutorite suunas, viies endaga kaasa Kornilovi ja Nežentsevi laibad.

Kornilovi sõjakäik oli nurjunud. Tema eestvedajad ja pooled osavõtjaist olid otsa saanud. Näis, et tulevikus kulub ajaloolasel selle mainimiseks ainult mõni sõna.

Tegelikult aga oli Kornilovi «jäisel sõjakäigul» väga suur tähtsus. Valged leidsid selles esmakordselt oma keele, oma legendi, said lahinguterminoloogia — kõik, kaasa arvatud äsjaloodud Valge orden, mis kujutas mööka ja okaskrooni Georgi lindi küljes.

Edaspidi mainisid nad värbamisi ja mobilisatsioone läbi viies ja kui neil tuli ette ebameeldivaid seletusi välismaalastega ning arusaamatusi kohaliku elanikkon-

naga alati esimese ja kõige tähtsama argumendina suurmärterluse krooni. Vastu väita polnud midagi: noh, mis sest, et näiteks kindral see ja see laskis terve maakonna püssivarrastega läbi peksta (šompoleeris, nagu siis lühidalt öeldi). Peksid suurmärtrid, suurmärtrite järglased, neilt pole midagi nõudagi.

Kornilovi sõjakäik oli see algus, see proloog, mille järel kerkib eesriie ja silme eest mööduvad piinavas külluses tragöödia stseenid, üks hirmsam ja hukatuslikum kui teine.

4

Aleksei Krassilnikov hüppas vagunitrepilt alla, võttis venna nagu lapse kätele ja pani ta jaamaesisele. Matrjona seisis vaksaliukse juures, kella kõrval. Semjon ei tundnud teda kohe ära: tal oli linnapalitu seljas ning tema musti läikivaid juukseid kattis uue nõukogude mõe järgi tanuna köidetud valge puhas rätik. Tema noor ümmargune ilus nägu oli ehmunud, huuled kõvasti kokku surutud.

Kui Semjon vaevalt jalgu liigutades, venna toetusel tema juurde astus, pilgutas Matrjona pruune silmi, ta nägu lõi värisema . . .

«Issake,» ütles ta tasa, «mihukeseks koledaks sa oled läinud.»

Semjon ohkas valuliselt, pani käe naise õlale, puudutas huultega tema puhast jahedat põske. Aleksei võttis Matrjonalt piitsa. Nad seisid veidi aega vaikides. Aleksei ütles:

«Võta nüüd mees oma hoole alla. Nad tapsid teist, aga ei tapnud päriselt ära. Pole viga, küll hakkame veel kahekesi niitma. Noh, sõidame, armsad sugulased.»

Õrnalt ja tugevasti toetas Matrjona Semjoni selja tagant, viis ta vankri juurde, kus kodukootud vaiba peal lebasid väljaõmmeldud padjad. Pani istuma, istus ise kõrvale, sirutades välja uutesse linnakingadesse kängitsetud jalad. Leisid kohendades ütles Aleksei lõbusalt:

«Veebruaris oli üks ratsaväelane ešelonist maha jää-

nud. Ma pumpasin talle kaks ööpäeva puskarit sisse. Noh, viissada rubla andsin veel kerenkades, ja saingi hobuse.» Ta patsutas tugevat punast ruuna hellitavalt laudjale. Hüppas siis pukki, kohendas lambanahkset mütsi ja tõmbas ohjadest. Nad sõitsid välja põlluteele, vaevalt haljendama löönud nurmede vahele. Ülal päikesevalguses laulis õhinal lõoke, väristades tiibu. Semjoni raseerimata, mullakarva näole ilmus naeratus. Teda enda vastu surudes küsis Matrjona pilguga ja mees vastas:

«Jah, teie elate siin mõnusalt . . .»

Semjonil oli meeldiv astuda avarasse, valgeks võõbatud tarre. Rohelised luugid väikeste akende ees, uus laudadest välistrepp; tuttavast madalast uksest sisse astudes nägi ta puhtalt kriiditatud ahju, tikitud linaga tugevat lauda, riiulil mingisuguseid niklist ja portselanist lauanõusid, mis polnud hoopiski mitte külatarele omased, vasakul — Matrjona magamistuba laia raudvoodiga, mida kattis pitsvaip ja kus oli terve lasu kohevaid patju, paremal — Aleksei tuba (varemalt oli selles elanud kadunud isa), seinal ratsmed, sadul, ilustistega hobuseriistad, mõõk, püss ja päevapilt; kõigis kolmes toas olid hästihooldatud potililled, viigipuud ja kaktused — kogu see jõukus ja puhtus hämmastas Semjoni. Poolteist aastat oli ta kodust eemal olnud, ja näe — viigipuud ja voodi nagu printsessil ja Matrjonal linnarõivad seljas.

«Elate nagu mõisnikud,» ütles ta pingile istudes ja vaevaga kaelasalli lahti mässides. Matrjona pani linnapalitu kirstu, sidus põlle ette, pööras laudlinal pahupoole ja kattis kiiresti laua. Pistis potihargi ahju, ja nõtkudes raskuse all, nii et ta küünarnukkideni paljad käed roosatama lõid, tõmbas koldele malmpoti boršiga. Laual oli juba pekki, suitsutatud haneliha ja kuivatatud kala. Matrjona heitis vilksamisi pilgu Alekseile, see pilgutas vastu, naine tõi savikannu puskariga.

Siis istusid vennad lauda. Aleksei ulatas klaasi kõigepealt vennale. Matrjona kummardas. Ja kui Semjon oli joonud esimese sordi tulemärjukest — see pani peaaegu hinge kinni —, siis pühkisid mõlemad, niihästi Matrjona

kui Aleksei, silmi. Tähendab, rõõmustasid kangesti, et Semjon on elus ja istub nendega lauas.

«Elame, vennas, mitte just jumal teab kuidas, aga — pole viga, üsna mõnusalt,» ütles Aleksei, kui nad olid borši söömise lõpetanud. Matrjona koristas taldrikud kontidega ära ja istus mehe kõrvale. «Mäletad maasiilu vürsti suvemaja juures salu kõrval — kuldaväärt maatükk? Tegin kogukonnas palju kära, kuus pange puskarit kihutasin talupoegadele, — lõikasid mulle juurde. Tänavu kündsime me Matrjonaga ta üles. Ja mullu suvel oli päris kena saak jõeäärsel ribal. Kõik, mis sa näed: voodi, peegel, kohvikannud, lusikad ja kausid, mitmesugused hilbud ja kolu, — kõik selle hankisime talvel. Sinu Matrjona on hirmus kange äri ajama. Mitte üht turupäeva ei lase mööda. Mina müün veel vana moodi — raha eest, aga tema — ei: tapab sea, kanu, paneb jahu, kartuleid koormale, pistab seelikuääre vöö vahele ja — linna . . . Ja ei sõidagi turule, vaid läheb otse endiste härraste juurde koju, muudkui sorib silmadega: «Selle voodi eest kaks puuda jahu ja kuus naela pekki . . . Selle vaiba eest — kartuleid . . .» Päris naera, kuidas me turult tuleme: nagu mustlased — vanker kõiksugu värki ja kolu täis.»

Mehe kätt surudes kõneles Matrjona:

«Kas mäletad minu täditütart Avdotjat? Minust aasta vanem — sobitame teda Alekseiga paari.»

Aleksei naeris, sorides taskus:

«Naised siin otsustasid enne mind . . . Aga õige ka, vennas, olen tüdinenud lesepõlve pidamast. Jood enda täis ja — kupeldaja juurde, säärane mustus, et pärast ei jõua küllalt sülitada . . .»

Ta võttis välja tubakakoti ja vaskripatsitega ehitud, ümberringi söestunud piibu, toppis omakasvatatud tubakat täis ja tares hakkas pilvena keerlema suits. Jutuajamisest ja puskarist hakkas Semjonil pea ringi käima. Ta istus, kuulas ja imestas.

Videvikus viis Matrjona ta väikesse sauna, pesi hoolikalt puhtaks, leilitas, vihtles, mässis kasukasse ja jälle istusid nad lauas, sõid õhtust, tühjendasid savikannu tilgatumaks. Kuigi Semjon oli veel nõrk, heitis ta magama naisega ja uinus, naise kuum käsi kaela ümber. Hommikul aga, kui ta avas silmad, oli tare kraamitud

ja soe. Säravail silmil naeratades, nii et valged hambad välkusid, sõtkus Matrjona tainast. Aleksei pidi tulema varsti põllult, et einet võtta. Kevadist valgust voolas sisse puhtaist akendest, viigipuude lehed läikisid. Semjon tõusis voodis istukile, sirutas end: tervist oleks nagu kahekordselt juurde tulnud eilse päeva jooksul, selle Matrjonaga magatud öö jooksul. Ta pani end riidesse, pesi end, küsis, kus on venna habemenuga, ja ajas habet tema toas akna all peeglikillu ees. Läks välja tänavale, seisatas väravas ja teretas naabri aias istuvat vanaätti, kes mäletas nelja keisrit. Vanamees võttis mütsi maha, noogutas tähtsalt pead — ja istus jälle, elutud viltsaabastega jalad kõrvuti, soonilised käed kõvera otsaga kepil kokku pandud.

Tuttav tänav oli sel kellaajal tühi. Tarede vahel paistsid kaugele ulatuvad oraste siilud. Silmapiiril kerkivatel kurgaanidel seisid siin-seal vankrid ilma hobusteta. Semjon vaatas vasakule: kriidijärsaku kohal keerutasid kaks veskit laisalt tiibu. Madalamal, nõlvakul, valendas keset aedu ja õlgkatuseid kellatorn. Praegu veel läbipaistva salu taga leegitsesid päikeses endise vürstimaja aknad. Künnivaresed karjusid pesade kohal. Salu ja ilus majafassaad peegeldusid suurveejärves. Selle kaldal lamas lehmi, jooksis lapsi.

Semjon seisis ning vaatas altkulmu, venna svitka seljas, käed selle avarais taskuis. Vaatas ja kurbus tungis südamesse ning vähehaaval hakkas ta läbipaistvate kuumuselainete taga, mis virvendasid küla, lillade aedade ja ülesküntud maa kohal, nägema midagi hoopis muud kui see rahu ja vaikus. Aleksei tuli vankriga ning juba eemalt hõikas teda lõbusalt. Väravat avades vaatas ta tähelepanelikult Semjonile otsa. Võttis ruuna vankri eest lahti ja hakkas õues rippuva kätepesunõu all käsi pesema.

«Pole viga, vennas, küll harjud,» ütles ta lahkelt. «Kui ma Saksa rindelt tagasi tulin, ei tahtnud samuti midagi näha: aina veri silme ees, meel nukker . . . Ah, olgu ta neetud, see sõda . . . Lähme einet võtma!»

Semjon vaikis seepeale. Aga ka Matrjona märkas, et mees on nukker. Pärast einet sõitis Aleksei jälle põllule. Matrjona läks paljajalu, seelikuäär vöö vahele pistetud, teise hobusega sõnnikut vedama. Semjon heitis

venna voodisse. Ta pööras end ühelt küljelt teisele, uni ei tulnud. Kurbus piinas südant. Hambaid kokku pigistades mõtles ta: «Nemad ei saa aru, nendega ei maksa rääkidagi.» Aga õhtul, kui nad kolmekesi värava ees palgil istusid, ei kannatanud Semjon välja, ütles:

«Sina, Aleksei, võiksid siiski püssi ära puhastada.»

«Ah, võtku teda tühi . . . Nüüd ei tule sajal aastal sõda, vennas.»

«Liiga vara rõõmustate. Liiga vara soetasite viigipuud.»

«Aga sina ära enneaegu pahanda.» Aleksei popsutas piibu põlema, sülitas jalgade vahele maha. «Kõneleme õige talumehe moodi, me ei ole miitingul. Ma tean ju kõike seda, mis miitingul kõneldakse, — ise olen seal kisanud. Ainult, Semjon, peab oskama kuulata, mis sul vaja on, aga mida sul vaja pole — see lase kõrvust mööda. Ütleme, maa töötajatele. See on täitsa õige. Nüüd, ütleme, kehvikute komiteed. Meie oma külas oleme need komiteelased taltsaks teinud. Aga Sosnovkas teeb kehvikute komitee, mis ta ise tahab, rekvisitsioonid, säärane jõledus, — jookse või minema. Krahv Bobrinski mõis läks kogu täiega sovhoosi alla, talupoegadele ei antud juurdelõigeteks mitte verssokitki maad. Aga kes on komitees? Kaks kohalikku hobuseta popsi, teised — tühi neid teab, kes nad on, väljast tulnud, mingisugused sunnitöölised . . . Kas said aru või ei?»

«Ah, ma ei kõnele sellest . . .» Semjon pöördus ära.

«See'p see ongi, et mitte sellest, aga mina kõnelen just sellest. Seitsmeteistkümnendal aastal kisasin ka mina rindel pursuidest. Aga siis sain pihta — annaks jumal tervist sellele, kes mulle tookord kuuli jalga kihutas, — evakueerusin kohe koju. Näen, et söö kui palju tahad, aga teisel päeval tahad ikka jälle süüa. Tuleb tööd teha . . .»

Semjon koputas küüntega palgile:

«Maa põleb teie jalge all, teie aga heitsite magama.»

«Võib-olla et teil laevastikus,» ütles Aleksei kindlalt, «või linnades ei ole revolutsioon veel lõppenud. Meil aga lõppes ta, niipea kui maa ära jagati. Ja nüüd me teeme nii: nagu külviga hakkama saame, asume komiteelaste kallale. Peetripäevaks ei jäta mitte ühtki kehvikute komiteed. Matame elusalt maa sisse. Kommuniste

me ei karda. Me ei karda kuraditki, seda pea sa meeles . . .»

«Aitab juba, Aleksei Ivanovitš, vaata, ta väriseb üleni,» ütles Matrjona tasa. «Mis sa haigelt nõuad?»

«Ma ei ole haige . . . Ma olen siin võõras!» hüüdis Semjon, tõusis püsti ja läks eemale tara juurde.

Sellega jutt lõppeski.

Juba kustunud eha viirus lendasid kaks nahkhiirt, kaks kuradikest. Siin-seal põles akendes tuli — söödi õhtust. Kaugelt kostis tüdrukute lauluhääli. Järsku laul katkes ja mööda laia hämarat tänavat kihutas keegi kabjaplaginal. Ratsanik peatus, hüüdis midagi ja kappas edasi. Kuulatades võttis Aleksei piibu suust. Ta tõusis palkidelt.

«Kas on mõni õnnetus või?» küsis Matrjona väriseva häälega.

Lõpuks tuli nähtavale ratsanik: mütsita poiss kappas paljaste jalgade kõlkudes . . .

«Sakslased tulevad!» hüüdis ta. «Sosnovkas tapsid juba neli inimest ära! . . .»

Pärast rahu sõlmimist, märtsi keskpaiku uue kalendri järgi, alustasid Saksa väed kogu rindejoonel Riiast kuni Musta mereni pealetungi Ukrainale ja Donbassile.

Sakslased pidid saama Keskraadaga sõlmitud rahulepingu järgi 75 miljonit puuda vilja, 11 miljonit puuda elusloomi, 2 miljonit hane ja kana, 2,5 miljonit puuda suhkrut, 20 miljonit liitrit piiritust, 2,5 tuhat vagunit mune, 4 tuhat puuda pekki, peale selle võid, nahka, villu, metsamaterjali ja muud . . .

Sakslased tungisid Ukraina peale kõigi reeglite järgi — rohekashallide kolonnidena, teraskiivrid peas. Punaste vägede nõrgad kaitsesalgad pühiti Saksa raskesuurtükiväe poolt minema.

Mööda teid liikusid sõjaväed, autode voorid, tohutud suurtükiväepargid suurtükkidega, mis olid kääni-vääni kirjuks värvitud, mürisesid tankid ja soomusautod, veeti pontoone ning terveid sildu veetõkete ületamiseks. Taevas surises rodude viisi aeroplaane.

See oli tehnika sõjakäik peaaegu relvitu rahva vastu. Rindemeestest, talupoegadest, kaevuritest ja linnatöö-

listest koosnevad punased väesalgad, killustatud ja arvuliselt mitmekordselt väiksemad sakslastest, eemaldusid võideldes põhja ja itta.

Keskraada asemele, kes oli müünud Ukraina sakslastele, pandi Kiievis pukki õukonnakindral Skoropadski; riietatud iseseisvuslastele armsasse sinisesse svitkasse, käsi puusas, hoidis ta hetmanikeppi: «Hai žive štšira Ukraina! Nüüd ja igavesti — rahu, kord ja väärikus. Töölised tööpinkide juurde, maaharijad adra juurde! Tagane, kao, punane viirastus!»

Nädal aega pärast seda, kui Vladimirskoje küla tänaval oli kapanud hirmus sõnumitooja, tuli varahommikul kriidijärsakul asuvate veskite juures nähtavale ratsapatrull — kakskümmend ratsanikku tugevate mustade hobuste seljas, kõik suurekasvulised, mittevene välimusega, lühikestes rohekashallides mundrites ja nööridega ulaanimütsid peas. Vaatasid alla küla poole ja jalastusid.

Külas oli veel rahvast, — paljud ei olnud täna põllule läinud. Ja nüüd hakkasid poisikesed väravast väravasse jooksma, naised vahetasid hüüdeid üle tarade, ja varsti kogunes kirikuväljakule rahvahulk. Nad vaatasid üles veskite poole: oli selgesti näha, kuidas ulaanid seadsid seal üles kaks kuulipildujat.

Varsti pärast seda aga sõitsid teiselt poolt põrinal külasse raudvitstega rattad, plaksus piits, ja väljakule kihutas sõjaväevanker, mille ette oli rakendatud paar mustjaskõrbi vahust hobust. Kutsariks oli heledasilmaline, pika alumise lõualuuga kohmakas sõdur kitsas mundris, peas nokata müts. Tema taga istus, käed puusas, Saksa ohvitser, range ja kummalise ilmega isand, monokkel silmas ja uus müts nagu mängukann peas. Vasakult surus end temale ligi vana tuttav — vürsti valitseja, kes oli möödunud sügisel aluspükste väel plehku pannud.

Praegu istus ta, kulm kortsus, hüva palitu seljas, soe nokkmüts peas, ümaranäoline, raseeritud, kuldraamidega prillid ees, — Grigori Karlovitš Mill. Oh, küll läksid talumehed kihevile, kui nad Grigori Karlovitši silmasid.

«Mütsid maha!» hüüdis imelik ohvitser äkki vene keeles. Mõned, kes lähemal seisid, võtsid vastu tahtmist mütsi maha. Väljakul jäi vaikseks. Istudes ikka endiselt, käed puusas, hakkas ohvitser prilliklaaside välkudes kõnelema, eraldades selgesti sõnu, hääldades vaevaliselt, kuid õigesti:

«Vladimirskoje küla maaharijad, teie nägite seal kingul kaht Saksa kuulipildujat, nad töötavad suurepäraselt . . . Teie olete muidugi mõistlikud maaharijad. Ma ei tahaks teile paha teha. Pean ütlema, et keiser Wilhelmi Saksa sõjaväed tulid teie juurde selleks, et seada teie juures uuesti jalule ausate inimeste elu. Meie, sakslased, ei armasta, kui varastatakse võõrast omandit, selle eest karistame me väga halastamatult. Bolševikud on õpetanud teile muud, eks ole? Sellepärast me ajasime bolševikud ära, nad ei tule iial enam teie juurde tagasi. Soovitan teil hästi järele mõtelda oma halbade tegude üle, samuti selle üle, et viivitamatult anda selle mõisa omanikule tagasi see, mis te temalt olete varastanud . . .»

Rahvahulgas keegi isegi mühatas nende sõnade peale. Grigori Karlovitš istus kogu aeg, mütsinokk silmadele tõmmatud, ning vaatles tähelepanelikult talumehi. Korraks vilksatas ta lihaval näol võidurõõmu muie — ta tundis nähtavasti kellegi ära. Ohvitser lõpetas kõne. Talumehed vaikisid.

«Mina täitsin oma kohuse. Nüüd rääkige teie, härra Mill,» pöördus ohvitser tema poole.

Grigori Karlovitš lükkas selle ettepaneku väga aupaklike sõnadega tagasi:

«Härra leitnant, mul pole nendega millestki kõnelda. Nad said niigi kõigest aru.»

«Hea küll,» ütles ohvitser, kes suhtus asjasse üksköikselt. «August, lase edasi!»

Sirmita mütsiga sõdur laksatas piitsa ja sõjaväevanker veeres laialinihkunud rahvasumma vahelt läbi vürstimaja poole, kus alles kolm päeva tagasi oli asunud valla täitevkomitee. Talumehed vaatasid vankrile järele.

«Sakslane istus, käed puusas,» lausus rahvahulgas kellegi hääl.

«Aga Grigori Karlovitš ei lausu sõnagi, poisid.»

«Oota, küll ta veel kõnelema hakkab.»

«Oh häda, jumaluke — no mille eest see siis ometi? . . .»

«Nüüd võib varsti ispravnikut oodata.»

«Sosnovkasse juba tuligi. Kutsus külakoosoleku kokku ja pistis talumehi sõimama: teie, röövlid, bandiidid, kas olete unustanud tuhande üheksasaja viienda aasta? Tundi kolm õnnistas, ja aina kolmekordsetega. Kogu poliitika seletas ära.»

«Aga mis siis nüüd saab?»

«Hakkavad peksma.»

«Oota, aga kuidas jääb siis mahatehtud viljaga? Kelle oma see nüüd on?»

«See läheb kahasse. Lastakse kokku panna, pool läheb vürstile.»

«Äh, kurat, mina lähen minema . . .»

«Kuhu sa lähed, lollpea?»

Talumehed arutasid tükk aega, siis läksid laiali. Õhtu eel aga viisid vürstimajja diivanid, tugitoolid, voodid, kardinad, kullatud raamidega peeglid ja pildid.

Krassilnikovide pool söödi õhtust tuld süütamata. Aleksei pani aeg-ajalt lusika käest, heitis pilgu aknale, ohkas. Matrjona käis tasa nagu hiir ahju ja laua vahet. Semjon istus vimmas, käharduvad tumedad juuksed langesid otsaesisele. Järelejäänud palasid ära koristades või kaussi uue söögiga lauale asetades püüdis Matrjona tihtilugu puudutada teda küll käega, küll rinnaga. Aga tema ei tõstnud pead, vaikis kangekaelselt.

Äkki sööstis Aleksei akna juurde, lõi küüntega vastu klaasi, vaatas välja. Õhtuvaikuses kostis selgesti metsik pikk karje. Matrjona istus kohe pingile, pigistas käed põlvede vahel kokku.

«Vaska Dementjevit pekstakse,» ütles Aleksei tasa, «ennist viidi ta vürstimaja õue.»

«See on juba kolmas,» sosistas Matrjona.

Nad jäid vait, kuulasid. Inimese kisa hõljus ikka sellesama ahastuse ja hirmuga õhtuse küla kohal.

Semjon tõusis järsku püsti. Lühikese liigutusega tõmbas rihma pükstel pingule ja läks venna tuppa. Matrjona sööstis, samuti vaikides, talle järele. Semjon võttis seinalt püssi. Matrjona haaras tal kaela ümbert kinni, jäi

liikumatult rippuma, pea taha heidetud, valged hambad kokku surutud. Semjon tahtis teda eemale tõugata, aga ei suutnud. Püss kukkus savipõrandale. Siis viskus ta voodile, näoli padjasse. Matrjona istus tema kõrvale, silitas kiiresti mehe karedaid juukseid.

Grigori Karlovitš Mill ei lootnud strasnikute ega uue hetmaniväe — haidamakkide — peale ja taotles garnisoni saatmist Vladimirskojesse. Sakslased nõustusid sääraseil juhtumeil meeleldi, ja Vladimirskojesse tulid kaks rühma kuulipildujatega.

Sõdurid majutati taredesse. Kõneldi, nagu oleks Grigori Karlovitš ise ära märkinud, missugustesse taludesse tuli majutada. Igatahes kõik need talupidajad, kes olid osa võtnud mullusest vürsti mõisa rüüstamisest, ja kõik parteitud valla täitevkomitee liikmed (kümmekond noormeest kadus külast juba enne sakslaste tulekut) said toita igaüks ühe sõduri ühes hobusega.

Nii koputas ka Aleksei Krassilnikovi väravale tüse saksa sõdur täies rakmes, püssi ja kiivriga. Arusaamatult padrates näitas ta Alekseile orderit, patsutas õlale:

«Karašoo, sõber . . .»

Sõdurile anti Aleksei tuba, viidi ära ainult hobuseriistad ja relvad. Sõdur seadis end kohe sisse — laotas voodile hea vaiba, riputas seinale Wilhelmi pildi ja käskis põranda hästi puhtaks pühkida.

Seni kui Matrjona pühkis, korjas sakslane oma musta pesunatukese kokku ja palus puhtaks pesta: «*Schmutzig, pfui,*» kõneles ta, «*bitte*, pesema.» Siis, kõigega väga rahul olles, prantsatas saabastega voodisse ja süütas sigari.

Sõdur oli paks, lamedate, ülespoole keeratud vurrudega. Riided olid tal seljas head, nägusad. Ja sööma oli ta tubli nagu orikas. Lahmis sisse kõik, mis Matrjona talle iganes tuppa tõi; eriti meeldis talle soolatud seapekk. Matrjonal oli tuline kahju sakslast pekiga toita, aga Aleksei ütles: «Jäta, las pugib ja magab, et aga nina kuskile ei topiks.»

Kui midagi teha polnud, laulis sõdur omaette sõjamarsse või kirjutas koju Kiievi vaadetega postkaarte.

Ta ei räusanud, ainult kõndis väga kõvasti, trampis saabastega nagu peremees.

Krassilnikovidel oleks nüüd nagu surnu majas olnud: istuti lauda ja tõusti vaikides, Aleksei oli nukker, otsaesine kortsus. Matrjona jäi näost kõhnaks, ohkas, pühkis salaja põllega pisaraid. Kõige enam kartis ta Semjoni pärast, et kas ta viimati ägeduses midagi ei tee. Aga Semjon oli nende päevade jooksul vaikseks jäänud, endasse tõmbunud.

Nüüd kleebiti vallamaja seintele ja taluväravaile iga päev hetmani universaale, milles räägiti maa ja loomade tagasiandmisest mõisnikkudele, rekvisitsioonidest ja maksudest, vilja sundmüügist, halastamatutest karistustest mässukatsete eest ning kommunistide varjamise eest ja nii edasi . . .

Talumehed lugesid universaale, vaikisid. Siis hakkas tulema pahaendelisi kuuldusi, et ühes kui teises külas olevat kokkuostjad saksa ratsaväelaste kaitse all vedanud välja isegi peksmata vilja, tasunud mingisuguste võõraste paberrahadega, mida naisedki vastu võtta ei taha, ühes kohas olevat nad ära ajanud poole karja, teises kohas aga polevat jätnud varblaselegi midagi nokkida.

Talumehed hakkasid öösiti kõrvalistes kohtades väikeste salkadena koos käima, kuulasid jutustusi, ägisesid. Mis sa siin ikka ära teed? Kuidas aitad? Niisugune jõud oli peale vajunud, et kas või hing välja, aga ära piiksatagi.

Ka Semjon hakkas käima neil kogunemistel — taretagustel, oja ääres, paju all. Ta istus maas, pintsak õlgadel, suitsetas ja kuulas. Mõnikord oleks tahtnud püsti karata, pintsaku ära heita, õlgu sirutada: «Seltsimehed! . . .» Sellest poleks mingit kasu, ainult ehmataks neid, meestel hakkavad püksid püüli sõeluma, jooksevad teised laiali.

Kord videvikus kohtas ta vainul üht meest, — see seisis irvitades. Semjon tahtis mööda minna, mees hõikas teda tasakesi:

«Vennas!»

Semjon võpatas: kas tõesti oma? Küsis teist silmanurgast jälgides:

«Mis vaja?»

«Kas sina oled Liksei vend?»

«Noh, ütleme, et olen.»

«Oma inimesi ei tunne ära . . . «Kertši» mehi mäletad?»

«Kožin! Sina?» Semjon pistis talle käe tugevasti pihku.

Nad seisid, silmitsesid teineteist. Heitnud kiire pilgu ringi, ütles Kožin:

«Kas püsse ikka viilite?»

«Ei, meil on esialgu veel vaikne.»

«Aga kas tragisid poisse on?»

«Kes neid teab, seni ei saa aru. Ootame, mis edasi tuleb.»

«Mida te siis teete, poisid?» hakkas Kožin kõnelema ja ta silmad vilasid kogu aeg, uurisid teraselt hämaraid piirjooni. «Mis te vahite? Niiviisi katkutakse teid paljaks nagu hanesid, ja teie ulatate veel pead ette. Aga kas teate, — meil põletati juba terve Uspenskoje küla suurtükitulega maha. Naised-lapsed jooksid laiali, kuhu said, mehed panid metsa . . . Novospasskojest põgeneb rahvas, Fjodorovkast, Guljai-Polest — kõik meie juurde . . .»

«Kes need meie siis on?»

«Kas Dibrivski metsa tead? Sinna kogunevad . . . Noh, hüva . . . Sina sosista poistele, et koguksid teie Vladimirovkalt nelikümmend lühikeseks viilitud püssi ja kümmekond vintpüssi ühes padrunitega ja käsigranaate — nii palju kui kokku saate, — peitke need kuhja sisse põllule . . . Said aru? Sosnovkas peidavad juba kuhjade alla, poisid ootavad ainult mind . . . Gundjajevkas on kolmkümmend talumeest hobustel ootamas. Tuleb ära minna.»

«Aga kuhu? Kelle juurde?»

«Noh, atamani juurde . . . Nimi on Štšus. Praegu kogume terves Jekaterinoslavi kubermangus väesalku . . . Möödunud nädalal lõime haidamakid puruks, põletasime mõisa maha . . . Oli alles nali, vennas, piiritust ja suhkrut loopisime talupoegadele tasuta . . . Pea siis meeles — nädala pärast tulen jälle . . .»

Ta pilgutas Semjonile silma, hüppas üle tara ja jooksis kummargil kõrkjatesse, kus häälekalt krooksusid konnad.

Kuuldused atamanidest, äkilistest kallaletungidest olid ulatunud Vladimirovkani, aga neid ei usutud. Ja näe, nüüd oli ilmunud elus tunnistaja, Semjon jutustas temast samal õhtul vennale. Aleksei kuulas tema jutu tõsiselt ära:

«Kuidas atamani nimi on?»

«Räägitakse, et Štšus.»

«Pole kuulnud. Nestor Ivanovitš Mahno kohta käib kõla, nagu oleks tal salk umbes kahekümne viiest kõrilõikajast, — tungivad mõisate kallale. Štšusist aga pole kuulnud. Kõik võib olla: nüüd saab talumees iga asjaga hakkama. Noh, kui Štšus, siis Štšus, õiglane ettevõte... Ainult tead mis, Semjon: ära sina meestele esialgu kõnele. Kui vaja on, ütlen neile ise.»

Semjon muigas, kehitas õlgu:

«Noh, oodake, kuni teid päris paljaks katkutakse.»

Samal õhtul sai Kožin kokku vist veel teistegagi peale Semjoni. Külas hakati sosistama lühikeseks viilitud püssidest, granaatidest, atamanisalkadest. Siin-seal taludes võis öösiti kuulda viilide kriginat. Aga esialgu oli kõik vaikne. Sakslased seadsid isegi korra majja, andsid käsu laupäeval vastu pühapäeva tänavat pühkida. Ega midagi — pühiti tänavgi puhtaks.

Siis tuli häda kätte. Varasel tunnil, kui karja ei olnud veel välja aetud, ilmusid puhtaks pühitud tänavale strasnikud ja plekist numbritega kümnikud, koputasid akendele:

«Välja tulla!»

Talumehed tulid kiiruga välja värava taha, paljajalu, riideid kinni nööpides, ja said siinsamas kroonu paberi: sellelt ja sellelt talult nii- ja niipalju vilja, villu, pekki ja mune viia Saksa intendantuurile nii- ja niisugu. hinnaga markades. Väljakul kiriku juures seisis juba sõjaväevoor. Taludes, väravate juures, muhelesid majutatud sakslased, kiivrid peas, püssid õlal.

Talumehed läksid kihevile. Mõni vandus jumala nimel. Mõni heitis mütsi vastu maad:

«Meil ei ole ju vilja, jumaluke! Tapa või ära — ei ole midagi!...»

Ja siis sõitis troskal läbi tänava valitseja. Tema kuldraamidega prillide ees kohkusid talumehed palju enam

kui sõdurite ja strasnikute ees, sest Grigori Karlovitš teadis kõik, nägi kõik.

Ta peatas täku. Troska juurde astus ispravnik. Nad rääkisid veidi aega omavahel. Ispravnik käratas midagi strasnikutele, need astusid esimesse tallu ja leidsid kohe sõnniku alt vilja. Grigori Karlovitšil ainult välgatasid prillid, kui ta kuulis, kuidas taluperemees karjuma hakkas.

Sel ajal kõndis Aleksei oma talu õues ringi; ta oli niivõrd ähmis, et kahju oli teda vaadata. Matrjona nuttis majatrepil, rätik silmadele tõmmatud.

«Mis ma selle rahaga, mis ma nende markadega teen?» küsis Aleksei, tõstis üles mõne klotsi või katkise ratta, viskas nõgestesse tara äärde. Nägi kukke, käratas temale jalgu trampides: «Raisk!» Haaras kinni aidauksel rippuvast lukust: «Mis me nüüd siis sööma hakkame? Neid markasid või? Tähendab, tahavad meid kerjusteks teha? Lõplikult paljaks riisuda? Jälle täielikku orjusesse panna?»

Matrjona kõrval istudes ütles Semjon:

«Tuleb veel hullemat... Võtavad su ruuna ära.»

«No seda küll ei ole! Siis ma juba virutan kirvega, vennas!»

«Hilja taipasid.»

«Oi, kullakesed,» ulgus Matrjona, «ma närin neil kõri hammastega läbi...»

Väravale põrutati püssipäraga. Astus sisse üürnik, paks sakslane — rahulikult, lõbusalt, nagu oma koju. Tema järel tulid kuus strasnikut ja eraisik, kelle ametnikumütsil oli kolmhargikujuline hetmanikokard ja kes hoidis käes nöörraamatut.

«Siin on palju,» ütles sakslane, peaga aidale osutades, «pekk, leib.»

Aleksei vaatas raevuselt talle otsa, astus eemale ja virutas suure roostetanud võtme kõigest jõust hetmani ametniku jalge ette.

«Noh, noh, lurjus!» hüüdis see. «Tahad vitsu saada, koer!»

Semjon lükkas Matrjona küünarnukiga eemale, söösti trepist alla, aga kohe toetus talle rindu lai täägitera.

«*Halt!*» hüüdis sakslane karmilt ja käskivalt. «Venelane, paigal!»

Terve päev laaditi koormaid sõjaväevankreile ja hilisööl läks voor minema. Küla oli paljaks riisutud. Kuskil ei süüdatud tuld, ei asutud õhtust sööma. Pimedates taredes ulgusid naised, pabermargad rusikasse pigistatud . . .

Noh, ütleme, et talumees sõidab eidega linna, need margad kaasas, käivad poodides ringi — kõik on tühi: ei ühtki naela, ei arssinat riiet, ei tükikest nahka. Vabrikud ei tööta. Vili, suhkur, seep, toorained — kõik läheb rongide viisi Saksamaale. Ega's talumees ja eit hakka koju vedama klaverit, vanaaegset hollandi maali või hiina teekannu. Vahivad teised natuke aega suuretukalisi, rippuvate vurrudega haidamakke, kes kannavad siniseid svitkasid ja tallenahkseid, erepunase põhjaga mütse, tõuklevad veidi peatänaval sinkjate raseeritud nägudega, kõvakübaraid kandvate õhu ja valuutaga kaubitsejate keskel. Ohkavad raskesti ja sõidavad tühjalt koju. Teel aga, sõitnud ära oma kakskümmend versta — stopp, vaguniteljed on kuumaks läinud, ei ole määret, masinaõli: sakslased on ära viinud. Raputavad liiva peale, sõidavad edasi, ja jälle lähevad teljed kuumaks.

Kõige selle pärast ulgusidki naised, kortsunud Saksa margad pihku surutud, mehed aga peitsid loomi metsajäärakuisse, et õnnetust ära hoida, sest ega tea, mihuke hetmani universaal järgmisel päeval külas üles kleebitakse!

Külas ei süüdatud tuld, kõik tared olid pimedad. Ainult järve kaldal asuva salu taga särasid heledalt vürstimaja aknad. Seal andis valitseja õhtusöögi Saksa ohvitseride auks. Mängis sõjaväeorkester, — võikalt kõlasid pimeda küla kohal saksa valsside helid. Näe, tulise nöörina tõusis kurat teab kui kõrgele rakett saksa sõdurite lõbustamiseks, kes seisid mõisaõues, kuhu oli veeretatud õllevaat. Rakett lõhkes. Ja õlgkatused, aiad, pajud, valge kellatorn ning tarad valgustusid pikkamisi langevaist tähtedest. Palju nukraid nägusid vaatas nende tulede poole. Valgus oli nii hele, et nägudel tun-

gis iga sünge korts esile. Kahju, et neid nägusid ei saanud sel hetkel salaja pildistada. Säärased ülesvõtted oleksid andnud Saksa Peastaabile palju materjali mõtisklemiseks.

Isegi väljal, mis asus versta kaugusel külast, läks valgeks nagu päeval. Mõned mehed, kes üksiku heinakuhja juurde hiilisid, heitsid kiiresti maha. Ainult üks neist, kes seisis kuhja juures, ei heitnud maha. Pead selga ajades vaatas ta taevast langevate tulukeste poole ja muigas:

«Kae paganat!»

Tulukesed kustusid maa peale jõudmata; ümberringi läks kottpimedaks. Kuhja juurde tuli kokku inimesi, kõlisesid mahavisatud relvad.

«Kui palju üldse on?»

«Kümme viilitud püssi, seltsimees Kožin, neli vintpüssi.»

«Vähe . . .»

«Ei jõudnud . . . Homme öösel toome veel.»

«Aga kus on padrunid?»

«Siin, taskutes . . . Padruneid on palju.»

«Noh, peitke kuhja alla, poisid . . . Ja granaate tooge, poisid, granaate . . . Viilitud rauaga püss on vanamehe relv — paras põõsa taga kraavis istuda. Tulistas, tegi püksi, ja — ongi lahing läbi. Noorele sõjamehele aga on vaja vintpüssi ja — peaasi — granaate. Saite aru? Noh, aga kes saab, see toogu mõõk. See on relvade relv.»

«Seltsimees Kožin, kas ei saaks seda täna öösel korraldada?»

«Jumala eest, terve küla tõuseb üles . . . Kõik on hirmus vihased — noh, hinge võtavad ju seest . . . Hangudega, vikatitega, ühesõnaga, kõigi tööriistadega läheme neile kallale . . . Neid une pealt tappa on ju tühiasi . . .»

«Kes on komandör, kas sina või?» hüüdis Kožin lõikava häälega. Vaikis veidi aega. Hakkas kõneleme algul meelitlevalt, siis ikka enam häält kõrgendades: «Kes on siin komandör? Huvitav . . . Või räägin ma lollpeadega? Või lähen kohe minema, las sakslased ja haidamakid peksavad, riisuvad teid . . .» Ta ütles sosinal ropu sõimusõna. «Kas te distsipliini ei tunne? Või olen ma selle eest vähe päid mõõgaga maha raiunud? Kui lähed väe-

salka, pead andma vande, et kuulad täielikult, vastuvaidlematult atamani sõna... Muidu ära minegi! Meil on vabadus — joo, lõbutse, aga niipea kui batko hõikab: «Hobuste selga!» — siis pole sul enam oma tahtmist. Saite aru?» Ta vaikis veidi aega. Lepitavalt, aga rangelt. «Ei täna ega homme tohi puudutada sakslasi. Selleks läheb tarvis suurt jõudu.»

«Seltsimees Kožin, kui me saaksime kätte vähemalt Grigori Karlovitšigi — ta ei lase meil ju elada.»

«Mis puutub valitsejasse, siis — võib, aga mitte enne tulevat nädalat, muidu ei saa ma asjadega hakkama. Neil päevil vägistas sakslane Ossipovkas naise. Hüva. See raputas talle vareenikutesse nõelu. Sõi teine, kargas laua tagant üles ja — õue. Prantsatas maha ja varsti oli hing väljas. Sakslased tegid sellele naisele sealsamas lõpu. Mehed võtsid kirved... Mida sakslased seejärel tegid — ei taha meeldegi tuletada... Nüüd ei leia enam seda kohtagi üles, kus Ossipovka seisis... Näete, kuidas läheb, kui hakkad omal jõul, priuh ja prauh! Saite aru?»

Matrjona ohkis, keerates end voodis küljelt küljele. Hakkas valgenema, kuked kiresid. Läbi avatud akna langes aknalauale kaste. Sääsk pirises. Koldel ärkas kass, hüppas pehmelt alla ja läks nurka prügi nuusutama.

Vennad vestlesid poolvaljusti laua juures, millel ei olnud lina peal; Semjon istus, pea kätele toetatud, Aleksei aina kummardus tema poole, aina vaatas talle näkku.

«Ma ei või, Semjon, saa aru, vennas. Matrjona üksi ei tule majapidamisega toime. Siin on ju aastaid vara kogutud, — kuidas sa jätad maha? Rüüstavad viimase. Tuled tagasi tühja koha peale.»

«Kuidas jätad maha?» ütles Semjon. «Kui saabki sinu majapidamine otsa, — mõni asi. Kui võidame — ehitad kivimaja.» Ta muigas. «On vaja partisanisõda, aga sina räägid oma majapidamisest.»

«Ma ütlen, — kes toidab teid?»

«Sina ju niigi ei toida meid, — toidad sakslasi ja hetmanit ja igasuguseid lurjuseid... Ori...»

«Pea. Kas ma seitsmeteistkümnendal aastal ei võidelnud revolutsiooni eest? Kas mind ei valitud soldatite

komiteesse? Kas ma imperialistlikku rinnet ei õõnestanud? Näed nüüd... Ära siis mind nii kergesti häbistama hakka, Semjon... Ka praegu — kui Punaarmee siia jõuaks, oleksin mina esimene, kes püssi haarab. Aga kuhu ma lähen metsa, missuguste atamanide juurde?»

«Nüüd läheb ka atamane vaja.»

«Seda'nd küll.»

«Neetud haav sidus mind.» Semjon sirutas käed lauale. «See piinab mind... Aga meie Musta mere poisse on palju neisse salkadesse läinud... Süütame Ukraina neljast otsast, oodake aga...»

«Kas Kožinit oled pärast veel näinud?»

«Olen.»

«Mis ta kõneleb?»

«Me rääkisime temaga, et varsti korraldame meie külas valgustuse.»

Aleksei vaatas vennale otsa, kahvatas, langetas pea.

«Jah, muidugi, seda peaks küll tegema... See neetud häärber seisab seal nagu pinnuks silmas... Niikaua kui Grigori Karlovitš elab, ei lase ta meil hingata...»

Matrjona hüppas särgiväel voodist välja — ainult roosilise rätiku tõmbas õlgadele —, tuli nende juurde ja koputas mitu korda sõrmenukkidega lauale:

«Minu vara võetakse ära, mina ei kannata seda välja! Meie, naised, õiendame arveid nende kuraditega kiiremini kui teie.»

Semjon vaatas temale ootamatult lõbusalt otsa:

«Noh? Kuidas siis teie, naised, sõda pidama hakkate? Huvitav.»

«Hakkame sõdima naiste moodi. Istub tema lauda pugima — anname rotimürki... Küll me pulbreid hangime. Meelitan ta lakka või sauna — kas mul pole kudumisvarrast või mis? Suskan sinna kuhu vaja — ta ei jõua suudki paotada. Küll meie peale hakkame, ärge aga teie araks lööge... Aga kui vaja on — läheme meiegi püssidega, mitte halvemini kui teie...»

Semjon lõi jalaga vastu maad, naeris täiest kõrist:

«No on see alles eit, oh sa kurat!»

«Lase!» Tõrjunud teda rätikuga tagasi, pistis Matrjona läve juures paljad jalad kingadesse, kõpsutas nendega ja läks välja, arvatavasti loomi vaatama. Semjon ja Aleksei vangutasid muheldes kaua pead: «Kange eit,

küll on eit!» Avatud aknast puhus sisse koidueelset tuuleõhku, oli kuulda viigipuulehtede sahinat ja kostis pominat ning mingisuguse mittevene laulu katkeid. See oli sakslasest üürnik, kes joobnuna mõisast koju tuli, jalgadega tolmu kraapides.

Vihaselt tõmbas Aleksei akna kinni.

«Mine parem oma tuppa, Semjon, heida magama.»

«Kardad?»

«Hakkab viimati norima, purjus kurivaim . . . Ta mäletab, kuidas sa tahtsid temale kallale tormata.»

«Ja torman uuesti.» Semjon tõusis püsti, hakkas oma toa poole minema. «Oh, Aljoša, revolutsioon läheb sellepärast nurja, et teid on raske liikuma panna . . . Kas teile on Kornilovist vähe? Haidamakkidest, sakslastest on vähe? Mida teile veel vaja on?» (Ta jättis äkki jutu pooleli.) «Oota . . .»

Õuest kostis pominat, raskelt, ebakindlalt trampisid saapad. Siis oli kuulda vihast naisekisa: «Lase lahti! . . .» Seejärel — rabelemine, nohin ja jälle, veel valjemini, nagu valu pärast, kisendas Matrjona: «Semjon, Semjon! . . .»

Ummisjalu, meeletult kargas Semjon tarest välja. Aleksei haaras pingist kinni ja jäi istuma — ükskõik, ta teadis, mis sünnib, kui inimesed niiviisi tormavad. Mõtles: «Ennist jätsin eeskotta kirve, sellega siis . . .» Semjon karjatas õues metsiku häälega. Kostis ragisev löök. Õues hakkas midagi sisisema, kulisema, kukkus raskelt.

Sisse astus Matrjona, valge nagu palakas, vedades enda järel rätikut. Ta najatus vastu ahju, tema kõrge rind tõusis ja vajus. Äkki hakkas ta kätega vehkima Aleksei poole, tema silmade ees . . .

Uksele ilmus Semjon, rahulik, kahvatu:

«Aita, vend, — peab ta kuhugi ära viima, maha matma . . .»

5

Saksa väed jõudsid Doni ja Aasovi mere äärde ning peatusid. Sakslased olid vallutanud ülirikka ala, suurema kui kogu Saksamaa. Siin, Donil, niisamuti nagu Ukrainas, segas Saksa Peastaap end viivitamatult poliitikasse ja kindlustas suurmajapidamist — staniitsade rikast kasakkonda, kes alles aastat neli tagasi oli hoobelnud, et vallutab Berliini äkkrünnakuga. Needsamad tüüakad, laianäolised, punaste lampassidega kasakad, tugevad, nagu terasest valatud, näisid nüüd taltsaste tallekestena.

Sakslased ei olnud veel Rostovi lähistele jõudnud, kui juba kümnetuhandeline kasakate armee sõjaataman Popovi juhtimisel Donimaa pealinna Novotšerkasski peale tormas. Verises lahingus kõrgel Doni-äärsel kiltmaal pidid Novotšerkasski garnisoni punased kasakad ja Rostovist appijõudnud bolševikud donlastest peaaegu jagu saama. Aga asja otsustas fantastiline juhus.

Rumeeniast tuli jala polkovnik Drozdovski vabatahtlik väesalk. 22. aprillil tungis see ootamatult Rostovi, hoidis seda kuni õhtuni enda käes ja löödi siis välja. Drozdovlased läksid steppidesse — Kornilovi armeed otsima. Teel kuulsid nad 25. aprillil Novotšerkasski all lahingumüra. Küsimata, kes, miks ja mille eest võitleb, pöördusid nad linna poole, tungisid soomusautoga punaste reservidesse ja tekitasid pöörase segaduse. Nähes taevast kukkunud abi, läksid donlased üle vasturünnakule, lõid punased tagasi ja ajasid põgenema. Novotšerkassk vallutati. Võim läks revolutsioonikomiteelt üle «Doni Päästmise Krugile». Siis jõudsid kohale ka sakslased.

Nende kaitse all andis Kasakate Krug Novotšerkasskis, kuhu sakslased targu garnisoni ei paigutanud, valitsuskepi kindral Krasnovile, «keiser Wilhelmi isiklikule sõbrale», nagu ta ise väljendas. Peakiriku kellad helisesid pidulikult. Suurel munakividega sillutatud väljakul kiriku ees karjusid staniitsalased: «Hurraa!» Ja hallipäised kasakad ütlesid: «Noh, hea õnne peale!»

Rostovist kaugemale, Doni- ja Kubanimaale sakslased ei läinud. Nad tegid katset vaigistada Bataiskit — staniitsat, mis asetses vasakul kaldal, Rostovi vastas, ja mida asustasid Rostovi töökodade ning vabrikute töölised ja linna ümbruse vaesrahvas. Aga marutulest ja veriseist rünnakuist hoolimata ei suutnud nad seda vallutada. Bataisk, peaaegu täiesti suurveest üle ujutatud, kaitses end meeleheitlikult ja jäigi sõltumatuks.

Sakslased peatusid sel joonel. Nad piirdusid atamani-

võimu kindlustamisega ja relvade juurdeveoga, mis olid võetud Vene sõjaväeladudest Ukrainas. Niisama ettevaatlikult lahendati täbarat küsimust, kuidas suhtuda mõlemasse vabatahtlike gruppi: Denikini armeesse ja Drozdovski väesalka. Vabatahtlikud tunnistasid kaht püha käsku: bolševike hävitamine ja sõja jätkamine sakslastega, see tähendab, ustavus liitlastele kuni surmani. Esimene näis sakslastele mõistlik ja hea, teist pidasid nad mitte liiga hädaohtlikuks rumaluseks. Seepärast tegid nad näo, et ei tea midagi vabatahtlike olemasolust. Drozdovlased ja deniikinlased tegid samuti näo, et nad ei märka sakslasi vene maa peal.

Nii tuli Drozdovski väesalgal rännaku ajal Kišinjovist Rostovi kord ületada jõgi. Ühel pool jõge, Berislavis, olid sakslased, teisel pool, Kahhovka juures, — bolševikud.

Sakslased ei suutnud vallutada üle jõe viivat silda. Siis vallutasid drozdovlased ise silla, lõid punase väesalga Kahhovkast välja, ja ilma et oleksid sakslastelt tänu ootama jäänud, läksid edasi.

Niisamasugune vastuolu, aga suuremas ulatuses, kerkis ka Denikini ette. Aprilli lõpul jõudsid Jekaterinodari all puruks löödud vabatahtliku armee jäänused suure vaevaga Jegorlõtskaja ja Metšetinskaja staniitsa piirkonda umbes viiekümne versta kaugusel Novotšerkasskist. Siin tuli ootamatult päästmine — teade, sakslased on hõivanud Rostovi, atamani donlased — Novotšerkasski. Punased jätsid vabatahtlikud rahule ja pöörasid rinde uue vaenlase — sakslaste vastu.

Vabatahtlikud said hinge tõmmata, haavatuid ravida, jõudu koguda. Esijoones oli vaja täiendada armee materjalosa.

Kõik jaamad Tihhoretskajast kuni Bataiskini olid täis kiilutud tohutuid sõjamaterjalide varusid, sest punased valmistasid ette vastupealetungi Rostovile. Kindralid Markov, Bogajevski ja Erdeli sööstsid kolme kolonnina punaste lähimasse tagalasse, lõid Krõlovskaja, Sossõka ja Novo-Leuškovskaja jaamas ešelonid puruks, lasksid soomusrongid õhku ja läksid tohutu saagiga tagasi steppi. Punaarmee pealetung sakslastele oli nurja aetud.

Äraväänatud õlg ja tühised lahingus saadud kriimustused paranesid. Roštšin oli muutunud tugevamaks, päevitunud ja viimaste päevade jooksul vaikses staniitsas oma kondivahed täis söönud.

Ülesanne, mis oli piinanud teda nagu vaimuhaigus juba Moskvast alates — tasuda kätte bolševikele häbi eest —, oli täidetud. Ta tasus kätte. Igatahes ta mäletas üht hetke... Ta jooksis raudteetammi juurde... Võit oli saavutatud... Põlved värisesid, meelekohtades tagus. Ta võttis peast pehme mütsi ja pühkis sellega tääki. Tegi seda tahtmatult nagu vana sõjamees, kes hoiab relva puhtust. Temas polnud endist hullumeelset vihavaenu — tinavõrusid pea ümber, silmade ette kerkivat punast udu. Ta lihtsalt jõudis vaenlasele järele, pistis tääki sisse ja pühkis selle puhtaks: tähendab, tal oli õigus, oli õigus? Selginud mõistus püüab aru saada — on tal õigus? Jah? On õigus? Miks küsib ta siis seda iseendalt?

Oli pühapäev. Staniitsa kirikus peeti jumalateenistust. Roštšin hilines sellele, tõukles veidi kirikuesisel keset värskeltraseeritud kuklaid ja lonkis kiriku taha, vanale surnuaiale. Kõndis rohus, kus õitsesid võililled, murdis rohukõrrekese ja istus seda närides kingule. Vadim Petrovitš oli aus ja — nagu ütles Katja — hea inimene.

Pooleldi avatud, ämblikuvõrke täiskootud aknast kostis laste laulu, ja diakoni jämedahäälsed hüüatused näisid nii vihased ning halastamatud, et tundus — iga hetk võivad lastehääled ehmuda, õhku tõusta ja ära lennata. Tahtmatult hakkasid Vadim Petrovitši mõtted ekslema minevikus, nagu otsides heledat, kõige süütumat...

Ta ärkab rõõmutundest. Puhta kõrge akna taga on sügavsinine kevadtaevas: sellist taevast pole ta sestsaadik enam kordagi näinud. On kuulda, kuidas puud kohisevad aias. Toolil väikese puuvoodi ees lebab uus, helesinine, täppidega satineepluus. See lõhnab pühapäevaselt. Ta mõtleb sellele, mis ta hakkab tegema selle pika päeva jooksul ja keda kohtab, — see on nii veetlev ja rõõmustav, et tahaks veel veidi lamada... Ta pilk peatub tapeetidel, kus üha kordub üks ja sama motiiv: hiina majake ülespoole kaarduva katusega, kumer sild ja kaks hiinlast päevavarjudega, kolmas, lambivarjutao-

lise kübaraga hiinlane aga püüab sillakesel kalu. Head, naljakad hiinlased, kui hea on neil elada majakeses oja ääres . . . Koridorist kostab ema hääl: «Vadim, kas tuled varsti? Mina olen juba valmis . . .» Ja see armas, rahulik hääl kõlab läbi kogu ta elu heaolu ja õnne mälestusena . . . Ta seisab ema kõrval täpilises pluusis. Emal on seljas ilus siidkleit. Ema suudleb teda, võtab oma juustest kammi ja kammib ta pead: «Noh, nii, nüüd on hea. Sõidame . . .» Laiast trepist alla minnes avab ema päevavarju. Puhtaks pühitud majaesisel väljakul, kus on veel näha luua jälgi, püsib vaevu paigal kärsitu kolmik kõrbe hobuseid: vasak priipassihobune vallatleb, tüse aisahobune on kabjaga augu kaapinud. Söönud ja rahulik kutsar vabarnpunaste käistega ja varrukateta sametvammusega, pöörab nende poole oma pugatšovihabeme ja lausub: «Soovin head pühapäeva.» Ema istub mugavalt kalessi, mille päike on soojaks kütnud. Vadim surub end ema vastu õnnetundest ja eelaimusest — kohe hakkab tuul kõrvus vilistama, puud lendavad vastu. Troika kihutab, sõidab mõisa ümbert ringi. Juba ongi lai külatänav — väärikalt kummardavad talumehed, kaagutades jooksevad rataste vahelt välja kanad. Kiriku valge tara, roheline aas, hiirekõrvus kased, nende all viltuvajunud ristid, kalmukünkad . . . Kirikuesine kerjustega . . . Tuttav viiruki lõhn . . .

See kirik ja kased seisavad veel praegu seal. Vadim Petrovitš otsekui näeb nende rohelist pitsi taevasinal . . . Ühe all — viienda kirikunurga juures — lebab juba ammu ema, tema kalmuküngas on ümbritsetud aiaga. Aastat kolm tagasi kirjutas vana köster Vadim Petrovitšile, et aed on lõhutud, puurist mädanenud . . . Ja alles praegu meenutas ta valusa kahetsustundega, et oli jätnud tollele kirjale vastamata.

Armas nägu, head käed, hääl, mis äratas teda hommikuti ja täitis õnnega terveks päevaks . . . Armastus iga juuksekarva vastu, iga kriimustuse vastu poja kehal . . . Mu jumal, milline mure tal ka poleks olnud — ta teadis, see upub alati ema armastusse. Kõik see lamas elutuna, tummana künka all kase varjus, oli lagunenud põrmuks . . .

Vadim Petrovitš toetas küünarnukid põlvedele, kattis näo kätega.

Oli möödunud pikki aastaid. Alati oli tundunud, et veel üks pingutus, ja ta ärkab õnnest samasugusesse sinisesse hommikusse nagu minevikus. Kaks väikest päevavarjudega hiinlast viivad ta üle kumera sillakese, kaarduva katusega majja . . . Seal ootab teda ütlematult armas, ütlematult kallis . . .

«Minu kodumaa,» mõtles Vadim Petrovitš ja jälle meenus läbi küla kihutav troika. «See on Venemaa . . . See, mis oli Venemaa. Midagi sellest pole enam olemas ega kordu . . . Satineepluusis poisist on saanud mõrtsukas.»

Ta tõusis kiiresti püsti ja hakkas kõndima rohus, käed selja taga ja ragistades sõrmi. Mõtted ise olid viinud ta sinna, kuhu ta, nagu näis, oli ukse tagantkätt kinni visanud. Ta uskus ju, et läheb surma . . . Ja näe, ei surnud . . . Kui lihtne oleks praegu vedelda kärbestega kaetuna kuskil stepi veeuurises . . .

«Noh, mis siis ikka,» mõtles ta, «surra on kerge, elada raske . . . Selles ongi meie teene — anda hukkuvale isamaale mitte lihtsalt elav kott liha ja konte, vaid kõik oma kolmkümmend viis elatud aastat, kiindumust, lootust ja hiina majake ja kogu oma puhtus . . .»

Ta isegi oigas ja vaatas ringi, — kas keegi ehk ei kuule? Aga lastehääled laulsid ikka niisamuti. Tuvid kudrutasid roostetanud karniisil . . . Tõtlikult, nagu vargsi, meenutas ta veel ühte talumatut kaastundehetke. (Ta ei olnud iial maininud seda Katjale.) See oli aasta tagasi, Moskvas. Roštšin oli juba vaksalis teada saanud, et sel päeval on Jekaterina Dmitrijevna mehe matused ja et ta on praegu täiesti üksi. Roštšin läks tema juurde videvikus, teenija ütles, et Jekaterina Dmitrijevna magab, tema jäi ootama ja võttis võõrastetoas istet. Teenija ütles sosinal, et Jekaterina Dmitrijevna aina nutab: «Pöörab end voodis seina poole ja, noh, nagu laps — kui hakkab peale, siis me paneme kohe köögiukse kinni . . .» Roštšin otsustas oodata kas või terve öö, istus diivanil ja kuulas, kuidas kuskil tiksub pendel, viies kaasa aega, võttes ära eluhetki, vajutades kortse armastatud näole, hõbetades juukseid — halastamatult, järeleandmatult . . . Roštšinile tundus, et kui Katja ei maga, siis mõtleb ta nimelt sellele, kella tiksumist kuulates. Siis kuulis ta Katja samme, nõrku ja kindlusetuid,

nagu oleks tal kingakonts alt ära tulemas. Ta kõndis magamistoas ja justkui sosistas midagi. Vahetevahel peatus ja tükk aega ei liigutanud end. Roštšin hakkas muret tundma, nagu lugedes läbi seina Katja mõtteid. Uks kriuksatas. Katja läks söögituppa, kõlistas puhvetikapis kristalliga. Roštšin ajas end sirgu, valmis sööstma paigalt. Katja paotas ukse: «Liisa, kas teie olete?» Tal oli seljas kaamelikarvast hommikumantel, ühte kätte oli surutud viinaklaas, teise — mingi hale rohupudelike . . . Ta tahtis sel moel vabaneda kurbusest, üksindusest, halastamatust ajast, kõigest . . . Tema hallisilmaline kõhnunud nägu oli nagu lapsel, kes on kõigist maha jäetud . . . Ta oleks tulnud viia — hiina majakesse. Vadim Petrovitš oli talle siis öelnud: «Käsutage mind, kogu mu elu . . .» Ja Katja jäi uskuma, et võib kogu oma üksinduse, kõik ülejäänud elupäevad uputada tema kaastundesse, armastusse . . .

Mida kuradit, tõepoolest, mida kuradit! Muidugi, ta teadis alati, et Katja ei olnud temast mitte ühekski hetkeks eemaldunud, — ei siis, kui teda rõhus vihavaen tinavõrudega, ega ka sellel hirmsal lahingute kuul. Otsekui nägematu varjuna, käed laiali heidetud, kuulmatult paludes, tõkestas Katja tema teed, tema aga torkas, metsikust kisast kähisedes, täägi punaväelase sinelisse, torkas läbi selle taganematu varju, ja võtnud mütsi maha, pühkis täägiteraviku puhtaks . . .

Jumalateenistus lõppes. Kirikust hakkas välja valguma päevitunud junkruid ja ohvitsere. Ruttamata tulid kuulsad kindralid harjunult rangete silmadega, puhastes pluusides, ordenid ja ristid rinnas: pikk, sale ja piltilus, kaheks hargneva habemega ja kõrva peale lükatud mütsiga Erdeli; kõhn ja väike, määrdunud papaahaga, okkaline Markov; lühikesekasvuline rässakas Kutjopov püstninaga ja väikeste karusilmadega; keerutatud vurrudega kasakas Bogajevski. Seejärel väljusid vesteldes Denikin ja külm, «salapärane», nagu teda armees nimetati, ilusa targa näoga Romanovski. Ülemjuhatajat nähes ajasid kõik end sirgu, kaskede all suitsetajad viskasid paberossid ära.

Denikin ei olnud nüüd enam see õnnetu erariietes ja viltutallatud saabastega, bronhiiti põdev «vanake», kes ilma pagasita järgnes vooris armeele. Ta oli nüüd rühi-

kam, oli isegi edevalt riietatud, tema hõbejas habe sisendas igaühesse pojalikku aupaklikkust, silmad olid ümardunud, täitunud range niiskusega nagu kotkal. Muidugi ei saanud teda kaugeltki mitte Korniloviga võrrelda, aga siiski oli tema kõigist kindraleist kõige vilunum ja arukam. Tõstes kaks sõrme mütsi äärde, väljus ta tähtsalt kirikuväravast ja istus ühes Romanovskiga kalessi.

Roštšini juurde astus pikk ja kõhetu Teplov; tema vasak käsi oli sidemes, õlgadele heidetud kortsunud ratsaväelasesinel. Ta oli end pühapäeva puhul raseerinud ja oli suurepärases meeleolus.

«Kas uudiseid oled kuulnud, Roštšin? Sakslased ja soomlased hõivavad täna-homme Peterburi. Juhatab Mannerheim, — mäletad teda? Õukonnakindral, tubli poiss, täpne löögimees . . . On Soomes kõik sotsialistid, nii palju kui neid oli, maha nottinud. Ja bolševikud, saad aru, juba lasevad Moskvast sumadanidega Arhangelski kaudu jalga. Fakt, ausõna . . . Novotšerkasskist tuli porutšik Sedelnikov, tema jutustas . . . Noh, aga Novotšerkasskis — kirevase päralt! — seal vast on toredaid naisi, plikasid! Sedelnikov jutustas — igaühe jaoks kümme tükki . . .» Ta ajas harki kõhnad, põlvist painutatud jalad ja naeris nii, et kõrisõlm vormipluusi krae alt esile kerkis.

Roštšin ei toetanud jutuajamist «kirevase päralt» olevail teemadel ja Teplov asus jälle poliitiliste uudiste juurde, millest armee stepikolkas elas.

«Tuleb välja, et kogu Moskva on mineeritud — Kreml, katedraalid, teatrid, kõik paremad hooned, terved kvartalid — ja elektrijuhtmed on viidud Sokolnikisse, seal on mingi saladuslik suvila, mida ööd kui päevad valvavad tšekistid . . . Meie läheneme — kujutad ette — trahh! Moskva lendab õhku . . .» (Ta kummardus ettepoole, tasandas häält.) «Fakt, ausõna. Ülemjuhataja on võtnud tarvitusele vastavad abinõud: Moskvasse on saadetud erilised luurajad, et need juhtmed üles leida, ja kui meie hakkame Moskvale lähenema, takistada õhkulaskmist . . . Aga küll me selle eest poome! Punasel väljakul! Kirevase päralt! Avalikult, trummipõrina saatel!»

Roštšin krimpsutas nägu, tõusis püsti.

«Sa võiksid parem tütarlastest jutustada, Teplov.»

«Mis on, — kas ei meeldi?»

«Jah, ei meeldi.» Roštšin vaatas kindlalt Teplovi punakaisse rumalaisse silmadesse.

Tollel venis pika suu nurk viltu.

«Nojah, sa ei suuda nähtavasti ikka veel unustada punaste lihapotte . . .»

«Mis?» Roštšin tõmbas kulmud kokku, astus lähemale. «Mis sa ütlesid?»

«Ütlesin seda, mida meil polgus kõik kõnelevad . . . Aeg on sul, Roštšin, tööst Punaarmees aru anda . . .»

«Lurjus! . . .»

Ainult see asjaolu, et Teplovil oli üks käsi sidemes ja teda loeti veel haavatute hulka, päästis teda kõrvakiilust. Roštšin ei löönud teda. Tõmmanud käe selja taha, pöördus ta järsult ümber ja läks, õlad kõrgele tõstetud, nagu oleks ta keha puust, haudade vahel eemale.

Teplov kehitas allalibisenud sinelit ja vaatas solvunult muiates tema sirgele seljale. Juurde astus kornet von Mecke ja temast lahutamatu tedretähniline noormees suurte heledate unistavate silmadega — Valerian Onoli, tubakavabrikandi poeg Simferoopolist, kes kandis kulunud, rohkete pruunide plekkidega üliõpilassinelit allohvitseriõlakutega.

«Mis teil siin juhtus — kas läksite riidu?» küsis von Mecke valju häälega, nagu vahel on kombeks kõva kuulmisega inimestel. Oma rippuvaid vurre näppides jutustas ikka veel nõutu Teplov kogu kõneluse alampolkovnik Roštšiniga.

«Kummaline, teie imestate ikka veel, härra staabikapten,» lausus Onoli igavust tundvalt, unistavate silmadega. «Minule oli esimesest päevast selge, et alampolkovnik Roštšin on spioon.»

«Jäta, Valka,» von Mecke pilgutas kogu vasakut näopoolt, mis oli põrutusest vigastatud. «Konks on selles, et teda tunneb isiklikult kindral Markov. Siin ära raba uisapäisa . . . Aga ma vean kihla, et Roštšin on bolševik, lurjus ja rämps . . .»

Kuni mai lõpuni oli Põhja-Kaukaasias võrdlemisi vaikne. Mõlemad pooled valmistusid otsustavaks võitluseks. Vabatahtlike eesmärgiks oli vallutada tähtsamad

raudteesõlmed, lõigata ära Kaukaasia ja valge kasakkonna abiga puhastada oblast punastest. Kubani — Musta Mere Vabariigi Kesktäitevkomitee valmistus võitluseks kolmel rindel: sakslastega, valge kasakkonnaga ja uuesti elustunud «Denikini jõukudega».

Punases Kaukaasia armees, mis koosnes valdavas enamikus endise tsaariaegse Taga-Kaukaasia armee rindesõdureist, mittekasakaist talupoegadest ja vähese põllumaaga noortest kasakatest, oli oma sada tuhat võitlejat. Tema ülemjuhatajat Avtonomovit kahtlustasid Kubani — Musta Mere Kesktäitevkomitee liikmed diktaatorlikkuses, pealegi tülitses ta vahetpidamata valitsusega. Tihhoretskajas toimunud suurel miitingul nimetas ta Kesktäitevkomiteed Saksa spiooniks ja provokaatoriks. Vastuseks sellele Kesktäitevkomitee «naelutas häbiposti» Avtonomovi ja temaga liitunud Sorokini kui bandiidid ja rahvavaenlased ning pani nad needuse ja igavese häbistuse alla.

Kogu see jama paralüseeris armeed. Selle asemel et alustada kolme grupiga kontsentrilist pealetungi vabatahtlikule armeele, mis asetses nende gruppide tsentrumis, Punaarmee närvitses, pidas miitinguid, vahetas komandöre ja oli paremal juhul suuteline traagiliselt hukkuma.

Lõpuks said Moskva dekreedid piirkonnavõimude kangekaelsusest jagu. Avtonomov määrati rinde inspektoriks, armee põhjagrupi juhatamine läks üle süngele lätlasele, alampolkovnik Kalninile. Sorokin jäi läänegrupi juhatajaks.

Just sel ajal liitus vabatahtliku armeega polkovnik Drozdovski kolme tuhande mehelise väesalk, mis koosnes valitud ja metsikuist ohvitseridest, — igaüks neist kaalus lahingus üles kümme tavalist võitlejat; kaasa tulid hobustel staniitsade kasakad; Petrogradist, Moskvast, kogu Venemaalt immitses ükshaaval ja salkadena ohvitsere, kes olid saanud kuulda «jäise sõjakäigu» imedest; ataman Krasnov varustas, ehk küll kaunis kitsilt, relvade ja rahaga. Iga päevaga tugevnes vabatahtlik armee ja ta meeleolu kütsid üles kindralite ja seltskonnategelaste oskuslik propaganda, piirkonna nõukogude võimu oskamatu tegutsemine ja põhjast saabuvate pealtnägijate jutustused.

Mai lõpul ei suutnud punaste kohalikud jõud teda enam purustada. Ta asus ise pealetungile ja andis Punaarmee põhjagrupile, mida juhatas Kalnin, hirmsa hoobi Torgovaja jaama juures.

«Miks te enam ei laula, poisid?»

«Hääled on ära.»

«Ma võtan ühe söe.» Ivan Iljitš Telegin kükitas lõkke juurde, milles põles heledasti lumevärav, ja süüdanud piibu, jäi kuulama.

Aeg oli hiline. Peaaegu kõik lõkked piki raudteetammi olid kustunud. Jahedas öös sirasid eredad tähed. Tuli valgustas kaubaronge ülal raudteetammil — telliskivipunaseid kulunud ja lõhutud vaguneid. Mõned olid veerenud siia Vaikse ookeani kallastelt, mõned polaarsoodest, Turkestani liivadelt, Volgalt või Polesjest. Igal vagunil leidus märge: «Tähtajaks tagastada.» Aga kõik tähtajad olid ammu möödas. Rahuaegse töö jaoks ehitatud vagunid, mis praegu paljukannatanutena, määramata telgedega ja sissemurtud külgedega puhkasid tähtede all, valmistusid juba hoopis fantastiliseks tegevuseks. Neid hakatakse tervete rongidena kogu koormaga nõlvakust alla paiskama; vangilangenud punaarmeelasi täis topitud nagu tünnid heeringaid, aknad ja uksed kinni taotud, saadetakse nad tuhandete verstade taha, kriidiga märge peal: «Mitteriknev kaup, väike kiirus.» Nad muutuvad plekilisse soetõppe haigestunute kalmistuks, refrižeraatoriks külmunud laipade vedamise jaoks. Nad hakkavad leegitsevate plahvatustega otse taeva alla lendama... Siberi mahajäetud kolgastes tassitakse nende uksed ja seinad laiali plankudeks ja karjataradeks... Ja kas terveks jäänutena, poolpõlenutena või lõhututena logistavad nad end alles pika, väga pika aja järel tähtajalise tagastamise nõude järgi kohale ning asetuvad roostetanud rööpaile remondiks.

«Kuulge, seltsimees Telegin, mida Moskvast kirjutatakse, kas kodusõda lõpeb varsti?»

«Mitte enne, kui oleme võitnud.»

«Eks sa näe... Tähendab, loodetakse meie peale...»

Lõkketule ääres lebasid laisalt mõned habemikud, kõrbenud ja mustunud mehed... Polnud tahtmist

magada ega suuremat juttu ajada. Üks palus Teleginilt mahorkat.

«Seltsimees Telegin, aga kes need tšehhoslovakid on? Kust nad siia siginesid? Enne nagu ei olnud niisuguseid inimesi...»

Ivan Iljitš seletas, et tšehhoslovakid on Austria sõjavangid, tsaarivalitsus hakkas moodustama neist korpust, et saata prantslaste juurde, aga ei jõudnud...

«Nüüd aga ei või nõukogude võim neid välja lasta, kui nad imperialistlikule rindele tahavad minna... Nõuti, et nad relvad maha paneksid. Nemad aga hakkasid mässama...»

«No kas tõesti ka nendega hakkame sõdima, seltsimees Telegin?»

«Keegi ei tea praegu midagi... Teated on üpris ebamäärased... Ma arvan, et vaevalt... Neid on kõigest neljakümne tuhande ringis...»

«Noh, need lööme puruks...»

Jälle jäädi tule ääres vait. Too, kes oli Teleginilt tubakat küsinud, heitis silmanurgast pilgu ja ütles, nähtavasti ainult niisama, lugupidamise pärast:

«Aeti meid tsaari ajal Sarakamõši alla. Ei seletatud meile midagi: mille eest peame türklasi peksma, mille eest peame surema. Aga mäed on seal hirmsad. Vaatad ja mõtled, et, oh, õnnetul ajal olen ma ilma sündinud... Nüüd aga pole nii: see sõda on enda jaoks, see on halastamatu sõda... Ja kõik on arusaadav, kes ja mille eest...

«Noh, ütleme, mind hüütakse Tšertogonoviks,» lausus teine soldat jämeda häälega; ta tõusis küünarnukile ja istus tulele nii lähedale, et oli lausa ime, kuidas tal habe põlema ei läinud. Ta välimus oli kohutav: mustad juuksed langesid otsaesisele, pargitud näos põlesid ümmargused silmad. «Kaks korda olen olnud Kaug-Idas, vangimajades olen istunud hulkumise pärast äraarvamatult palju kordi... Hüva. Siiski pandi mind kasarmusse, anti sõjaväepilet ja — sõtta... Kuus korda sain haavata... Näe, vaata.» Ta pistis sõrme suhu, tõmbas selle lahti, näitas väljalöödud hammaste tüükaid. «Sain kavalusega Moskvasse, laatsaretti, ja siis tulid ka juba bolševikud... Oli lõpp minu piinadel. Küsivad teised: «Sotsiaalne päritolu?» Mina vastu: «Ärge kaugemalt otsige,

mina olen põline aumoonakas, perekonda ega suguvõsa ei tea.» Kus panid naerma! Anti mulle püss, anti volikiri. Ja hakkasime siis linnas ringi käima, pursuisid otsima... Astud ilusasse korterisse sisse, pererahvas lööb muidugi araks... Vaatad, kus neil miski peidetud on: jahu, suhkur... Kardavad ju, lurjused, värisevad, aga sõna ei tule ega tule suust välja... Teinekord kargab hing täis, — kas mina polegi inimene või mis, neetud silenägu, kõnele, sõima, palu mind... Valad talle roppu sõimu kaela, aga tema ei niitsatagi... Milles asi on, mõtlesin... Ja niisugune kibedus tõusis südamesse, — eluaeg oled vaikinud, nende siledanäoliste kuradite heaks töötanud, verd nende eest valanud... Ja nemad ei loe mind inimeseks... Vaat missugused need pursuid on, mõtlesin! Ja tuline klassivaen lõi minus põlema. Heakene küll... Oli vaja rekvireerida kaupmees Rjabinkini elumaja. Läksime neljakesi kuulipildujagà, et hirmu teha. Koputasime paraaduksele. Veidi aja pärast avas meile korralik toatüdruk, läks teine näost üleni valgeks ja hakkas sedasi kärsitult nihelema: ah, ah — ise kikivarvul... Me lükkasime ta kõrvale, astusime saali — hiiglasuur tuba postidega, keskel seisab laud, selle taga sööb Rjabinkin külalistega pliine. Lugu juhtus olema võinädala aegu, kõik olid muidugi purjus... Aga samal ajal hukkub proletariaat nälja kätte!... Kus lõin püssiga vastu põrandat, kärkisin nende peale selle pärast! Nemad istuvad, naeratavad... Siis jooksis Rjabinkin meie juurde, üleni punane, lõbus, silmad pungis: «Kallid seltsimehed, ma tean ju ammu, et teie minu maja ühes varandusega rekvireerite! Laske pliinid lõpuni süüa, ja muuseas, istuge meiega lauda... See pole häbiasi, sest see kõik on rahva vara,» — ja näitas lauale... Meie tammusime veidi jalalt jalale, siis aga istusime ka lauda, hoidsime püsse käes, ise tusased... Rjabinkin pakkus meile viina, pliine, suupisteid... Ja kõneles ning naeris valjusti... Millest ta küll kõik ei jutustanud, kujutas mitmesuguseid isikuid, aina torkis sõnadega... Külalised naersid ja ka meie hakkasime naerma. Siis tulid kõiksugu naljalood pursuide seiklustest, hakati vaidlema, aga niipea kui keegi meist end veidi turri ajas, vaigistas peremees teda kohe viinaga: teeklaas pihku — muudest nõudest ei joodud...

Hakati šampanjat lahti korkima ja meie panime püssid nurka... «Tšertogonov,» mõtlesin, «kas oled see sina, kes kõnnib saalis, hoiab postidest kinni?» Hakati üheskoos laulma. Õhtul aga pandi välistrepile kuulipilduja, et keegi kõrvaline sisse ei tungiks. Poolteist ööpäeva jõime. Lõbutsesin jao täis kogu oma vaikiva elu eest. Aga siiski Rjabinkin pettis meid — ah, osav kaupmees!... Senikaua kui meie pidutsesime, jõudis tema toatüdruku abiga kõik briljandid, kulla, valuuta ja mitmesugused hinnalised asjad kindlasse kohta toimetada... Meie rekvireerisime ainult seinad ja sisustuse... Kuidas küll Rjabinkin meiega jumalaga jättis, purjuspäi muidugi: «Kallid seltsimehed, võtke, võtke kõik, minul ei ole millestki kahju, rahva hulgast olen ma tulnud, rahva hulka lähen jälle tagasi...» Ja samal päeval kadus välismaale. Mind aga viidi tšekaasse. Ütlesin neile: «Olen süüdlane, laske maha!» Ainult ebateadlikkuse pärast jäeti maha laskmata. Mul on veel praegugi hea meel, et sain lõbutseda... On, mida meelde tuletada...»

«Pursuide hulgas on palju kurjategijaid, aga ka meie hulgas pole neid vähe,» lausus keegi, keda varjas suits. Pilgud pöördusid tema poole.

See, kes oli Teleginilt mahorkat küsinud, ütles:

«Kui juba hakati kord verd valama neljateistkümnendal aastal, siis nüüd ei pea rahvast enam millegagi kinni...»

«Ma ei räägi sellest,» kordas hääl suitsu tagant. «Vaenlane on vaenlane, veri on veri... Ma räägin kurjategijatest.»

«Aga kes sa ise oled?»

«Ah mina või? Mina olengi kurjategija,» vastas hääl tasa.

Siis jäid kõik vait, vaatasid süsi kustuvas lõkkes. Teleginil käis külmajudin üle selja. Öö oli jahe. Lõkke juures keegi liigutas end, heitis pikali ja pani mütsi põse alla.

Telegin tõusis püsti, ringutas ja sirutas end. Nüüd, kui suits oli kadunud, võis teisel pool tuld näha kurjategijat, kes istus, jalad enda alla tõmmatud. Ta näris koirohukõrt. Söed valgustasid tema heleda ja hõreda habemeudemega kõhna, peaaegu naiselikult pehmet pik-

likku nägu. Kulunud nokkmüts oli kuklasse lükatud, kitsastele õlgadele oli tõmmatud sõdurisinel. Ta oli vööni paljas. Särk, millest ta arvatavasti oli söödikuid otsinud, lebas ta kõrval. Märgates, et teda vaadatakse, tõstis ta pikkamisi pea ja naeratas aeglaselt, lapselikult.

Telegin tundis ta ära: see oli tema roodu võitleja Miška Solomin, Jeletsi alt, linnalähedane talupoeg, kes oli võetud omal ajal vabatahtlikuna Punakaarti ja sattus Põhja-Kaukaasiasse Sieversi armeest.

Ainult hetkeks kohtus ta pilk Telegini omaga, ja kohe langetas ta silmad, justkui piinlikkusest, ja nüüd alles tuli Ivan Iljitšile meelde, et Miška Solominil oli roodus luuletuste sepitseja ja marujoodiku kuulsus, kuigi joobnuna oli teda harva nähtud. Laisa liigutusega heitis ta sineli maha ja hakkas särki selga tõmbama. Ivan Iljitš ronis mööda tammi klassivaguni juurde, kus polgukomandör Sergei Sergejevitš Sapožkovi akna taga põles kogu öö petrooleumilamp. Siit tammilt olid selgemini näha tähed ja all, maa peal, kustuvate lõkete punakad täpid.

«Teevett on, tule, Telegin!» ütles Sapožkov pead aknast välja pistes, kõver piip hambus.

Külgseinale kinnitatud petrooleumilamp valgustas tuhmilt kulunud teise klassi kupeed, konksude otsas rippuvaid relvi, igale poole laialipaisatud raamatuid, sõjakaarte. Sergei Sergejevitš Sapožkov, määrdunud bjassärgis ja traksidega pükstes, pöördus sisseastuva Telegini poole:

«Kas piiritust tahad?»

Ivan Iljitš istus pingile. Avatud aknast tungis ühes õise jahedusega sisse vuti uititamine. Mütsusid punaväelase komistavad sammud, kes unekahmakus ronis tepluškast[1] välja oma asja pärast. Tasa tinises balalaika. Kuskil üsna lähedal pani kirema kukk, — oli esimene hommikutund.

«Mis see siis nüüd on — kukk?» küsis Sapožkov, lõpetades askeldamise teekannuga. Ta silmad olid punased ja kõhn nägu punetas laiguti... Ta kobas enda taga istmel, leidis näpitsprillid, ja pannud need ninale, jäi Telegini le otsa vaatama:

[1] Tepluška — köetav kaubavagun (vene k.). *(Tõlkija märkus.)*

«Kuidas sattus polgu asukohta elus kukk?»

«Jälle saabus põgenikke, ma juba teatasin komissarile. Kakskümmend vankrit naistega, lastega... Kurat teab, mis see on,» ütles Telegin, segades teed kruusis.

«Kuskohast?»

«Privolnaja staniitsast. Neid oli tulnud suur voor, aga kasakad olid teel osa maha tapnud. Kõik on mittekasakatest talupojad, kehvikud. Kaks kasakaohvitseri klopsisid nende staniitsas kokku väesalga, tungisid öösel kallale, ajasid nõukogu laiali, poosid teab kui palju üles.»

«Ühesõnaga, tavaline lugu,» ütles Sapožkov iga tähte selgesti hääldades. Ta oli vist tugevasti purjus ja oli kutsunud Telegini sisse selleks, et südant kergendada... Ivan Iljitšil surises kogu keha väsimusest, aga istuda pehmel pingil ja rüübata kruusist oli nii mõnus, et ta ei läinud ära, kuigi Sergei Sergejevitšiga vaevalt mingit mõistlikku juttu sai ajada.

«Kus su naine on, Telegin?»

«Piiteris.»

«Imelik inimene. Rahuajal oleks sinust saanud üpris edukas väikekodanlane. Vooruslik naine, kaks vooruslikku last ja grammofon... Mille kuradi pärast läksid sa Punaarmeesse? Sa saad ju surma...»

«Ma seletasin sulle juba...»

«Kuule, sa võib-olla sihid parteisse?»

«Kui asi seda nõuab, astun ka parteisse.»

«Minust aga,» Sapožkov pilutas näpitsprillide ähmaste klaaside taga silmi, «kommunisti ei saa, keeda või kolmes katlas...»

«Kui juba keegi on imelik, siis oled seda sina, Sergei Sergejevitš...»

«Mitte põrmugi. Minu ajud pole dialektilised... Metsik tõug — üks silm vaatab alati metsa poole. Hm! Nii et sina ütled — mina olen imelik?» Ta muigas, nähtavasti rahuldusega. «Oktoobrikuust peale võitlen nõukogude võimu eest. Hm? Aga kas Kropotkinit oled lugenud?»

«Ei ole...»

«Seda on näha jah... Igav on, vennas... Kodanlik maailm on alatu ja läiluseni igav... Aga kui meie võidame, siis tuleb kommunistlik maailm ja see on samuti igav ja hall, vooruslik ja igav... Aga Kropotkin on kena

vanamees: poeesia, unistus, klassideta ühiskond. Väga hea kasvatuse saanud vanamees: «Andke inimestele anarhistlik vabadus, purustage maailma kurjuse sõlmed, see tähendab, suured linnad, ja klassideta ühiskond loob maa peal külaparadiisi, sest põhitõukejõuks inimeses on — ligimesearmastus . . .» Hi-hii . . .»

Nagu kedagi solvates, hakkas Sapožkov läbilõikavalt naerma, näpitsprillid hüplesid ta kondisel ninal. Naerdes pistis ta käe pingi alla, koukis sealt plekknõu piiritusega, valas tassi, jõi ära ja näris suhkrutüki krõbinal katki.

«Meie tragöödia, armas sõber, seisab selles, et meie, vene intelligendid, kasvasime üles pärisorjuse muretus rüpes ja ehmusime revolutsiooni üle lausa surnuks . . . Ei või ometi õrnu inimesi nii ehmatada! Mis? Istusime maalehtla vaikuses, mõtisklesime linnulaulu saatel: «Oleks ikka tõepoolest hea korraldada elu nii, et kõik inimesed oleksid õnnelikud . . .» Vaat, kust meie alguse saime . . . Lääne intelligendid — need on mõistuseinimesed, kodanluse paremik, nad täidavad raudset ülesannet: viia edasi teadust, tööstust, lasta laia maailma peale lohutavaid idealismi miraaže . . . Seal intelligents teab, milleks ta elab . . . Aga meil — oi, vennikesed! . . . Keda me teenime? Missugused ülesanded on meil? Ühelt poolt oleme liha slavofiilide lihast, nende vaimsed pärijad. Slavofiilsus aga on, tead mis? — vene mõisnike idealism. Teiselt poolt, raha maksab meile isamaaline kodanlus, me elame tema ülalpidamisel . . . Ja kõige selle juures teenime eranditult rahvast . . . Vaat kus veidrikud: rahvast! . . . Tragikomöödia! Nutsime nii kangesti rahva hädade üle, et pisaraist tuli puudus. Ja kui meilt need pisarad ära võeti, siis ei olnud enam millekski elada . . . Me unistasime, et iga silmapilk jõuavad meie talumehikesed Tsaregradi, ronivad kupli otsa ja püstitavad Püha Sofia kohale õigeusu risti . . . Unistasime, et kingime talumehikestele kogu maakera. Aga meile, entusiastidele, unistajatele, nutjatele — anti hanguga . . . Ennekuulmatu skandaal! Hirmus ehmatus . . . Ja algas sabotaaž, armas sõber . . . Intelligents taganes, kisub pead rangide vahelt välja: «Ma ei taha, katsuge ilma minuta läbi ajada . . .» Ja see on sellel ajal, kui Venemaa on põrgukuristiku äärel . . . Suurim, parandamatu viga.

Aga kõik tuleb sellest härraslikust kasvatusest, oleme väga õrnad: ei suuda mõista revolutsiooni ilma raamatuteta . . . Raamatutes on nii huvitavalt kirjutatud revolutsioonist . . . Siin aga — rahvas põgeneb Saksa rindelt, uputab ohvitsere, kisub ülemjuhataja tükkideks, põletab mõisaid, püüab raudteedel kaupmehenaisi, urgitseb neil roppudest kohtadest briljantkõrvarõngaid välja . . . Ei, niisuguse rahvaga meie ei mängi, meie raamatuis ei ole niisugusest rahvast midagi kirjutatud . . . Mis siin teha? Ookeanitäis pisaraid valada oma korteris, aga me oleme ka nutmise unustanud — vaat kus häda! . . . Unistused on purustatud, pole enam millekski elada . . . Ja meie poeme hirmu ning vastikuse pärast peadpidi padja alla, mõned meist lasevad jalga välismaale, kes aga vihasem on — haarab relva. Tuleb välja skandaal suursuguses perekonnas . . . Rahvas aga, seitsmekümne protsendi ulatuses kirjaoskamatu, ei tea, mis teha oma vihavaenuga, rabeleb veres, õuduses . . . «Ära müüsid meid,» ütleb ta, «maha jõid! Lõhu peegleid, tee kõik maatasa!» Ja meie intelligentsis leidus ainult üks salgake, kommunistid. Kui laev hukkub, — mis siis tehakse? Heidetakse kõik ülearune üle parda . . . Kommunistid heitsid esimeses järjekorras üle parda vanad vaadid vene idealismiga . . . Seda kõike tegi «vanamees» — vene inimene, vennas . . . Ja rahvas mõistis kohe metsloomaliku vaistuga: need on omad, ei ole härrased, need ei hakka nuuksuma, teevad lühidalt . . . Sellepärast mina olengi nende poolt, armas sõber, kuigi olen kasvatatud Kropotkini kasvuhoones klaasi all, unistuste maailmas . . . Ja meiesuguseid on vähe — ohoo! Ära irvita, Telegin, sina oled üldse embrüo, elurõõmus primitiiv . . . Ja on sääraseid, näed, kellel teadlikult tuleb end pahupidi pöörata, lihapool välja, ja iga puudutust tundes tahtlikult tugevdada endas üht jõudu — vihkamist . . . Võidelda ilma selleta ei saa . . . Me teeme kõik, mis inimlik jõud suudab, — asetame sihi, kuhu rahvas läheb . . . Aga meid on ju ainult käputäis . . . Vaenlasi aga on kõikjal . . . Kas oled kuulnud tšehhidest? Komissar tuleb, jutustab sulle . . . Tead, mida ma kardan? Kardan, et see on meil enesetapmine . . . Ma ei usu — kuu, kaks, pool aastat — kauem me vastu ei pea . . . Oleme määratud hukkumisele, vennas . . . Kõik lõpeb — kindraliga . . . Ja mina ütlen sulle:

kõiges on süüdi slavofiilid... Kui algas talupoegade vabastamine, oleks pidanud hüüdma: «Oh, häda, me hukkume, meil on vaja intensiivset põllupidamist, marulist tööstuse arengut, üldist haridust... Las tuleb uus Pugatšov, Stenka Razin, ükskõik — pärisorjuse alustoed tuleb lüüa pihuks ja põrmuks...» Vaat missugust moraali oleks tulnud siis massidele õpetada, vaat millega oleks tulnud kasvatada intelligentsi... Meie aga kergendasime oma südant õnnepisaratega: «Mu jumal, kui ääretu, kui omapärane on Venemaa! Talumeeski on nüüd vaba nagu õhk ja mõisad turgeenevlike preilidega on terved, ja meie rahval on salapärane hing — mitte säärane nagu koonerdavas Läänes...» Ja näe, nüüd tallan ma jalge alla igasuguse unistuse!»

Sapožkov ei suutnud enam rääkida. Ta nägu õhetas. Aga peaasja polnud ta nähtavasti veel öelnud. Tema sõnadevalingust uimastatud Telegin istus, suu lahti, jahtunud kruus põlvedel. Vagunikoridorist kostis samme, nagu astuks keegi uskumatult raske inimene. Kupeeuks paotus ja nähtavale ilmus lai keskmist kasvu mees, tumedad juuksed suurele otsaesisele kleepunud. Ta istus vaikides lambi alla ja pani suured käed põlvedele. Harvad kortsud tema jämedal, tuulest karedal näol sarnanesid armidega, silmi polnud näha silmakoobaste ja rippuvate kulmude varjus. See oli polgu eriosakonna juhataja seltsimees Gõmza.

«Jälle oled piiritust hankinud?» küsis ta tasa ja tõsiselt. «Vaata ette, seltsimees...»

«Mis piiritust? Käi kuradile! Sa näed ju, me joome teed,» ütles Sapožkov.

Gõmza põristas liikumatult:

«See on veel halvem, et sa valetad. Aknast aina vinab kanget piirituselehka, vagunid lõid kihama, võitlejail on hais ninas... Kas meil on veel vähe märulit? Teiseks, oled jälle hakanud filosofeerima, lolli loba ajama, sellest ma järeldan, et sa oled purjus.»

«Noh, olen purjus, noh, lase mind maha!»

«Sind maha lasta on mul tühiasi, seda tead sa väga hästi, ja kui ma sind kannatan, siis võttes arvesse sinu sõjalisi võimeid...»

«Anna parem tubakat!» ütles Sapožkov.

Tähtsalt võttis Gõmza taskust riidest tubakakoti. Siis

jätkas ta Telegini poole pöördudes aeglaselt, häälega, mis meenutas jahvekivide hõõrumist:

«Iga kord üks ja seesama lubamatu pilt: möödunud nädalal lasti maha kolm kaabakat, mina ise kuulasin neid üle, — jätised, tunnistasid kõik üles. Ja tema hangib kohe piiritust... Täna lasti maha tuntud lurjus, Denikini vastuluuraja, tema ise oli selle kõrkjates kinni püüdnud... Valmis: lakkus end täis ja jõrutab filosoofiat. Säärane hirmus segapuder tekib tal, ma seisin praegu akna all ja kuulasin — oksele ajab, nagu roiskunud liha... Selle filosoofia eest oleks mõni teine minu asemel ammu saatnud ta eriosakonda, sest ta ju laostub... Pärast seda on ta kaks päeva haige, ei saa polku juhatada...»

«Aga kui sina lasksid maha minu ülikoolisõbra?» Sapožkov pilutas silmi, ta ninasõõrmed lõid värisema.

Gõmza ei vastanud midagi, nagu poleks kuulnudki neid sõnu. Telegin langetas pea... Sapožkov kõneles, lähendades higise nina Gõmzale:

«Denikini luuraja, seda'nd küll. Aga meie käisime temaga koos «Filosoofilistel õhtutel». Kurat teda teab, milleks ta valgesse väkke ronis... Võib-olla meeleheitest... Mina ise tõin ta sinu juurde... Kas sulle jätkub sellest, et ma täitsin oma kohust? Või tahad sa, et ma pidin tantsima kamaarinskajat, kui teda jäärakusse viidi?... Ma läksin järele, ma nägin kõik.» Ta vaatas ainiti Gõmza tumedaisse silmakoopaisse. «Kas tohib mul olla inimlikke tundeid või pean ma juba kõik endas põletama?»

Gõmza vastas ruttamata:

«Ei, sinul ei tohi olla... Mõnel teisel, seda ma juba ei tea... Sina aga pead kõik endas põletama... Säärasest pesast, nagu sinus on, algabki kontrrevolutsioon.»

Vaikiti kaua. Õhk oli raske. Tumeda akna taga olid soikunud kõik helid. Gõmza valas endale teed, murdis suure tüki halli leiba ja hakkas pikkamisi sööma, nagu väga näljane inimene. Siis hakkas ta kõlatu häälega jutustama tšehhidest. Uudised olid rahutukstegevad. Tšehhid olid tõstnud mässu kõigis ešelonides, mis ulatusid Pensast Vladivostokini. Nõukogude võim ei jõudnud end veel kogudagi, kui juba raudteed ja linnad sattusid tšehhide rünnaku alla. Läänepoolsed ešelonid puhastasid

Pensa, koondusid Sõzrani juurde, vallutasid selle ja liiguvad sealt Samaara peale. Nad on distsiplineeritud, hästi relvastatud ja võitlevad oskuslikult ning hulljulgelt. Esialgu on veel raske öelda, kas see on lihtne sõjaväemäss või juhivad seda mingid jõud väljastpoolt. Nähtavasti nii üks kui teine. Igatahes Vaiksest ookeanist kuni Volgani on süttinud nagu püssirohunöör uus rinne, mis ähvardab tuua uskumatuid hädasid.

Väljas tuli keegi akna alla. Gõmza jäi vait, kortsutas otsaesist, pöördus ümber.

Hääl hüüdis teda:

«Seltsimees Gõmza, tule õige välja . . .»

«Mis sul vaja on? Kõnele . . .»

«Salajane.»

Kulmud silmakoopaile langetatud, toetus Gõmza kätega pingile, istus niiviisi hetke, tõusis siis raskelt püsti ja väljus, riivates õlgadega mõlemat uksepiita. Platvormil istus ta trepiastmele, kummardus alla. Pimedusest nihkus tema juurde suur kogu ratsaväesinelis, kannused kõlisesid. Tulija hakkas ruttu sosistama otse tema kõrva ääres . . .

Niipea kui Gõmza oli väljunud, hakkas Sapožkov kiiresti piipu tõmbama, sülitas raevuselt mitu korda aknast välja. Ta võttis näpitsprillid eest, virutas need kõrvale ja pahvatas äkki naerma.

«Vaat, milles seisab kogu saladus: otse vastata esitatud küsimustele . . . Kas on olemas jumal? — ei ole. Kas võib inimest tappa? — võib. Missugune on lähim eesmärk? — maailmarevolutsioon . . . Siin, vennas, läheb ilma intelligentlike emotsioonideta . . .»

Ta jäi äkki vait, ajas end sirgu, kuulatas. Kogu vagun vappus: Gõmza lõi rusikaga vastu seina. Ta metsikult kähisev hääl möirgas:

«Noh, kui sa mulle valetasid, koerakutsikas . . .»

Sergei Sergejevitš haaras Telegini käest kinni.

«Kuuled? Aga tead, milles on asi? Liiguvad ebameeldivad kuuldused meie ülemjuhataja Sorokini kohta . . . See seltsimees eriosakonnast tuli praegu sealt. Said aru, miks Gõmza on sünge nagu kurivaim . . .»

Tähed lõid juba koidu eel kahvatama. Jälle kires kukk vankrite vahel. Magavale laagrile laskus kaste. Telegin läks oma kupeesse, tõmbas saapad jalast ja heitis ohates asemele, nii et vedrud nagisesid.

Teleginile tundus vahel, et lühikest eluõnne on ta ainult unes näinud kuskil rohelises stepis rataste kolina saatel . . . Oli elu — edukas ja vaikne: üliõpilaspõlv, suur põhjatu Piiter, teenistus ja muretu veidrike seltskond, kes elas tema juures korteris Vassili saarel. Siis paistis, et tulevik on selge nagu peopesal. Ta ei mõtelnudki tuleviku üle järele: aastad lendasid üle tema maja katuse ruttamatult ning väsitamata. Ivan Iljitš teadis, et ta täidab ausalt temale määratud ülesanded ja — kui pea halliks läheb — vaatab tagasi möödunud elule ning näeb, et on läbi käinud pika-pika tee, pööramata hädaohtlikesse umbtänavaisse, nagu tuhanded samasugused Ivan Iljitšid. Tema lihtsate argipäevade keskele astus käskivalt Daša, ja hirmuäratavas õnnes lõid särama ta hallid silmad. Tõsi küll, salaja tekkis Ivan Iljitšil tihtilugu põgus kahtlus: õnn polnud määratud temale! Aga ta peletas selle kahtluse, ta kavatses — las ainult möödуvad sõjapäevad — ehitada Dašale õnneliku majakese. Ja isegi kui varisesid kokku impeeriumi kapitaalsed seinad ja kõik läks segi ja viha ning valu pärast hakkas möirgama saja viiekümne miljoniline rahvas, siis mõtles Ivan Iljitš ikka veel, et torm läheb mööda ja muru Daša majakese ees lööb pärast vihma rahulikult särama.

Ja nüüd on ta jälle sõjaväe-ešelonis oma magamisasemel. Eile oli lahing, homme on lahing. Nüüd on selge: ei ole tagasipöördumist minevikku. Tal oli piinlik meeldegi tuletada, kuidas ta aasta eest oli askeldanud, sisustades väikest korterit Kamennoostrovskil, kuidas oli ostnud punasest puust voodi, et Daša sünnitaks selles surnud lapse.

Daša lõi end esimesena vastu keerise põhja. «Hüpikud», kes talle Suveaia juures kallale kargasid, püstitõusnud juuksekesed surnud lapse peas, nälg, pimedus ja dekreedid, kus iga sõna õhkas viha ja vaenu — niisugusena astus Daša ette revolutsioon. Öösiti vilistas revolutsioon katuste kohal, heitis lund vastu külmunud aknaid, — võõras! hüüdis ta Dašale tuisuhäälega. Kui hall Peterburi kevad tuli niiske tuulega, kui katuseräästs-

tad hakkasid tilkuma ja jääpurikad mürinal mööda auklikke veetorusid alla lendama, ütles Daša Ivan Iljitšile (see oli tulnud koju reipana, palituhõlmad lahti, ja vaadanud Dašale otsa eriti säravate silmadega, — naine aga tõmbus kössi, mässis end lõuani rätikusse):

«Kuidas ma tahaksin purustada endal pea, Ivan, unustada kõik alatiseks... Siis ma võiksin veel olla sulle sõbraks... Nii aga — heita hirmsasse voodisse, uuesti alustada neetud päeva — saa ometi aru: ma ei suuda, ei suuda elada. Ära arva, mul pole vaja mingit küllust, mitte midagi... Ainult elada — kogu hingejõuga... Raasukesi aga pole mul vaja... Ma ei armasta enam... Anna andeks...»

Ütles ja pöördus ära.

Daša oli alati olnud karm tunnetes. Nüüd oli ta muutunud julmaks. Ivan Iljitš küsis talt:

«Võib-olla on meil parem mõneks ajaks lahku minna, Daša?...»

Ja siis nägi ta esimest korda kogu talve kestel, kuidas Daša kulmud rõõmsalt kerkisid, kummaline lootus lõi tema silmis sätendama, ta kõhn nägu hakkas haledalt värisema...

«Mulle näib, et meil on parem lahku minna, Ivan.»

Ivan Iljitš oli siis otsekohe hakanud Rubljovi kaudu energiliselt taotlema, et teda võetaks Punaarmeesse, ja märtsi lõpus sõitis ta ešeloniga ära lõunasse. Daša oli olnud teda saatmas Oktoobrivaksali perroonil, ja kui vagun paigalt nihkus, oli Daša hakanud kibedasti nutma, tõmmates kootud rätiku näole.

Tuhandeid versti oli Ivan Iljitš sestsaadik läbi rännanud, aga ei lahingud, ei väsimus ega puudus olnud pannud teda unustama armastatu pisarais nägu naistesummas jaamahoone tahmunud seina ääres. Daša jättis temaga jumalaga nii, nagu jäetakse jumalaga igaveseks. Telegin püüdis mõista, — mille poolest ei olnud ta siis Daša meele järgi olnud? Lõpuks oli muidugi ainult tema Daša jahenemise põhjuseks: sest ega's Dašal üksinda sündinud surnud laps. Ega's revolutsioon polnud kiskunud tal südant rinnust... Kui palju abielupaare ta mõttes ka läbi ei võtnud, aina tugevamini surusid nad

end teineteise vastu sel karmil, segasel ajal... Milles seisis siis tema süü?

Vahel tõusis temas meelepaha: hea küll, otsi, kullake, leia endale teine niisugune, kes hakkab sind niisamuti poputama... Maailm ragiseb, ähvardab tükkideks laguneda, temal aga on oma elamused kõige kallimad... Lihtsalt — lodevus, harjumus süüa ainult suhkrusaiu; aga kas ei tahaks ehk musta aganaleiba?

Ütleme, et see kõik on õige, aga siit järeldub, et Ivan Iljitš ise on väga hea inimene ja teda mitte armastada on kuritegu. Sellele komistas Ivan Iljitš iga kord... «Tõepoolest, noh mis erilist minus siis on? Füüsiliselt terve — üks. Tark ja üpris huvitav? — ei, normaalne nagu kalossid number kümme... Kangelane, suur inimene? Või ahvatlev isane? Ei, ei... Hall, aus väikekodanlane, mäherdusi on miljoneid... Juhuslikult tõmbasin loteriil võidunumbri: mind hakkas armastama veetlev tütarlaps, tuhat korda kirglikum, targem ja ülam kui mina, ja niisama arusaamatult lakkas armastamast...»

Niiviisi end vaadeldes mõtles ta: kas põhjus pole mitte selles, et ta ei küüni selle ajani, on väike, et ta isegi sõdib väikekodanlikult, nagu teeniks kontoris? Ta oli nüüd tihti kohanud inimesi, kes olid hirmsad nii kurjuses kui headuses, sammusid määratu suurte varjudena mööda veriseid taplusi... «Aga sina, Ivan Iljitš, kui sa vihkaksid vähemalt vaenlastki kogu hingest, kardaksid tõsiselt surmagi...»

Ivan Iljitši kurvastas see kõik väga. Ise seda märkamata, kujunes ta üheks kõige kindlamaks, arukamaks ja mehisemaks töötajaks polgus. Temale usaldati hädaohtlikke operatsioone, ta täitis need hiilgavalt.

Jutuajamine Sergei Sergejevitšiga pani teda põhjalikult järele mõtlema. Näilikult lõbus komandör piinleb samuti... Ja kuidas veel... Aga Miška Solomin? Aga Tšertogonov? Ja tuhanded teised, kellest möödud mõtlematult? Nad kõik küünivad selle ajani, nad kõik on määratu suured, sagrised, piinadest moonutatud. Mõnel pole sõnugi lausuda, ainult püss käes, teisel — metsik prassimine ja kahetsus... See on Venemaa, see on revolutsioon...

«Seltsimees rooduülem . . . Ärka . . .»

Telegin tõusis istukile. Vaguniaknast vaatas sisse kuldne päikesekera, rippudes tibukollase stepi ääre kohal. Laianäoline, ruske habemega soldat, punane nagu hommikupäike, raputas veel kord Ivan Iljitši.

«Kiiresti, komandör kutsub . . .»

Sapožkovi kupees põles ikka veel haisev lamp. Seal istusid: Gõmza, polgukomissar Sokolovski, mustajuukseline tiisikushaige, unetult põlevate mustade silmadega mees, kaks pataljoniülemat, mõni rooduülem ja soldatite komitee esindaja, sõltumatu ja koguni solvunud näoilmega . . . Kõik suitsetasid. Sergei Sergejevitš, juba frentš seljas ja revolver vööl, hoidis värisevas käes telegraafilinti.

«. . . seega siis vaenlane vallutas ootamatult jaama ja see lõikas meie väeosad ära ja asetas nad kahekordse lõõgi alla,» luges Sapožkov pisut kähiseva häälega, kui Ivan Iljitš kupeeukse juurde seisma jäi. «Revolutsiooni nimel, õnnetu elanikkonna nimel, keda ootavad möödapääsmatu surm, hukkamised ja piinad, kui me ta valgete jõukude omavoli alla jätame, — saatke viivitamata toetust.»

«Mis me siis teeme ilma ülemjuhataja korralduseta?» hüüdis Sokolovski. «Ma lähen katsun veel kord temaga ühendust saada Hughes'i kaudu . . .»

«Mine, katsu,» ütles Gõmza kurjakuulutavalt. (Kõik vaatasid tema poole.) «Aga vaat mis mina ütlen: mine võta neli võitlejat, võta, näe, Telegin, ja kihutage dresiiniga staapi . . . Ja ära sa ilma korralduseta tagasi tule . . . Sapožkov, kirjuta paber ülemjuhataja Sorokinile . . .»

Haljal künkal seisis ratsanik ja vaatas, kätt silmade kohal hoides, tähelepanelikult raudteetammi triibu poole: sealt lähenes kiiresti tolmupilveke.

Kui pilveke lohku kadus, puudutas ratsanik hobust säärega ja kannusega, kõhn kõrb täkk heitis kurja pea üles, pööras kõrvale ja sõitis künkalt alla; selle mõlemal nõlval lamasid värskete mullahunnikute ees vabatahtlikud — rühm ohvitsere.

«Dresiin,» ütles von Mecke sadulast maha hüpates ja

hakkas ratsapiitsaga täku esijalgu peksma. «Heida maha.» Riugastega hobune kergitas jalgu, liigutas kõrvu, aga teise kangekaelsusest võidetuna heitis siiski sügava ohkega maha, puudutades koonuga mulda. Ta tugevate roietega külg kerkis korraks ja jäi siis vaikseks.

Von Mecke laskus ülal künka otsas Roštšini kõrval kükakile. Sel ajal tormas dresiin lohust välja, nüüd võis eraldada kuut sinelis inimest.

«Eks olegi punased!» Von Mecke pööras pea vasakule: «Jagu!» Pööras paremale: «Valmis olla! Liikuvale märgile kiirtuli . . . Tuld!»

Nagu tärgeldatud kalingur kärises õhk künka kohal. Läbi tolmupilve oli näha, et dresiinilt kukkus maha inimene, pöördus mitu korda ringi ja veeres nõlvakult alla, kätega rohtu kiskudes.

Edasikihutavalt dresiinilt tulistasid kolm meest püssidest, kaks revolvrist. Minuti pärast pidid nad kaduma teise lohku, pöörmeseadja putka taga. Vihistades õhûs ratsapiitsaga, märatses von Mecke:

«Pääsevad ära, pääsevad ära! Te võiksite parem vareseid lasta! Häbi!»

Roštšinit peeti heaks laskuriks. Rahulikult juhtides kirpu jala võrra dresiini ette, sihtis ta laiaõlalist suurt raseeritud näoga meest — see oli arvatavasti komandör . . . «Küll on Telegini sarnane!» mõtles ta. «Jah . . . see oleks hirmus . . .»

Roštšin tulistas. Tollel lendas müts maha ja sel ajal sukeldus dresiin teise lohku. Von Mecke virutas ratsapiitsa käest.

«Rämps. Kogu jagu on rämps. Mitte laskurid, härrad ohvitserid, vaid rämps.»

Ja väljamagamata mõrtsuka silmad pungis, sõimas ta, kuni ohvitserid maast tõusid ja põlveotsi puhtaks pühkides nurisema hakkasid:

«Teie, rittmeister, taltsutage veidi keelt, siin on teist kõrgema aukraadiga ohvitsere.»

Uut padrunipidet salve pistes tundis Roštšin, et tal ikka veel käed värisevad. Millest küll? Kas tõesti ainuüksi mõttest, et see inimene oli nii väga Ivan Telegini sarnane? Rumalus — tema on ju Petrogradis . . .

Komissar Sokolovski ja sidemes peaga Telegin astusid kahekorruselise telliskivimaja trepile, — see oli staniitsavalitsus, mis asus, nagu tavaliselt, kiriku vastas sillutamata väljakul, kus endisel ajal peeti laatu. Praegu olid poodide uksed kinni löödud, aknad purustatud ja tarad laiali tassitud. Kirikus asus laatsaret, kirikuõues lipendasid nööridel sõdurite hilbud.

Staniitsavalitsuses, kus asetses ülemjuhataja Sorokini staap, istus suitsuotsi ja pabereid täispillutud eestoast ülesviiva trepi kõrval viini toolil punaarmeelane, püssi jalgade vahel hoides. Silmad suletud, ümises ta mingit stepilaulu. See oli laiade põsenukkidega poiss kuklasselükatud punaseäärelise mütsiga, mille alt oli väljas juuksetukk — sõjaväelise uljuse tunnus. Sokolovski küsis kiiresti:

«Meil on vaja kõnelda seltsimees Sorokiniga . . . Kuhu minna?»

Võitleja avas silmad, mis olid ähmased unisest igavusest. Tal oli pehme vormitu nina. Ta vaatas Sokolovskit, — tema nägu, riideid ja saapaid, siis silmitses mõndasamuti Teleginit. Komissar nihkus talle kannatamatult lähemale.

«Ma küsin teilt, seltsimees . . . Me peame erakordses asjas ülemjuhatajaga kokku saama.»

«Aga tunnimehega ei tohi kõnelda,» ütles tukaga sõdur.

«Ptüi, kurat. Staapides on alati säärased lurjused — formalistid!» hüüdis Sokolovski. «Ma nõuan, et te vastaksite, seltsimees: kas Sorokin on kohal või mitte?»

«Midagi ei ole teada . . .»

«Aga kus on staabiülem? Kantseleis?»

«Noh, kantseleis.»

Sokolovski tõmbas Ivan Iljitši käisest, tahtis trepile söösta. Siis tegi tunnimees liigutuse, nagu hakkaks ta kukkuma, jäi aga istuma, ainult vabastas jalgade vahelt püssi.

«Kuhu te's lähete?»

«Kuidas nii — kuhu? Staabiülema juurde.»

«Aga kas pääsmik on?»

Komissaril ilmus isegi vaht huultele, kui ta seletas tunnimehele, mis põhjusel nad olid dresiiniga siia kihutanud. Tunnimees kuulas, vaadates sissekäigu ees seisvat

kuulipildujat, dekreete, käskkirju ja teadaandeid, mida eestoa seinad olid üleni täis kleebitud. Ta raputas pead.

«Peab aru saama, seltsimees, ja ise olete veel teadlik inimene,» ütles ta tüdimusega. «Kui on pääsmik — mine, ei ole pääsmikku — tulistan halastamatult.»

Tuli alistuda, ehkki pääsmikke anti kuskil väljaku teises otsas ja asutus oli vististi suletud, komandant — nagu võis arvata — ära läinud ja tuleb alles homme. Sokolovski justkui väsis korraga . . . Sel ajal tormas saabastega põntsutades uksest sisse lüheldane, nabani lõhkises särgis kogu, jäi lävele seisma ja hüüdis:

«Mitka, seepi antakse . . .»

Näis, nagu oleks tuul tunnimehe toolilt pühkinud. Ta kargas välistrepile. Sokolovski ja Telegin läksid takistamatult teisele korrusele, ja pärast seda, kui pisut tursunud silmadega kenad siidpluusides naiskodanikud olid juhatanud neid kord paremale, kord vasakule, leidsid nad viimaks staabiülema toa üles.

Kulunud diivanil lebas edevalt riietatud sõjaväelane, silmitsedes oma küüsi. Äärmise viisakusega ja tõsiselt proletaarliku kohtlemisega, iga sõna järel öeldes «seltsimees» (kusjuures «seltsimees» kõlas tema suus täpselt nii nagu «krahv Sokolovski» või «vürst Telegin»), päris ta, milles on asi, palus vabandust ja väljus, kriuksutades kollaste, põlvini nööritud saabastega. Teisel pool seina algas sosin, kuskil kaugel paugatas uks ja kõik jäi vait.

Põlevate silmadega vaatas Sokolovski Teleginile otsa:

«Saad sa midagi aru? Kuhu me oleme sattunud? Mis see siin on — valgete staap või?»

Ta kergitas kõhnu õlgu — ja nii jäigi kohevile äärmisest imestusest. Jälle hakati teisel pool seina sosistama. Uks avanes pärani ja sisse astus staabiülem, keskealine, tüse, suure palja otsaesisega tusane mees jämedast riidest sõduripluusis, kaukaasia vöörihm suure kõhu ümber. Terase pilguga vaatas ta põgusalt Teleginit, noogutas Sokolovskile ja istus laua taha, pannes harjunud liigutusega enda ette karvased käed. Ta otsaesine oli niiske nagu inimesel, kes on nüüdsama hästi söönud ja joonud. Tundes, et teda vaadeldakse, tõmbas ta pundunud ilusa näo karmimalt kortsu.

«Korrapidaja teatas mulle, et teie, seltsimehed, olete tulnud kiire asja pärast,» ütles ta tähtsalt ja külmalt.

«Mind paneb imestama, miks polgukomandör või teie, seltsimees komissar, ei kasutanud otseühendust . . .»

«Ma katsusin kolm korda ühendust saada.» Sokolovski hüppas püsti ja tõmbas taskust telegraafilindi, ulatas selle staabiülemale. «Kuidas me võime rahulikult oodata, kui seltsimehed hukkuvad . . . Armee staabilt korraldusi ei ole . . . Meilt palutakse tungivalt abi . . . «Proletaarse vabaduse» polk hukkub, tema juures on voor kahe tuhande põgenikuga . . .»

Staabiülem vaatas põgusalt linti ja viskas selle kõrvale; see keerdus massiivse tindipoti ümber.

«See, et praegu käivad lahingud «Proletaarse vabaduse» polgu asukohas, on meile teada, seltsimehed . . . Kiidan teie agarust, teie revolutsioonilist indu.» Ta nagu otsis sõnu. «Aga edaspidi paluksin ma mitte paanikasse sattuda . . . Seda enam, et vaenlase operatsioonid on juhuslikku laadi . . . Ühesõnaga, kõik abinõud on tarvitusele võetud, te võite rahulikult oma kohustuste juurde tagasi pöörduda.»

Ta tõstis pea. Pilk oli range ja selge. Telegin sai aru, et jutuajamine on lõppenud, ja tõusis püsti. Sokolovski istus, nagu oleks ta uimaseks löödud.

«Ma ei või niisuguse vastusega polku tagasi minna,» ütles ta. «Veel täna korraldavad võitlejad miitingu, veel täna asub polk teele, et omavoliliselt minna appi «proletaarlastele». Hoiatan teid, seltsimees, et ma võtan miitingul sõna väljaastumise poolt . . .»

Staabiülema nägu hakkas punetama; ta suur paljas otsaesine lõi läikima. Tugitooli lärmakalt tagasi lükates tõusis ta püsti, sõduripüksid pooleldi alla vajumas, pistis käed vöö vahele:

«Teil tuleb armee revolutsioonilise tribunali ees vastust anda, seltsimees! Ärge unustage, meil pole seitsmeteistkümnes aasta!»

«Mind te juba ei hirmuta, seltsimees!»

«Vait olla!»

Sel hetkel avanes kiiresti uks ja sisse astus pikk, haruldaselt sihvakas mees sinises peenikesest kalevist tšerkessikuues. Tema ilus sünge nägu tumedate, otsaesisele langevate juustega ja rippuvate vurrudega oli jumelt õrnroosa, nagu joomahaiguse all kannatajail või julmadel inimestel. Ta huuled olid niisked ja punased,

mustad silmad pärani. Tšerkessikuue vasaku käisega vehkides astus ta Sokolovskile ja Teleginile üsna lähedale, metsiku pilguga neile silma vaadates. Siis pöördus staabiülema poole. Ta sõõrmed väratasid vihaselt:

«Jälle vana korra võtted! Mis tähendab «vait olla»? Kui nad on süüdi, lastakse nad maha . . . Aga et ei oleks kindrallikku mõnitamist . . .»

Staabiülem laskis pea longu ja kuulas märkuse vaikides ära. Vastu vaielda ta ei saanud, — see oli ülemjuhataja Sorokin ise.

«Istuge, seltsimehed, ma kuulan teid,» ütles Sorokin rahulikult ja istus aknalauale.

Sokolovski hakkas uuesti sõidu eesmärki seletama: saavutada Varnavski polgule luba minna viivitamatult appi tema naabruses asuvaile «proletaarlastele»; peale revolutsioonilise kohuse dikteerib seda ka lihtne kaalutlus: kui «proletaarlased» purustatakse, osutub Varnavski polk baasist äralõigatuks.

Sorokin istus ainult hetke aknalaual. Ta hakkas ühe ukse juurest teise juurde jooksma, esitades lühikesi küsimusi. Ta tihedad juuksed lendasid iga kord laiali, kui ta hoogsalt ümber pöördus. Sõdurid armastasid teda tulisuse ja vapruse pärast. Ta oskas miitinguil kõnelda. Need omadused asendasid tol ajal sageli sõjateadust. Ta oli olnud kasakaohvitser, alamjessauuli aukraadis, oli sõdinud Judenitši armees Taga-Kaukaasias. Pärast oktoobripööret läks ta tagasi Kubanimaale ja organiseeris oma kodus, Petropavlovski staniitsas, staniitsalastest partisanisalga, millega võttis edukalt osa Jekaterinodari piiramisest. Tema täht tõusis kiirelt. Kuulsus uimastas. Oli ülevoolavat jõudu, — jätkus aega niihästi sõdida kui ka pidutseda. Pealegi oli staabiülem eriti hoolas ümbritsema teda ilusate naiste ja kogu sobiva miljööga hingejõudude väljatuiskamiseks.

«Mis teile minu staabis vastati?» küsis ta, kui Sokolovski lõpetas ja kramplikult pühkis otsaesist määrdunud rätikunutsakuga.

Staabiülem ütles ruttu:

«Ma vastasin, et meie oleme võtnud tarvitusele kõik abinõud «Proletaarse vabaduse» polgu päästmiseks. Ma vastasin, et Varnavski polgu staap segab end armee

staabi korraldustesse, mis on täiesti lubamatu, ja peale selle — tekib paanika, milleks pole alust!»

«Ee, teie, seltsimees, ei käsitle seda asja õigesti,» lausus Sorokin ootamatult lepitavalt. «Distsipliin — muidugi . . . Aga on asju, mis on tuhat korda tähtsamad teie distsipliinist . . . Masside tahe! Revolutsioonilist hoogu tuleb soodustada, isegi kui see oleks vastuolus teie teadusega . . . Las Varnavski polgu operatsioon olla kasutu, las ta olla kahjulik, kurat võtaks! Meil on revolutsioon . . . Keelake neid praegu, nad tormavad miitingule, — ma tunnen neid lõuamehi, hakkavad jälle karjuma, et ma joon armee maha . . .»

Ta jooksis eemale ahju juurde ja vaatas juba raevuselt Sokolovskit:

«Andke raport!»

Telegin võttis kohe paberi välja ja pani lauale. Ülemjuhataja haaras selle, libistas rahutu pilgu kiiresti üle ja hakkas sulega pritsides kirjutama:

«Käsin Varnavski polgul viivitamatult rännakukorras välja astuda ja oma revolutsioonilist kohust täita.»

Staabiülem vaatas teda muigega, kui aga ülemjuhataja talle paberi ulatas, taganes ta ja ütles käsi selja taha pannes:

«Antagu mind kohtu alla, aga mina seda käsku ei kinnita . . .»

Samal silmapilgul sööstis Ivan Iljitš kohalt, haaras Sorokinil randmest kinni ega lasknud tal revolvrit tõsta. Sokolovski varjas endaga staabiülemat. Kõik neli hingasid raskelt. Sorokin tõmbas enda lahti, pistis revolvri taskusse ja väljus, kõmmutades uksega nii, et krohv lendas . . .

Uksed paugatasid, vaikisid ülemjuhataja raevused sammud.

Staabiülem lausus lepitavalt, sügava bassihäälega:

«Võin teile kinnitada, seltsimehed: kui ma oleksin käsule alla kirjutanud, oleks võinud õnnetus võtta suure ulatuse.»

«Missugune õnnetus?» küsis Sokolovski kõhatades, veidi kähiseva häälega. Staabiülem vaatas talle imelikult otsa.

«Teie ei taipa, millest ma kõnelen?»

«Ei.» Sokolovskil hakkasid silmanurgad värisema.

«Ma kõnelen oma armeest . . .»

«Mis siis on?»

«Mul ei ole õigust paljastada sõjasaladusi polgukomissari ees. Eks ole nii, seltsimees? Selle eest peate teie esimesena mu maha laskma . . . Aga me oleme liiga kaugele läinud. Hüva . . . Võtke kõik oma vastutusele . . .»

Ta astus kaardi juurde, mis oli lipukesi täis torgitud. Sokolovski ja Telegin nihkusid lähemale, jäid seisma tema selja taha. Nähtavasti oli kahe suu kuuma hinguse lähedus staabiülemale pisut ebameeldiv, — tema abaluud pluusi all hakkasid liikuma. Aga ta võttis rahulikult välja määrdunud hambaorgi ja selle äranäritud otsa libises kaardil kolmevärviliste lipukeste juurest lõuna suunas tihedalt asetsevate punaste lipukeste poole.

«Valged on siin,» ütles staabiülem.

«Kus, kus?» Sokolovski nihkus kaardile üsna lähedale, ekseldes sellel mittenägevate silmadega: «Aga see on ju Torgovaja . . .»

«Jah, see on Torgovaja. Tema langemisega on valgetele tee pooleldi vaba.»

«Ma ei mõista . . . Me arvasime, et valged on enam põhja pool, vähemalt versta . . .»

«Seda arvasime meie, seltsimees komissar, aga mitte valged. Torgovaja on praegusel silmapilgul kontsentrilise rünnaku all. Valgetel on aeroplaanid ja tankid. See pole endine Kornilovi jõuk . . . Nad tegutsevad siseliinidel, annavad lööke, kus tahavad. Initsiatiiv on nende käes.»

«Põhja pool Torgovajat on Dmitri Šelesti Raudne Diviis . . .» ütles Telegin.

«See on purustatud . . .»

«Aga ratsaväebrigaad? . . .»

«On purustatud . . .»

Sokolovski kael nõksatas ja ta astus kaardile veelgi lähemale.

«Te olete väga kindlameelne inimene, seltsimees,» ütles ta. «Te näite olevat juba leppinud Torgovaja langemisega . . . See on purustatud ja teine on purustatud.» Ta pöördus staabiülema poole: «Aga meie armee?»

«Me ootame kõrgema ülemjuhataja korraldust. Seltsimees Kalninil on oma arvestused. Ülemjuhataja staap

ei või rusikatega lauale tagudes nõuda kõrgema ülemjuhataja peakorterilt pealetungi, — mis te arvate? Sõda ei ole miiting.»

Staabiülem naeratas peenelt. Hinge kinni pidades vaatas Sokolovski tema paksu rahulikku näkku. Staabiülem kannatas pilgu välja.

«Nii on lood, seltsimees,» ütles ta laua juurde tagasi minnes. «Ja sellepärast pole mul õigust ühtki väeosa rindelt ära võtta, isegi kui see näib olevat täiesti mõistlik ja hädavajalik . . . Meie seisukord ei ole sugugi kerge. Niisiis, minge viivitamatult oma väeossa tagasi. Kõik, mis ma teile ütlesin, ei kuulu esialgu avaldamisele. Armees tuleb säilitada täielik rahu. Mis puutub «Proletaarse vabaduse» polku, siis teil ei tarvitse tema saatuse pärast muret tunda, ma sain rahustavaid teateid . . .»

Staabiülema kulmud tõmbusid kongis nina kohal kokku. Peanoogutusega saatis ta külalised minema. Sokolovski ja Telegin väljusid kabinetist. Kõrvaltoas puhastas korrapidaja akna juures seistes küüsi. Ta kummardas lahkujaile viisakalt . . .

«Lurjused!» sosistas Sokolovski.

Kui nad tänavale jõudsid, haaras ta Teleginil käisest kinni.

«Noh? Mis sa ütled?»

«Formaalselt on tal õigus. Sisuliselt aga on muidugi sabotaaž.»

«Sabotaaž? Ah, ei . . . Siin on suurem mäng . . . Ma lähen tagasi, sunnin teda nõustuma . . .»

«Jäta, Sokolovski, ära tee rumalusi . . .»

«Äraandmine, ma ütlen sulle, siin on äraandmine,» pomises Sokolovski. «Gõmzale teatatakse iga päev: staabis on joomine. Sorokin on komissarid laiali peksnud. Aga mine katsu tema juurde pääseda. Sorokin on armees piiramatu valitseja, kurat teda teab, armastatakse vapruse pärast, on oma inimene. Aga staabiülem, tead, kes see on? Beljakov, tsaariarmee polkovnik . . . Said aru, missugune sõlm? Noh, sõidame . . . Kas lipsame läbi, mis sa arvad?»

Staabiülem puudutas kella; viivitamatult ilmus uksele korrapidaja.

«Uurige järele, missuguses seisukorras on ülemjuhataja,» ütles Beljakov, karmilt paberitesse vaadates.

«Seltsimees Sorokin on söögitoas. Seisukord on pooles vinnas.»

Korrapidaja ootas, kuni staabiülem muigas vastu tahtmist, siis naeratas ka tema paljutähendavalt:

«Tema juures on Zinka.»

«Hea küll. Minge.»

Beljakov läks sideteenistuse osakonda. Vaatas telefonogrammid läbi. Kirjutas selge peene käekirjaga mitmele paberile alla ja jäi koridoris viimase ukse juures hetkeks seisma. Ukse tagant kostis tasaseid kitarrihelisid. Staabiülem võttis taskurätiku välja, pühkis tugevat punast kaela, koputas ja astus ilma vastust ootamata sisse.

Keset tuba, laialilaotatud ajalehtedega kaetud ning musti nõusid ja klaase täislaotud laua juures istus Sorokin, tšerkessikuue laiad käised tagasi heidetud. Tema ilus nägu oli endiselt sünge. Salk tumedaid juukseid langes niiskele otsaesisele. Päraniaetud silmadega jäi ta ainiti Beljakovile otsa vahtima. Tema kõrval taburetil istus Zinka, üks jalg teisele visatud, nii et paistsid sukapaelad ja pitsid, ning sõrmitses kitarrikeeli. See oli nooruke naine eresiniste silmade ja punaste niiskete huultega, peene ja julge ninaga, ning kõrgele ülessoetud sassis ruugete juustega, ja ainult valusad kurrud suu juures, mis olid küll vaevumärgatavad, andsid ta õrnale näole loomakese ilme, kes oskab hammustada. Dokumentide järgi oli ta pärit kuskilt Omskist, raudteelase tütar, mida muidugi keegi ei uskunud, ei usutud ka seda, et ta on kaheksateistkümneaastane, ei ta liignime — Kanavina, ega eesnime — Zinaida. Aga ta kirjutas laitmatult kirjutusmasinal, jõi viina, mängis kitarri ja laulis kütkestavaid romansse. Sorokin oli tõotanud ta oma käega maha lasta esimese katse juures tuua staapi valgekaartlikku kõlvatust ja roiskumust. Sellega jäädigi rahule.

«Sa oled tore, midagi ei ole öelda,» ütles Beljakov pead vangutades ja igaks juhuks ukse lähedusse hoidudes. «Missugusesse seisukorda sa minu asetad? Tulevad

kaks ilmselt keskkomiteelast, ähvardavad miitingutega, ja sina asud viivitamatult nende poolele... Mis siis muud kui mine aparaadi juurde, telegrafeeri Jekaterinodari, — sealt saadetakse sulle silmapilk juut, tema moodustab sulle staabi, hakkab sinuga ühes voodis magama, sinuga käimlas kaasas käima, võtab arvele kõik sinu mõtted. Tõepoolest, õudus! Ülemjuhataja Sorokinil on kalduvus diktaatorlusele! Noh, mine siis kontrolli alla... Mind aga lase vabaks... Sa võid mind maha lasta... Aga alluvate juuresolekul revolvriga ähvardada ma ei luba... Mis distsipliini siis pärast seda veel võib olla!... Kurat võtku sind, tõepoolest.»

Ikka veel staabiülemale otsa vaadates sirutas Sorokin suure ja tugeva käe välja, aga mööda sattudes haaras pudelikaela asemel õhku. Lühike kramp kiskus ta suu viltu, vurrud läksid turri. Ta võttis siiski pudeli ja valas kaks napsiklaasi täis:

«Istu, joo!»

Beljakov kõõritas Zinka püksте pitside poole, astus laua juurde. Sorokin ütles:

«Kui sa ei oleks tark, oleksid sa kadunud... Distsipliin... Minu distsipliin on lahing. Eks mingu keegi teie hulgast — kihutagu massid üles... Aga mina viin nad välja ja küll sa näed — keegi ei suuda, mina üksi litsun valgekaartliku rämpsu puruks... Nii et maailm vappub...»

Ta sõõrmed haarasid õhku, punased veresooned hakkasid meelekohtadel tukslema:

«Ilma keskkomiteelasteta teeme puhtaks niihästi Kubanimaa kui ka Doni- ja Terekimaa... Nad on meistrid laulma Jekaterinodaris, need komiteelased... Lurjused, argpüksid... Noh, mis siis — hobuse seljas, lahingus olen mina diktaator... Mina juhin armeed!»

Ta sirutas käe piirituseklaasi järele, aga Beljakov lükkas tema klaasi kiiresti ümber:

«Aitab joomisest.»

«Ahaa, käsutad?»

«Palun kui sõpra...»

Sorokin nõjatus tooli seljatoele, tõmbas mitu korda lühidalt hinge ja vaatas ringi, kuni ta silmad peatusid Zinkal. Viimane tõmbas küünega üle kitarrikeelte.

«Öö hõngas...» laulis ta, laisalt kulme kergitades.

Sorokin kuulas ja sooned tema meelekohtadel tukslesid tugevamini. Ta tõusis, heitis Zinka pea taha ja hakkas ahnelt suudlema tema huuli. Naine sõrmitses keeli, siis libises kitarr ta sülest maha.

«See on juba teine asi,» ütles Beljakov heasüdamlikult. «Ah, Sorokin, armastan sind, ma ei tea isegi, mille pärast, aga armastan.»

Zinka vabanes lõpuks ja, üleni punane, kummardus sügavale, et kitarri üles tõsta. Ta eredad silmad välgatasid sasitud juuste alt. Keeleotsaga lakkus ta tursunud huuli:

«Puh, haiget tegid...»

«Aga teate mis, sõbrad? Mul on üks pudel kõrvale pandud...»

Beljakov katkestas jutu, sõna jäi tal kurku kinni. Harali sõrmedega käsi jäi õhku rippuma. Akna taga plaksus pauk, hakkasid sumisema hääled. Zinka kitarriga lendas toast välja, nagu oleks tuul ta ära puhunud. Sorokin kortsutas kulme, läks akna juurde...

«Ära mine, ma vaatan enne järele, milles on asi,» ütles staabiülem kiiresti.

Skandaalid ja laskmine ülemjuhataja peakorteri asukohas olid tavaliseks nähtuseks. Sorokini armee koosseisu kuulusid kaks põhigruppi: Kubani oma — kasakate grupp, mille tuuma oli Sorokin formeerinud juba möödunud aastal, ja teine — Ukraina oma, mis oli kogutud sakslaste surve all taganenud ukraina punaste armeede riismeist. Kubanlaste ja ukrainlaste vahel valitses pidev vaen. Ukrainlased hoidsid halvasti rinnet neile võõral maal ega löönud risti ette hobuse- ja toidumoona võtmisel, kui juhtuti staniitsadest läbi minema.

Kaklusi ja skandaale tuli ette iga päev. Aga see, mis algas täna, osutus tõsisemaks. Kisaga kihutasid ratsakasakad. Plankude juurest ja aedadest jooksis ehmunud punaarmeelaste salku. Vaksali poolt kostis pöörast tulistamist. Väljakul staabi akende ees karjus metsikult tolmus roomav ja väänlev haavatud kasakas.

Staabis algas segadus. Juba täna hommikust saadik ei vastanud telegraafiliin, nüüd aga sadas sealt terve lasu hullumeelseid teateid. Võis aru saada ainult nii palju, et valged, liikudes kiiresti Sossõka-Umanskaja suunas, ajavad enda ees paanikas põgenevaid punaste ešelone. Ees-

mised neist alustasid peakorteri juurde jõudes rüüstamist jaamas ja staniitsas. Kubanlased avasid tule. Tekkis lahing.

Sorokin lendas väravast välja suure kurja raudja mära seljas. Tema järel tuiskas poolesajameheline konvoi, riietatud tšerkessikuubedesse, paslikud selja taga lehvimas, kõverad mõõgad vööl. Sorokin istus sadulas nagu valatud. Mütsi ei olnud tal peas, et teda kohe näo järgi ära tuntaks. Ilus pea oli taha heidetud, tuul rebis juukseid, tšerkessikuue käiseid ja hõlmu. Ta oli ikka veel purjus, julge, kahvatu. Silmad vaatasid teraselt, nende pilk oli kohutav. Pilvena tõusis tolm kihutavate hobuste järel.

Vaksali lähedal kostis heki tagant pauke. Mitu konvoilast karjatasid valjusti, üks veeres hobuse seljast maha, aga Sorokin ei pööranud peadki. Ta vaatas kaubarongide vahele, kus karjus, kihas ja jooksis siia-sinna hall soldatite summ.

Ta tunti eemalt ära. Paljud ronisid vagunite katustele. Rahvahulgas vehiti püssidega, karjuti. Kiirust vähendamata sööstis Sorokin üle vaksaliaiakese plangu ja lendas välja rööbaste vahele, otse kõige tihedama sõdurite salga keskele. Keegi haaras tema hobusel suu juurest kinni. Ta tõstis käed pea kohale ja hüüdis:

«Seltsimehed, võitluskaaslased, sõdurid! Mis on juhtunud? Mis laskmine see on? Miks on paanika? Kes ajab teil päid segi? Missugused lurjused?»

«Meid on ära antud!» ulgus paaniline hääl.

«Komandörid on meid ära müünud! Rinde lahti jätnud!» karjusid hääled... Ja kogu mitmetuhandeline rahvahulk rööbaste vahel, väljal ja vagunites möirgas:

«Meid on ära müüdud... Kogu armee on purustatud... Maha ülemjuhataja! Tõmba ülemjuhatajale!»

Kostis vilistamist, ulgumist, nagu oleks tõusnud kuratlik tuul. Konvoilaste hobused hakkasid hinkuma, ajasid end tagajalgadele püsti. Juba hakkasid Sorokini juurde trügima moondunud näod, mustad käed. Ja ta karjus nii, et tema tugev kael paisus:

«Vait olla! Teie ei ole revolutsiooniline armee... Kari bandiite ja lurjuseid... Andke mulle välja nahahoidjad ja paanikatekitajad... Andke mulle välja valgekaardi provokaatorid!»

Äkki ta kannustas mära, see viskus rinnaga ettepoole ja kiilus end sügavamale rahvahulga sekka. Sadulast alla kummardudes osutas Sorokin sõrmega:

«Seal ta on!»

Tahtmatult pöördus rahvahulk selle poole, kellele ta osutas. See oli pikk, kõhn, suure ninaga mees. Ta kahvatas, ajas küünarnukid taganedes laiali. Kas Sorokin tõesti tundis teda või ohverdas tema kui esimese ettesattuva, päästes seisukorda — seda ei tea... Rahvahulgale oli vaja verd. Sorokin tõmbas kõvera mõõga välja, ja vihistanud seda tagantkätt, lõi pikale mehele vastu kaela. Tugeva joana purskas veri hobuse koonule.

«Niiviisi õiendab revolutsiooniline armee arveid rahvavaenlastega.»

Sorokin kannustas jälle mära, ja verise mõõgaga vehkides, hirmus ning kahvatu, keerles rahvahulgas, sõimates, ähvardades, rahustades:

«Pole mingisugust purukslöömist... Luurajad ja valged agendid õhutavad meelega paanikat... Nemad ongi, kes ajavad teid rüüstama, õõnestavad distsipliini... Kes ütles, et meid on puruks löödud? Kes nägi, kuidas meid purustati? Kas sina, lurjus, nägid või? Seltsimehed, mina olen teid lahingutesse viinud, teie tunnete mind... Minul endal on kakskümmend kuus haava! Ma nõuan, et rüüstamine viivitamatult lõpetataks! Kõik ešelonidesse! Täna viin ma teid pealetungile... Argpükse ja nahahoidjaid aga ootab rahva viha, rahva kohtumõistmine...»

Rahvahulk kuulas. Imestati, roniti üksteise õlgadele, et vaadata oma ülemjuhatajat. Veel möirgasid hääled, aga südamed lõid juba hõõguma. Kord siit, kord sealt kostis: «Eks ta ole, ta kõneleb tõtt... Ja las viib. Ja lähmegi...» Ilmusid välja pakkupugenud roodukomandörid ja vähehaaval hakkasid väeosad oma ešelonide juurde laiali minema. Tšerkessikuub Sorokini rinnal oli lõhki, ta rebis seda kõrvale, näidates vanu haavu... Ta nägu oli kahvatu otsekui ekstaasis... Paanika vaibus, lähenevaile ešelonidele seati vastu kuulipildujate valvetõkked. Kogu liinil lendas kõige kategoorilisema sisuga telegramme.

Siiski ei saadud armee taganemist ära hoida. Alles mõne päeva pärast õnnestus Timaševskaja jaama lähe-

dal väed korda seada ja vastupealetungi alustada. Punased suundusid kahes kolonnis Korenevka ja Võsselki peale. Kus iganes tekkis kriitilisi olukordi lahingus, seal nägid punaarmeelased Sorokinit kihutamas raudja hobuse seljas. Näis, et ainuüksi oma kirgliku tahtega pööras ta sõja saatust, päästes Musta mere rannikut. Põhja-Kaukaasia Vabariigi Kesktäitevkomiteel jäi üle ainult ametlikult tunnustada tema ülemvõimu sõjalistes operatsioonides.

6

Nendelsamadel päevadel mai lõpus, millal Denikini armee asus «teisele Kubani sõjakäigule», kogunes Vene Nõukogude Vabariigi kohale uus äike. Kolm tšehhi diviisi, kes liikusid Ukraina rindelt itta, hakkasid mässama peaaegu üheaegselt kõigis ešelonides Pensast kuni Omskini.

See mäss oli esimeseks varem ettevalmistatud interventsioonilöögiks Nõukogude Liidu pihta. Tšehhi diviisid, mida hakati juba neljateistkümnendal aastal formeerima Venemaal elavaist tšehhidest, hiljem sõjavangidest, osutusid pärast Oktoobrit võõrkehaks riigi sees ja segasid end relvastatult siseasjadesse.

Polnud kerge viia nad relvastatud väljaastumisele Vene revolutsiooni vastu. Tšehhides elas veel suhtumine Venemaasse kui tšehhi rahva tulevasse vabastajasse Austria impeeriumi võimu alt. Jõuluks hanesid nuumates kõnelesid tšehhi talupojad vana traditsiooni järgi: «Jednoho husa pro rusa[1].» Tšehhi diviisid, kes lahingutega eemaldusid Ukraina peale tungivaist sakslastest, valmistusid Prantsusmaale minekuks, et rindel demonstreerida kogu maailmale oma tahet võidelda Tšehhimaa vabaduse eest, tema osasaamise eest võidust austerlaste ja sakslaste üle.

Vladivostokki suunduvaile tšehhi ešelonidele liikusid vastu saksa ja eriti vihatud ungari sõjavangid. Peatuskohtades, kus kaks voolu kokku põrkasid, möllasid ki-

[1] Üks hani venelase jaoks (tšehhi k.). *(Tõlkija märkus.)*

red. Valgekaardi agendid sosistasid tšehhidele bolševike salakavalaist plaanidest, sellest, et nad justkui kavatsevat tšehhi ešelonidelt relvad ära võtta ja nad sakslastele välja anda.

Neljateistkümnendal mail toimus Tšeljabinski jaamas tõsine kaklus tšehhide ja ungarlaste vahel. Tšeljabinski sovdep vahistas mõned eriti upsakaks muutunud tšehhid. Kogu ešelon haaras relvad. Sovdepil, nagu kõikjal sellel liinil, oli ainult viletsasti relvastatud punaarmeelasi, — tuli järele anda. Teade Tšeljabinski vahejuhtumist levis kiiresti kõigis ešelonides. Ja plahvatus tekkis, kui vastuseks neile sündmustele anti välja Vabariigi Kõrgema Sõjanõukogu esimehe äraandlik ja provokatsiooniline käsk:

«Kõik sovdepid on vastutuse ähvardusel kohustatud tšehhidelt relvad ära võtma: iga tšehh, kes leitakse raudteeliinil relvastatult, tuleb kohapeal maha lasta, iga ešelon, kus on kas või üksainus relvastatud sõdur, tuleb vaguneist välja laadida ja sõjavangide laagrisse kinni panna.»

Kuna tšehhidel oli väga hea distsipliin, nad tegutsesid üksmeelselt, tuginedes lahingukogemustele, ja neil oli külluses kuulipildujaid ning suurtükke, sovdeppidel aga halvasti relvastatud Punakaardi väesalgad ilma kogenud juhtideta, siis mitte sovdepid ei võtnud tšehhidelt relvi ära, vaid tšehhid võtsid sovdeppidelt relvad ära ja said peremeesteks kogu liinil Pensast kuni Omskini.

Mäss algas Pensas, kus sovdep saatis neljateistkümnele tuhandele tšehhile vastu viissada punakaartlast. Nad tahtsid vallutada raudteejaama, kuid tapeti peaaegu kõik. Tšehhid viisid Pensast ära Riigi Väärtpaberite Valmistamise Asutuse trükipressi, lõid punased puruks suures lahingus Bezentšuki ja Lipjagi all ning hõivasid Samaara.

Nõndaviisi kujunes uus kodusõja rinne, mis kiiresti haaras Volga ümbruse, Uraali ja Siberi määratu suure ala.

Dóktor Dmitri Stepanovitš Bulavin kõhutas avatud aknal ja kuulas suurtükitule tumedaid kärgatusi. Tänav oli tühi. Hele päike kõrvetas halastamatult madalate

majade seinu, tühjade kaupluste tolmuseid aknaid, tarbetuid silte ja lubjatolmuga kaetud asfalttänavat.

Paremal, kuhu vaatas doktor, seisis väljakul luitunud räbalatega kaetud puuobelisk, mis varjas Aleksander II mälestussammast; selle kõrval asetses suurtükk; samas võis näha linnaelanikke veeretamas munakive ja kaevamas midagi ilmselt mõttetut. Siin olid ülempreester Slovohhotov ja Samaara intelligentsi ilu ning uhkus notar Mišin ja toiduainete kaupluse omanik Romanov ja endine semstvovalitsuse liige Strambov ja kunagine suur härra, hallipäine ilus mõisnik Kurojedov. Kõik olid Dmitri Stepanovitši kliendid, vindipartnerid... Punaarmeelane istus, püss jalgade vahel, kõnniteeäärsel postil ja suitsetas.

Samarka jõe taga mürtsusid suurtükid. Tasakesi kliriesid aknaklaasid. Need helid panid doktorit pilkavalt suud kõverdama ja turtsuma hallidesse vurrudesse. Pulss oli tal sada viis. Tähendab, temas elas veel vana seltskonnategelane. Aga oma tundeid enamaga avaldada oli esialgu hädaohtlik. Otse vastas, teisel pool tänavat, laudadel, millega oli kinni löödud Lederi juveeliäri peegliklaasist aken, valendas muret tekitavalt revolutsioonikomitee käsk, mis ähvardas kontrrevolutsioonilist elementi mahalaskmisega.

Tühjale tänavale ilmus kummaline ehmunud inimese kogu, kookoskiududest «tere-jumalaga»-kübar peas ja ennesõjaaegse lõikega toorsiidist kuub seljas. Mees hiilis piki seina äärt ja kogu aeg ringi vaadates hüpatas, nagu oleks ta kõrva ääres tulistatud. Tema niinevärvi juuksed rippusid õlgadeni, punakas habe näis väga kahvatu pika näo külge kleebituna.

See oli Govjadin, semstvo statistik, kes oli kunagi edutult püüdnud Dašas äratada «ilusat metsloomа». Ta oli teel Dmitri Stepanovitši juurde: asi oli nähtavasti niivõrd tõsine, et ta sai jagu hirmust tühja tänava ja suurtükimürina ees.

Silmanud doktorit aknal, viipas Govjadin ahastavalt käega, mis pidi tähendama: «Jumalapärast ärge vaadake, mind jälgitakse.» Tagasi vaadates surus ta end revolutsioonikomitee teadaande all vastu seina, siis söösti üle tänava ja kadus väravaalusesse. Hetk hiljem koputas ta doktori korteri köögiuksele.

«Jumalapärast sulgege aken, meid jälgitakse,» sosistas Govjadin valjusti, söögituppa astudes. «Laske eesriided alla... Ei, parem ärge laske alla... Dmitri Stepanovitš, mind saadeti teie juurde...»

«Millega võin teid teenida?» küsis doktor pilkavalt, istudes laua juurde, mida kattis läbipõletatud ning määrdunud vahariie. «Istuge, jutustage...»

Govjadin haaras tooli, istus kiiruga sellele, jalga enda alla kõverdades, ja sosistas doktorile valjusti otse kõrva, nii et sülg lendas:

«Dmitri Stepanovitš... Asutava Kogu komitee konspiratiivsel istungil oli äsja hääletusel ettepanek anda teile tervishoiuministri abi portfell.»

«Ministri?» küsis doktor suunurki alla lastes, nii et kogu lõug kortsu tõmbus. «Nii, nii. Aga missuguse vabariigi oma?»

«Mitte vabariigi, vaid valitsuse oma... Me võtame võitluse initsiatiivi enda kätte... Me loome rinde... Me saame masina raha trükkimiseks... Tšehhi korpusega eesotsas läheme Moskva peale... Kutsume kokku Asutava Kogu... Ja seda teeme meie, saate aru — meie... Täna oli äge kokkupõrge. Esseerid ja menševikud nõudsid kõiki portfelle. Aga meie, semstvolased, kaitsesime teid, viisime läbi teie portfelli... Ma olen uhke. Kas olete nõus?»

Sel hetkel kostis Samarka jõe tagant nii hirmus mürtsatus, et laual lõid klaasid kõlisema ja Govjadin kargas üles, südame järele haarates:

«Need on tšehhid...»

Jälle põratas, ja näis, et siinsamas kõrval hakkas ragistama kuulipilduja. Govjadin, näost täiesti valge, istus jälle toolile, jalga enda alla käänates.

«See aga on punane rämps. Neil on kuulipildujad elevaatoril... Aga pole kahtlust — tšehhid püüavad vallutada linna... Nad vallutavad selle...»

«Peaaegu, ma olen nõus,» ütles Dmitri Stepanovitš bassihäälega. «Kas tahate teed, ainult külma?»

Govjadin teed ei soovinud, ta sosistas justkui teadvusetuses:

«Valitsuse eesotsas seisavad patrioodid, ülimalt ausad, õilsad inimesed... Volski, te tunnete teda, vandeadvokaat Tverist, suurepärane inimene... Staabikapten For-

tunatov . . . Klimuškin — see on meie oma, samaaralane, samuti õilis inimene . . . Kõik esseerid, leppimatud võitlejad . . . Oodatakse isegi Tšernovi ennast, — aga see on suur saladus . . . Ta võitleb bolševikkudega põhjas . . . Ohvitseride ringkonnad on meiega väga tihedas blokis . . . Sõjaväelaste poolt esitatakse polkovnik Galkin . . . Räägitakse, see olevat uus Danton . . . Ühesõnaga, kõik on valmis. Ootame ainult tormijooksu . . . Kõigi andmete järgi võtavad tšehhid tormijooksu ette täna öösel . . . Mina kuulun miilitsasse. See on hirmus hädaohtlik ja tülikas . . . Aga peab ju sõdima, peab ennast ohverdama . . .»

Akna taga kostsid sõjaväepasunate valjud ja ebakõlalised helid — mängiti «Internatsionaali». Govjadin tõmbus kõverasse, peitis pea Dmitri Stepanovitši kõhule; ta õlekarva juuksed näisid elutud nagu nukul.

Päike oli veerenud äikesepilve taha. Öö ei toonud jahedust. Tähed olid kaetud udulooriga. Suurtükipaugud teisel pool jõge sagenesid ja muutusid valjemaks. Majad värisesid lõhkemistest. Bolševike kuuetolline patarei, mis seisis elevaatori taga, vastas pimedusse. Katuseil ragistasid kuulipildujad. Samarka tagant agulist, kuhu viis puusild, kostis nõrgalt Punaarmee valvesalkade tulistamist.

Pea kohale kerkis pilv, urades kõuekärgatusi. Oli kottpime. Ühtki tulukest polnud näha ei linnas ega jõel. Ainult tulistavate suurtükkide sähvatused vilkusid öös.

Linnas ei maganud keegi. Kuskil saladuslikus põrandaaluses pidas vahetpidamatult istungeid Asutava Kogu komitee. Vabatahtlikud ohvitseride organisatsioonidest närvitsesid oma kortereis, riides ja relvastatud. Linnaelanikud seisid akende juures, vahtides teraselt õudsesse ööpimedusse. Tänavail hõikusid vastamisi patrullid. Aeg-ajalt kostsid vaikuses nukralt-võikad vedurite viled — rongid sõitsid ida poole.

Aknaist välja vaatajad nägid käänulist välku, mis jooksis ühest taeva äärest teise. Volga sogane vesi valgustus süngelt. Kerkisid esile praamide ja laevade piirjooned sadamasildade juures. Kõrgel jõe kohal, plekkkatuste kohal tulid nähtavale elevaatori suur kogu,

luteri kiriku terav tipp ja nunnakloostri valge kellatorn, mis legendi järgi oli ehitatud rändava nunna Susanna rahaga. Valgus kustus. Kõik kadus taas pimedusse . . .

Taevas lõhenes. Tuul tõusis, hakkas õudusttekitavalt korstnais ulguma. Tšehhid alustasid tormijooksu.

Tšehhid tungisid peale harvade ahelikkudena Krjaži jaama juurest raudteesilla poole ja rasvasulatamistehaseist mööda — jõetaguse aguli poole. Ebatasane maastik, tamm ja pajuvõsastik pidurdasid edasiliikumist.

Linna pääsemise võtmeks olid mõlemad sillad — puusild ja raudteesild. Bolševike suurtükivägi, mis asetses väljakul elevaatori taga, tulistas juurdepääsuteid. Tema rasked mürtsud ja välgatused hoidsid alal julgust punaseis väeosades, kes polnud kindlad juhtkonna asjatundlikkuses.

Hommikupoole ööd kasutasid tšehhid kavalust. Elevaatori lähedal barakkides elasid kohalejäänud poola põgenikud naiste ja lastega. Tšehhidel oli see teada. Kui nende mürsud hakkasid lõhkema elevaatori kohal, jooksid poolakad barakkidest välja ja sagisid ringi, otsides varju. Suurtükiväelased kihutasid neid ropu sõimu ja nühitsatega suurtükkide juurest eemale. Kui kuuetollised põratasid, tormasid kurdiks ja pimedaks muutunud põgenikud laiali . . . Aga nüüd tuli aitade juurest joostes uus salk naisi. Nad karjusid:

«Ärge laske, proše pane, ärge laske, palume, ärge hävitage õnnetuid!»

Igast küljest piirasid nad suurtükid ümber.

Imelikud poola naised haarasid kinni nühitsaist ja suurtükkide rattaist, võtsid mürinast uimastatud suurtükiväelastel tugevasti käe alt kinni, rippusid raskelt nende küljes, klammerdusid nende habemeisse, paiskasid neid sillutisele . . . Pluuside all olid naistel mundrid, seelikute all kalifeed . . .

«Poisid, need on tšehhid!» hüüdis keegi, ja revolvrilask purustas tal pea . . . Ühed võitlesid, teised panid jooksu . . . Tšehhid aga võtsid juba suurtükkidelt lukke ära ja taganesid, kaitstes end tulistamisega. Ja siis kadusid nad nagu maa alla aitadevahelistesse käikudesse.

Patarei oli rivist välja löödud. Kuulipildujad vaikima pandud. Tšehhid jätkasid pealetungi, piirates Samarkataguse aguli kuni Volgani ümber.

Hommikul pilved hajusid. Hele päikesevalgus tulvas Dmitri Stepanovitši korteri pesemata akendest sisse. Hoolikalt riietatuna istus doktor laua juures. Ta silmad olid auku vajunud, — ta polnud magama heitnud. Loputuskauss, kandik ja alustassid olid suitsuotsi täis. Aegajalt võttis ta välja katkise kammi ja kammis halle kiharaid otsaesisele. Iga silmapilk võis ta oodata, et teda kutsutakse ministrikohuste täitmisele. Tuli välja, et ta oli saatanlikult auahne.

Dvorjanskaja tänaval vooris tema akendest mööda haavatuid. Nad läksid nagu läbi väljasurnud linna, haavad kuidagiviisi seotud veriste räbalatega. Mõned istusid kõnniteele seinte ääres. Vaatasid tühjade akende poole, aga kelleltki polnud küsida vett ega leiba.

Päike kuumendas tänavat, mida öine äike polnud värskendanud. Teisel pool jõge paukus, mürtsus ja ragises. Mööda kihutas auto, täites Dvorjanskaja lubjatolmupilvedega, vilksatas sõjaväekomissari viltukistud nägu musta suuga. Auto kihutas mäest alla üle puusilla, ja nagu hiljem jutustati, kiskus suurtükimürsk ta ühes sõitjatega lõhki. Aeg jäi seisma — näis, nagu ei tulekski lahingule lõppu. Linn ei hinganud. Seltskonda kuuluvad naised, kes olid juba riietatud valgeisse kleitidesse, lebasid, pead patjade all. Asutava Kogu komitee jõi hommikust teed, mida serveeris jahuveski perenaine. Põrandaaluses end varjavate ministrite näod näisid laibalikkudena. Teiselt poolt jõge aga kostis pauke, raginat, mürtse . . .

Keskpäeval astus Dmitri Stepanovitš akna juurde ja avas selle nohisedes, suutmata kauem istuda sinises tubakasuitsus. Tänaval ei olnud enam ühtki haavatut. Paljud aknad paotusid — siin kõõritas silm eesriide tagant, seal vilksatas erutatud nägu. Paraadustest vaatasid välja pead ning peitusid jälle. Võis arvata, et linnas ei olegi enam bolševikke . . . Aga tihe tulistamine teisel pool jõge? . . . Ah, kui piinav oli see kõik! . . .

Äkki — see oli ime — ilmus nurga tagant pikajalgne

ohvitser lumivalges kõrge pihaga vormikuues, seisatas hetkeks ja läks siis keset tänavat edasi. Vastu ta saapasääri peksles mõõk. Õlgadel kiirgasid keskpäevase päikesena kuldsed pagunid, vana korra õnne meenutades . . .

Midagi unustatut liigatas Dmitri Stepanovitši südames, nagu oleks talle midagi meelde tulnud, nagu oleks ta millegi üle pahaseks saanud. Arusaamatu elavusega kummardus ta aknast välja ja hüüdis ohvitserile:

«Elagu Asutav Kogu!»

Kornet pilgutas kohe doktori paksu näo poole silmi ja vastas salapäraselt:

«Küllap näeme . . .»

Ka paljudest teistest akendest kummardusid inimesed välja, hõikasid ja küsisid:

«Härra ohvitser . . . Noh, mis on? Kas linn on vallutatud? On bolševikud ära läinud?»

Dmitri Stepanovitš pani valge nokkmütsi pähe, võttis jalutuskepi, ja silmitsenud end peeglis, väljus. Tänavale tulvas rahvast nagu kirikust. Ja tõepoolest — kuskil hakkasid kellad pidulikult helisema. Rõõmsalt käratsev rahvahulk kogunes tänavaristmele. Dmitri Stepanovitši käisest haaras kinni patsient, kolmekordse lõuaga daam, kunstlilled ta kogukal kübaral lõhnasid naftaliini järele:

«Doktor, vaadake ometi — tšehhid!»

Tänavate ristumiskohal seisid, naistest ümbritsetuina, püsse laskevalmis hoides kaks tšehhi: üks sinkja, raseeritud näoga, teine suurte mustade vurrudega. Pingutatult naeratades heitsid nad kiireid pilke katustele, akendele ja nägudele.

Nende keigarlikud mütsid, nahknööpidega ja vasakule käisele õmmeldud eraldusmärkidega frentšid, tugevad seljapaunad ja padrunitaskud, nende meelekindlad näod — kõik tekitas vaimustust, aupaklikku imestust. Need kaks näisid olevat Dvorjanskaja tänavale sadanud teisest maailmast.

«Hurraa!» hüüdsid rahvahulgast mõned ametnikud. «Elagu tšehhid! Viskame nad õhku! Noh, hakake pihta!»

Rahvahulgast läbitrüginud Dmitri Stepanovitš seisis nohisedes tšehhide ees ja tahtis lausuda väärilise tervituse, aga tema kurk kuivas ärevusest ja ta ruttas konspiratiivkorterisse, kus teda ootasid kõrged kohustused.

Jahuveskiomaniku põrandaalune oli tühi — lehkas ainult tubakasuitsu järele, tuhatoosid olid paberossiotsi kuhjaga täis, ja lauaotsas magas blond mees, langetanud näo suureninalisi lõustu täisjoonistatud paberile. Dmitri Stepanovitš puudutas teda õlast. Mees tõmbas sügavalt hinge, tõstis habemiku näo uneuimas segaste helesiniste silmadega:

«Mis on?»

«Kus on valitsus?» küsis Dmitri Stepanovitš rangelt. «Teiega kõneleb tervishoiuministri abi.»

«Aa, doktor Bulavin,» ütles blond mees. «Ptüi, kurat, ma olen tobe . . . Noh, kuidas on linnas?»

«Mitte kõik pole veel likvideeritud. Aga see on lõpp. Dvorjanskajal on tšehhi patrullid.»

Blond mees avas tugevate hammastega suu ja naeris valjusti:

«Vahva! Ah, kurat, osavasti tehtud! Valitsus koguneb siia täpselt kell kolm. Kui kõik hästi läheb, kolime õhtuks paremaisse ruumidesse . . .»

«Vabandage . . .» Dmitri Stepanovitši peast vilksatas läbi jube aimus. «Ma kõnelen partei Keskkomitee liikmega?! Kas teie pole Avksentjev?»

Blond mees vastas ebamäärase žestiga, mis näis ütlevat: «Mis siin parata . . .» Telefon helises. Ta haaras laualt toru.

«Minge, doktor, teie koht on praegu tänaval . . . Pidage meeles, et ei tohi lubada ekstsesse . . . Teie olete kodanliku intelligentsi esindaja, — vaigistage nende ägedust . . . Muidu, teate,» ta pilgutas silma, «on edaspidi ebamugav . . .»

Doktor väljus. Kogu linn oli nüüd tänavaile tulvanud. Tervitati üksteist nagu lihavõtte ajal. Õnnitleti. Teatati uudiseid . . .

«Tuhanded bolševikud hüppavad Samarkasse . . . Putkavad ujudes teisele kaldale . . .»

«No küll neid tapetakse . . .»

«Ja kui palju on uppunud . . . Lausa häving . . .»

«Täiesti õige — allpool linna on terve Volga surnukehi täis . . .»

«Ja — tänu loojale, ütlen mina . . . See pole patt . . .»

«Õige, koertele koera surm . . .»

«Härrased, kas kuulsite? Viskasid kellamehe kellatornist alla . . .»

«Kes? Bolševikud?»

«Et ta ei helistaks . . . Võib öelda — lõid ukse paukudes kinni . . . Ma saan veel aru, kui kedagi teist, aga misjaoks siis kellamees?»

«Kuhu te lähete, papikene, kuhu?»

«Alla. Tahan aita vaadata. Kas on terve . . .»

«Olete hulluks läinud. Sadamas on veel bolševikud.»

«Dmitri Stepanovitš, näete, jõudis ikkagi kätte see kallis päev! . . . Kuhu teie siis nii murelikuna lähete?»

«No näe, valiti ministri abiks . . .»

«Õnnitlen, ekstsellents . . .»

«Noh, esialgu pole veel põhjust . . . Moskva pole veel vallutatud . . .»

«Oh, doktor, kui saame vähemalt värsket õhku hingata, aitäh sellegi eest . . .»

Läbi rahvahulga hõljusid sõjakalt kuldpagunid. See oli kõige vana, mugava ja kaitstava sümbol. Kindla sammuga möödus ohvitseride salk, keda saatsid tembutavad poisikesed. Naersid nägusasti rõivastatud naised. Rahvahulk pöördus Sadovajalt Dvorjanskajale, möödudes Kurlina kohmakalt-toretsevast, roheliste kahlitega kaetud majast. Keegi nooruk sööstis rahva sekka.

«Mis on? Mis on juhtunud?»

«Härra ohvitser, selles õues on bolševikud, kaks tükki puude taga . . .»

«Ahaa . . . Härrased, härrased, minge edasi! . . .»

«Kuhu need ohvitserid jooksid?»

«Härrased, härrased, ilma paanikata! . . .»

«Leiti tšekiste!»

«Dmitri Stepanovitš, lähme siiski eemale, muidu järsku veel . . .»

Kostsid paugud. Rahvahulk väratas ja sööstis paigalt. Pandi jooksu mütse maha pillates. Hingeldades jõudis Dmitri Stepanovitš jälle Dvorjanskajale. Ta tundis, et temal lasub vastutus kõige toimuva eest. Väljakule jõudes pilutas ta silmi obeliski poole, millega oli kinni kaetud Aleksander Teise mälestussammas. Ta sirutas käe välja ja ütles kurjalt ning valjusti:

«Bolševikud on valmis hävitama kõik, mis on venelik. Nad püüavad panna vene rahvast unustama oma

ajalugu. Siin seisab mitte kellelegi kahju toov mälestus-sammas tsaarile-vabastajale. Võtke temalt ometi maha need rumalad lauad ja need vastikud räbalad.»

Säärane oli tema esimene kõne rahvale. Kohe hüüdsid kräbedad nokkmütsidega poisid — välimuse järgi poesellid:

«Lõhume maha!»

Kostis mälestussambalt mahakistavate laudade ragin. Dmitri Stepanovitš läks edasi. Rahvahulk hõrenes. Tulistamine teisel pool jõge kostis siia valjemini. Samarka poolt jooksis doktorile vastu peaaegu paljas mees, ainult märjad aluspüksid jalas. Tumedad juuksed langesid ta silmadele. Lai rind oli tätoveeritud. Mõned naised söösts-sid kiljudes temast eemale, väravate juurde. Ta põikas äkki kõrvale ja tormas nõlvakule, sealt alla Volga äärde. Tema järel jooksid veel kolm meest, siis veel ja veel mõned mehed — märjad, poolpaljad, hingeldavad . . . Tänaval karjuti:

«Bolševikud! Viruta neile!»

Nagu nepid paukude eest, põikasid nad kõik nõlvaku poole, sadamasildade poole. Dmitri Stepanovitš ärritus, hakkas samuti jooksma, haaras kinni ühest igerikust, ripsmeteta, kõvera ninaga mehest:

«Mina olen uue valitsuse minister . . . Siia on viivitamatult vaja kuulipildujat! Jookske ometi, ma käsin . . .»

«Ei mõista vene keel,» vastas igerik mees vastumeelselt. Doktor tõukas ta eemale . . . Oli tõesti vaja rutata . . . Ta ise läks otsima tšehhe, et need tuleksid kuulipildujaga . . . Ja siis nägi ta malmist paraadukse juures, mille kohal rippus pooleldi mahakistud punane täht, veel üht bolševikku — mustaks päevitunud meest raseeritud peaga ja väikese tatari habemega. Sõjaväepluus ta seljas oli lõhki käristatud, täpist õlal nirises verd. Väikesi hambaid näidates keerutas ta koera moodi pead, urises tigedasti, — oli näha, et kardab surma.

Rahvahulk rõhus talle peale. Eriti naised karjusid pööraseid sõnu. Paljud vehkisid päevavarjude, keppide ja rusikatega . . . Siinsamas trepiastmeil püüdis erukindral kõigist üle karjuda, vehkides bolševiku poole lillade kätega. Suur müts libises ta kiilaspeal, lodeva kaela all kõlkus orden.

«Julgemalt, härrased . . . See on komissar . . . Ei saa

halastada . . . Minul endal on poeg punane . . . Niisugune õnnetus . . . Palun, härrased, otsige mu poeg üles, tooge ta minu juurde . . . Siinsamas, kõigi juuresolekul tapan tema. Tapan oma poja . . . Ka selle vastu siin ei pea olema mingit halastust.»

«Käesoleval juhul on vahelesegamine kasutu,» mõtles Dmitri Stepanovitš erutatult, ja kui oli eemale jõudnud, vaatas tagasi . . . Kisa oli vaikinud . . . Seal, kus äsja oli seisnud haavatud komissar, vehkisid jalutuskepid ja päevavarjud . . . Jäi üsna vaikseks, kostsid ainult hoobid. Erukindral vaatas majatrepilt alla, vehkides nagu dirigent nõrgalt käega ninale nihkunud mütsi kohal.

Dmitri Stepanovitšile jõudis järele notar Mišin. Tal oli seljas kaelani kinninööbitud, määrdunud lai linane mantel, nägu oli paistetanud, näpitsprillidel puudus klaas.

«Tapsid ära . . . Peksid päevavarjudega surnuks . . . Need omakohtud on koledad . . . Ah, doktor, aga räägitakse, et see, mis sünnib praegu Samarka kaldal, — kole . . .»

«Kui asi nii on, siis lähme sinna . . . Teate, mina olen valitsuses . . .»

«Tean, mul on hea meel . . .»

Valitsuse nimel peatas Dmitri Stepanovitš kuuemehelise ohvitseride salga ja nõudis neilt, et nad tuleksid temaga kaasa kaldale, kus toimusid soovimatud ekstsessid. Nüüd seisid juba igal pool tänavaristmeil tšehhi patrullid. Nägusalt riietatud naised ehtisid neid lilledega, õpetasid neile siinsamas vene keelt, naersid heledasti, püüdes teha kõik, et välismaalastele meeldiksid niihästi naised, linn kui ka üldse Venemaa, mis oli tšehhidele vangistusaastate kestel tüütuseni vastikuks muutunud.

Samarka räpasel kaldal tegid vabatahtlikud lõppu agulist põgenenud punaste riismetele. Dmitri Stepanovitš jõudis sinna liiga hilja. Punased, kellel oli veel korda läinud üle puusilla joosta, olid ujunud üle Samarka, istunud praamidele ja laevadele ning sõitsid üles mööda Volgat. Kalda ääres lebas aeglaselt õõtsuvates lainetes mitu laipa. Sajad surnukehad oli vool juba kandnud ära Volgasse.

Kummuli pööratud pehkinud paadil istus Govjadin,

ta käise ümber oli seotud kolmevärviline lint. Ta niinetaolised juuksed olid higist märjad. Täiesti valged silmad, mille terad olid tõmbunud täpikesteks, vaatasid päikeselisele jõele. Tema juurde astudes hõikas Dmitri Stepanovitš teda rangelt:

«Härra miilitsaülema abi, mulle teatati, et siin toimuvad soovimatud ekstsessid... Valitsuse tahtmine on, et...»

Doktor ei kõnelnud lõpuni, sest ta oli silmanud Govjadini käes tammepuust teivast külgekleepunud vere ja juustega. Govjadin sisistas käheda häälega, kõlatult:

«Näe, seal ujub veel üks...»

Loiult ronis ta paadilt alla ja astus otse vee äärde, vaadates põetud pead, mis aeglaselt ujus põiki voolu. Neli-viis poissi, teibad käes, lähenesid Govjadinile. Siis läks Dmitri Stepanovitš tagasi oma ohvitseride juurde; need jõid baieri kalja puhta põllega kärme kaljamüüja juures, kes mingi arusaamatu julguse tõttu oli juba jõudnud käruga välja tulla. Doktor pöördus ohvitseride poole kõnega liigse julmuse lõpetamisest. Ta osutas Govjadinile ja ujuvale peale. Toonane pikajalgne lumivalges vormikuues rittmeister liigutas kaljavahust valgeid vurre, tõstis püssi ja tulistas. Pea kadus vee alla.

Siis läks Dmitri Stepanovitš tagasi linna, tundes, et ta oli siiski teinud kõik, mis temast olenes. Ei tohtinud hilineda valitsuse esimesele koosolekule. Doktor puhkis mäkke tõustes, tolmutas kingadega. Pulss oli mitte vähem kui sada kakskümmend. Tema silme ees laotusid peadpööritavad perspektiivid: sõjaretk Moskva peale, kõigi kirikukellade pidulik helin, — kurat seda teab, võib-olla isegi presidenditool... Revolutsioon on ju niisugune asi, et kui hakkab tagasi veerema, ega siis ole hõlpu: varsti näed, kuidas igasugused esseerid ja sotsiaaldemokraadid vedelevad väljalastud soolikatega tema rataste all... Ei, ei, aitab pahempoolseist eksperimentidest.

Jekaterina Dmitrijevna istus madalas võõrastetoas vligipuu taga, ja surudes peos pisaraist märga ninarätikut, kirjutas kirja oma õele Dašale.

Vastu mullilist aknaklaasi piitsutas vihm, õues õõtsusid akaatsiad. Tuul, mis kihutas pilvi Aasovi merelt, pani lahtitõmbunud tapeedid seinal värisema.

Katja kirjutas:

«Daša, Daša, minu ahastusel pole piire. Vadim on surma saanud. Mulle rääkis sellest eile peremees, kelle juures ma elan, alampolkovnik Tetkin. Ma ei uskunud, küsisin, kellelt ta oli kuulnud. Ta andis Valerian Onoli, rindelt saabunud korniilovlase aadressi. Ma jooksin öösel tema juurde võõrastemajja. Ta oli vist purjus, vedas mu numbrisse, hakkas viina pakkuma... See oli hirmus... Sa ei kujutle, missugused inimesed siin on... Ma küsisin: «Kas mu mees on surma saanud?...» Saad aru — Onoli on tema polgukaaslane, seltsimees, oli temaga koos lahingutes... Nägi teda iga päev... Ta vastas mõnitades: «Jah, on surma saanud, rahunege, lapsuke, mina ise nägin, kuidas kärbsed teda sõid...» Siis ütles ta: «Roštšin oli meil kahtluse all, tema õnn, et ta lahingus langes...» Ta ei ütelnud midagi päevast, millal see juhtus, ega kohast, kus Vadim surma sai... Ma anusin, nutsin... Ta karjus: «Ma ei mäleta, kes kus tapeti.» Ja pakkus ennast asemele... Ah, Daša!... Missugused on inimesed!... Nagu arust ära, jooksin ma võõrastemajast minema...

Ma ei suuda uskuda, et Vadimi enam ei ole... Aga mitte uskuda pole võimalik, — milleks pidi see inimene valetama? Ka alampolkovnik ütles, et nähtavasti on see nii... Vadimi käest sain ma rindelt kogu selle aja jooksul ühe kirja — lühikese, nagu polekski see temalt... See oli paar nädalat pärast lihavõtteid... Kirjas polnud ühtki südamlikku sõna... Ainult niipalju oli seal: «Saadan sulle raha... Näha sind ma ei suuda... Mäletan sinu sõnu lahkumisel... Ma ei tea, kas võib inimene l a k a t a olemast mõrtsukas... Ma ei mõista, kust see tuli, et minust sai mõrtsukas... Püüan mitte mõtelda, aga nähtavasti tuleb mõtelda ja ka midagi teha... Kui

see möödub — kui see üldse möödubki — siis kohtume . . .»

Ja see oli kõik. Kui palju ma olen pisaraid valanud, Daša. Ta läks minu juurest ära, et surra . . . Millega võisin ma teda kinni hoida, tagasi tuua, päästa? Mida suudan mina? Suruda teda kõigest jõust oma rinna vastu . . . See on ainus. Aga tema ei märganudki mind viimasel ajal. Talle vaatas pärani silmi näkku revolutsioon. Ah, ma ei saa millestki aru. Kas peame meie kõik elama? Kõik on purustatud . . . Me eksleme mööda Venemaad nagu linnud tormis . . . Milleks? Kui kogu valatud verega, kõigi kannatustega, piinadega antakse meile tagasi kodu, puhas söögituba, preferanssi mängivad tuttavad . . . Kas siis oleme jälle õnnelikud? Minevik on hävinud, jäädavalt hävinud, Daša . . . Elu on lõppenud, las tulevad teised. Tugevad . . . Paremad . . .»

Katja pani sule käest ja pühkis kokkukägardatud rätikuga silmi. Siis vaatas vihmapiisku, mis voolasid alla mööda akna nelja ruutu. Õues paindus ja kõikus akaatsia, nagu sakutaks vihane tuul teda juustest. Katja hakkas jälle kirjutama:

«Vadim sõitis ära rindele. Tuli kevad. Kogu mu elu seisis selles, et oodata teda. Kui kurb, kui tarbetu see oli . . . Ma mäletan, õhtu eel vaatasin aknast välja. Akaatsia oli lehte minemas, suured pungad pakatasid. Askeldas varblaste parv . . . Mul hakkas nii valus, tundsin end nii üksildasena . . . Olen võõras, võõras selle maa peal . . . Möödub sõda, möödub revolutsioon. Venemaa muutub teistsuguseks. Me sõdime, hukkume, piinleme. Puu aga puhkeb niisamuti nagu möödunud kevadelgi, nagu palju kevadeid tagasi. Ja see puu ja varblased — kogu loodus — on eemaldunud minust hirmsasse kaugusse ja elavad seal oma, minule nüüd juba arusaamatut elu . . .

Milleks siis kõik meie piinad, Daša? Pole võimalik, et see oleks asjata . . . Meie, naised, sina, mina — tunneme oma väikest maailma . . . Aga see, mis toimub ümberringi — kogu Venemaal — milline leegitsev ääs see on! Seal peab ju ometi sündima uus õnn . . . Kui inimesed ei usuks sellesse, kas hakkaksid nad siis üksteist nõnda vihkama, hävitama . . . Ma olen kaotanud kõik . . . Mind pole endale vaja . . . Aga näe, ma elan, sellepärast et on

häbi — mitte hirm, vaid häbi — panna pea veduri alla . . . kõita konksu külge nöör.

Homme sõidan Rostovist ära, et miski enam meelde ei tuletaks . . . Sõidan Jekaterinoslavi . . . Seal on tuttavaid. Mulle soovitatakse asuda tööle kondiitriärisse. Võib-olla tuled ka sina lõunasse, Daša . . . Räägitakse, teil Piiteris olevat väga halb . . .

Näed, milline on vahe: naine ei jätaks armastatud meest iial maha, tulgu või maailma lõpp . . . Vadim aga läks ära . . . Ta armastas mind, kuni oli endas kindel . . . Mäletad, juunis Peterburis — milline päike paistis meie õnnele . . . Surmatunnini ei unusta ma kahvatut päikest põhjas . . . Mulle pole jäänud Vadimist ühtki päevapilti, ühtki asjakest . . . Nagu oleks kõik olnud unenägu . . . Ma ei suuda, ei suuda mõista, Daša, et ta on surma saanud . . . Ma lähen vist hulluks . . . Kui kurvalt ja tarbetult on elu ära elatud . . .»

Edasi ei suutnud Katja kirjutada . . . Rätik oli läbimärg . . . Aga ometi oli vaja teatada õele kõike toda igapäevast ja tavalist, mida kõige enam hinnatakse kirjades . . . Vihma sahina saatel kirjutas ta need sõnad, panemata neisse mõtet või tunnet . . . Toiduainete hindadest, elukallidusest . . . «Ei ole mingisugust riiet, niiti . . . Õmblusnõel maksab poolteist tuhat rubla või kaks elusat põrsast . . . Naabrineiu, seitsmeteistkümneaastane tütarlaps, tuli öösel koju paljalt ja läbipekstuna — tänaval olid riided seljast ära võetud. Kõige enam peetakse jahti kingadele . . .» Kirjutas sakslastest, et nad korraldavad linnapargis sõjaväemuusika kontserte ja käsivad pühkida tänavaid, aga vilja, või ja munad veavad rongidega Saksamaale . . . Lihtrahvas ja töölised vihkavad neid, aga vaikivad, sest abi pole kuskilt oodata.

Kõike seda oli jutustanud talle alampolkovnik Tetkin. «Ta on väga kena, aga nähtavasti on talle koormav toita üht ülearust suud . . . Tema naine kõneleb sellest juba lausa.» Katja kirjutas veel: «Üleeile sain ma 27-aastaseks, aga ma näen välja . . . Aga olgu pealegi . . . Nüüd pole see tähtis . . . Pole kellelegi vaja . . .»

Ja võttis jälle taskurätiku.

Kirja andis Katja üle Tetkinile, kes lubas selle esimesel võimalusel Piiterisse edasi toimetada. Aga veel kaua

pärast Katja ärasõitu kandis ta seda taskus. Ühendust põhjaga ei olnud peaaegu olemaski. Post ei töötanud. Kirju toimetasid kohale erilised käskjalad, hulljulged sellid, ja võtsid selle eest hingehinda.

Enne ärasõitu müüs Katja kõik selle vähese, mis ta oli Samaarast kaasa toonud; jättis ainult ühe asjakese — smaragdsõrmuse, mis oli talle kingitud sünnipäevaks. See oli ammu, enne sõda, kevadisel Peterburi hommikul. See aeg oli eemaldunud mälestustes nii kaugele, et miski ei köitnud enam Katjat selle uduse linnaga, kus oli lennanud mööda tema noorus. Daša, kadunud Nikolai Ivanovitš ja Katja läksid mööda Nevskit... Valisid smaragdiga sõrmuse. Katja pani sõrme rohelise tulukese ja tõi ainult selle tollest elust kaasa...

Rostovi jaamast väljusid ühekorraga mitu rongi. Katja tõugati ja pigistati kuhugi kolmanda klassi vagunisse. Ta istus akna juurde, asetas sülle kompsukese lapitud pesuga. Hakkasid mööda hõljuma luhad, kõrkjaisse kasvanud, madalad Doni kaldad, suitsud silmapiiril ja sakslastele vastupanu osutava Bataiski udused piirjooned. Järsu kalda all tulid nähtavale pooleldi üleujutatud kalurikülad, savitared, aiad, kummulikeeratud pargased, noota vedavad poisikesed. Siis laotus piimja loorina Aasovi meri, kauguses paistsid mõned viltused purjed. Siis tulid Taganrogi tehaste kustunud korstnad. Stepid. Kurgaanid. Mahajäetud kaevandused. Suured külad kriidiküngaste nõlvadel. Kullid sinises taevas. Rongivile, niisama kurb nagu need avarused. Tusased talumehed jaamades. Sakslaste raudkiivrid...

Kössis nagu vanaeit, vaatas Katja aknast välja. Vististi oli ta nägu nii kurb ja kaunis, et saksa sõdur, kes istus tema vastas, vaatas kaua seda võõrast vene naist. Nikkelraamidega prille kandva sõduri kõhnale, väsinud näole näis samuti langevat kurbuse vari.

«Süüdlastele tasutakse kätte kõige eest, madaam, kui aeg tuleb,» ütles ta tasa saksa keeli. «Nii tuleb ka meil Saksamaal, nii tuleb kogu maailmas: suur kohtumõistmine... Sotsialismus saab nende kohtumõistjaks...»

Katja ei taibanud algul, et pöördutakse tema poole; ta

tõstis silmad suurtele puhastele nikkelraamidega prillidele. Sakslane noogutas talle sõbralikult:

«Madaam kõneleb saksa keelt?»

«Jaa.»

«Kui inimene palju kannatab, siis on talle lohutuseks nende põhjuste otstarbekohasus, mille pärast ta kannatab,» ütles sakslane jalgu pingi alla tõmmates ja pead ette kummardades, nii et ta silmad vaatasid nüüd Katjat üle prillide. «Mina olen palju uurinud inimkonna ajalugu. Pärast kestvat vaikust me astume jälle katastroofide ajajärku. See on minu järeldus. Me viibime suure tsivilisatsiooni hävingu alguse juures. Ükskord juba elas aaria maailm midagi sellesarnast läbi. See oli neljandal sajandil, kui barbarid purustasid Rooma. Paljud on valmis tõmbama paralleele meie ajaga. Aga sellest pole midagi. Rooma oli laostatud ristiusu ideede poolt. Barbarid kiskusid lõhki ainult veel Rooma laiba. Kaasaegse tsivilisatsiooni organiseerib ümber sotsialism. Seal oli purustamine, siin tuleb ülesehitus. Ristiusu kõige laostavamateks ideedeks olid: võrdsus, internatsionalism ja vaesuse moraalne üleolek rikkusest. Need olid barbarite ideed, kes toitsid koletislikku parasiiti — Roomat, mis uppus toredusse. Sellepärast roomlased kartsid nii väga kristlasi ja kiusasid neid nii julmalt taga. Aga kristluses ei olnud ülesehitavat ideed, ta ei organiseerinud tööd. Maa peal ta piirdus ainuüksi purustamisega, kõike muud aga tõotas taevas. Ristiusk — see oli ainult mõõk, mis purustas ja karistas. Ja isegi taevas ja ideaalses elus ei suutnud ta tõotada midagi peale Rooma impeeriumi pahupidi pööratud hierarhilise korra, kus olid olemas klassid ja ametnikud. Niisugused olid ta põhivead. Vastukaaluks temale tõstis Rooma esile korra ideed. Aga korralagedus — üldine kaos — oligi siis just barbarite salajaseks unistuseks, kes ootasid tundi, et tormijooksuga ronida Rooma müüridele. See tund tuli. Linnade asemeil lõid suitsema ahervaremed. Teedel lebasid surnukehad, löödud vaiadega risti, lömastatud barbarite vankreist. Pääsemist ei olnud, sest Euroopa, Väike-Aasia ja Aafrika lõõmasid äärest ääreni. Roomlased ekslesid nagu linnud maailma tulekahjuasemel. Neid surmasid barbarid, metsades tõmbasid lõhki kiskjad loomad, nad hukkusid kõrbetes näljast, kuumusest ja pakasest. Ma

lugesin ühe kaasaegse jutustust sellest, kuidas Proba, Rooma prefekti abikaasa, põgenes öösel paadis kahe tütrega Roomast, kuhu olid sisse tunginud Alarichi germaanlased. Tiberil sõites nägid roomlannad tuld, mis neelas Igavest Linna. See oli maailma lõpp . . .»

Sakslane päästis seljakoti lahti, võttis selle põhjast paksu, veidi kulunud nahkköites märkmiku ja lehitses seda mõnda aega tagasihoitud naeratusega.

«Et te saaksite parema ettekujutuse sellest,» ütles ta, istudes ümber Katja pingile, «missugused olid roomlased enne hukkumist, kuulake üht kohta Ammianus Marcellinusest. Tema kirjeldab neid maailmavalitsejaid niiviisi:

«Pikad purpurist ja siidist rõivad lehvivad tuules, võimaldades silmata nende all hinnalist tuunikat, mis on kaunistatud mitmesuguseid loomi kujutavate tikanditega. Nende kinnised vankrid, mida saadab viiekümnest teenijast koosnev kaaskond, kihutavad tänaval haruldase kiirusega, pannes sillutise ja majad võppuma. Kui mõni neist astub termidesse, mis tavaliselt on ühendatud kaupluste, restoranide ja jalutuspaikadega, nõuab ta käskival toonil, et üldiseks tarvitamiseks määratud esemed antaks ainuüksi tema käsutusse. Termidest väljudes paneb ta sõrme sõrmused ja ette kalliskividega sõled ning riietub hinnalisse alusrüüsse, mille lõuendist jätkuks kaheteistkümnele inimesele. Siis järgnevad pealisriided, mis meelitavad tema enesearmastust; seejuures ei unusta ta võtmast majesteetlikku poosi, millist ei saaks andestada isegi suurele Marcellusele, Sürakuusa vallutajale. Muide, vahel võtab ka tema ette julgeid retki väga paljude teenijate, kokkade, klientide ja vastikult moonutatud eunuhhide saatel oma Itaalia mõisatesse, kus lõbustab end lindude ja küülikute jahiga. Kui tal juhuslikult, eriti kuumal keskpäeval, on julgust sõita kullatud laeval üle Lucrino järve, suundudes oma mereäärsesse suvilasse, võrdleb ta seda reisi hiljem Caesari ja Aleksandri sõjakäikudega. Kui kärbes tungib laevateki siideesriide taha või läbi voltide langeb päikesekiir, nutab ta oma häda üle, kurtes, et pole sündinud kimmerlaste maal, kus on igavene pimedus. Parimaiks külalisteks ülikute juures peetakse parasiite ja meelitajaid, kes oskavad peremehe iga sõna peale käsi plaksutada.

Nad vaatavad vaimustusega tubade marmorsambaid ja mosaiikpõrandaid. Laua juures kutsuvad haruldaselt suured linnud ja kalad üldist imestust esile. Tuuakse kaal, et veenduda nende roogade täiskaalulisuses, ja sel ajal kui mõistlikud külalised säärasest stseenist ära pöörduvad, nõuavad parasiidid notarit, et ta koostaks protokolli seesuguste imede autentsuse kohta . . .

Jah, *sic transit* . . .[1]» ütles sakslane märkmikku kinni pannes. «Need inimesed läksid toiduse otsinguil hulkuma teedele ja purustatud linnadesse. Idast aga veeres ikka veel barbarite laineid, kes laastasid ja röövisid. Umbes viiekümne aasta pärast ei olnud Rooma impeeriumist jälgegi järel. Suur Rooma rohtus, mahajäetud paleede vahel sõid kitsed. Peaaegu seitsmeks sajandiks laskus öö Euroopa kohale. See juhtus sellepärast, et ristiusk võis purustada, aga ei tundnud töö organiseerimise ideed. Jumala käskudes ei räägita tööst. Nende moraalsed seadused on kohaldatavad inimesele, kes ei külva, ei lõika, vaid kelle eest külvavad ja lõikavad orjad. Ristiusk muutus keisrite ja vallutajate usuks. Töö jäi organiseerimatuks ja väljapoole moraali. Töö religiooni toovad maailma teised barbarid, kes purustavad teise Rooma. Kas olete lugenud Spenglerit? See on roomlane pealaest jalatallani, tal on õigus ainult selles, et t e m a Euroopa jaoks läheb päike looja. Aga meie jaoks see tõuseb. Tal ei lähe korda kiskuda endaga kaasa hauda maailma proletariaati. Luiged kisendavad enne surma. Kodanlus pani Spengleri luigena kisendama . . . See on tema viimne idealistlik trump. Ristiusu hambad on kõdunenud. Meil on nad raudsed . . . Temale seame meie vastu töö sotsialistliku organiseerimise . . . Meid sunnitakse sõdima bolševikega . . . Ohoo! . . . Kas te arvate, et me ei saa aru, kes tõukab meie kätt ja kelle vastu? Oo, me saame aru palju rohkem, kui teile paistab . . . Enne me põlgasime venelasi. Nüüd me hakkame venelaste üle imestust tundma ja neid austama . . .»

Pikalt vilistades sõitis rong mööda suurest külast: vilksatasid tugevad plekk-katustega tared, pikad õlekuhjad, aiad pihttarade taga ja poodide sildid. Kõrvuti rongiga sõitis mööda tolmust teed talumees, ilma vööta

[1] Nõnda möödub . . . maailma hiilgus. *(Autori märkus.)*

sõjaväepluus seljas ja lambanahkne müts peas. Jalad harkis, seisis ta väikeses rautatud ratastega vankris ja keerutas ohje. Täissöönud suur hobune ruttas, püüdes rongist ette jõuda. Mees pöördus vaguniakende poole ja hüüdis midagi valgeid hambaid näidates.

«See on Guljai-Pole,» ütles sakslane, «see on väga rikas küla.»

Teel tuli mitu korda ümber istuda. (Katja oli eksikombel istunud rongi, mis ei olnud otseühendusrong.) Askeldamine, ootamised vaksalites, uued näod ja seninägematud steppide avarused, mis aeglaselt vaguniaknaist mööda hõljusid, juhtisid ta raskeist mõtteist kõrvale. Sakslane oli juba ammu maha läinud; jumalagajätuks oli ta tugevasti Katja kätt raputanud. See inimene oli kõigutamatult veendunud kõige toimuva seaduspärasuses ja näis täpselt kindlaks määravat ka tema enese osavõtu ulatuse sellest. Tema rahulik optimism üllatas Katjat ja tegi teda rahutuks. See, mida kõik lugesid hukuks, koleduseks ja kaoseks, oli tollele inimesele suure alguse kauaoodatud hakatuseks.

Selle aasta jooksul oli Katja kuulnud ainult jõuetut hammaste kiristamist ja viimse meeleheite ohkeid, oli näinud ainult — nagu tol märtsihommikul isamajas — moonutatud nägusid, rusikas käsi. Tõsi küll, alampolkovnik Tetkin ei ohanud ega kiristanud hambaid, aga tema oli, tema enda sõnade järgi, «õnnis» ja tervitas revolutsiooni, sest tal oli mingi oma «õnnis» usk õiglusse.

Kogu see inimeste ringkond, kelle hulgas elas Katja, nägi revolutsioonis Venemaa ja vene kultuuri lõplikku hukku, kogu elu hävingut, maailma haaranud mässu, teostuvat apokalüpsist. Oli impeerium, selle mehhanism töötas arusaadavalt ja korrapäraselt. Talumees kündis, kaevur raius sütt, vabrikud valmistasid odavaid ja häid kaupu, kaupmehed kauplesid vilkalt, ametnikud töötasid nagu kellarattad. Ülal sai keegi kõigest sellest suurepäraseid eluhüvesid. Kõneldi vahel, et säärane kord pole õiglane. Aga mis siis teha, nii oli jumal seadnud. Ja äkki lendas kõik kildudeks ja impeeriumi asemel on segipööratud sipelgapesa... Ja tavaline kodanik käib ogaralt taarudes ringi, silmad hirmust pahupidi...

Rong seisis kaua vaikses pooljaamas. Katja pistis pea

aknast välja. Pimeduses sahisesid tasakesi kõrge puu lehed. Ääretuna näis tähistaevas selle arusaamatu maa kohal.

Katja toetus küünarnukiga allalastud akna raamile. Lehtede sahin, tähed ja soe mullalõhn meenutasid talle üht ööd. Too oli Pariisi lähedal pargis. Väike seltskond, kõik head tuttavad, peterburilased, olid sõitnud sinna kahe autoga... Tiigiäärses lehtlas, kus õhtustati, oli väga õdus. Nagu hõbedased pilved seisid vee kohal leinapajud.

Õhtustajate hulgas oli mees, keda Katja ei tundnud, keegi Venemaal elanud sakslane. Ta kõneles hästi prantsuse keelt. Ta oli õhtuülikonnas, ilma kaabuta. Kõhn, pikerguse närvilise näoga, suure palja otsaesisega ja raskete laugude alt vaatavate tõsiste silmadega. Ta istus rahulikult, pikad sõrmed veinipokaali alusel. Kui Katjale keegi meeldis, muutus kõik soojaks ja lahkeks. Juuliöö järve kohal näis puudutavat ta poolpaljaid õlgu. Läbi metsviinapuu lehtede paistsid ülal lehtla kohal tähed. Küünlad valgustasid soojalt sõprade nägusid, ööliblikaid laudlinal ja tundmatu mehe mõtlikku nägu. Katja tundis, et mees oli jäänud mõttesse, vaadates teda aeg-ajalt. Ta oli vististi väga ilus tol õhtul.

Kui tõusti lauast ja mindi mööda pimedat alleed nagu kõrge võlvi all pargi lõppu terrassile, et sealt vaadata Pariisi tulesid, astus sakslane Katja kõrval.

«Kas teie ei leia, proua, et ilu on lubamatu?» ütles ta karmi häälega, kriipsutades alla, et ta ei tahaks anda oma sõnadele kahemõttelist tähendust. Katja läks aeglaselt. Kui hea, et see inimene hakkas temaga kõnelema, ja tema hääl ei summutanud pimeda puudevõlvi sahinat. Sammudes Katjast vasakul, vaatas sakslane enda ette allee sügavusse, kus laotus linna lilla kuma. «Ma olen insener. Minu isa on väga rikas. Ma töötan suurtes ettevõtetes. Mul tuleb tegemist teha sadade tuhandete inimestega. Mina näen ja tean palju niisugust, mis teile on teadmata. Vabandage, on see vestlus teile igav?»

Katja pööras pea tema poole, naeratas sõnatult. Kauge kuma poolvalguses nägi mees tema silmi ja naeratust ning jätkas:

«Meie elame õnnetuseks kahe sajandi piiril. Üks, suurepärane ja tore, läheb looja. Teine sünnib masinate

ja karmide ühetaoliste vabrikutänavate müras. Selle sajandi nimi on mass, inimmass, kus on hävitatud kõik erinevused. Inimene — see on ainult targad käed, mis juhivad masinat. Siin on teised seadused, teine ajaarvamine, teine tõde. Teie, proua, olete viimne vanast sajandist. Sellepärast läheb mu meel nii nukraks, kui ma vaatan teie nägu. Teda ei ole vaja uuele sajandile, nagu kõike kasutut, kordumatut, kõike, mis on võimeline äratama väljasurevaid tundeid — armastust, eneseohverdust, poeesiat, õnnepisaraid... Ilu!... Milleks? See on rahutukstegev... See on lubamatu... Kinnitan teile — tulevikus hakatakse andma välja seadusi ilu vastu... Kas olete juhtunud kuulma, mida kujutab endast töö konveieril? See on viimane ameerika uudis. Liikuval lindil toimuva töö filosoofiat tuleb juurutada massidesse... Vargus, tapmine peab näima vähem kuritegelik kui hetk hajameelsust konveieri juures... Nüüd kujutlege: töökodade raudsaalidesse tuleb ilu, see, mis erutab... Mis saab siis? Liigutused lähevad segi, lihased hakkavad värisema, käed lubavad hilinemist, ebatäpsust... Hetkelistest vigadest kogunevad tunnid, tundidest — katastroofid... Minu tehas hakkab välja laskma madalama kvaliteediga saadusi kui naabertehas... Ettevõte variseb kokku... Kuskil läheb pank lõhki... Kuskil vastas börs järsu langusega... Keegi laseb endale kuuli südamesse... Ja kõik sellepärast, et vabriku töökojast läks kleidi kahisedes läbi kuritegelikult kaunis naine.»

Katja naeris. Ta ei teadnud midagi konveierist. Ta ei olnud iial käinud tehastes, oli näinud ainult suitsunud korstnaid, mis rikkusid maastikuvaadet... Inimmassi — rahvahulka — armastas ta väga suurtel bulvaritel ja midagi pahaendelist talle selles ei viirastunud. Kaks tema tuttavaist, kes järve ääres õhtustasid, olid sotsiaaldemokraadid. Järelikult oli ka südametunnistuse seisukohalt kõik korras. See, mida kõneles tema kaaslane, kes aeglaselt, püstipäi sammus allee soojas pimeduses, oli huvitav ja uudne, nagu näiteks kubistlikud pildid, mis kunagi rippusid Katja võõrastetoas... Aga tol õhtul ta ei hoolinud filosoofiast...

«Arvatavasti ei ole teil ilusate naistega vedanud, et te neid nii vihkate,» ütles ta ja naeris jälle tasakesi, mõeldes muule... Muu oli ebamäärane, nagu see öö lillede ja lehtede lõhnaga ning puude latvade vahelt paistvate tähtedega, — magusalt pead segiajav armastuse lähenemine. Mitte selle pikakasvulise mehe vastu, — aga võib-olla ka tema vastu. Ta oli kutsunud Katjas esile soovi. See, mis veel hiljuti näis nii raske ja isegi lootusetu, tärkas nii kergelt, haaras kergelt...

Ei tea, mis oleks juhtunud temaga noil päevil Pariisis... Aga äkki katkes kõik... Hakkasid möirgama maailmasõja suurtükid... Sakslast Katja enam ei kohanudki. Kas ta teadis sõja lähenemisest või aimas seda? Edasises vestluses kivibalustraadi juures, kust nad imetlesid tumedal silmapiiril teemantidena sillerdavaid Pariisi tulesid, hakkas sakslane mitu korda mingi karmi lootusetusega kõnelema katastroofi vältimatusest. Tal näis olevat kinnismõte, et kõik on asjatu: niihästi öö kenadus kui Katja võlu.

Katja ei mäletanud, mida ta sakslasele kõneles, arvatavasti tühja-tähja. Aga see polnud tähtis. Mees seisis, toetudes küünarnukiga balustraadile, peaaegu puudutades põsega Katja õlga. Katja teadis, et ööõhk segunes ta parfüümiga, ta õlgade, ta juuste lõhnaga... Kui mees oleks tookord pannud suure käe talle seljale, ei oleks ta vist eemale tõmbunud, — või näis talle nüüd nii... Aga ei, midagi säärast ei juhtunud...

Tuul peksis vastu põske, sasis juukseid. Vedurist lendas sädemeid. Rong sõitis stepis. Katja tõmbus aknast eemale, ikka veel mitte midagi nähes. Surus end pinginurka. Pigistas külmad sõrmed kokku.

Ta kahetses nüüd. Mis see siis oli? Polnud möödunud veel nädalatki sellest, kui ta Vadimi surmast teada sai, ja tema tegi midagi hullemat kui truudusemurdmine, hullemat kui reetmine... Hakkas unistama olematust armukesest... See sakslane on muidugi surma saanud... Ta oli reservohvitser. Surma saanud, surma saanud... Kõik on surnud, kõik on hävinud, puruks käristatud, hajunud nagu too öö pargis terrassil jõe ääres — jäädavalt kadunud.

Katja pigistas huuled kokku, et mitte oiata. Sulges silmad. Lõikavalt valus kurbus lõhestas südant... Räpases vagunis, kus tuhmilt vilkus küünal, oli vähe inimesi. Värisesid mustad unetud varjud ülestõstetud käest, puls-

tunud habemest või jalatsiteta jalgadest, mis ülemiselt lavatsilt alla rippusid. Keegi ei maganud, kuigi aeg oli hiline. Kõneldi poolvaljusti.

«Siin on kõige kahtlasem paik, uskuge mind . . .»

«Mis siis on? Kas tõesti pole ka siin julge?»

«Vabandage, mis te räägite? Nii et ka siin riisutakse? See on imelik, mis need sakslased siis vahivad? Nad on ju kohustatud läbisõitjaid kaitsma . . . Oled okupeerinud maa, siis tee ka kord majja.»

«Teate, härrased, sakslased lihtsalt vilistavad meie peale, neile on täiesti ükspuha . . . Saage ise hakkama, kullakesed, mõtlevad nad — kui juba keetsite pudru . . . Jah. See on meie loomuses, see bandiitlus . . . Rämps rahvas . . .»

Seepeale vastas veendunud hääl:

«Kogu vene kirjandus tuleb maha kriipsutada ja terves maailmas ära põletada . . . Oli, mida näidata! Kogu Venemaa peale pole võib-olla ühtki ausat inimest . . . Mäletan, olin Soomes ja unustasin kalossid võõrastemajja . . . Ratsamees tõi mulle kalossid järele, ja kalossid olid veel katkised . . . See alles on aus rahvas. Ja kuidas nad kommunistidega arveid õiendasid. Üldse venelastega. Pärast mässu mahasurumist Turu linnas põletasid ja piinasid soomlased sealse Punakaardi ülemat. Teisel pool jõge oli kuulda, kuidas see bolševik karjus.»

«Oh issand, millal meil küll midagi korra taolist tuleb . . .»

«Vabandage, mina käisin Kiievis . . . Uhked kauplused, kohvikuis muusika . . . Daamid käivad avalikult briljantides. Elu keeb . . . Väga hästi töötavad kulla ja muu ülesostu kontorid . . . Tänavaelu õitseb ja kõik nii edasi . . . Tore linn . . .»

«Aga pükstetäis riiet maksab poole aasta palga. Spekulandid on meil kõri kinni pigistanud . . . Ja teate — kõik nad on säärased suure otsaesisega, kõik kannavad sinist ševiotülikonda . . . Istuvad kohvikuis, kauplevad faktuuridega . . . Tõused hommikul üles — linnas ei ole tikke. Nädala pärast aga maksab toos rubla. Või siis õmblusnõelad. Teate, ma kinkisin naisele nimepäevaks kaks õmblusnõela ja rulli niiti. Endisel ajal aga kinkisin briljantidega kõrvarõngaid . . . Intelligents hukkub, sureb välja . . .»

«Spekulandid tuleb armutult maha lasta . . .»

«Noh, härra seltsimees, siin ei ole siiski mitte bolševikkude võim . . .»

«Aga mida Kiievis ka kuulda on, — kas hetman on kindlalt oma kohal?»

«Senikaua kui sakslased peavad . . . Räägitakse, olevat ilmunud veel üks pretendent Ukraina peale — Vassili Võšivannõi. Ise on ta Habsburgi prints, aga kannab väikevene riideid.»

«Kodanikud, on aeg magama jääda, kustutage küünal.»

«Kuidas nii? See on ju vagun . . .»

«Aga siis on kuidagi julgem . . . Muidu on väljast kõik näha, kui aknad mööda vilksatavad.»

Vagunis jäädi kohe vait. Rattad kolisesid eriti selgesti. Vedurisädemeid lendas stepi pimedusse. Siis kähistas keegi ülima nördimusega:

«Kes ütles: «Kustutage küünal»?» (Vaikus. Hakkas veidi jube.) «Ahaa, küünal . . . Ise aga hakkab mööda sumadane kobama. Tuleks üles otsida, kes ütles, ja nattipidi rongist välja visata.»

Keegi hakkas ängistuses hambaga virtsutama. Paaniline hääl ütles:

«Ma sõitsin möödunud nädalal — ühel naisel tõmmati konksuga kaks kompsu ära . . .»

«Need olid tingimata mahnoolased.»

«Hakkavad sul mahnoolased kahe kompsu pärast käsi määrima. Nad riisuvad terve rongi paljaks, see on nende komme.»

«Härrased, õhtul hilja ei maksaks neist . . .»

Ja hakkas tulema lugusid, üks hirmsam kui teine. Meenutati sääraseid juhtumeid, et sõna otseses mõttes külmajudinad käisid üle ihu. Ja siis selgus, et koht, kus rong praegu kaunis aeglaselt logistas, ongi röövlipesa, kust sakslased eemale hoiduvad, ja et eelmises peatuses oli kaitsesalkki maha läinud . . . Siin jalutavad talumehed külades, piibrinahksed kasukad seljas, piigad käivad siidis ja sametis. Iga jumala päev pole muud kui ra-ta-ta-ta-ta — kas tulistavad rongi kuulipildujast või haagivad tagumised vagunid lahti, veeretavad minema, või jälle avaneb täie sõidu peal äkki uks ja sisse astuvad habemikud kirvestega, lühikeseks viilitud püssidega:

käed üles! Venelased võetakse ihualasti, kui aga nende kätte satub juut . . .

«Mis juut? Mis puutub siia juut?» karjus metsikult too raseeritud mees sinises ševiotülikonnas, kes oli vaimustunud Kiievist. «Miks on kõiges süüdi juut? . . .»

Sellest kisast hakkas päris jube. Hääled jäid vait. Katja sulges jälle silmad. Riisuda polnud temalt midagi — kui ehk smaragdsõrmus. Aga ka teda haaras piinav hirm. Et vabaneda ebameeldivast ängistusest, püüdis ta uuesti meelde tuletada tolle teostamata tõotustega täidetud öö võlu. Aga ainult rattad kolksusid mustas tühjuses: Kat-ja-ke, Kat-ja-ke, Kat-ja-ke, ot-sas kõik, ot-sas kõik, ot-sas kõik . . .

. . . Vagun peatus järsult, nagu oleks ta äkki umbteele sõitnud, raudsete häältega kiunatasid pidurid, ketid põratasid, klaasid klirisesid, mõned kohvrid kukkusid ülemiselt riiulilt patsatades alla. Kõige imelikum oli, et keegi ei teinud häält. Inimesed kargasid kohtadelt üles, vaatasid ringi, kuulatasid. Sõnadetagi oli selge, et oldi sattunud pigisse.

Pimeduses ragisesid püssipaugud. Ševiotülikonda kandev raseeritud näoga mees sööstis läbi vaguni, kummardus, peitis end kuhugi. Akende taga, otse raudteetammi all jooksis inimesi. Pauh, pauh — sähvatas silmade ees, lõi kõrvu . . . Hirmus hääl hüüdis: «Mitte välja kummarduda!» Lõhkes granaat. Vagun kõikus. Reisijail hakkasid hambad kiiresti-kiiresti lõgisema. Mingid inimesed ronisid platvormile. Mürtsutati püssipäradega uksele. Rüsinal vajus sisse kümmekond lambanahksete mütsidega meest, ähvardades granaatidega, kitsas ruumis relvadega kolistades. Hingati valjusti.

«Asjad kokku koguda, välja tulla!»

«Liikuge kiiremini, muidu . . .»

«Miška, tõmba pursuidele granaadiga . . .»

Reisijad kargasid võpatades eemale. Kurja kahvatu näoga heledajuukseline noormees viskus kogu kehaga ettepoole, tõstes granaadi, ja jäi nõnda hetkeks seisma ülestõstetud käega . . .

«Tuleme välja, tuleme välja,» sahisesid hääled. Ja ilma enam protesteerimata, sõnagi lausumata ronisid reisijad vagunist välja — kes kohvriga, kes haaranud kaasa ainult padja või teekannu . . . Üks näpitsprilli-

dega, viltu nihkunud lühikese habemega mees isegi naeratas röövlite vahelt läbi pugedes.

Öö oli jahe. Toreda vaibana laotus tähistaevas stepi kohal. Katja oma kompsuga istus pehkinud liiprite virnale. Kui nad kohe ei tapnud, siis nüüd enam ei tapa. Ta tundis säärast nõrkust nagu pärast minestust. «Eks ole ükskõik,» mõtles ta, «kas istuda siin liipritel või hulkuda Jekaterinoslavis ilma leivatükita . . .» Õlgadel oli jahe. Ta haigutas. Vagunis tirisid suurekasvulised talumehed riiuleilt kohvreid alla, viskasid need akendest välja. Näpitsprillidega mees tegi katset ronida nõlvast üles vaguni juurde:

«Härrased, härrased, seal on mul füüsikainstrumendid, jumalapärast ettevaatlikult, see on ju nii habras kraam . . .»

Sisistades haarati tal tagant vihmamantlist kinni, tiriti reisijate hulka. Sel ajal kihutas pimedusest kõlina ja müdinaga kohale ratsasalk. Sadulas hüpeldes ratsutas teistest kahe hobusekeha võrra eespool keegi uskumatult tugev, kõrge mütsiga mees. Reisijad kargasid rüsinal kõrvale. Hoides püsse ja mõõku kõrgel pea kohal, peatus väesalk vaguni juures. Tugev kõrge mütsiga mees hüüdis valjusti:

«Kas kaotusi ei ole, poisid?»

«Ei, ei . . . Laadime välja . . . Ajage vankrid siia,» vastasid hääled. Tugev mütsiga mees pööras hobuse ümber ja sõitis reisijate salga sekka.

«Esitage dokumendid,» käskis ta, hobust tantsitades, nii et vaht hobuse koonult lendas reisijatele hirmust pungil silmadesse. «Ärge kartke! Te olete batko Mahno rahvaväe kaitse all. Maha laseme ainult ohvitserid, strasnikud,» ta tõstis ähvardavalt häält, «ja rahva varaga spekuleerijad.»

Jälle nihkus vihmamantlis mees ette, kohendades näpitsprille.

«Vabandage, võin anda ausõna, et meie hulgas pole teie poolt nimetatud kategooriaid . . . Siin on ainult rahulikud kodanikud . . . Minu nimi on Obrutšev, olen füüsikaõpetaja . . .»

«Õpetaja, õpetaja,» lausus tugev mütsiga mees ettehoitvalt, «aga annad end igasuguste lurjuste kilda. Astu

kõrvale! Poisid, seda mitte puudutada, see on kooliõpetaja . . .»

Vagunist toodi küünal. Algas dokumentide kontroll. Tõepoolest, ohvitsere ega strasnikuid ei olnud. Raseeritud mees ševiotülikonnas askeldas siinsamas, kõige lähemal küünlale . . . Aga ta ei kandnud enam ševiotülikonda, vaid kulunud talupojakuube ja sõdurimütsi. Oli arusaamatu, kust ta kõik selle oli hankinud — arvatavasti vedas kohvris endaga kaasas. Sõbralikult patsutas ta karmidele röövlitele õlale.

«Mina olen laulja, mind rõõmustab väga teiega tuttavaks saada, sõbrad. Kunstnikud peavad elu tundma õppima, mina olen kunstnik . . .»

Ta köhis kõri puhastades, kuid keegi ütles talle mõistatuslikult:

«Pärast selgitatakse, mis kunstnik sa oled, ära liiga vara rõõmusta . . .»

Kohale sõitsid väikesed raudratastega vankrid. Mahnoolased loopisid neisse kohvrid, korvid ja kompsud, hüppasid ise asjade peale, kutsarid vilistasid nagu stepis kombeks, rammusad hobused panid kapakus minema ja vilistamise ning müdinaga kadus troikade voor steppi.

Ka ratsasalk kihutas minema.. Mõned mahnoolased kõndisid veel vaguni ümber. Siis valisid reisijad lihtsa käetõstmisega delegatsiooni, et paluda röövlitelt luba edasi sõita. Ligi astus heledajuukseline, ümberringi granaate täisriputatud noormees. Mütsinoka alt rippuv juuksetukk varjas ta silma. Teine, sinine silm vaatas selgelt ning jultunult.

«Mis lahti on?» küsis ta, silmitsedes iga delegaati pealaest jalatallani. «Kuhu te tahate sõita? Millega? Ah, lollakad . . . Masinist pani ju vedurilt plehku steppi ja lidub nüüd juba kuskil kümne versta kaugusel. Mina ei või teid siia maha jätta öisel ajal, kes teab, mis organiseerimatut rahvast siin stepis kõik võib hulkuda . . . Kodanikud, kuulake käsklust . . .» Ta tuli nõlvakult alla ja kohendas rasket vööd. Püsse selga heites ronisid tema juurde alla ka teised mahnoolased. «Kodanikud, neljakaupa kolonni astuda . . . Asjadega steppi . . .»

Katjast möödudes kummardus ta alla, puudutas teda õlast.

«Oi, tüdruk . . . Ära kurvasta, me sulle liiga ei tee . . . Võta komps, kõnni minu kõrval väljaspool rivi!»

Komps käes, rätik kulmudeni tõmmatud, läks Katja mööda tasast steppi. Tukaga noormees kõndis temast vasakul, heites aeg-ajalt üle õla pilgu nukralt lonkivate vangide vaikivale salgale. Ta vilistas tasa läbi hammaste.

«Kes teie siis olete, kust tulete?» küsis ta Katjalt. Katja ei vastanud, pöördus ära. Nüüd ei olnud tal enam ei hirmu, ei ärevust, oli ainult ükskõiksus — kõik toimus nagu poolunes. Noormees küsis jälle sedasama.

«Tähendab, ei soovi ennast alandada, kõnelda bandiidiga. Väga kahju, daamike. Ainult et härrastel ei maksaks enam nii upsakas olla — pole niisugused ajad . . .»

Ümber pöördudes tõmbas ta äkki õlalt püssi, hüüdis kurjalt mingile ähmasele kogule, kes vangiderivi kõrval komberdas:

«Hei, lurjus, — maha jääd . . . Lasen!»

Kogu sööstis kiiresti vangide hulka. Noormees muigas rahuldatult.

«Aga kuhu tal, lollil, põgeneda on? . . . Tahtis nähtavasti asjale minna. Näete, kuidas on lood, daamike . . . Teie ei soovi kõnelda, aga vaikida on hullem . . . Ärge kartke, ma ei ole purjus. Purjuspäi olen ma jutukehv . . . Oel . . . Saagem tuttavaks,» ta heitis kaks sõrme mütsinoka juurde. «Miška Solomin. Punaarmee jooksik . . . Oleti tuleks vist öelda, et loomult bandiit. Kurjategija. Selles te ei eksinud . . .»

«Kuhu me läheme?» küsis Katja.

«Külasse, polgu staapi. Seal teid kontrollitakse, kuulatakse üle, mõni lüüakse mättasse, mõni lastakse vabaks. Teil kui noorel naisterahval pole midagi karta . . . Peale selle olen mina teiega.»

«Teid just peabki kõige enam kartma, nagu ma näen,» ütles Katja, kõõritanud vilksamisi oma teekaaslase poole. Ta ei oodanud, et need sõnad teist nii kõrvetavad. Mees ajas end täiesti sirgu, hingas ägedalt läbi sõõrmete — tema pikk, tähtede valgusel kahvatu nägu tõmbus kipra. «Lita,» sosistas ta. Nad läksid vaikides. Minnes keeras Miška endale plotski, süütas selle.

«Kuigi te muidugi salgate, aga mina tean, kes te olete. Ohvitseriseisusest.»

«Jah,» ütles Katja.

«Mees on muidugi valgete jõukudes.»

«Jah . . . Mu mees on tapetud . . .»

«Ma ei vastuta, kas mitte minu kuul teda ei tabanud . . .»

Ta näitas hambaid. Katja vaatas kiiresti üles, komistas. Miška toetas teda küünarnuki alt. Katja vabastas käe, vangutas pead.

«Ma tulen ju Kaukaasia rindelt . . . Olen siin alles neli nädalat, kogu aeg sõdisin valgete bandiitidega. Sellest püssist olen enam kui ühe kuuli sinistesse kondikestesse kihutanud . . .»

Katja vangutas jälle pead. Tükk aega läks mees vaikides, siis hakkas naerma:

«Noh, küll sattusime aga portsu otsa Umanskaja jaama all. Meie Varnavski polgust jäid riismed järele. Komissar Sokolovski tapeti, polgukomandör Sapožkov pääses minema ainult käputäie võitlejatega, kõik haavatud . . . Mina aga putkasin üle Saksa rinde batko juurde. Siin on lõbusam. Pole kedagi valitsemas — rahvaarmee. Meie oleme partisanid, daamike, mitte bandiidid. Komandöre valime ise . . . Tagandame ise; võtsid nagaani ja andsid paugu . . . Üksainus on meie üle — batko . . . Teie arvate, et me riisusime rongi paljaks ja nüüd joome selle kõik kõrtsis maha? Mitte sinnapoolegi. Kõik vara läheb staapi. Seal jagatakse. Osa talupoegadele, osa sõjaväele. Rongid — see on meie intendantuur. Meie aga — rahvavägi, tähendab, rahvas ise — oleme sõjaseisukorras Saksamaaga. Sedasi on lood. Mõisnikke tapame. Strasnikud ja hetmani ohvitserid parem ärgu sattugu meile ette, need hävitame külmrelvaga. Väikesi austerlaste ja sakslaste salku tõrjume Jekaterinoslavi poole. Vaat niisugused bandiidid oleme meie.»

Näis, et tähtedel stepis ei olegi lõppu. Ühelt äärelt, sealtpoolt, kuhu mindi, lõi taevas pisut rohetama. Katja komistas ikka sagedamini, püüdis ohkeid alla suruda. Aga Miškal polnud midagi, nagu hane selga vesi — oleks aina läinud ja läinud niiviisi, püss seljas, tuhat versta. Katjal oli nüüd üks mure: mitte näidata, et ta oli nõrgaks jäänud, nii et see kehkadivei ja hoopleja ei hakkaks teda haletsema.

«Te kõik olete head!» Katja peatus, kohendas rätikut, et hinge tõmmata, ja läks jälle edasi mööda koirohtu, mööda suslikuauke. «Sünnita teile poegi, et neid tapetaks. Ei tohi tappa, see on kõik.»

«Seda laulu oleme kuulnud. See on naistel vana laul,» ütles Miška, ilma et oleks viivugi mõelnud. «Meie komissar vastas sellele vahel nii: «Vaadake klassiseisukohalt . . .» Sina paned püssi palge ja sinu ees pole mitte inimene, vaid klassiline fakt. Arusaadav? Kaastunne on siin ülearune ja isegi — selge kontrrevolutsioon. On olemas teine küsimus, kullake . . .»

Ta hääl muutus äkki kummaliselt — see oli nüüd kõlatu, nagu kuulaks ta ise oma sõnu:

«Ega's ma või igavesti püssiga rinnetel kolada. Öeldakse, Miška on igavene joodik, alkohoolik, talle on päris paras, kui mättasse lüüakse. Õige, aga mitte täiesti . . . Ma ei mõtle veel niipea surra ega ole vähimatki tahtmist . . . See kuul, mis mind tapab, on veel valamata.»

Ta heitis juuksetuka otsaesiselt kõrvale:

«Mis on nüüdsel ajal inimene — sinel ja püss? Ei, see pole nii . . . Mina tahaksin kurat teab mida! Isegi ei tea mida . . . Hakkad mõtlema: noh, koorem raha? Ei. Minus kannatab inimene . . . Seda enam, et on niisugune aeg — revolutsioon, kodusõda. Väsitan end, kannatan külma ja haavade käes — oma klassi heaks, teadlikult . . . Märtsikuus tuli valvesalgas lamada pool päeva jääaugus kuulipildujatule all . . . Tuleb välja, ma olen kangelane rinde ees? Aga enda ees — salajas — kes sa oled? Pumpasid end alkoholi täis ja meeletus vihas enda peale tõmbad noa saapasäärest . . .»

Miška ajas enese jälle täiesti sirgu, hingas sisse jahedat ööõhku. Ta nägu oli kurb, peaaegu naiselik. Käed oli ta sügavale sinelitaskuisse pistnud ja ei kõnelnud mitte enam Katjale, vaid nagu mingile enda ees lendlevale varjule:

«Tean, olen kuulnud — haridus . . . Minul on metsik mõistus. Minu lapsed saavad olema haritud. Aga mina, niisugusena nagu ma praegu olen, olen kurjategija . . . See on minu surm . . . Intelligentidest kirjutatakse

romaane. Ah, kui palju huvitavaid sõnu. Aga mispärast mitte kirjutada romaani minust? Kas te arvate, et ainult intelligendid lähevad hulluks? Ma kuulen unes karjumist . . . Ärkan — ja tapaksin teist korda . . .»

Pimedusest kihutasid välja ratsanikud, karjudes juba eemalt: «Seis, seis! . . .» Miška haaras püssi. «Seis, tühi teid võtaks! Ei tunne oma mehi ära! . . .» Ta läks Katja juurest ratsanike juurde ja pidas nendega kaua millegi üle nõu.

Vangid seisid, murelikult omavahel sosistades. Katja istus maha, langetas näo põlvedele. Idast, kus selgemini rohetas koit, uhkas niiskust ja põletussõnniku suitsu, küla kodust hõngu.

Selle lõpmatult pika öö tähed hakkasid kahvatama, kaduma. Jälle tuli tõusta ja minna. Varsti hakkasid koerad haukuma, tulid nähtavale heinakuhjad, kaevuvaltad ja külakatused. Lumepallidena kerkisid aasal esile magavad haned. Korallpunane koit peegeldus madalas järvekeses. Miška astus tusasena Katja juurde:

«Teie ärge minge teistega, ma paigutan teid eraldi.»

«Hea küll,» vastas Katja. Miška sõnad oleksid nagu kostnud kaugusest.

Ükskõik, kuhu minna, ainult — maha heita, uinuda . . .

Kinnivajuvate laugude vahelt nägi Katja suuri päevalilli ja nende taga rohelisi luuke, millele oli maalitud lilli ja linde. Miška koputas küüntega väikesele mullilisest klaasist aknale. Tare valges seinas avanes pikkamisi uks, ilmus nähtavale sassis mehepea. Ta vurrud kerkisid üles, suurehambuline suu haigutas. «Noh, hüva,» ütles ta, «lähme siis . . .»

Vaarudes astus Katja tarre, kus pirisesid häiritud kärbsed. Talumees tõi vaheseina tagant kasuka ja padja: «Magage,» ja läks minema. Ja siis oli Katja vaheseina taga voodis. Vist kummardus Miška tema kohale, kohendades pea all patja. Oli õndsalik tunne vajuda olematusse . . .

. . . Teda segas rataste kolin. Need veeresid, müürisesid. Vuras hulk sõidukeid. Ja nende taga peegeldus päike kõrgete-kõrgete majade akendest vastu. Poolkumerad kiltkivikatused. Pariis. Mööda kihutab kalesse

nägusalt rõivastatud naistega. Kõik karjuvad midagi, pöörduvad ümber, osutavad kuhugi . . . Naised vehivad pitsist päevavarjudega . . . Kalesse tuleb järjest juurde. Mu jumal! See on tagaajamine . . . Ja seda Pariisis, bulvaritel! Seal nad on. Hiiglasuured varjud karvastel hobustel rohekas koiduvalguses. Ei saa liikuda ega ära joosta! Missugune müdin! Missugune kisa! Hing jääb kinni! . . .

. . . Katja tõusis voodis istukile. Rattad kolisesid, hobused hirnusid akna taga. Vaheseina eesriideta uksest nägi ta relvi üleni täisriputatud mehi sisse ja välja käivat. Tares sumisesid hääled, põntsutasid suured saapad. Mehed tunglesid laua juures, silmitsesid seal midagi. Lendasid mahlakad sõnad. Väljas oli juba täiesti valge ja mõni suitsjas kiir tungis läbi väikeste akende tare sinise mahorkasuitsu sekka.

Katjale ei pööranud keegi tähelepanu. Ta kohendas kleiti ja juukseid, aga jäi voodile istuma. Nähtavasti oli külasse tulnud uusi väeosi. Tares tunglevate meeste ärevast jutukõminast võis aru saada, et valmistuti millekski tõsiseks. Järsk, takerduv, naiseliku varjundiga hääl hüüdis käskivalt:

«Et kurat teda võtaks! Kutsuge see lurjus siia!»

Tarest lendasid hääled, hüüded õue, tänavale, sinna, kus seisid kolmrakendiga vankrid, saduldatud hobused, soldatite, madruste ja relvastatud talumeeste salgad.

«Petritšenko . . . Kus on Petritšenko? . . . Jookske teda otsima . . .»

«Jookse ise, va orikas . . . Hei, vennas, kutsu polkovnik . . . Kus ta's on, kurat teda teab? . . . Siin ta on, magab vankris, juua täis . . . Vala talle, kuradile, ämbrist vett kaela . . . Kuuled, sina seal, ämbriga, jookse kaevu juurde, — ei jõua me kuidagi polkovnikut äratada . . . Hei, poisid, veega ei saa teda selgeks, määri tal kärss tõkatiga kokku . . . Ärkas, ärkas . . . Ütle talle, et batko on vihane . . . Tuleb, tuleb . . .»

Tarre astus toonane suurekasvuline kõrge mütsiga mees. Ta oli nähtavasti niivõrd sügavasti maganud, et lopsakate vurrudega punases näos võis vaevu eraldada tursunud silmi . . . Urisedes trügis ta laua juurde ja istus.

«Ah sina, lurjus, müüd armeed! Oled ära ostetud!» kostis kõrge ragisev ning takerduv hääl.

«Mis siis on? Noh, jäin magama, noh, ja see ongi kõik,» kõmistas polkovnik nii sügava häälega nagu tõrre põhjast.

«Aga, näe, sedasi on. Sedasi on, ütlen ma sulle... Sedasi on!» rääkis hääl hingeldades. «On sedasi, et sa magasid sakslased maha...»

«Kuidas ma sakslased maha magasin? Ma ei maganud midagi maha...»

«Kus on sinu vahisalgad? Me tulime terve öö, mitte üht vahisalka polnud... Miks on armee kotis?»

«No mis sa karjud? Kes neid teab, kust need sakslased ilmusid... Stepp on suur...»

«Sa oled süüdlane, lurjus!»

«Noh, noh...»

«Süüdlane!»

«Ära aja hambaid külge!»

Korraga jäi tares vaikseks. Laua juures seisjad nihkusid eemale. Keegi heitles raskelt hingates. Tõusis käsi revolvriga. Sellest haarasid kinni mitu kätt. Kostis pauk. Katja pigistas kõrvad kinni, heitis kiiresti padjale. Laest kukkus krohvi. Ja jälle hakkasid hääled sumisema, nüüd juba lõbusalt. Polkovnik Petritšenko tõusis püsti, ulatudes lambanahkse mütsiga peaaegu laeni, ja väljus tähtsalt, kannul salk uljaspäid.

Akna taga algas sagimine. Mässulised istusid hobuste selga, hüppasid vankritesse. Piitsad hakkasid plaksuma, teljed ragisema, oli kuulda uskumatut sõimu. Tare jäi tühjaks ja siis sai Katja aru, miks ta seni polnud näinud seda meest, kes nii käskivalt karjus naisehäälega. See oli väike mees. Ta istus laua ääres, selg Katja poole, küünarnukid kaardil.

Sirged pikad kastanpruunid juuksed langesid tal õlgadele, mis olid kitsad nagu noorukil. Mustal kalevist pintsakul ristusid rihmad, nahkvöö vahel olid kaks revolvrit ja mõõk, jalad — toredatesse kannustega saabastesse kängitsetud — olid tooli all risti. Pead vangutades, nii et rasvased juuksed õlgadel liikusid, kirjutas ta kiiresti, sulg pritsis ja kratsis paberit.

Ettevaatlikult astus õuest sisse toonane talumees, kes oli loovutanud Katjale voodi.

Nägu oli tal roosa, meelitlev. Juustes oli heinakõrsi. Totakalt silmi pilgutades istus ta pingile, kirjutava mehe vastu, pistis mõlemad käed istmiku alla ja hakkas palja jalaga teist jalga sügama.

«Ikka murede sees, ikka murede sees, Nestor Ivanovitš, aga mina arvasin, et jääd lõunat sööma. Eile tapsime vasika, ma nagu teadsin, et sa tuled...»

«Ei ole aega... Ära sega...»

«Hüva...» (Mees vaikis veidi, lakkas pilgutamast. Ta silmad muutusid targaks ja raskeks. Tükk aega jälgis ta kirjutaja kätt.) «Kuidas siis on, Nestor Ivanovitš, kas te kavatsete meie külas lahingut vastu võtta?»

«Nii nagu välja kukub...»

«Nojah, arusaadav, sõja asi... Aga mina küsin sellepärast, et kui tahate siin lahingut pidada, tuleks loomade asjas... Kas ajada ära taludesse või mis?»

Pikajuukseline mees viskas sule kõrvale ja pistis väikese käe juustesse, kirjutatut üle lugedes. Talumehel hakkas sügelema habe, hakkasid sügelema kaenlaalused. Ta sügas end. Ja küsis, justkui oleks see alles praegu talle meelde tulnud:

«Nestor Ivanovitš, aga mis me teeme riidega? Sa ju annetasid kalevi, hea kalev oli. Kohe näha, et intendandikalev... Kuus koormat oli teist.»

«Kas sellest oli teile vähe? Isu pole veel täis? Vähe oli?»

«Mis sa'nd, mine ikka... Sellegi eest ei oska küllalt tänada... Sa ise tead — nelikümmend sõjameest küla pealt saatsime sinu juurde... Minugi poeg läks. «Ma pean talurahva eest verd valama, taat,» ütles ta... Kui neist ei jätku, läheme meie, vanamehed astuvad platsi... Sina ainult sõdi, küll meie toetame... Aga vaat, riidega on häda, kui peaks midagi juhtuma — noh, jumal hoidku, ilmuvad äkki sakslased, strasnikud... sa tead ise, mismoodi neil kohtumõistmine käib; nii et, kuidas on, kas on lahingut karta või ei ole?»

Pikajuukselise selg sirgus. Ta tõmbas käe juustest välja, haaras laua äärest kinni. Oli kuulda, kui raskelt ta hingas. Ta ajas pea kuklasse. Talumees hakkas pingil ettevaatlikult temast eemale nihkuma, tõmbas käed enda alt ära ja puges arglikult tarest välja.

Tool kõikus, pikajuukseline virutas selle jalaga

eemale. Võpatades nägi Katja lõpuks selle väikese poolsõjaväelises riietuses mehe nägu. Ta sarnanes ümberriietatud mungaga. Esiletungiva otsmiku alt vaatasid Katjat silmakoobastest pruunid metsikud läbitungivad silmad. Nägu oli pisut rõugearmiline, kollakas, puhtaks raseeritud, — see oli naiselik nägu ja midagi selles näis ebaküpsena ning julmana nagu noorukil. Kõik peale silmade, mis olid vanad ja targad.

Katja oleks veel tugevamini võpatanud, kui ta oleks teadnud, et tema ees seisab batko Mahno ise. Mees vaatles voodis istuvat noort naist, kel oli seljas kortsunud, veel elegantne siidkleit, jalas tolmused kingad ning tume rätik talunaise moodi pähe seotud, — ja nähtavasti ei suutnud ära arvata, mis lind see oli tarre lennanud. Ta pikk ülahuul kõverdus muiges, mis paljastas harvad hambad. Ta küsis lühidalt, järsult:

«Kust inimesi?»

Katja ei saanud aru, raputas pead. Muie kadus mehe näolt ja see muutus sääraseks, et Katjal hakkasid huuled värisema.

«Kes sa oled? Prostituut? Kui on süüfilis — lasen maha. Noh? Kas vene keelt rääkida oskad? Haige? Terve?»

«Ma olen vang,» lausus Katja vaevukuuldavalt.

«Mida sa oskad? Maniküüri mõistad teha? Me anname riistad . . .»

«Hea küll,» vastas Katja veel tasemini.

«Aga liiderlikkust armees mitte levitada . . . Said aru? Jää siia. Tulen õhtul pärast lahingut tagasi, siis puhastad mul küüsi.»

Palju lugusid liikus rahvasuus batko Mahno kohta. Kõneldi, et kui ta oli sunnitööl Akatui vanglas, tegi ta mitu korda katset põgeneda ja põgeneski, aga tabati puukuuris ja võitles seal kirvega sõdurite vastu. Tal murti püssipäradega kõik luud, ta pandi raudu; kolm aastat istus ta ahelais, vaikis nagu tõhk, ainult rebis ööd kui päevad oma käeraudu, ilma et oleks suutnud neid maha rebida. Seal, sunnitööl, sõbrunes ta anarhist Aršinov-Mariniga ja sai tema õpilaseks.

Nestor Mahno oli pärit Jekaterinoslavi kubermangust Guljai-Pole külast, kus ta isa oli tisler. Peksa hakkas ta saama juba maast-madalast, kui ta teenis vürtspoes,

ja juba siis hakati teda kutsuma tõhuks — tigeduse ja pruunide silmade tõttu. Kui ta pärast peksu vanema selli keeva veega üle kõrvetas, kihutati ta minema. Ta kogus endale salga; nad rüüstasid arbuusivälju, aedu, tegid ulakust, elasid vabalt, kuni isa pani teda trükitööd õppima. Seal olevat teda näinud anarhist Volin, kellest kaheksateist aastat hiljem sai Mahno staabiülem ja kogu tema ürituse õpetatud pea. Poiss olevat Volinile niivõrd meeldinud, et too hakanud õpetama talle kirjatarkust ja anarhismi, pannud kooli, ja Mahnost saanud kooliõpetaja. Aga see pole õige. Mahno pole iial olnud kooliõpetaja ja õigem on oletada, et ka Volinit ta õppis tundma alles hiljem, anarhismiga aga tutvus Aršinovi kaudu sunnitööl.

Alates 1903. aastast hakkas Mahno jälle riisuma Guljai-Poles, aga mitte enam arbuusiväljadel ega juurviljaaedades, vaid härraste mõisates ja poodnike aitades: kord viis hobuse ära, kord tegi keldri tühjaks, kord kirjutas kirja poodnikule, et see paneks raha kivi alla. Politseiga pidas ta tol ajal imelikku ja purjus sõprust.

Mahnod hakati tõsiselt kartma, aga talumehed ei andnud teda välja, sest mida enam lähenes aeg 1905. aasta revolutsioonile, seda julgemalt kimbutas Mahno mõisnikke. Ja kui viimaks lõid leegitsema mõisad, kui talurahvas hakkas kündma härraste maad, siis sööstis Mahno linnadesse, avaramale tegevusväljale. 1906. aasta algul tungis ta südide poistega Berdjanskis renteisse, laskis kolm ametnikku maha ja võttis kassa ära, aga üks kaaslastest reetis ta ja Mahno sattus Akatuisse sunnitööle . . .

Veebruarirevolutsiooni ajal lasti ta vabaks ja ta ilmus kaheteistkümneaastase vaheaja järel uuesti Guljai-Polesse, kus talumehed, kes ei kuulanud Ajutise Valitsuse kahemõttelisi korraldusi, olid mõisnikud minema kihutanud ja maa ära jaganud. Mahno tuletas meelde oma vanu teeneid ja ta valiti valla semstvo esimehe abiks. Ta võttis kohe järsu suuna «vabale talurahvakorrale», kuulutas kohaliku omavalitsuse istungil semstvolased pursuideks ja kadettideks; koosolekul tekkinud tülis ägestudes laskis ta maha omavalitsuse liikme ja määras end ise esimeheks ning rajooni-komissariks.

Ajutine Valitsus ei suutnud talle midagi teha. Aasta pärast tulid sakslased. Mahno pidi põgenema. Mõnda aega rändas ta ringi mööda Venemaad, kuni kaheksateistkümnenda aasta suvel sattus Moskvasse, mis kihas tol ajal anarhistidest. Siin olid niihästi vana Aršinov, kes melanhoolselt jälgis revolutsioonisündmusi, mida temale arusaamatul saatuse tujul juhtisid bolševikud, kui ka Volin — anarhia, «korra ema» võimas teoreetik ja alussammas, kes polnud veel kordagi oma elus habet ega juukseid kamminud, ja kärsitu auahne Baron, ja Arten, ja Teper, ja Jakov Alõi, ja Krasnokutski, ja Glagson, ja Tsintsiper, ja Tšernjak, ja palju teisi suuri mehi, kes kuidagi ei suutnud revolutsioonist kinni haarata, istusid Moskvas ilma rahata, ainuüksi igapäevaste koosolekute kutselehega: «Organisatsioonilised küsimused ja finantsasjad . . .» Ühed neist said pärastpoole Mahno anarhia juhtideks, teised panid toime plahvatuse Leontjevi põiktänavas asuva Moskva bolševike komitee ruumides.

Kahtlemata avaldas Mahno tulek Moskva kohvikuis nukrutsevaile anarhistidele sügavat muljet. Mahno oli teoinimene ja seejuures resoluutne. Otsustati, et Nestor Ivanovitš sõidab Kiievisse ja laseb maha hetman Skoropadski ning tema kindralid.

Anarhistist abilise saatel ületas Mahno Belenihhinis Ukraina piiri, läks kavalusega mööda seal raudteel valvavast hirmsast komissarist Sajenkost. Ta riietus ümber ohvitseriks, aga otsustas Kiievisse mitte sõita: talle lõi ninna vaba stepituul ja konspiratiivne töö ei tundunud meelepärasena. Ta kihutas otse Guljai-Polesse.

Kodukülas moodustas ta jõugu viiest usaldusväärsest poisist. Kirveste, nugade ja lühikeseks viilitud püssidega peitsid nad end jäärakusse mõisnik Reznikovi mõisa lähedal, öösel tungisid majja ja tapsid vaikselt mõisniku ning kolm tema venda, kes teenisid riiklikus vartas. Maja süütasid nad põlema. Selle kallaletungiga hankis Mahno seitse püssi, revolvri, hobuseid, sadulaid ja mitu politseimundrit.

Nüüd enam aega kaotamata, varustatud heade relvade ja hobustega, tungis ta oma viisikuga küladesse, pani neile kõigist neljast küljest tule otsa. Ta täiendas oma salka. Metsiku kirega sööstis ta ühest maakonna otsast

teise ja puhastas seda mõisnikest. Lõpuks võttis ta ette midagi niisugust, mis teda laialt kuulsaks tegi.

See juhtus nelipühade ajal. Stepimagnaat mõisnik Mirgorodski naitis tütart hetmaniväe polkovnikuga. Pulmapäevaks tulid kohale mõned naabrid, kes ei kartnud kihutada säärasel kurjal ajal mööda stepiteed. Külalisi tuli ka kubermangulinnast ja Kiievist.

Mirgorodskite mõis oli strasnikute tugeva kaitse all. Härrastemaja pööningule oli paigutatud kuulipilduja ja pealegi tuli peigmees ise koos polgukaaslastega — suurekasvuliste uljaspeadega, kes kandsid laiu siniseid pükse, mille taguosa vana kombe järgi pidi pühkima maad, punasest kalevist svitkasid ning tallenahkseid mütse kuldtutiga, mis ulatus peaaegu vööni. Kõigil rippusid küljel kõverad mõõgad, mis käimise juures tagusid vastu kitsenahkseid, ülespoole painutatud ninadega saapaid.

Mõrsja oli hiljuti koju tulnud Inglismaalt, kus ta oli viinud lõpule oma hariduse kinnises pansionis, ja kõneles juba kaunis kenasti ukraina keelt, kandis tikitud käiseid, helmeid, linte ja punaseid saapaid. Pan isale saadeti Kiievist eritellimise peale sametist pihtkasukas karusnahaääristusega, täpipealt niisugune, nagu oli hetman Mazepal tuntud portreel. Pulmi taheti pidada muistse kombe järgi, ja kuigi leegitsevas Ukrainas oli raske hankida saja-aastast mõdu, oli ometi suure peo jaoks kõike valmistatud külluses.

Pärast jumalateenistust viidi mõrsja läbi pargi uude kivikirikusse. Pruutneitsid, kes saatsid pruuti ja laulsid laule, võlusid kõiki oma iluga, tema ise aga oli täpselt niisugune, nagu kujutatakse pruute kasakate dumkades. «Ehee,» ütlesid peiupoisid, kes kirikuaia juures ootasid, «ehee, nagu näha, on head ajad Ukrainasse tagasi tulnud . . .» Pärast laulatust puistati noorpaar kirikutrepil kaertega üle. Pan isa, maseepalik pihtkasukas seljas, õnnistas neid Mežigorjest pärineva iidse ikooniga. Joodi šampanjat, hüüti: «Elagu!», löödi pokaalid puruks, noorpaar sõitis autoga rongile, külalised aga jäid pidutsema.

Öö laskus avara mõisaõue kohale, kus teenrid ja strasnikud naljakalt jalgadel tuigerdasid. Kõik aknad majas särasid rõõmsalt. Aleksandrovskist toodud juudi

orkester saagis ja puhus kõigest jõust. Pan isa oli juba põrgulikku hopakki vihtunud ja jõi soodavett. Juba otsisid neiud ja daamid jahutust avatud akende juures, peiupoisid aga — kõik kurennide batkod, horunžid ja alampolkovnikud — tulid tagasi suupistelaudade juurde, ja kõlistades mõõkadega, ähvardasid minna peksma neetud moskaale, minna otse Moskvasse.

Sel ajal ilmus pidutsejate hulka väikesekasvuline ohvitser hetmanivarta mundris. Selles polnud midagi imelikku, et säärasel päeval pööras mõisasse sisse politsei. Ta astus tagasihoidlikult saali, kummardas sõnatult, kõõritas vaikides muusikantide poole. Ainult mõni üksik pani tähele, et munder oli talle nagu suur, ja üks daam ütles äkki rahutult teisele: «Kes see on? Kui hirmus! . . .» Kuigi tundmatu ohvitser püüdis silmi maas hoida, põlesid need tal vastu tahtmist saatanlikult . . . Kuid purjus peaga võib ju viirastuda igasugu rumalusi . . .

Orkester hakkas pärast masurkasid ja valsse tangot mängima. Kaks-kolm punakuube, kes veel kindlalt jalul püsisid, haarasid daamid. Keegi käskis kustutada laevalgustuse. Poolhämaruses, lodevate helide saatel, mis näisid kostvat igavesti möödunud aastate kaugusest, hakkasid paarid rammetult väänlema, kujutades surma iharust.

Ja siis kõlasid paugud. Külalised tardusid paigale. Muusika katkes. Vartaohvitseri vormi riietatud Mahno seisis suupistelaua taga pooleldi avatud ukse juures ja tulistas kahest revolvrist punakuubesid. Suur punasenäoline alampolkovnik, peigmehe sõber, kukkus, käsi laiali heites, raskelt lauale ja paiskas selle ümber. Naised kisendasid läbilõikavalt. Teine ohvitser haaras mõõga järele, aga ei jõudnud seda välja tõmmata ja langes näoli vaibale . . . Veel kolm meest sööstsid mõõkadega Mahno peale — kaks kukkusid kohe, kolmas kargas aknast välja ja hakkas seal karjuma nagu jänes. Vastasuksele ilmusid kaks metsikut juuksetukkadega meest, samuti varta mundreis, ja avasid külaliste pihta tule. Naised tormasid siia-sinna. Kukkusid. Pan isa ei suutnud tugitoolist tõusta ja tema juurde astudes kihutas Mahno talle kuuli suhu. Kostis laskmist niihästi õues kui pargis, kus jooksid aknast väljakaranud külalised. Vähestel õnnestus peita end põõsastesse või tarnasse

tiigi ääres. Tapeti maha kõik mõisateenijad ja strasnikud. Mahno poisid rakendasid hobused vankrite ette ja laadisid neile koiduni vara ning relvi. Päike tõusis leegitseva mõisa kohal.

Guljai-Polele jättis see julge rünnak tugeva mulje. Talupojad, keda rõhusid sakslased, määratud mõisnikud ja kiiret arveteõiendamist harrastav varta, olid selleks ajaks juba täiesti norgu jäänud. Talupoegi umbusaldades keeldusid mõisnikud maad rendile andmast ja ei nõudnud mitte ainult käesoleva suve saaki, vaid ka möödunud aasta kahjude tasumist viljas. Jäi üle ainult hundi moodi ulguda. Ilmus Mahno ja kuulutas välja terrori. Külades ja asulais levis kuuldus, et on leidunud batko.

Talumehed hakkasid end liigutama. Mõisad lõid leekima. Steppides süttisid nisuaunad. Partisanisalgad tungisid jultunult kallale laevadele ja praamidele, millega Saksamaale vilja välja veeti. Rahutused kandusid üle Dnepri paremale kaldale. Austria ja Saksa vägedele anti käsk rahutustele lõpp teha. Sajad karistussalgad saadeti mööda maad laiali. Ja siis hakkas Mahno esimesena, väikese hästirelvastatud salgaga, Austria vägesid ründama.

Tol ajal oli batko Mahno armee veel väike. Selle alaline, püsiv tuum koosnes paarisajast hulljulgest sellist. Siin oli Musta mere madruseid, rindemehi, kes mitmesugustel põhjustel ei võinud end kodukülas näidata, väikesi batkosid, kes oma salkadega olid liitunud Mahnoga, ja teadmata päritoluga inimesi, kes sõdisid uljuse ja lõbusa elu pärast.

Samal ajal hakkas armeesse tulema ka üksikanarhiste, niinimetatud võitlussalklasi, kes olid kuulda saanud uutest haidamakkidest ja nende vabast elust. Tulles jalgsi Mahno laagrisse, räbaldunud ja näljased, pomm ühes taskus ja Kropotkini teos teises, kõnelesid anarhistid batkole:

«Me kuulsime, nagu oleksid sa geniaalne isik. Hm! Vaatame järele.»

«Vaadake,» vastas batko.

«Noh,» ütlesid nad, «kui sa tõesti niisugune oled, siis satud sa ju maailmaajaloo lehekülgedele. Kurat sind teab, äkki on sulle määratud saada teiseks Kropotkiniks.»

«Võimalik,» vastas batko.

Anarhistid järgnesid batkole vooris sõites, jõid koos temaga piiritust ja kõnelesid talle imelikke sõnu ajaloost ja kuulsusest, mis talle hirmsasti meeldisid. Vähehaaval hakkas üks ja teine neist pääsema vastutusrikkaile ning juhtivaile kohtadele. Ja juba logistas igaühe järel vanker lahinguis saadud saagiga: kast konjakit, tünnike kulda, kott riietega. Sääraseiks üksikanarhistideks olid Tšaldon, Skoropionov, Jugolobov, Tšerednjak, Engarets, Frantsuz ja paljud teised. Pikematel peatustel hankisid nad tervete avalikkude majade kaupa lõbutüdrukuid ja korraldasid ateena öid, kinnitades batkole, et säärane sugulise küsimuse käsitus emantsipeerib elukorda, mis aga puutub süüfilisse — siis see on tühi puru, kui teostub absoluutne vabadus. Mahno nimetas oma anarhiste vastikuiks roomajaiks, enam kui üks kord ähvardas nad kõik maha lasta, aga ometi talus neid kui õpetatud inimesi, kes hästi mõistavad, mis on maailmakuulsus.

Armeel ei olnud alalist asukohta. Vajaduse järgi kihutas ta hobuseil ja vankreil kubermangu ühest otsast teise. Kui kavatseti ette võtta rünnakut või seisis ees lahing, saatis Mahno käskjalgu küladesse ja pidas ise rahvarikkas kohas sütitava kõne, misjärel ta käealused loopisid vankreilt rahva sekka kalevi- ja sitsitükke. Ühe päevaga kogunes ta armee tuuma ümber talumeestest partisane. Lõppes lahing, ja vabatahtlikud läksid niisama kiiresti küladesse laiali, peitsid relvad ja — nagu ei teaks nad millestki — seisid väravas ning sügasid end laisalt, kui Saksa suurtükivägi vaenlase otsinguil mürinal mööda veeres. Mahnod jälitades andsid austerlased ja Saksa väesalgad ühtelugu lööke tühjusse, ja alati oli ta neil selja taga, see kõikjal viibiv kurat. Partisanid, nagu muistne rändrahvas, ei võtnud otsustavat lahingut vastu, hobuste seljas ja vankreil kisa, vilistamise ning laskmise saatel kihutades kadusid nad igasse külge, ja kogunenud uuesti seal, kus ei aimatudki, ründasid ootamatult.

Küla jäi tühjaks. Armee järel sõitis minema ka Mahno vaibaga kaetud vankris, mille ette oli rakendatud kolm

hobust. Oli juba keskpäev. Paks, nutetud silmadega tüdruk kõrgele ülespistetud seelikus pühkis koirohust käsiluuaga taret. Peremees istus lahtise akna juures, ja vaadates küngaste poole, kuhu olid kadunud jala- ning ratsamehed ja kus nüüd rahulikult tiirlesid kahe veski tiivad, ohkas raskelt: nähtavasti ei olnud teda rahustanud toonane jutuajamine Mahnoga.

Katja käis kaevu juures, pesi ja kohendas end. Peremees kutsus ta hommikueinet võtma — ta sõi kaks pullukat, jõi piima. Ja nüüd istus ta teise akna juures ega teadnud enam põrmugi, mis teha või mida oodata. Oli lämmatavalt palav. Tänaval paterdas palju kanu värske sõnniku sees. Majaesistes aedades vajusid longu päevalillede kuldsed kübarad, valmisid kirsid. Kanakullid hõljusid küla kohal. Peremees ägises, ohkis.

«Sa tõmba seelik kohe üle pea, va häbitu,» ütles ta äranutetud tüdrukule. «Mõni asi — käperdasid ära . . . Ega sina esimene ole.»

Tüdruk nuuksatas, viskas luua käest ja laskis seeliku alla jämedaile valgeile sääremarjadele. Peremees vaatas tükk aega luuda.

«Kes see oli? Ütle, Aleksandra, ära karda . . .»

«Mina ju ei teagi, kuidas ta kurjavaimu nimi on . . . Pole meie mehi . . . Prillidega . . .»

«Vaata aga vaata,» ütles peremees kiiresti nagu rõõmustades. «Prillidega . . . See on mõni nendest anarhistidest.» Ta pöördus Katja poole. «Vennatütar Aleksandra . . . Saatsin ta rehalasse õlgede järele . . . Aga teate, kus rehala on? Tuli hommikul tagasi, üleni katkutud. Ptüi! . . .»

«Ta oli purjus. Ähvardas revolvriga. Mis mina siis võisin teha?» Aleksandra hakkas tasakesi ulguma. Peremees põrutas palja jalaga:

«Kao mu silmist. Mul on endal must mure, ei tea, kuidas ellu jääd.»

Tüdruk jooksis välja. Peremees hakkas jälle ägisema, vaadates küngaste poole.

«No mis sa teed ära? Kas me heameelega neid röövleid söödame või mis? Ütleme, antakse käsk — hobuseid vankrite ette. Ja nad kuradid kihutavad kaheksakümmend versta korraga . . . Hobune ei ole masin, temaga

peab mõistlikult ümber käima... Meil on nüüd kõik loomad vigased... Oh, sõda!...»

Laua kohal rippuva lambi klaas hakkas põrisema, tasakesi kõlisesid aknaruudud. Kuum õhk otsekui ohkas. Üle maa veeres kauge kõu. Peremees kummardus kiiresti poole kehaga aknast välja ja vaatas kaua küngaste poole: tuuleveskite kõrval paistis üksiku ratsaniku tume kogu. Siis lõi ta hoolikalt risti ette nurgas asetseva pühapildi poole.

«Saksa suurtükivägi kütab meie omadele,» ütles ta, ja jälle hakkas tal ihu pleekinud särgi all sügelema. «Küll on ajad!» Ta tõstis käsiluua üles, viskas selle nurka ja läks paljaste jalgade varbaid alla surudes õue. Jälle veeres üle küla kauge mürin. Katja ei suutnud enam tares istuda ja väljus päikese kuumutatud, sõnniku järele lehkavasse õue.

Sel ajal tulid mööda tänavat erutatud salgana eilsed reisijad. Kõige ees sammus, vaadates üle näpitsprillide, füüsikaõpetaja Obrutšev; tal oli kummimantel seljas ja kalossid jalas ning ta näis olevat eestvedaja; temasse usuti.

«Ühinege meiega!» hüüdis ta Katjale. Katja astus nende juurde. Reisijail oli roidunud ilme, näod olid kõhnunud; kahel eakamal naisel oli põskedel pisarate jälgi. Ümberriietatud spekulanti ei olnud näha.

«Üks meie grupist on jäljetult kadunud, nähtavasti maha lastud,» ütles Obrutšev reipa häälega. «Meid kõiki ootab tema saatus, härrased, kui me ei leia endas küllaldaselt energiat. Me peame viivitamatult otsustama küsimuse: kas oodata lahingu lõppu või kasutada seda, et meid nähtavasti keegi ei valva, ja püüda jalgsi jõuda raudteeni... Annan igale kõnelejale aega ühe minuti...»

Siis hakkasid kõik korraga kõnelema. Ühed arvasid, et kui röövlid neid lagedas stepis kätte saavad, siis hävitatakse tingimata kõik. Teised — et põgenedes on siiski lootust pääseda. Kolmandad, kes olid veendunud sakslaste võidus, käisid peale, et oodataks lahingu lõppu. Kui küngaste taga jälle mürisema hakkas, jäid kõik vait ja vaatasid piinatult nägu krimpsutades sinna, kus midagi näha polnud, ainult veskitiivad keerlesid laisalt. Obrutšev pidas kõne, milles võttis selgelt ja täpselt kokku

kõik vastuolud. Mõlemad daamid vaatasid talle suhu nagu jutlustajale. Ilma et nad oleksid midagi otsustanud, seisid reisijad ikka veel kanade ja varblaste keskel tühjal tänaval, kus ühelgi hingel ei tule meelde kaasa tunda oma inimesele, venelasele... Või veel! Näe, katmata peaga naine vaatas aknast välja, haigutas, pööras pea ära. Tarenurga tagant tuli välja tige talumees võõtamata särgis, vaatas seisjaist mööda, võttis maast savitüki ja viskas sellega kõigest jõust võõrast siga. Ja niisama ükskõikselt vaatasid küla kohal hõljuvad kullid paljaksriisutud linlasi, keda siin mitte kellelegi vaja ei olnud.

Künka tagant tõusis tolmupilv. Veskite juures seisnud ratsanik kihutas minema ja kadus. Mõned reisijaist panid ette minna tagasi vallamajja, kus kõik olid veetnud selle öö. Mõlemad daamid läksid esimestena minema. Kui küngaste tagant tulid nähtavale täie hooga kihutavad troikad, läksid minema ka teised. Tänavale jäid Katja ja füüsikaõpetaja, kes oli käed vapralt mantli all vaheliti pannud.

Troikasid oli üldse neli või viis. Nad sõitsid ümber järve ja jõudsid külasse. Veeti haavatuid. Esimene vanker peatus tare akende all. Hobuseid juhtiv suurekasvuline lahtinööbitud lambanahkses kasukas partisan hüüdis:

«Nadežda, tõime sinu oma.»

Tarest jooksis välja naine, kiskudes endal põlle eest, hakkas madala häälega halisema ja langes kummuli vankrile. Sealt ronis maha surnukahvatu noormees, haaras naisel kaela ümbert kinni ja, pea longus, komberdas küürus tarre. Troika sõitis teise talu juurde, kust kargasid välja kolm kirevalt riietatud tüdrukut.

«Võtke enda oma vastu, kallikesed, on kergesti haavatud,» hüüdis kutsar neile lõbusalt. Seejärel hakkas ta sõitma sammu, vaadates, kuhu viimane haavatu viia. Vankris istus kinnipigistatud silmadega Miška Solomin, ta pea oli seotud veriste särgiräbalatega, hambad olid kokku surutud. Äkki peatas kutsar hobused:

«Tpruu... Issakene, kas olete teie või! Jekaterina Dmitrijevna?...»

Seda ei olnud küll Katja siin kuidagi oodanud. Ärevusest lämbudes jooksis ta vankri juurde. Selles seisis,

jalad harkis, üks käsi puusas, teisega nahkohje hoides, Aleksei Krassilnikov. Ta põskedel kähardus habe, heledad silmad vaatasid lõbusalt. Vöö vahel olid granaadid, kuulipildujalint kasuka peal üle rinna, seljas ratsaväelase püss.

«Jekaterina Dmitrijevna... Kuidas siis teie meie juurde sattusite? Kelle tares te olete? Selles? Mitrofani juures? Ta on minu sugulane, ka Krassilnikov. Näete, vaadake: Miškast on kahju — šrapnell lõi pool pead lömaks...»

Katja kõndis vankri kõrval. Aleksei oli veel täiesti kuum, otsekui purjus pärast lahingut. Ta silmad välkusid, särayas naeratuses paljastusid valged hambad:

«Lõime sakslased sodiks... Vaat kus lollid... Kolm korda sattusid meie kuulipildujate otsa. Lamavad teised tervet välja mööda laiali. Batkol on nüüd riideid armeele selga panna... Tpru-uu... Mitrofan! Roni urust välja... Võta haavatud kangelane vastu... Aga teie, Jekaterina Dmitrijevna, teate mis, hoidke ikka selle tare ligi. Meil siin pole kuigi hästi...»

Kellatornist kostis rõõmus helin. Kogu külas hakkasid paukuma jalgväravad, avanesid luugid, tänavale jooksis naisi, tulid ettevaatlikult välja talumehed, ilmus ei tea kust suur hulk rahvast; lauldes ja juttu ajades mindi stepiteele — võidukale Mahno armeele vastu.

Aleksei Krassilnikov ja Katja viisid poolsurnud Miška Mitrofani tallu, panid ta jahedasse suveaita, Aleksandra voodisse. Katja asus haava siduma, vaevaga tõmbas verest korpunud räbalad juuste küljest lahti. Miška ainult kiristas hambaid. Kui nad hakkasid pesema hirmsat haava paremal pool peas, hüüatas Aleksandra, kes hoidis pesukaussi, ja vankus jalgadel. Kaussi haarates lükkas Aleksei ta eemale.

«Näete, seal külje peal on terav luutükk püsti,» ütles ta Katjale. «Saška, too suhkrutangid...»

«Oi, ei ole, läksid katki.»

Katja haaras küüntega haavast väljaulatuvast luukillust kinni. Tõmbas. Miška möiratas. See oli kahtlemata kild. Katja küüned libisesid, ta võttis sügavamalt kinni. Tõmbas välja.

Aleksei hingatas valjusti ja naeris:

«Näete, kuidas me sõdime — maamehe moodi!...»

Miška pea seoti puhta lõuendiga kinni. Üleni märg ja värisev, heitis ta kasuka alla ja avas silmad. Aleksei kummardus tema kohale.

«Noh, kuidas on, jääd ellu?»

«Eile hooplesin tema ees, nüüd ongi käes,» ütles Miška elutult naeratades. Ta pilk peatus Katjal. Katja pühkis käsi, astus samuti ligi ning kummardus tema kohale. Miška liigutas huuli:

«Aljoša, hoia teda.»

«Tean, tean.»

«Mul oli halba mõttes tema vastu... Ta tuleb linna saata.»

Jälle jäi ta Katjat peaaegu hullunud pilguga vaatama. Ta ei hoolinud valust ega palavikust, nagu oleks see vaid pisiasi, tühi puru, väike meelepaha. Surma puudutus pühkis temas laiali kõik kirgede ja vastuolude keerised. Ta tundis sel hetkel, et ta ei ole joodik ega kurjategija, vaid linnuna tormis ülessööstnud vene hing, ja et kangelastegude jaoks kõlbab tema niisama hästi kui mõni teine — talle on jõukohased ka üllad teod...

Aleksei ütles tasa:

«Nüüd las magab. Pole viga, ta on äge poiss, küll paraneb.»

Katja ja Aleksei läksid õue. Kestis ikka veel seesama imelik ilmsiune seisukord mõõtmatu taeva all selles kuumas stepis, kus lõhnas muistse põletussõnnikusuitsu järele, kus pärast sajanditepikkust vaheaega roitis jälle hobuse seljas inimene, avali suuga vaba tuult hingates, kus kirgi rahuldati nagu kustutatakse janu, täie sõõmuga.

Katja ei tundnud hirmu. Omaenda mure oli tõmbunud kokku väikeseks kägaraks; seda polnud siin kellelegi vaja, isegi mitte talle endale. Oleks teda praegu kutsutud end ohverdama, kangelastegu sooritama, — ta oleks läinud sellesama kergusega, ilma mõtlemata. Oleks talle öeldud, et tuleb surra, — noh, mis siis, ta oleks ainult ohanud, tõstes taeva poole selged silmad.

«Vadim Petrovitš sai surma,» ütles ta. «Moskvasse ma tagasi ei lähe, seal pole mul kedagi... Pole midagi... Õest ei tea ma ka midagi... Mõtlesin minna kuhugi — võib-olla Jekaterinoslavi...»

Jalad harkis, vaatas Aleksei maha. Vangutas pead:

«Asjata sai otsa Vadim Petrovitš, ta oli hea inimene . . .»

«Jah, jah,» ütles Katja, ja pisarad valgusid talle silma. «Ta oli väga hea inimene . . .»

«Te ei võtnud mind tookord kuulda. Muidugi, meie oleme oma asja eest väljas, teie oma eest. Siin pole midagi pahaks panna. Aga kas saab siis rahva vastu sõdida! Kas meie anname siis alla! . . . Nägite täna talumehi? Aga õiglane inimene oli ta küll . . .»

Üle tara rippuvat rasket murelioksa vaadates ütles Katja:

«Aleksei Ivanovitš, andke mulle nõu, mis teha. Elama ju peab . . .» Ütles ja ehmus, — sõnad lendasid tühjusse. Aleksei ei vastanud kohe.

«Mis teha? Noh, sedaviisi võivad küsida ainult härrased. Kuidas siis nii? Haritud naisterahvas, oskate mitut võõrast keelt, iludus, ja küsite talumatsilt, mis teha?»

Aleksei nägu muutus põlglikuks. Ta kõlksutas tasakesi granaate, mis tal vöö vahel rippusid. Katja tõmbus kössi.

Aleksei ütles:

«Linnas leidub teie jaoks tegevust. Võib minna kõrtsi laulma, tantsima, võib lõbunaiseks hakata, võib ka kantseleisse masinakirjutajaks minna. Hätta te ei jää.»

Katja langetas pea — ta tundis, et teine vaatab teda, ja selle pilgu pärast ei võinud ta pead tõsta. Ja nagu tookord Miškagagi, mõistis ta äkki, miks Aleksei pilk nii kurjalt oli kiindunud tema pealakke. Ei olnud nüüd niisugune aeg, et andestada, halastada. Ei ole oma — tähendab, on vaenlane. Katja küsis, kuidas ta peaks edasi elama. Küsis sõjamehelt, kes oli veel tuline kihutamisest, kuulide vingumisest, võidujoovastusest . . . Kuidas elada? Ja Katjale näis see küsimus mõttetuna. Kui ta küsiks, missuguse sõbraga ja missuguse vabaduse eest peaks ta kihutama vankris mööda steppi — vaat siis välgataks Aleksei silmis hea pilk . . .

Katja sai aru ja võttis tarvitusele kavaluse nagu väike metsloom. Esimest korda selle ööpäeva jooksul tegi ta katset end kaitsta:

«Te ei saanud minust hästi aru, Aleksei Ivanovitš. Pole minu süü, et ma ekslen ringi nagu kuiv leht mööda

maad. Mida ma pean armastama? Mida kalliks pidama? Kui mind pole õpetatud, siis ärge minult ka nõudke. Enne õpetage.» (Aleksei lakkas granaate kõlksutamast, tähendab — muutus tähelepanelikuks, jäi kuulatama.) «Vadim Petrovitš läks vastu minu tahtmist valgesse väkke. Ma ei tahtnud seda. Ja ta heitis mulle ette, et minul pole vihavaenu . . . Ma näen kõike, saan kõigest aru, Aleksei Ivanovitš, aga — ma seisan kõrval . . . See on hirmus. Just see piinab mind . . . Sellepärast ma küsisingi teilt, mis ma pean tegema, kuidas elama . . .»

Ta vaikis veidi aega ja vaatas siis avameelselt Aleksei Ivanovitšile silma. See pilgutas. Ta nägu muutus lihtsameelseks, nõutuks, nagu oleks teda tüssatud. Käsi puges kuklasse, hakkas pead sügama.

«See on draama, teil on õigus,» ütles ta nina krimpsutades. «Meil on lihtne. Vend tappis minu talus sakslase, me süütasime tare ja läksime ära. Kuhu? Atamani juurde. Aga teie, intelligents . . . Tõepoolest . . .»

Katja kavalus oli õnnestunud. Aleksei Ivanovitš kavatses nähtavasti siinsamas lahendada neetud küsimuse: millise tõe eest peavad võitlema säärased nagu Katja — ilma maata ja hobuseta inimesed.

See oli asjatu tegevus tara juures mureli all, kus nad praegu seisid. Katja vaatas seda puud, ta oleks tahtnud noppida kaks kõrvarõngastena rippuvat musta marja, aga ta seisis endiselt vaikselt Krassilnikovi ees, ainult tema suurtes, taevast valgustatud silmades vilksatasid huumorisädemekesed.

«Kui meie, talumehed, teid, linnarahvast, toidame — tähendab, teie peate meie eest seisma,» ütles Aleksei Ivanovitš, tugevdades muljet otsustava žestiga. «Meie, talurahvas, oleme sakslaste vastu, valgete vastu, kommunistide vastu, aga vabade külanõukogude poolt. Selge?»

Katja noogutas. Mees rääkis edasi. Siis tõusis Katja varvastele ja noppis vasaku käega, kuna paremal oli kleit kaenla alt kärisenud, kaks marja: ühe pistis suhu, teist hakkas vartpidi keerutama.

«Kui ma oleksin maanaine, siis oleks kõik selge,» ütles ta ja sülitas murelikivi välja. «Kui palju kordi olen kuulnud: kodumaa, Venemaa, rahvas, aga mis see on — seda näen esimest korda.» Ta sõi teise mureli, vaadates

Aleksei Ivanovitši, tema valgusest kullendavat habet, rinnal lahtilöödud kasukat, tugevaid jalgu ja hirmsat relvastust.

«Rahvas, rahvas,» ütles Aleksei, ikka enam segadusse sattudes, «pole muidugi ei tea mis imeasi . . . Aga enda oma me ära ei anna.» Ta haaras kõvasti kinni tarateibast, katsus, kas on tugev. «Sõdime halastamatult kas või terve maailmaga . . . Teie, Jekaterina Dmitrijevna, ei peaks kuulama mitte mind, vaid meie anarhiste, need on meistrid kõnelema . . . Ainult et . . .» (Ta kulmud liigatasid, silmad libisesid uurivalt üle Katja.) «Häda on nendega — hirmsad liiderdajad, alkohoolikud! . . . Võibolla oleks parem teid neile mitte näidata . . .»

«Rumalus,» ütles Katja.

«Mispärast rumalus?»

«Noh, ma ei ole ju laps, sellega mulle ligi ei pääse.»

«See on hästi öeldud . . .»

Katja lõug väratas, naeratades küünitas ta jälle käe murelioksa poole. Ta tundis, kuidas kogu tema keha läbistab, hellitab päikesekuumus. Ka see oli ilmsiuni.

«Aga siiski,» ütles ta, «mida ma võiksin teie juures teha, mis te arvate, Aleksei Ivanovitš?»

«Hariduse alal . . . Batko juures luuakse poliitosakond . . . Räägitakse, et ta tahab oma lehe asutada.»

«Noh, aga teie?»

«Mina või? . . .» Aleksei haaras jälle teibast kinni, raputas tara. «Mina olen lihtne võitleja, kuulipildujavankri kutsar, minu koht on lahingus . . . Teie, Jekaterina Dmitrijevna, vaadake enne ringi, ärge kohe midagi otsustage. Ma teen teid tuttavaks vennanaise Matrjonaga. Me võtame teid nii-öelda oma perekonda . . .»

«Aga batko Mahno käskis mul õhtul tulla tema küüsi puhastama.»

«Mis?!» Aleksei haaras korraga mõlema käega kinni vööst kasuka all, isegi tema nina tõmbus teravaks. «Küüsi? . . . Ja mis teie talle vastasite?»

«Vastasin, et ma olen vang,» ütles Katja rahulikult.

«Hüva. Kui saadab teile järele, siis minge. Aga mina olen seal . . .»

Trepist jooksis sel hetkel põlle lehvides alla paks Aleksandra.

«Tulevad, tulevad!» hüüdis ta, tormates väravat

avama. Eemalt oli kuulda hurraahüüdeid, üksikuid pauke ja kabjamüdinat. Batko oma armeega tuli tagasi. Katja ja Aleksei läksid tänavale. Stepitee kohale kerkis tolmupilv. Kinkudel kihutasid veskitest mööda ratsanikud ja troikad.

Armee eelvägi saabus külla. Ümberringi keerlesid poisikesed, jooksid plikad. Märgade, vahuste hobuste küljed lõõtsusid. Mahnoolased seisid vankreis, tolmused, higised, mütsid kuklasse lükatud.

Kuulipildujavankril, mille äärtest lehvis üle pärsia vaip, sõitis Mahno. Käed puusas, ühes käes lambanahkset mütsi hoides, istus ta laskemoonakastil. Ta kahvatu nägu oli liikumatult pingul, kuivanud huuled kokku pigistatud.

Tema järel sõitsid teises vankris kuus linlase välimusega meest — pintsakud seljas, pehmed kaabud või õlgkübarad peas, kõik pikkade juustega, habemetega ja prillidega: anarhistid staabist ja poliitosakonnast.

8

Viis kuud elas Daša Telegina üksinda tühjaks jäänud tubades. Rindele sõites oli Ivan Iljitš jätnud talle tuhat rubla, aga sellest rahast ei jätkunud kauaks. Õnneks juhtus nii, et üks korrus madalamal asuvasse korterisse, kust juba jaanuarikuus oli ühes perekonnaga põgenenud tähtis Peterburi aukandja, asus elama südi välismaalane Matte, kes ostis kokku maale, mööblit ja igasugust kraami.

Daša müüs talle kaheinimesevoodi, mõned gravüürid ja portselanist nipsasjad. Ükskõikselt lahkus ta asjadest, mis säilitasid endas valusaid mälestusi nagu kauget hõngu. Igasugune side minevikuga oli katkenud.

Müügist saadud rahaga elas ta kevade ja suve. Linn tühjenes. Tunni tee kaugusel Peterburist, Sestra jõe taga, algas rinne. Valitsus oli kolinud Moskvasse. Neevas peegeldusid paleede tühjad purukslastud aknad. Tänavaid ei valgustatud. Militsionääridel polnud suurt himu kaitsta niikuinii juba hukkumisele määratud pursuide

rahu. Õhtuti ilmusid tänavaile hirmsad inimesed, mäherdusi varem keegi polnud näinud. Nad vaatasid akendest sisse, hulkusid pimedail treppidel, katsudes ukselinke. Jumal hoidku, kui keegi polnud ettevaatlik olnud, polnud sulgenud end kümne haagi ja keti taha. Kuuldus kahtlane krõbin, ja korterisse tungisid tundmatud. «Käed üles!» Nad tormasid elanike kallale, sidusid nad elektrijuhtmetega kinni ja kandsid seejärel kiirustamata välja kompse varaga.

Linnas möllas koolera. Kui marjad valmisid, läks olukord hoopis hirmsaks: inimesed langesid tänavail ja turgudel krampides maha. Kõikjal sosistati. Oodati ennekuulmatut viletsust. Kõneldi, et punaarmeelased panevad mütsile viisnurkse tähe alumise otsaga üles — ja see on antikristuse märk, ja et suletud kabelis leitnant Schmidti sillal näitab end «valge mees» — ja see tähendas, et häda tuleb oodata suurest veest. Sildadelt osutati kustunud tehasekorstnaile, — purpurpunases loojanguvalguses olid nad püsti nagu «kuradi sõrmed».

Vabrikud suleti. Osa töölisi läks toitlussalkadesse, osa — küladesse laiali. Tänavail munakivide vahel lõi haljendama rohi.

Daša ei käinud iga päev väljas ja kui käis, siis ainult hommikuti turul, kus südametunnistuseta soomlannad nõudsid puuda kartulite eest kaks paari pükse. Ikka sagedamini ilmusid turgudele punakaartlased ja õhku tulistades ajasid laiali kodanliku korra jäänused — soomlannad kartulitega ja daamikesed pükste ja kardinatega. Iga päevaga läks raskemaks toiduaineid hankida. Vahel päästis hädast seesama Matte, vahetades vanaaegseid asjakesi konservide ja suhkru vastu.

Daša püüdis vähem süüa, et oleks vähem muret. Ta tõusis vara. Õmbles midagi, kui oli niiti, või luges raamatut, mis oli ilmunud kolmeteistkümnendal või neljateistkümnendal aastal, — luges ainult selleks, et mitte mõtelda; aga suurema osa ajast ta mõtles, istudes akna juures: õigemini, ta mõtted ekslesid tumeda punkti ümber. Hiljutine hingeline vapustus, meeleheide, kurbus — kõik oli nüüd otsekui tõmbunud kokku selleks võõraks, haigusest jäänud tombukeseks ajus. Ta kõhnus niivõrd, et muutus kuueteistkümneaastase tütarlapse sarnaseks.

Ja üldse tundis ta end jälle täiesti tütarlapsena, ainult polnud enam tütarlapselikku mänglevust.

Vähehaaval möödus suvi. Lõppemas olid valged ööd ja päikeseloojak Kroonlinna taga punas süngemalt. Läbi lahtise akna oli viiendalt korruselt kaugele näha: tühjad tänavad, kuhu laskus ööhämarus, majade pimedad aknad. Tulesid ei süüdatud. Harva oli kuulda mõne mööduja samme.

Daša mõtles: mis saab siis edasi? Millal lõpeb see tardumus? Varsti tuleb sügis, algavad vihmad, jälle hakkab ulguma külm tuul katuse kohal. Küttepuid ei ole. Kasukas on müüdud. Võib-olla tuleb Ivan Iljitš tagasi . . . Ja kõik kordub — nukrus, punetavad hõõgniidid lampides, tarbetu elu.

Leida jõudu, raputada endast tardumus, minna ära sellest majast, kuhu ta on elusalt maetud, sõita ära sellest surevast linnast! . . . Siis peab ometi midagi uut elus juhtuma . . . Esimest korda selle aasta jooksul mõtles Daša «uuest». Ta tabas end sellelt mõttelt, erutus ja üllatus, nagu oleks uuesti viirastunud läbi lootusetu nukruse-eesriide särava avaruse vastuhelk — tolle vastuhelk, mis oli kangastunud talle ükskord Volga laeval.

Siis saabusid päevad täis nukrat igatsust Ivan Iljitši järele: Dašal oli nüüd tema vastu mingi uus, õelik tunne, härdusega tuletas ta meelde tema kannatlikku hoolitsust, tema lõpuks ju mitte kedagi häirivat heasüdamlikkust.

Daša otsis raamatukapist üles kolm valget köidet Bessonovi luuletusi — juba täiesti kustunud mälestuse. Luges nad läbi õhtu eel, vaikuses, kui akna taga lendasid pääsukesed nagu mustad nooled. Ta leidis, et luuletustes räägiti tema nukrusest, üksindusest, tumedast tuulest, mis kord vilistab tema haua kohal . . . Daša unistas, nuttis veidi. Hommikul võttis kohvrist naftaliini seest välja pulmakleidi ja hakkas seda ümber tegema. Nagu eilegi, lendasid pääsukesed, paistis kahvatu päike. Vaikuses kostsid kaugele harvad löögid, vahetevahel oli kuulda raginat, raskelt langes midagi tänavasillutisele: vist lammutati põiktänavas puumaja.

Daša õmbles kiirustamata. Sõrmkübar libises ühtelugu ta kõhnunud sõrmelt maha, kord oleks see pea-

aegu aknast välja kukkunud. Tuli meelde, kuidas ta oli selle sõrmkübaraga istunud õe juures eestoas kirstul, söönud leiba marmelaadiga. See oli neljateistkümnendal aastal. Katja oli mehega tülli läinud ja valmistus sõitma Pariisi. Tal oli peas väike kübar liigutavalt sõltumatu sulega. Juba uksel olles pöördus ta ümber, nägi Dašat kirstul, taipas äkki. «Daša, sõida minuga kaasa . . .» Daša ei sõitnud. Nüüd aga . . . Sõita Pariisi . . . Daša tundis seda Katja kirjade järgi: taevassinine, siidine, lõhnav nagu parfüümipudeli karbike . . . Ta õmbles ja ohkas ärevusest. Ära sõita! . . . Kõneldakse, et ronge ei ole, välismaale ei lasta . . . Kui saaks jalgsi minema hiilida, minna kompsuga läbi metsade, üle mägede, põldude, siniste jõgede, riigist riiki, imepärasesse, elegantsesse linna . . .

Pisarad hakkasid tibama ta silmist. Millised rumalused, ah, millised rumalused! Kõikjal on sõda. Sakslased tulistavad Pariisi tohutust suurtükist. Õige aeg unistamiseks! Kas on õiglane takistada inimest elamast rahulikult ja rõõmsalt . . . «Mis ma olen neile teinud? . . .» Sõrmkübar veeres tugitooli alla, päike muutus ähmaseks läbi pisarate, vaikuses lendasid vuhinal pääsukesed: mis nendel muret — kui ainult oleks kärbseid ja sääski . . . «Aga mina lähen ikkagi ära, lähen ära!» nuttis Daša.

Siis kostis esikust mitu harva tugevat lööki uksele. Daša pani nõela ja käärid aknalauale, pühkis silmad kokkukägardatud õmblustööga kuivaks, viskas selle tugitoolile ja läks küsima, kes koputab . . .

«Kas siin elab Darja Dmitrijevna Telegina? . . .»

Vastuse asemel kummardus Daša lukuaugu juurde. Teisel pool ust kummarduti samuti ja ettevaatlik hääl lausus lukuauku:

«Talle on kiri Rostovist . . .»

Daša avas kohe ukse. Sisse astus tundmatu mees kortsunud sõdurisinelis ja näruse nokkmütsiga. Daša lõi kartma, astus käsi ette sirutades tagasi. Mees ütles kiiresti:

«Jumalapärast, jumalapärast . . . Darja Dmitrijevna, kas te ei tunne mind ära? . . .»

«Ei, ei . . .»

«Kulitšok, Nikanor Jurjevitš . . . vandeadvokaadi abi. Mäletate Sestroretskit?»

Daša langetas käed, silmitsedes teravaninalist, ammu raseerimata kõhna nägu. Kortsud tähelepanelikkude ning nobedate silmade juures kõnelesid harjunud ettevaatlikkusest, ebakorrapärane suu — meelekindlusest ja julmusest. Mees sarnanes väikese metsloomaga, kes on valvel hädaohu ees.

«Kas tõesti olete unustanud, Darja Dmitrijevna . . . Ma olin tookord advokaadi abiks Nikolai Ivanovitš Smokovnikovi, teie kadunud õemehe juures . . . Olin teisse armunud, te andsite mulle tookord veel tublisti nina peale . . . Kas tuleb meelde?» Ta naeratas äkki kuidagi unustatult, «ennesõjaaegselt», lihtsameelselt, ja Dašal tuli kõik meelde: lausik liivarand, põuavines päike sooja laisa lahe kohal, tema ise — pirtsakas, tütarlapselik lehv kleidil, ja armunud Kulitšok, keda ta põlgas kogu oma kõrgist neitsilikkusest . . . Kõrgete mändide lõhn, mis päeval ja ööl uhkelt mühasid liivaluiteil . . .

«Te olete väga muutunud,» ütles Daša värisema löönud häälega ja ulatas talle käe. Kulitšok haaras selle osavalt, suudles. Vaatamata viletsale sinelile oli kohe näha, et ta oli need aastad teeninud ratsaväes.

«Lubage, ma annan kirja edasi. Lubage mul kuhugi minna, et saaksin sääriku ära võtta . . . Teie lahke loaga, kiri on mul jalaräti vahel.» Ta heitis paljutähendava pilgu ja läks Daša järel tühja tuppa, kus istus põrandale ja hakkas nägu krimpsutades määrdunud säärikut jalast tõmbama.

Kiri oli Katjalt, seesama, mille ta oli andnud Rostovis alampolkovnik Tetkini kätte.

Juba esimesi ridu lugedes Daša karjatas, haaras endal kõrist kinni . . . Vadim on surma saanud! Ta libistas silmad kiiresti üle kirja ridade. Luges selle ahnelt veel kord üle. Istùs jõuetuna leentooli käetoele. Kulitšok seisis tagasihoidlikult eemal.

«Nikanor Jurjevitš, kas nägite minu õde?»

«Ei näinud. Kirja andis mulle kümne päeva eest üks isik; see teatas, et Jekaterina Dmitrijevna oli juba enam kui kuu aja eest Rostovist lahkunud . . .»

«Mu jumal! Kus ta siis on? Mis temaga on?»

«Kahjuks polnud võimalust järele pärida.»

«Te tundsite tema meest? Vadim Roštšin! . . . Surma saanud . . . Katja kirjutab — ah, kui hirmus see on!»

Kulitšok tõstis imestunult kulmud. Kiri värises Daša kõhnas käes niivõrd, et ta võttis selle enda kätte ja vaatas kiiresti üle need read, kus kõneldi Valerian Onolist, kes oli Katjale jutustanud tema mehe surmast. Kulitšoki suunurk tõmbus tigedalt ülespoole:

«Ma olin alati arvamusel, et Onoli on valmis alatuseks . . . Tema jutu järgi tuleb välja, et Roštšin on tapetud mais. Nii? Väga imelik . . . Mulle tundub, et nägin teda veidi hiljem.»

«Millal? Kus?»

Aga nüüd sirutas Kulitšok oma metsloomaninakese välja ning jäi Dašat torkiva pilguga vaatama. Muide, see kestis vaid hetke. Daša ärevusest põlevad silmad ja klammerduvad külmad sõrmed kõnelesid selget keelt, et siin oli asi õige: kuigi punase ohvitseri naine, aga ei reeda. Kulitšok küsis, Daša silmadele lähenedes:

«Kas me oleme korteris üksi?» (Daša noogutas kiiresti: jaa, jaa.) «Kuulge, Darja Dmitrijevna, see, mis ma ütlen, teeb mu elu olenevaks . . .»

«Te olete Denikini ohvitser?»

«Jah.»

Daša ragistas sõrmi, vaatas kurvalt aknast välja — sellesse kättesaamatusse sinasse.

«Minu juures pole teil midagi karta . . .»

«Selles olin ma kindel . . . Ja tahan paluda teilt öökorterit mõneks päevaks.»

Ta lausus seda kindlalt, peaaegu ähvardavalt. Daša langetas pea:

«Hea küll . . .»

«Aga kui te kardate . . .» (Ta hüppas eemale.) «Ei? Ei karda?» (Lähenes.) «Ma mõistan, mõistan . . . Aga teil pole midagi karta . . . Ma olen väga ettevaatlik . . . Lähen välja ainult öösiti . . . Ükski hing ei tea, et ma olen Piiteris . . .» (Ta tõmbas mütsi voodri vahelt soldati dokumendi.) «Näete . . . Ivan Svištšev. Punaarmeelane . . . Algupärand. Omaenda käega võtsin ära . . . Te tahtsite siis teada, mis on juhtunud Vadim Petrovitšiga? Minu arust on siin mingi segadus . . .»

Kulitšok haaras Daša käed, pigistas neid:

«Nii et teie hoiate siis meie poole, Darja Dmitrijevna?

Noh, aitäh. Kogu intelligents, kogu teotatud, ärapiinatud ohvitserkond koguneb vabatahtliku armee pühade lippude alla. See on kangelaste armee . . . Ja te saate näha — Venemaa päästetakse ja teda päästavad valged käed. Need matsikäpad aga — eemale Venemaast! Küllalt sentimentaalsustest. Töötav rahvas! Ma sõitsin praegu vaguni katusel ära poolteist tuhat versta. Nägin töötavat rahvast! Need on vast metsloomad! Ma ütlen teile: ainult meie, väike salk kangelasi, kanname oma südames tõelist Venemaad. Ja me kinnitame täägiga oma seaduse Tauria palee portaalile . . .»

Sõnadevool tegi Daša uimaseks . . . Kulitšoki musta küünega sõrm läbistas ruumi, ta suunurkadest lendas vahtu. Arvatavasti oli ta pidanud vagunikatusel liiga kaua vaikima.

«Darja Dmitrijevna, ma ei hakka teie eest varjama . . . Ma olen saadetud siia, põhja, luure ja värbamise ülesandel. Paljud ei kujutle veel meie jõude . . . Teie lehtedes oleme me lihtsalt valgekaartlikud jõugud, vilets käputäis inimesi, kelle nad lähemail päevil lõplikult maapinnalt pühivad . . . Pole ime, et ohvitserkond kardab sinna sõita . . . Aga kas te teate, mis tegelikult toimub Doni ja Kubani kallastel? Doni atamani armee kasvab nagu laviin. Voroneži kubermang on juba punastest puhastatud. Stavropoli ähvardab rünnak . . . Päevast päeva me ootame, et ataman Krasnov jõuab välja Volga äärde, vallutab Tsaritsõni . . . Tõsi küll, ta mehkeldab sakslastega, aga see on ajutine nähtus . . . Meie, deniikinlased, läheme nagu paraadil Kubanimaa lõunaossa. Me vallutasime Torgovaja, Tihhoretskaja ja Velikoknjaževskaja. Sorokin on puruks ja pihuks löödud. Kõik staniitsad tervitavad vaimustatult vabatahtlikku armeed. Belaja Glina all me korraldasime tapatalgud, ründasime sääraseil laipade mägedel, et teie alandlik teener sai vööni märjaks verest.»

Daša kahvatas talle silma vaadates. Kulitšok muigas kõrgilt:

«Arvate, et see on kõik? See on alles arveteõiendamise algus. Palang levib kogu maal. Samaara, Orenburgi ja Ufaa kubermang, kogu Uraal on tules. Talurahva paremik organiseerib ise valgeid väeosi. Kogu Volga keskjooks on tšehhide käes. Samaarast kuni Vla-

divostokini on täielik mäss. Kui poleks neid neetud sakslasi, tõuseks kogu Väike-Venemaa üles nagu üks mees. Volga ülemjooksu ala linnad — need on dünamiidikeldrid, kuhu on vaja ainult süütenöör pista... Olen valmis ennustama, et bolševikele tuleb hiljemalt kuu aja pärast lõpp, ma võin selle peale kihla vedada.»

Kulitšok värises ärevusest. Nüüd ei paistnud ta enam väikese metsloomana. Daša vaatas tema teravaninalisse näkku, mida olid parkinud stepituuled, karastanud lahingutuli. See oli kuum elu, mis oli tunginud tema kõledasse üksindusse. Daša meelekohad tuikasid ägedasti, süda peksis. Kui Kulitšok hakkas väikesi hambaid näidates plotskit keerama, küsis Daša:

«Te võidate. Aga ega siis sõda igavesti kesta... Mis saab pärast?»

«Pärast?» pilutas Kulitšok suitsu imedes silmi. «Pärast — sõda sakslastega kuni lõpliku võiduni, rahukongress, kuhu me läheme suurimate kangelastena, ja siis liitlaste, kogu Euroopa ühisel jõul Venemaa taastamine — korra, seaduslikkuse, parlamentarismi, vabaduse jaluleseadmine... See on tulevikus... Lähemail päevil aga...»

Ta haaras äkki paremalt poolt rinnust kinni. Kobas midagi sineli all. Võttis ettevaatlikult välja kaheks kokkupandud papitüki — paberossikarbi kaane, pööras seda käes. Torkas jälle Dašat silmateradega.

«Ma ei või riskida... Vaadake, milles on asi... Teil on siin tänavail läbiotsimised... Ma annan teie kätte ühe asja.» Ta laotas papitüki ettevaatlikult laiali ja võttis välja väikese kolmnurga, mis oli nimekaardist välja lõigatud. Kolmnurgal oli käsitsi kirjutatud kaks tähte: O ja K... «Peitke see ära, Darja Dmitrijevna, hoidke nagu pühadust... Ma õpetan teid, kuidas seda kasutada... Andestage... Te ei karda?»

«Ei.»

«Tubli, tubli!»

Ise seda teadmata, lihtsalt kaasa kistud hoogsast tahtest, sattus Daša otse nõndanimetatud «Kodumaa ja Vabaduse Kaitse Liidu» salanõu keskele, mis oli

haaranud pealinnad ja õige mitmeid Suur-Venemaa linnu.

Kulitšoki, Denikini peakorteri emissari käitumine oli kergemeelne, peaaegu uskumatu: kas tohib siis juba esimestest sõnadest tõsiselt usaldada vähetuntud naist, punase ohvitseri abikaasat? Aga ta oli kunagi olnud armunud Dašasse ja nüüd pidi ta tema hallidesse silmadesse vaadates paratamatult uskuma, kui silmad ütlesid: «Usaldage.»

Tol ajal ei pannud inimlikku tahet liikuma mitte rahulik mõtlemine, vaid inspiratsioon. Möirgas sündmustetorm, möllas inimmeri, igaüks tundis end hukkuva laeva päästjana, ja vehkides tantsiskleval komandosillal revolvriga, jagas käsklusi — rool paremale või vasakule. Ja kõik ainult n ä i s siis, — ääretu Venemaa ümber hulkusid valgekaartlikud miraažid. Silmad ähmastusid vihavaenust. See, mida sooviti, kerkis esile hetkeliste miraažidekoratsioonidena.

Nii näis bolševike lähedane hukk kaheldamatuna; näis, et interventide väed tulid juba neljast ilmakaarest appi valgetele armeedele; näis, et sada miljonit vene talumeest olid valmis hardalt austama Asutavat Kogu; ühtse ja jagamatu impeeriumi linnad ainult ootasid, nagu näis, märguannet, et sovdepid laiali ajada ja järgmisel päeval seada jalule kord ning parlamentaarne seaduslikkus.

Kõik petsid ennast, unelesid miraažidest, — kõik, alates Peterburi prouast, kes oli ühe vahetuse pesuga putkanud lõunasse, ja lõpetades ülitarga professori Miljukoviga, kes kõrgi naeratusega ootas sündmuste lõppu, mille tema ise oli kindlaks määranud ajaloolises perspektiivis.

Üks lohutavaisse miraažidesse uskujaist oli ka nõndanimetatud «Kodumaa ja Vabaduse Kaitse Liit». Selle oli asutanud kaheksateistkümnenda aasta varakevadel Boriss Savinkov pärast määratud atamani Kaledini enesetapmist ja Kornilovi armee lahkumist Rostovist. Liit oli otsekui vabatahtliku armee illegaalseks organisatsiooniks.

Liidu eesotsas seisis tabamatu ja konspiratiivne Savinkov. Ta kõndis Moskvas ringi värvitud vurrudega, kandis inglise frentši, kollaseid kedrisid ja kaitsevärvi

palitut. Liit oli sõjaväeliselt organiseeritud: staap, diviisid, brigaadid, polgud, vastuluure ja kõiksugu abiteenistused. Staabiasutustes tegutses polkovnik Perhurov.

Liidu liikmeks värbamine toimus valju konspiratiivsusega. Üks inimene võis tunda ainult nelja. Sissekukkumise korral võidi areteerida ainult viisik, kaugemale otsad ei läinud. Staabi asukoht ja juhtide nimed jäid kõigile saladuseks. Liitu astuda soovijate juurde ilmus koju polgu- või jaoülem, kuulas üle, andis rahalist avanssi ja kandis šifreeritud aadressi endale kaardile. Need kaardid sõõridega, mis tähendasid liikmete arvu, ja aadressidega saabusid iga nädal staapi. Jõudude ülevaatust korraldati bulvareil, mälestussammaste lähedal, kusjuures organisatsiooni liikmed pidid tulema kas erilisel viisil lahtilöödud sineleis või kandes lindikest sinelil kokkulepitud kohal. Sidepidajaile anti nimekaardist väljalõigatud kolmnurk kahe tähega, mis märkisid: esimene parooli, teine linna. Esitamisel pandi kolmnurk kokku papitükiga, selle kohaga, kust ta oli välja lõigatud. Liidu käsutuses olid üsna suured luurejõud. Aprillis oli põrandaalusel konverentsil tehtud otsuseks lõpetada sabotaaž ja minna töötama nõukogude asutustesse. Niiviisi tungisid liidu liikmed riigiaparaadi tsentrumi juurde. Osa neist sai kohad Moskva miilitsas. Kremli paigutati informeerija. Neid tungis sõjaväekontrolli ja isegi Kõrgemasse Sõjanõukogusse. Paistis, et Kreml oli tugevasti nende võrkudesse mässitud.

Tol ajal näis vältimatuna, et feldmarssal Eichhorni Saksa väed vallutavad Moskva. Ja kuigi liidu liikmete juures võis täheldada tugevat germanofiilsust, usku ainuüksi Saksa tääkidesse maailmas, — domineeris siiski liitlaste orientatsioon. Liidu staabis määrati kindlaks isegi sakslaste Moskvasse saabumise päev — viieteistkümnes juuni. Seepärast otsustati loobuda Kremli ja Moskva vallutamisest, viia liidu väeüksused välja Kaasanisse, lasta õhku kõik Moskva-lähedased sillad ja pumbamajad, alustada Kaasanis, Nižnis, Kostromas, Rõbinskis ja Muromis mässu, ühineda tšehhidega ning moodustada idarinne, toetudes Uraalile ja rikkale Volgatagusele.

Daša uskus kõike, viimast kui üht sõna, mida kõneles Kulitšok: vene patrioodid — või, nagu Kulitšok neid

nimetas, vaimurüütlid — võitlesid selle eest, et kaoksid jäädavalt jultunud soomlannad kartulitega, et Peterburi tänavad oleksid heledasti valgustatud ja et seal vooriksid lõbusad, nägusalt rõivastatud inimesed, et võiks nukruse hetkel panna pähe sulega kübara ja sõita ära Pariisi . . . Et väljal Suveaia juures ei oleks «hüpikuid». Et sügistuul ei uluks Daša poja haua kohal.

Kõike seda lubas talle Kulitšok, kui nad teelauas vestlesid. Kulitšok oli näljane nagu hunt, hävitas poole konservitagavarast, sõi isegi jahu soolaga. Videvikus kadus ta märkamatult, olles võtnud kaasa uksevõtme.

Daša läks magama. Kattis akna eesriidega, heitis pikali, ja nagu ikka väsitavail unetusetundidel, hakkasid tõugeldes ja tormates keerlema mõtted, kujud, mälestused, äkilised aimused, kuumad südametunnistusepiinad . . . Daša viskles, pistis käed padja alla, heitis selili, kõhuli . . . Vaip kõrvetas, diivanivedrud lõikusid külgedesse, linad libisesid põrandale . . .

Oli halb öö — pikk nagu elu. Tume laiguke Daša ajus elustus, ajas mürgiseid juuri kõigisse salajastesse kurdudesse. Aga miks tekkisid kõik need südametunnistusepiinad, millest tuli see hirmsa eksimuse tunne, süütunne? Kui saaks sellest aru!

Hiljem, kui aknaeesriie siniseks tõmbus, väsis Daša keerlemast fantastiliste mõtete ringmängus, nõrkes, ja vaikseks jäädes võttis kätte ja lihtsalt ning ausalt mõistis enda hukka otsast lõpuni, kriipsutas enda üleni läbi.

Ta tõusis voodis istukile, kogus juuksed sõlme, pistis nad üles, langetas paljad kõhnad käed põlvedele ja jäi mõttesse . . . Üksik, unistaja, külm naine, kes pole mitte kedagi armastanud — jää jumalaga, kurat võtku sind, pole kahju . . . Ja hea, et sind kohutasid «hüpikud» Suveaia juures: seda oli veel vähe, hullemini oleks pidanud sind kohutama . . . Nüüd — kaduda . . . Nüüd, haaratud tuulest, lenda, kallike, lenda, kuhu kästakse, tee, mida kästakse . . . Sul pole oma tahet . . . Sa oled üks miljonitest . . . Milline rahu, milline vabastus! . . .

Kulitšok oli kaks ööpäeva kadunud. Tema äraolekul käisid mitu meest, kõik suurekasvulised, kulunud pintsakuis, veidi hämmeldunud, aga äärmiselt hästikasvata-

tud inimesed. Lukuaugu juurde kummardudes ütlesid nad parooli. Daša laskis nad sisse. Saanud teada, et «Ivan Svištševit» pole kodus, ei läinud nad kohe ära: üks hakkas äkki jutustama oma perekonnahädadest, teine palus luba suitsetada, võttis monogrammidega portsigarist ettevaatlikult, nagu õrnalt hoitud asja, välja nõukogude «haisutaja», ja r-tähte põristades kirus rängalt «vähkide ja koerte saadikuid». Kolmas laskus avameelsusse: tal on Krestovskil, Beloselskite-Belozerskite lossi juures mootorpaat valmis, ja ka väärisasjad õnnestus seifist välja koukida, aga näe, lapsed haigestusid läkaköhasse . . . Põrgulik ebaõnn! . . .

Nähtavasti oli kõigil mõnus veidi lobiseda kõhna, suuresilmalise ja väga armsa noore naisega. Lahkudes suudeldi tal kätt. Daša imestas ainult selle üle, et need vandeseltslased olid ikka liiga lihtsameelsed, võta või jäta — nagu mingi rumala komöödia tegelased . . . Peaaegu kõik nad pärisid ettevaatlikult järele, kas «Ivan Svištšev» polnud toonud kolimisraha. Lõpuks olid nad rohkem kui veendunud, et «rumal lugu bolševikega» lõpeb õige pea. «Sakslastel on Petrogradi vallutamine tegelikult naljaasi.»

Viimaks ilmus Kulitšok — jälle näljane, määrdunud ja üpris murelik. Ta päris, kes oli käinud tema äraolekul. Daša jutustas üksikasjaliselt. Kulitšok ajas hambad irevile:

«Lurjused! Tulid avansi järele . . . Kaardivägi! Ei raatsi aadellikku tagumikku toolilt kergitada, tahavad, et sakslased tuleksid neid vabastama: olge lahked, teie hiilgused, äsja poosime bolševikud üles, kõik on korras . . . See teeb pöörast viha . . . Kahesajatuhandelisest ohvitserkonnast leidus tõelisi vaimukangelasi — kolm tuhat Drozdovskil, tuhandet kaheksa Denikinil, ja meil, «Kodumaa Kaitse Liidus», viis tuhat. Ja see on kõik . . . Aga kus on teised? Müüsid hinge ja südametunnistuse Punaarmeele . . . Mõned keedavad gutaliini, kauplevad paberossidega . . . Peaaegu kogu Peastaap on bolševikkude juures . . . Häbi! . . .»

Ta sõi jahu soolaga, jõi kuuma vett ja läks magama. Hommikul vara äratas ta Daša. Kui see, kiiruga riietunud, söögituppa tuli, jooksis Kulitšok grimasse tehes laua juures edasi-tagasi:

«Noh, siin te siis olete!» hüüdis ta kannatamatult Dašale. «Kas võiksite riskida, ohverdada paljugi, kannatada tuhandeid ebamugavusi? . . .»

«Jah,» ütles Daša.

«Siin ei usalda ma kedagi . . . On tulnud rahutuks tegevaid teateid. Tuleb sõita Moskvasse. Kas sõidate?»

Daša ainult pilgutas silmi, kergitas kulme . . . Kulitšok kargas ligi, pani ta laua äärde istuma, istus ise üsna lähedale, puudutades teda põlvedega, ja hakkas seletama, kellega on vaja Moskvas kokku saada ja mis suuliselt edasi anda Petrogradi organisatsiooni kohta. Kõneldes kõike seda aeglase raevuga, tuupis ta Dašale sõnu pähe. Sundis teda kordama. Daša kordas alistuvalt.

«Suurepärane! Tubli tüdruk! Just niisuguseid ongi meil vaja.» Ta kargas püsti, hõõrudes tõtlikult käsi. «Nüüd, mis teha teie korteriga? Teie ütlete majakomitees, et sõidate nädalaks Luugasse. Mina jään siia veel mõneks päevaks ja siis annan võtme üle esimehele . . . Olete nõus?»

Sellest kiirusest hakkas Dašal pea ringi käima. Imestusega tundis ta, et läheb vastupanematult kuhu tahes ja teeb kõik, mis kästakse . . . Kui Kulitšok mainis korterit, vaatas Daša ringi, silmas kiripuust puhvetit: «Inetu kurb puhvet nagu kirst . . .» Meenusid pääsukesed, kes meelitasid sinisesse avarusse. Ja talle näis, et lendamine sellest tolmusest puurist metsikusse, laia ellu on lausa õnn . . .

«Tühja sellest korterist!» ütles ta. «Võib-olla ma ei tulegi tagasi. Tehke, nagu soovite.»

Üks neist, kes oli käinud Kulitšoki äraoleku ajal, — pikk, pikanäoline ja rippuvate vurrudega armastusväärne mees — pani Daša istuma kõvasse vagunisse, kus kõik aknaklaasid olid puruks löödud. Kummardudes ütles ta Dašale bassihäälega kõrva: «Teie teenet ei unustata,» ja kadus rahvasumma. Enne ärasõitu jooksid rongist mööda mingisugused inimesed, ronisid, kompsud hammaste vahel, aknaist sisse. Vagunis jäi hoopis kitsaks. Mõned reisijad ronisid kohvrite jaoks määratud kohtadele, pugesid pinkide alla ja tõmbasid seal tikke, pahvisid mõnuga plotskit.

Rong venis aeglaselt mööda udustest soodest, kustunud tehasekorstnatest ning kõntsastest tiikidest. Eemal hõljus mööda päikese valgustatud Pulkovo kõrgendik, kus kõigist unustatud targad astronoomid ja seitsmekümneaastane Glasenapp ise arvutasid endiselt välja tähtede hulka maailmaruumis. Vilksatasid mööda männivõsad, männid ja suvilad. Peatustes ei lastud enam kedagi vagunisse — pandi välja relvastatud valve. Vaguneis oli küll endiselt palju kära, aga oli siiski rahulikum.

Daša istus kahe rindemehe vahele surutuna. Ülalt lavatsilt kummardus üle ääre alla kellegi lõbus nägu, kes ühtelugu segas end jutuajamisse.

«Noh, ja siis?» küsiti lavatsilt naerust lämbudes. «Noh, ja mis teie siis tegite?»

Daša vastas murelikkude ja vaikivate naiste keskel istus ühe silmaga, kõhn, rippuvate vurrudega ja karvase lõuaga talumees, õlgkübar peas. Ta särk, mis oli õmmeldud kotist, oli kaela ümber paelaga kinni seotud. Vööl rippusid kamm ja tindipliiatsijupp, põues olid mingisugused paberid.

Algul Daša ei jälginud jutuajamist. Aga see, mida jutustas ühesilmaline, oli nähtavasti väga huvitav. Vähehaaval pöördusid kõigilt pinkidelt pead tema poole, vagunis jäi vaiksemaks. Püssiga rindemees ütles veendunult:

«Nojah, mina sain teist aru, te olete, ühesõnaga, partisanid, mahnoolased.»

Ühesilmaline vaikis veidi, naeratades kavalalt vurrudesse:

«Ei sattunud te naela pea pihta, vennikesed.» Pühkides korpunud käega vurre, peletas ta muige eemale ja ütles isegi mõninga pidulikkusega: «See on kulaklik organisatsioon. Mahno... Tema tegutseb Jekaterinoslavi kubermangus. Seal on iga talu oma poolsada tiinu suur. Meie aga oleme midagi hoopis muud. Me oleme punased partisanid...»

«Noh, ja mis teie siis teete?» küsis lõbus pea.

«Meie tegevuspiirkonnaks on Tšernigovštšina, vene keeli — Tšernigovi kubermang, ja Nežini kubermangu põhjapoolsed vallad. Arusaadav? Ja meie oleme kommunistid. Meile on üks kama kõik, kas on tegemist sakslase, pan mõisniku, hetmani haidamaki või oma külakulakuga... Seepärast tuleb välja, et mahnoolastega meid ära segada ei tohi. Arusaadav?»

«Nojah, saime aru, ega me lollid ole, jutusta aga edasi.»

«Edasi tuleb jutustada nii... Pärast seda lahingut sakslastega me kaotasime julguse. Taganesime Koševjovi metsadesse, pugesime säärastesse rägastikkudesse, kus elasid ainult hundid. Puhkasime veidi. Naaberküladest hakkas rahvast meie juurde kokku jooksma. Räägivad, et ei saa elada. Sakslased on asunud tõsiselt puhastama piirkonda partisanidest. Sakslastele on abiks haidamakid: iga jumala päev kihutavad külasse ja kulakute kaebuste põhjal läheb peks lahti. Need jutud ajasid meie poisid nii vihale, et kas või lämbu. Selleks ajaks jõudis kohale veel üks väesalk. Metsa kogunes terve armee, umbes kolmsada viiskümmend meest. Valiti grupi juht Vertijevka partisan lipnik Golta. Hakkasime mõtlema, mis suunas edasi tegutseda, ja otsustasime võtta jälgimise alla Desna, — Desna kaudu veeti ju sakslastele sõjavarustust. Läksime. Valisime kohad, kus laevad mööduvad otse kalda juurest. Asusime sinna peitu...»

«Oh sa pagan, noh, ja edasi?» küsis hääl lavatsilt.

«Ja edasi oli nii. Lähenes laev. «Seis!» kostis esimeses ahelikus. Kapten ei täitnud käsku, — kogupauk. Laev tuli muidugi kalda äärde. Meie kohe laevalaele; panime vahimehed välja, — ja dokumentide kontroll.»

«Nagu kord ja kohus,» ütles rindemees.

«Laeval olid lastiks sadulad ja hobuseriistad. Saatjatena olid kaasas kaks polkovnikut, üks päris puruvana, teine tüse, noor. Peale selle olid lastiks arstirohud. Seda meil just vaja oligi. Seisin laevalael, kontrollisin dokumente; vaatan, lähenevad kommunistid Pjotr ja Ivan Petrovski Borodjani kandist. Ma taipasin kohe, ei näidanud välja, et tunnen neid. Käitusin ametlikult, valjult: «Teie dokumendid...» Petrovski annab mulle passi ja sellega koos suitsupaberil sedeli: «Seltsimees Pjavka, ma sõidan ühes vennaga Tšernigovist ära, sõidan Venemaale, ja palun teid — kohelge meid halastamatult, et mitte äratada ümberolijate tähelepanu, sellepärast et ümberringi on nuhid...» Hüva... Kui dokumendid olid kontrollitud, laadisime maha hobuseriistad, sadulad

ja apteegi ning viisteist kasti veini meie haavatute kosutamiseks. Laevaarsti kohta tuleb ausalt tunnistada, et tema pidas end kangelaslikult ülal. «Ma ei või apteeki ära anda,» karjus ta, «see on vastuolus kõigi seadustega ja muu hulgas rahvusvahelise traktaadiga.» Meie vastus oli lühike: «Meil on enestel haavatuid — tähendab, mitte rahvusvahelised, vaid inimlikud traktaadid nõuavad: anna apteek siia! . . .» Areteerisime kümme ohvitseri, tõime nad kaldale, laeva aga lasksime minema. Siinsamas kaldal hakkas vana polkovnik nutma, paluma, et teda ei tapetaks, tuletas meelde oma sõjalisi teeneid. Noh, meie mõtlesime: «Mis tast puudutada, sureb teine niigi ise varsti ära.» Lasksime suuremeelselt lahti. Ta keris metsa . . .»

Mees lavatsil pahvatas rõõmsasti naerma. Ühesilmaline ootas, kuni naer lakkas:

«Teine, sõjaväeülema ametnik, jättis meile hea mulje, vastas julgelt kõigile küsimustele, käitus sundimatult, lasksime ka temal minna . . . Ülejäänud viisime metsa . . . Seal lasksime maha selle eest, et keegi neist ei tahtnud kõnelda . . .»

Daša vaatas hinge kinni pidades ühesilmalisele mehele otsa. Selle nägu oli rahulik, kibedalt kortsus. Ainuke paljunäinud, sinakashall väikese teraga silm jälgis mõtlikult möödavilksatavaid mände. Natukese aja pärast jätkas ühesilmaline jutustust:

«Ei saanud me kaua Desnal istuda, — sakslased haarasid ümber ja me taganesime Drozdovi metsade poole. Trofeed jagasime talumeestele ära; veinist, tõsi küll, rüüpasime igaüks kruusitäie, ülejäänu aga andsime haiglale. Meist vasakul tegutses tol ajal Krapivjanski suure salgaga, paremal — Marunja. Meie ühiseks ülesandeks oli jõuda Tšernigovini, vallutada see äkkrünnakuga. Oleks meil hea side salkade vahel olnud . . . Õiget sidet polnud — ja me jäime hiljaks. Iga jumala päev vooris sakslaste vägesid, suurtükke ja ratsaväge. Meie salk tegi neile väga palju tuska. Nad lähevad, ütleme, praegu külast ära, — kohe organiseeritakse külas revolutsioonikomitee ja paar kulakut tõmmatakse oksa . . . Kord saadeti mind Marunja salka raha järele, oli hirmus hädasti vaja . . . Toiduainete eest me maksime inimestele sularahas, marodeerimine oli meil surmanuht-

luse ähvardusel keelatud. Istusin troskasse, sõitsin Košeljovi metsadesse. Siin rääkisime Marunjaga oma jutud ära, sain temalt tuhat rubla kerenkates, sõitsin tagasi . . . Žukovka küla juures — olin parajasti alla nõkku sõitnud — kihutasid minu juurde kaks ratsanikku, Žukovka revolutsioonikomitee piilurid. «Kuhu sa lähed — sakslased! . . .» — «Kus?» — «Lähenevad juba Žukovkale.» Mina panin tagasi . . . Ajasin hobuse põõsastesse, tulin troskalt maha. Hakkasime arutama, mis teha. Massilisest vastupanekust sakslastele ei võinud juttugi olla. Neid tuli terve kolonn suurtükkidega . . .»

«Kolmekesi kolonni vastu on raske,» ütles rindemees.

«See'p see on, et raske. Ja otsustasime sakslasi ainult hirmutada. Hakkasime rukki varjus roomama. Näeme: siin on Žukovka, siit metsatukast aga tuleb välja kolonn, umbes kakssada meest, kaks suurtükki ja voor, ja meile lähemal — ratsapatrull. Nähtavasti oli partisanide kohta vägev kõla käimas, et isegi suurtükke meie vastu saatsid. Pugesime juurviljaaedadesse rettu. Meeleolu oli üpris hea — naersime juba ette. Nüüd oli patrull veel ainult viiekümne sammu kaugusel. Andsin käskluse: «Pataljon — tuld!» Kogupauk, teine . . . Üks hobune lendas kukerpalli, sakslane roomas nõgestesse. Meie aga — tuld! Lõgistasime lukke, müra, ragin . . .»

Lavatsilt vaataval mehel hakkasid koguni silmad hüplema, — ta surus käe suule, et mitte valjusti naerma pahvatada ja ühtki sõna kaotsi lasta. Rindemees muheles rahulolevalt.

«Patrull kappas minema kolonni juurde, sakslased hargnesid kohe, saatsid ahelikud välja, asusid kõigi reeglite järgi pealetungile. Suurtükid eelikutelt maha, ja muudkui kõmatasid kolmetollistest juurviljaaedade pihta, seal aga muldasid eided kartuleid . . . Mürsud lõhkesid, mulda lendas üles . . . Meie eided . . .» Ühesilmaline lükkas mütsi sõrmega ühele kõrvale, ei saanud muiet tagasi hoida. Mees lavatsil turtsatas. «Meie eided panid juurviljaaedadest minema nagu kanad, kes kuhu sai . . . Sakslased aga lähenesid jooksusammul külale . . . Siis ma ütlesin: «Poisid, aitab naljast, laseme jalga.» Roomasime jälle läbi rukki nõkku, mina istusin troskasse ja sõitsin ilma seiklusteta Drozdovi metsa. Žukovka rahvas jutustas pärast: «Sakslased tulid juurvilja-

aedade juurde, otse tarade äärde, ja karjusid: «Hurraa...» Tarade taga aga polnud kedagi... Need, kes seda pealt nägid, naersid nii, et kõht kõveras... Sakslased võtsid Žukovka ära, ei leidnud seal ei revolutsioonikomiteelasi ega partisane, kuulutasid külas välja sõjaseisukorra. Kahe päeva pärast tuli meile Drozdovi metsa teade, et Žukovkasse on tulnud suur Saksa voor laskemoonaga. Meile aga olid padrunid kallimad kui miski muu... Hakkasime arutama ja kaaluma, poistel tõusis isu, otsustasid Žukovka peale tungida ja laskemoona sakslastelt ära võtta. Meid kogunes sadakond meest. Nendest saatsime kolmkümmend võitlejat maanteele, et tõkestada sakslaste taganemist Tšernigovi poole, kui meil asi õnnestub. Teised läksid kolonnis Žukovka peale. Roomasime videvikus küla juurde, heitsime vilja sisse peitu ja saatsime seitse meest luurele, et nad uuriksid välja kogu paigutuse, teataksid meile, ja öösel me tungiksime ootamatult peale. Lamasime täitsa vaikselt, suitsetamine oli keelatud. Udutas vihma, oleks tahtnud magada, niiske oli... Ootasime, ootasime, hakkas valgeks minema. Ei mingit liikumist. Mis see tähendab? Nägime, et naised hakkavad juba karja metsa ajama. Ja siis tulid need meie luurajad seitsmekesi roomates... Tuli välja, et nemad, sindrinahad, olid veski juures veidi puhkama heitnud ja nii maganudki terve öö maha, kuni eided neile karjaga peale sattusid. Pealetung oli muidugi mokas... Me saime hirmus vihaseks. Oli vaja luurajate üle kohut mõista. Ühel häälel otsustati nad maha lasta. Aga siis hakkasid nad nutma, armu paluma, ja võtsid süü täiesti omaks. Poisid olid noored, hooletus oli juhtunud esimest korda... Ja me otsustasime neile andeks anda. Aga panime ette lunastada oma süü esimeses lahingus.»

«Vahel peab ju ka andeks andma,» ütles rindemees.

«Jah... Hakkasime nõu pidama. Noh, mis seal ikka, kui ei vallutanud Žukovkat öösel, vallutame ta päeval. Operatsioon oli tõsine, poisid said aru, mille peale nad välja lähevad. Hargnesime, ise ootasime, et iga silmapilk hakkavad ragistama kuulipildujad, me ei roomanud, vaid lausa vehkisime neljakäpukil...»

«Hõõ!» kostis ülalt lavatsilt.

«Aga sakslaste asemel tulid meile vastu eided korvidega: läksid marjule, oli pühapäev. Ja naersid meid välja: olete hiljaks jäänud, ütlesid, sakslaste voor läks juba kahe tunni eest minema mööda Kulikovi maanteed. Siis otsustasime üksmeelselt, et läheme sakslastele järele, saagu me kas või kõik lahingus otsa. Võtsime kaevumiseks labidad kaasa; eided tassisid meile kokku pliinisid ja pirukaid. Asusime teele. Ja meiega tuli kaasa säärane hulk rahvast — rohkem muidugi uudishimu pärast —, kohe terve armee. Me tegime siis nõnda: andsime talumeestele ja eitedele teibad kätte ja asusime kahte ahelikku, panime iga kahekümne sammu peale inimese, niisuguse arvestusega, et üks oleks sõjariistus, teine malgaga või teibaga — hirmutamiseks. Hargnesime umbes viie versta peale. Mina valisin välja viisteist võitlejat, nende hulgas need meie häda-luurajad, ja võtsin kaks meie eneste poolt mobiliseeritud ohvitseri, ilmset kontrrevolutsionääri, aga hoiatasin neid, et nad õigustaksid usaldust ja sellega päästaksid oma elu. Jooksime selle rühmaga maanteele Saksa voorile ette... Ja tuli lahing, vennikesed, mis kestis mitu päeva...» Ta lõi vastumeelselt käega.

«Kuidas siis nii?» küsis rindemees.

«Aga vaat nii... Mina oma rühmaga lasksin kolonni läbi ja tungisin saba peale, voori peale. Võtsime ära umbes kakskümmend vankrit laskemoonaga. Kiiresti täitsime taskud padrunitega, jagasime talumeestele, kellele jõudsime, püssid ja jätkasime pealetungi kolonnile. Me arvasime, et oleme ta ümber piiranud, aga tuli välja, et sakslased olid meid ümber piiranud: mööda kolme maanteed liikusid selle koha poole kõik relvaliigid... Jagunesime väikesteks rühmadeks, heitsime kraavidesse. Meie õnn, et sakslased arendasid operatsiooni kõigi suure lahingu reeglite järgi, muidu ei oleks keegi pääsenud... Partisanidest jäingi ainult mina ja vahest veel kümmekond meest ellu. Võitlesime niikaua, kui oli padruneid. Ja siis otsustasime, et siin meil elu ei ole, tuleb katsuda pääseda Desna taha, erapooletule alale, Venemaale. Mina peitsin püssi ära ja läksin nagu sõjavang Novgorod-Severski poole...»

«Ja kuhu sa siis praegu sõidad?»

«Moskvasse juhtnööre saama.»

Pjavka jutustas veel palju partisanisõjast ja maa elust-olust. «Üks häda lõpeb, teine algab — niisugune on see meie elu. Talumees on viidud hundi seisukorda: ei jää muud üle kui kõrri karata.» Ta oli pärit Nežini lähedalt, oli töötanud peedisuhkrutehaseis. Silma oli kaotanud Kerenski ajal, õnnetus juunirünnakus. Nii ta kõneleski: «Kerenski lõi mul silma välja.» Umbes samal ajal tutvus ta kaevikuis kommunistidega. Ta oli olnud Nežini sovdepi liige, revolutsioonikomitee liige ja töötanud põranda all ülestõusuliikumise organiseerimisel.

Tema jutustus vapustas Dašat. Tema jutustuses oli tõde. Seda mõistsid ka kõik reisijad, kelle silmad rippusid jutustaja suu küljes.

Ülejäänud osa päevast ja öö olid väsitavad. Daša istus, jalad ligi tõmmatud, silmad suletud, ja mõtles, nii et pea hakkas valutama ja ahastus tuli peale. Oli kaks tõde: üks — ühesilmalise, nende rindemeeste, nende norskavate, lihtsate väsinud nägudega naiste oma; teine — too, millest karjus Kulitšok. Aga kaht tõde ei ole. Üks nendest on hirmus, saatuslik eksitus . . .

Moskvasse jõudis rong keskpäeval. Vana voorimees sõidutas Dašat hädise sõrgiga mööda räpast, laastatud Mjasnitskajat, kus tühjade kaupluste aknad olid pori täis pritsitud. Dašat pani imestama linna tühjus; ta mäletas teda noist päevist, millal tuhanded inimesed läksid lippude ja lauludega mööda jäätunud tänavaid, õnnitledes üksteist veretu revolutsiooni puhul.

Lubjanskaja väljakul keerutas tuul tolmu. Lonkisid kaks vöötamata särgiga soldatit, kraed alla käänatud. Keegi kuivetu pikanäoline sametkuues mees vaatas Daša poole tagasi, hüüdis talle midagi, isegi jooksis veidi aega voorimehele järele, aga tolm tuiskas talle silma, ta jäi maha. Võõrastemaja «Metropol» oli suurtükimürskudest auklik; siin, väljakul, keerles tolm, ja oli imelik näha prahti täis skvääril klumpi eredate lilledega, mis ei tea kes oli ei tea milleks siia istutanud.

Tverskajal oli elavam. Siin-seal olid veel poekesed avatud. Sovdepi hoone vastas seisis Skobelevi mälestussamba asemel hiiglasuur puust kuup, üle tõmmatud

punase riidega. Daša meelest oli see hirmus. Vana voorimees osutas sellele piitsavarrega:

«Kiskusid kangelase maha. Kui palju aastaid juba sõidan Moskvas, ja ikka seisis tema siin. Aga nüüd, näe, ei meeldinud valitsusele. Kuidas elada? Lihtsalt — heida maha ja sure. Heinad maksavad kakssada rubla puud. Härrased on laiali jooksnud, on jäänud ainult seltsimehed, ja needki püüavad rohkem jala käia . . . Eh, kus on riik! . . .» Ta tõmbas ohjadest. «Kui saaksime mõne kuningagi . . .»

Veidi enne Strastnajat paistis vasakul silt «Café Bom», ja selle all istusid kahe peegliklaasist akna taga diivanell logelevad noormehed ja loiud piigad, suitsetasid ning jõid mingit vedelikku. Avatud uksele najatudes seisis tänaval paljaksaetud näoga, pikkade kammimata juustega mees, piip suus. Ta näis imestuvat Dašat silmitsedes ja võttis piibu suust. Aga Daša sõitis mööda. Juba paistiski Strastnoi roosa torn, juba paistiski Puškin. Küünarnuki all oli tal ikka veel kepp lipendava luitunud räbalaga, mis oli riputatud sinna tormiliste miitingute aegadel. Graniitalusel jooksid kõhnad lapsed, pingil istus näpitsprillidega daam, peas täpselt samasugune müts, nagu oli Puškinil tema selja taga.

Tverskoi bulvari kohal heljus harvu pilvekesi. Põrinal sõitis mööda sõduritest tuubil täis veoauto. Voorimees ütles selle poole silma pilgutades:

«Läksid riisuma. Kas Vassili Vassiljevitš Ovsjannikovi tunnete? Esimene miljonär Moskvas. Eile tulid tema juurde just niisamuti veoautodel ja vedasid terve maja tühjaks. Vassili Vassiljevitš ainult vangutas pead ja läks, kuhu jalad viisid. Jumala on nad unustanud, vaat mis vanamehed arvavad . . .»

Bulvari lõpus paistsid Gagarini maja varemed. Ülal müüril seisis üksik mees vestiväel, murdis kirkaga telliseid välja, viskas neid alla. Vasakul vaatas põlenud majamürakas tühjade akendega kahvatusse taevasse. Ümberringi olid kõik majad nagu sõelad, kuulidest läbi lastud. Poolteist aastat tagasi olid mööda seda kõnniteed jooksnud Daša ja Katja, villased rätikud peas. Jalge all ragises jääkirme, külmunud loikudes peegeldusid tähed. Õed olid jooksnud Advokaatide Klubisse erakordsele kõnekoosolekule, mis korraldati sel puhul, et Peterburis

olevat alanud revolutsioon. Kevadine külm õhk oli joobnustav nagu õnn...

Daša raputas pead: «Ei taha... See kõik on maha maetud...»

Voorimees sõitis Arbatile ja pööras vasakule põiktänavasse. Dašal hakkas süda nii peksma, et silmade ees läks mustaks... Siin ongi valge kahekorruseline mansardiga maja. Siin elas ta viieteistkümnendast aastast alates koos Katja ja kadunud Nikolai Ivanovitšiga. Siia oli rutanud Saksa sõjavangist Telegin. Siin kohtas Katja Roštšinit. Sellest uksest, millelt värv on maha tulnud, väljus Daša pulmapäeval, nad istusid Teleginiga voorimehetroskasse; halli tulise hobusega kihutasid nad kevadises videvikus, alles kahvatute tulede vahel, vastu õnnele... Mansardkorruse aknad olid puruks löödud. Daša tundis ära tapeedid oma endises toas, need rippusid räbalatena. Aknast lendas välja hakk. Voorimees küsis:

«Paremale, vasakule, — kuhu teil vaja on?»

Daša vaatas paberilt järele. Nad peatusid mitmekorruselise maja ees. Paraaduks oli seestpoolt laudadega kinni löödud. Kuna küsida midagi ei tohtinud, otsis Daša kaua pimedail köögitreppidel korterit 112-a. Siin-seal paotusid Daša sammude peale ketis uksed. Näis, et iga ukse taga seisis inimene, hoiatades elanikke hädaohu eest.

Viiendal korrusel Daša koputas — kolm korda ja veel üks kord, nagu talle oli õpetatud. Kuuldus ettevaatlikke samme, keegi silmitses Dašat lukuauku hingates. Ukse avas elatanud pikakasvuline daam eresiniste, hirmsate pungis silmadega. Daša ulatas talle vaikides papist kolmnurga. Daam ütles:

«Aa, Peterburist... Palun astuge sisse.»

Läbi köögi, kus nähtavasti ammu enam ei olnud toitu valmistatud, läks Daša suurtesse tubadesse, mille aknad olid eesriietega kaetud. Hämaruses paistis kauni mööbli piirjooni, välgatles pronks, aga ka siin oli tunda mahajäetuse hõngu. Daam palus Dašat istuda diivanile ja istus ise tema kõrvale, vaadeldes külalist hirmsate päraniaetud silmadega.

«Jutustage,» ütles ta karmilt, käskivalt.

Daša võttis end ausalt kokku, hakkas ausalt edasi

andma neid tröötstituid uudiseid, millest Kulitšok oli käskinud tal jutustada. Daam pigistas ilusaid sõrmustatud käsi kokkusurutud põlvedel, ragistas sõrmi...

«Niisiis, teil Petrogradis ei ole veel midagi teada?» katkestas ta. Tema madal hääl värises kurgus. «Teil pole teada, et eile öösel oli läbiotsimine polkovnik Sidorovi juures... Leiti evakuatsiooniplaan ja mõned mobilisatsiooni-nimekirjad... Teil pole teada, et täna koidu ajal areteeriti Vilenkin...» Ajades end kramplikult sirgu, tõusis ta diivanilt, lükkas uksel rippuva portjääri kõrvale ja pöördus Daša poole:

«Tulge siia! Teiega räägitakse...»

«Parool,» ütles käskivalt mees, kes seisis seljaga akna poole. Daša ulatas talle papist kolmnurga. «Kes andis teile selle?» (Daša hakkas seletama.) «Lühemalt!»

Vasaku käega hoidis mees suu juures siidist taskurätikut, mis varjas ta tõmmut, võib-olla grimeeritud nägu. Ebamäärased kollaka võruga silmad uurisid Dašat kannatamatult. Mees katkestas teda jälle:

«On teil teada, et organisatsiooni astudes te riskite eluga?»

«Ma olen üksik ja vaba,» ütles Daša. «Ma ei tea peaaegu midagi organisatsioonist. Nikanor Jurjevitš andis mulle ülesande. Ma ei või enam istuda käed süles. Kinnitan teile, ma ei karda tööd ega...»

«Te olete täitsa laps.» Mees ütles seda niisama katkeliselt, aga Daša kergitas tähelepanelikuks muutudes kulme.

«Ma olen kahekümne nelja aastane.»

«Te olete naine?» (Daša ei vastanud.) «Käesoleval juhul on see tähtis.» (Daša noogutas jaatavalt.) «Endast ei tarvitse teil jutustada, ma näen teid tervenisti. Ma usaldan teid. Te imestate?»

Daša ainult pilgutas silmi. Katkelised kindlad laused, käskiv hääl ja külmad silmad köitsid kiiresti tema karastamata tahte. Ta tundis kergendust nagu siis, kui voodi juurde istub arst, välgatades tarkade prillidega: «Noh, mu lemmik, tänasest päevast peale hakkame käituma nii...»

Nüüd vaatles ta tähelepanelikult seda meest, kes hoi-

dis rätikut näo ees. See oli väikest kasvu, kandis pehmet kaabut, hästiõmmeldud kaitsevärvi palitut ja nahkkedrisid. Nii riietuse kui täpsete liigutuste poolest sarnanes ta välismaalasega, kõneles Peterburi aktsendiga, ebamäärase ja pisut kõlatu häälega.

«Kus te peatusite?»

«Ei kuskil, ma tulin siia otse vaksalist.»

«Väga hea. Praegu te lähete Tverskajale, kohvik «Bomi». Seal te sööte. Teie juurde astub üks mees, te tunnete ta ära pealuukujulise lipsunõela järgi. Ta ütleb parooli: «Jumal kaasa, head teed.» Siis te näitate talle seda.» Ta käristas papist kolmnurga katki ja andis ühe poole Dašale. «Näidake nii, et keegi ei näeks. Tema annab teile edasisi juhtnööre. Temale tuleb tõrkumatult alistuda. Kas teil raha on?»

Ta võttis rahataskust välja kaks tuhanderublast duuma rahatähte.

«Teie eest makstakse. See raha püüdke hoida ootamatu sissekukkumise, äraostmise või põgenemise juhuks. Teiega võib kõike juhtuda. Minge . . . Oodake . . . Kas saite minust hästi aru?»

«Jah,» vastas Daša pisut kõhklevalt, pannes tuhandelisi paberrahasid kokku ikka väiksemaks ja väiksemaks ruuduks.

«Mitte sõnagi kokkusaamisest minuga. Mitte sõnagi kellelegi sellest, et te siin olite! Minge!»

Daša läks Tverskajale. Ta oli näljane ja väsinud. Tverskoi bulvari puud, sünged ja harvad teekäijad — kõik hõljus nagu läbi udu. Siiski oli ta meel rahulik, sest et oli lõppenud piinav liikumatus — mingid arusaamatud sündmused haarasid teda kuratlikku keerisesse ning kandsid teda metsikusse ellu.

Justkui varjud kinolinal tulid talle vastu kaks naist, pastlad jalas. Nad vaatasid Dašale järele, ütlesid tasa:

«Häbitu, ei seisa jalgel!»

Nüüd libises mööda pikakasvuline daam halliseguste, varesepesaks kogutud juustega, traagiliselt haledate kortsudega tursunud suu juures. Näole, mis kunagi oli vist olnud ilus, oli tardunud suur nõutus. Pikk must seelik oli nagu meelega paigatud teise riidega. Maad

mööda lohiseva õlarätiku all hoidis ta raamatukompsu ja pöördus poolvaljusti Daša poole:

«Mul on Rozanov, keelatud kirjandus, täielik Vladimir Solovjov . . .»

Edasi seisid mõned vanamehed; nad tegid midagi aiapingi kohal kummargil; möödudes nägi Daša pingil kaht õlg õla kõrval kõvasti magavat punakaartlast, suud lahti, püssid põlvede vahel; vanamehed sõimasid neid sosinal halbade sõnadega.

Puude taga kihutas kuiv tuul tolmu üles. Vahel harva sõitis kõlistades mööda tramm, mille katkised trepiastmed põrisesid munakividel. Hallid sõduritekobarad rippusid käepidemete küljes ja taga piduril. Pronksist Puškini pea otsas hüplesid varblased, ükskõiksed revolutsiooni vastu.

Daša pöördus Tverskajale; selja tagant lendas talle peale tolmupilv, puistas paberitükkidega üle, kandis kohvik «Bomini» — vana muretu elu viimase kantsini.

Siia kogunes luuletajaid, kõigi voolude esindajaid, endisi ajakirjanikke, kirjanduslikke spekulante, südisid noorukeid, kes kergesti ja osavalt kohanesid segase ajaga, igavusest ja kokaiinist mürgitatud tütarlapsi, väikesi anarhiste, kes otsisid põnevaid meelelahutusi, ja tavalisi kodanikke, keda tõmbasid ligi koogid.

Vaevalt oli Daša kohviku taganurgas, kuulsa kirjaniku rinnakuju all, laua äärde istunud, kui keegi hakkas kätega vehkima, sööstis läbi uduna laotuva tubakasuitsu ja potsatas Daša kõrvale istuma, itsitades naerda niiske suuga, nii et paistsid katkised hambad. See oli Daša ammune tuttav, luuletaja Aleksandr Žirov.

«Ma jooksin teile järele mööda Lubjankat . . . Olin kindel, et see olete teie, Darja Dmitrijevna. Mis moel olete siia sattunud, kuskohast? Kas olete üksi? Mehega? Kas te mind mäletate? Olin kunagi teisse armunud, — te teadsite seda, eks?»

Tema silmad kilasid. Ühelegi küsimusele ta nähtavasti vastust ei oodanud. Ta oli ikka endine — ärevusest võbisev, ainult ebaterve nahk oli lõdvaks muutunud; kõhnal pikal näol torkas silma veidi viltune, altpoolt lai nina.

«Aga mina olen nende aastate jooksul nii palju läbi elanud . . . Fantastika . . . Moskvasse tulin hiljuti . . . Ma

olen imažinistide rühmituses: Serjožka Jessenin, Burljuk, Krutšonõhh. Me muudkui lammutame ... Kas tulite Strastnoist mööda? Nägite seinal arssinapikkusi tähti? See on maailma suurim häbematus ... Isegi bolševikud jäid nõutuks ... Meie Jesseniniga töötasime terve öö ... Jumalaema ja Jeesus Kristus said kõvasti võtta ... Säärane kosmiline rõvedus, teate, — koidu ajal lugesid seda kaks vanaeidekest ja mõlemad viskasid kohe vedru välja ... Darja Dmitrijevna, ma kuulun peale selle anarhistlikku rühma «Must raisakull» ... Me tõmbame teid kaasa ... Ei, ei, ei või juttugi olla ... Teate, kes on meie šeff? Kuulus Mamont Dalski ... Geenius ... Kean ... Julge algataja. Veel vahest kaks nädalat — ja kogu Moskva on meie käes ... Siis algab alles ajajärk! Moskva musta lipu all. Võitu kavatseme pühitseda — teate kuidas? Kuulutame välja üldise karnevali ... Viinalaod toome tänavale, väljakul mängivad sõjaväeorkestrid ... Poolteist miljonit inimest maskeraadiriietes. Pole vähimatki kahtlust, — pooled neist ilmuvad alasti ... Ja tulevärgi asemel laseme Lossinõi saarel õhku suurtükiväe laod. Maailma ajaloos ei ole olnud midagi sellesarnast ...»

Nende päevade jooksul oli see juba kolmas poliitiline süsteem, millega Daša tutvus. Praegu ta lihtsalt ehmus. Unustas isegi nälja. Avaldatud muljega rahul olles hakkas Žirov üksikasjalisemalt anarhistide plaanidest rääkima.

«Kas teid ei aja verd oksendama, kui näete kaasaegse linna labasust? Minu sõber Valet, geniaalne kunstnik — te ju mäletate teda — koostas plaani, kuidas täielikult muuta linna ilmet ... Kõik lammutada ja uuesti üles ehitada — seda me karnevaliks ei jõua ... Mõned hooned laseme õhku, muidugi Ajaloomuuseumi, Kremli, Suhharevi torni, Pertsovi maja ... Piki tänavat paneme majade kõrgusele laudadest kilbid ja maalime nad täis arhitektuurilisi süžeesid kõige uuemas, enneolematus stiilis ..., Puud — loomulik lehestik ei ole lubatav —, puud me värvime pulverisaatorite abil mitmevärviliseks ... Kujutlege: Pretšistenski bulvari mustad pärnad, jubedalt lilla Tverskoi bulvar ... Õudus! ... On otsustatud läbi viia ka üldrahvalik pühaduseteotamine Puškini kallal ... Darja Dmitrijevna, kas mäletate

«suurepäraseid pühaduseteotamisi» ja «võitlust igapäevasusega» Telegini korteris? Meid pilgati ju siis.»

Judiseva, otsekui külmakartliku itsitusega meenutas ta minevikku, nihkus Dašale lähemale ja oli juba mitu korda žestikuleerides riivanud tema vaevalt kumerat rinda ...

«Aga kas mäletate lambasilmadega Jelizaveta Kijevnat? Oli veel hullusti armunud teie peigmehesse ja andus Bessonovile. Tema mees Žadov on üks silmapaistvamaid anarhistide võitlussalklasi ... Tema ja Mamont Dalski on meie peatrumbid. Kuulge, ka Antoška Arnoldov on siin! Ajutise Valitsuse ajal juhtis ta kogu ajakirjandust, tal oli kaks isiklikku autot ... Elas aristokraatsete naistega ... Üks oli tal ungarlanna «Villa Rode'st» — nii kohutavalt ilus, et Antoška isegi magas tema kõrval, revolver käepärast. Käis möödunud juulis Pariisis, — ta oleks peaaegu saadikuks määratud ... Eesel! ... Ei jõudnud valuutat välismaale üle kanda, nüüd nälgib nagu koerakutsikas. Jah, Darja Dmitrijevna, tuleb uue ajastuga sammu pidada ... Antoška Arnoldovil läks halvasti sellepärast, et ta soetas endale uhke korteri Kirotšnajal, kullatud mööbli, kohvikannud, sada paari kingi. Tuleb põletada, lõhkuda, kiskuda tükkideks kõik eelarvamused ... Absoluutne, metsloomalik, ürgne vabadus — see on meie siht. Teist niisugust aega ei tule ... Ja me teostame suure katse. Kõik, kes ihaldavad väikekodanlikku heaolu, hukkuvad ... Me litsume nad puruks ... Inimene — see on mitte millegagi piiratud soov ...» Ta tasandas häält, lähenedes Daša kõrvale. «Bolševikud on rämps ... Nad olid midagi väärt ainult ühe nädala, oktoobris ... Ja kohe võtsid suuna riikluse poole. Venemaa on alati olnud anarhiline maa, vene talumees on sünnipärane anarhist ... Bolševikud tahavad Venemaa vabrikuks muuta — lollus ... Ei lähe läbi. Meil on Mahno ... Peeter Suur on tema kõrval kutsikas ... Mahno lõunas, Mamont Dalski ja Žadov Moskvas ... Süütame kahest otsast. Täna öösel ma viin teid mõnda kohta, siis näete ise — milline lai haare ... Olete nõus? Lähme?»

Juba mõne minuti eest oli kõrvallauda istunud kahvatu, terava habemega noormees. Läbi näpitsprillide vaatas ta ajalehe tagant teraselt Dašat. Žirovi fantaa-

siast uimastatud Daša ei püüdnud protesteerida: talle näis, et tubakasuitsupilvedes sündisid nagu välgud need üleloomulikud kavatsused, ujusid imelikud näod, paberossid hammaste vahel ja silmaterad laienenud . . . Mida võis ta vastu väita? Piiksataks haledalt, et tema vilets süda väriseb nende katsete ees — ja muidugi upuks ta piiksumine kuratlikesse naerulaginaisse, mürisevaisse pilkehüüetesse.

Terava habemega mehe silmad uurisid teda üha tungivamalt. Daša nägi tema erepunases kaelasidemes väikest metallpealuuga nõela ja taipas, et see on too, kellega ta peab kokku saama; ta tahtis püsti tõusta, aga mees raputas lühidalt pead, käskides paigale jääda. Daša krimpsutas kaalutledes nägu. Mees osutas silmadega Žirovile. Daša sai aru ja palus Žirovi tuua talle midagi süüa. Siis astus habemik tema laua juurde ja ütles huuli paotamata:

«Jumal kaasa, head teed.»

Daša avas käekoti ja näitas poolikut kolmnurka. Mees pani selle teise poole vastu, kiskus nad väikesteks tükkideks.

«Kust teie Žirovi tunnete?» küsis ta kiiresti.

«Ammu, Peterburist.»

«See sobib meile. On vaja, et teid peetaks nende seltskonda kuuluvaks. Nõustuge kõigega, mis ta ette paneb. Homme aga — pidage meeles — samal ajal tulete te Gogoli mälestussamba juurde Pretšistenski bulvaril. Kus te ööbite?»

«Ma ei tea.»

«Veetke see öö, kus tahes . . . Minge Žiroviga . . .»

«Ma olen hirmus väsinud.» Dašal tulid pisarad silma, käed hakkasid värisema, aga vaadanud mehe kurja näkku ja pealuuga lipsunõela, langetas ta alistuvalt pilgu.

«Pidage meeles — täielik konspiratsioon. Praegu on karm aeg. Kui te välja lobisete, kas või kogemata, tuleb teid kõrvaldada . . .»

Ta rõhutas seda sõna. Daša varbad tõmbusid krõnksu. Laua juurde trügis Žirov kahe taldrikuga. Kaelasidemenõelaga mees astus tema juurde, kõverdas õhukesi huuli naeratuses, ja Daša kuulis, kuidas ta ütles:

«Kena laps. Kes ta on?»

«Noh, tead, jäta parem, Jurka, see pole sinu jaoks.» Naeratades või pooleldi nagu ähvardades näitas Žirov talle järele hambatüükaid ja asetas Daša ette musta leiba, viini vorste ja klaasi pruuni lõga. «Kuidas siis on, kas olete täna õhtul vaba?»

«Ükskõik,» vastas Daša, piinava mõnuga hammustades viini vorsti.

Žirov tegi ettepaneku minna tema numbrisse üle tänava asuvas võõrastemajas «Lux».

«Te magate seal veidi, pesete end, kella kümne paiku aga tulen ma teile järele.»

Ta askeldas ja sagis ringi, ikka veel endiste mälestuste järgi veidi kartes Dašat. Brokaateesriietega ja roosa vaibaga voodi tema toas oli niivõrd kahtlane, et ta mõistis seda isegi ja palus Dašat end diivanil sisse seada; koristanud ära ajalehed, käsikirjad ja raamatud, laotas ta diivanile lina, musta ameerika tuhkru naha, mis oli pärit kellegi kallist kasukast, itsitas ja läks minema. Daša võttis jalad lahti. Ristluud, jalad, kogu keha valutas. Ta heitis diivanile ja uinus kohe sooja paksu karusnaha all, mis lõhnas nõrgalt parfüümi, metslooma ja naftaliini järele. Ta ei kuulnud, kuidas Žirov korduvalt sisse astus ja kummardudes teda silmitses, kuidas suur raseeritud näoga mees, kes sarnanes roomlasega, ütles uksel bassihäälega: «Noh, hea küll, vii ta sinna, ma annan tähekese.»

Oli juba hilisõhtu, kui Daša ohkega ärkas. Kullakas kuu maja katuse kohal paistis murdudes läbi akna ebatasase klaasi. Ukse all helendas elektrivalguse viirg. Dašale tuli viimaks meelde, kus ta on, ta tõmbas kiiresti sukad jalga, kohendas juukseid ning kleiti ja läks pesulaua juurde. Käterätik oli nii määrdunud, et Daša jäi mõtlema, hoides laiali sõrmi, milledelt tilkus vett, ja kuivatas end kleidisaba pahupoolega.

Ta tundis piinavat kurbust kõige selle õnnevaesuse üle, jälkus pigistas kõri: ta oleks tahtnud joosta siit ära koju puhta akna juurde, lehekeste juurde . . . Ta pööras pead, vaatas kuud — surnud, kõverat, hirmsat nagu Moskva kohal. Ei, ei . . . Tagasipöördumist ei ole — surra üksinduses, tugitoolis akna juures, tühja

Kamennoostrovski ääres, kuulata, kuidas majauksi kinni taotakse . . . Ei . . . Tulgu mis tuleb . . .

Uksele koputati, Žirov astus kikivarvul sisse.

«Ma sain orderi, Darja Dmitrijevna, lähme!»

Daša ei küsinud, mis orderi ja kuhu tuleb minna, tõmbas omatehtud mütsikese pähe, surus vastu külge käekoti kahe tuhandega. Nad väljusid. Üks pool Tverskajast oli kuuvalguses. Laternad ei põlenud. Mööda tühja tänavat läks aeglaselt patrull — vaikides ja süngelt saabastega tümpsides.

Žirov pöördus Starstnoi bulvarile. Siin lebas kuuvalguse laike ebatasasel tänaval. Pärnade all valitsevasse pilkasesse pimedusse oli õudne vaadata. Eespool nagu oleks sesse varju karanud inimene. Žirov peatus, tal oli revolver käes.

Seisnud veidi, vilistas ta tasakesi. Sealt vastati. «Palundra,» ütles ta valjemini. «Mine edasi, seltsimees,» vastas selge hääl laisalt.

Nad pöördusid Malaja Dmitrovkale. Siin tulid kaks mahkkuues meest kiiresti üle tänava neile vastu. Silmitsenud neid, lasksid nad tulijad vaikides mööda. Kaupmeeste Klubi paraadukse juures, mille kohal rippus teiselt korruselt alla must lipp, astusid sammaste tagant välja neli meest, suunasid revolvrid nende poole. Daša komistas. Žirov ütles kurjalt:

«Käige kus kurat, seltsimehed, tõepoolest! Mis te asjata ehmatate. Mul on order Mamontilt . . .»

«Näita!»

Neli võitlussalklast, kes olid oma habemetud põsed ülestõstetud kraede vahele ja silmad sonimütside nokkade alla peitnud, vaatasid orderi kuuvalguses üle. Žirovi elutu nägu oli veninud tardunud naeratusse. Üks neljast küsis jõhkralt:

«Aga kelle jaoks siis . . .?»

«Selle seltsimehe jaoks siin,» Žirov haaras Daša käe, «ta on näitlejanna Petrogradist . . . Tarvis riidesse panna . . . Astub meie gruppi . . .»

«Hüva. Mine sisse . . .»

Daša ja Žirov astusid tuhmilt valgustatud vestibüüli, kus trepil seisis kuulipilduja. Ilmus komandant — lühike punnis põskedega üliõpilane vormikuue ja fessiga.

Ta pööras orderit kaua käes ja luges seda, siis küsis Dašalt torisevalt:

«Mis asju on vaja?»

Vastas Žirov:

«Mamont käskis: pealaest jalatallani, ja kõige paremat.»

«Mida see tähendab — Mamont käskis . . . Oleks aeg teada, seltsimees: siin ei kästa . . . Siin ei ole pood . . .» (Komandandil hakkas sel ajal reis sügelema, ta krimpsutas hirmsasti nägu, sügas end.) «Hüva, lähme.»

Ta võttis võtme välja ja läks ees endisse garderoobiruumi, kus praegu asetsesid Anarhia Maja laod.

«Darja Dmitrijevna, valige, mis süda kutsub, ärge häbenege, see kõik kuulub rahvale . . .»

Hoogsa žestiga osutas Žirov riidevarnadele, kus rippusid soobli-, hermeliini- ja hõberebasenahksed palantiinid ning tšintšilja-, ahvinahksed ja kotikkasukad. Neid lebas laudadel ja lihtsalt virnades põrandal. Avatud kohvreisse oli kuhjatud kleite, pesu, karpe jalatsitega. Näis, et siia oli kokku veetud terveid toredusesemete ladusid. Komandant, ükskõikne selle külluse vastu, ainult haigutas kastil istudes.

«Darja Dmitrijevna, võtke kõik, mis meeldib, mina kannan; lähme üles, seal riietute ümber.»

Oma keerulistest elamustest hoolimata oli Daša kõigepealt naine. Ta põsed lõid roosatama. Nädal tagasi, kui ta närbus nagu maikelluke akna juures ja näis, et elul on lõpp ja oodata pole midagi, ei oleks teda vahest ahvatlenud mingisugused aarded. Nüüd oli ümberringi kõik avardunud — see, mida ta oli pidanud endas lõpetatuks ja liikumatuks, oli hakanud liikuma. Oli saabunud too imelik seisukord, millal soovid ja ärganud lootused suunduvad homse päeva rahutusse uttu, olevik aga on üleni varemeis, nagu mahajäetud maja.

Daša ei tundnud oma häält ära, imestas oma vastuste, tegude, rahu üle, millega ta võttis vastu ümberringi keerlema hakanud fantastika. Mingisuguse seni uinunud enesealalhoiuvaistuga tundis ta, et praegu peab lendama täite purjedega, olles heitnud lasti üle parda.

Ta sirutas käe halli sooblinahkse palantiini poole:

«Palun see.»

Žirov vaatas komandandi poole, see noogutas. Žirov võttis palantiini maha, heitis üle õla. Daša kummardus lahtise kohvri kohale — hetkeks muutusid kõik need võõrad asjad vastikuks —, siis pistis käe küünarnukini pesuvirna sisse.

«Darja Dmitrijevna, aga kingad? Võtke juba ka kingad vihma puhuks. Õhtutualetid on tolles garderoobis. Seltsimees komandant, anna võti . . . Näitlejannale, saad aru, on tualett tootmisvahend.»

«Ükspuha, võtke mis tahate,» ütles komandant.

Daša ja tema järel Žirov asjadega läksid teisele korrusele, väikesse tuppa, kus oli kuuliauguga peegel. Keset pragude ämblikuvõrku nägi Daša ähmases klaasis mingit teist naist, kes tõmbas aeglaselt jalga siidsukki. Nüüd pani ta selga õhkõrna särgi ja pitsidega pesu. Kõrgete kontsadega kõpsutades viskas ta kõrvale kõik endised lapitud rõivad. Heitis paljastele kõhnadele õlgadele karusnaha . . . Kes sa siis oled, mu kallis? Kokott? Naisröövel? Varas? . . . Aga kui ilus . . . Niisiis kõik on veel ees? Noh, olgu — küll hiljem selgitame . . .

Oktoobripommitusest rikutud suur restoranisaal «Metropolis» ei töötanud enam, aga kabinettides serveeriti veel sööki ja veini, kuna osa võõrastemajast oli hõivatud välismaalastest, enamasti sakslastest, ja neist hulljulgeist ettevõtlikest tegelinskitest, kes olid osanud endale muretseda välismaa — Leedu, Poola või Pärsia — passi. Kabinettides prassiti nagu Firenzes katku ajal. Tutvuse poolest, köögiukse kaudu lasti sinna ka põliseid moskvalasi, peamiselt näitlejaid, kes olid veendunud, et Moskva teatrid ei suuda vastu panna isegi mitte hooaja lõpuni: niihästi teatreid kui näitlejaid ootab lootusetu hukk. Näitlejad jõid, nagu ei hoolikski nad elust.

Nende öiste prassingute hingeks oli Mamont Dalski, draamanäitleja, traagik, kelle nimi oli lähemas minevikus niisama kuulus kui Rossi oma. See oli metsiku temperamendiga ilus mees, hasartmängija, ühtaegu kaalutlev ja meeletu, kardetav, ülev ja kaval. Viimaseil aastail oli ta esinenud harva, ainult külalisetendustel. Teda võis kohata pealinnade, lõuna ja Siberi mängupõrgutes.

Jutustati tema koletu suurtest kaotustest. Ta hakkas vanaks jääma. Kõneles, et loobub lavast. Sõja ajal oli ta võtnud ette tumedaid kombinatsioone hangetega. Kui algas revolutsioon, ilmus ta Moskvasse. Ta tundis end gigantsel tragöödialaval olevat ja tahtis sellel mängida peaosa uuendatud näidendis «Vennad-röövlid».

Geniaalse näitleja veenvusega hakkas ta rääkima pühast anarhiast ja absoluutsest vabadusest, kõlblusepõhimõtete tinglikkusest ja igaühe õigusest kõigeks. Ta külvas Moskvas ärevust meeltesse. Kui üksikud noorte rühmad, tugevdatud kriminaalsete isikutega, hakkasid rikaste uhkeid maju rekvireerima, ühendas ta need eraldatud anarhistide grupid, vallutas jõuga Kaupmeeste Klubi ja kuulutas selle Anarhia Majaks. Nõukogude võimu asetas ta toimunud fakti ette. Ta ei olnud veel kuulutanud sõda nõukogude võimule, aga kahtlemata tungis tema fantaasia kaugemale Kaupmeeste Klubi laoruumidest ja öistest prassingutest, kui ta Anarhia Maja aknal seistes rahva ees kõneles ja kui tema antiikse žesti järel lendas alla õue rahva sekka pükse, saapaid, riiet ja konjakipudeleid.

Seda inimest, kel oli sünge, otsekui pronksist valatud nägu, millel kired ja tormiliselt elatud elu olid suure kujurina selgesti välja voolinud voldid ja kortsud ning olid modelleerinud suu, lõua ja pehme määrdunud kraega ümbritsetud kaela kindlad jooned, — seda inimest nägi Daša kõigepealt, kui ta ühes Žiroviga «Metropoli» kabinetti astus.

Klaverikaas oli üles tõstetud. Igerik raseeritud näoga mees sametkuues, pea taha heidetud, pabeross hammaste vahel, kilavad silmad ripsmeist looritatud, võttis matuslikke akorde. Laua taga istus hulga tühjade pudelite juures mitu maailmakuulsust. Üks neist — tömbi ninaga mees, kes toetas käega iseloomulikku lõuga, mille tõttu tema pehme nägu oli laperguseks vajunud — laulis tenorihäälega preestri osa. Teised — inetu näoga resonöör; sünge, rippuva huulega koomik; kolmandat ööpäeva raseerimata ja teravaks muutunud ninaga kangelane; ahastuseni purjus esimene armastaja; suur esinäitleja ilmeka otsaesisega, mis oli sügavaist kortsudest läbi lõigatud, pealtnäha täiesti kaine mees, — laulsid, kui vaja oli, koorina kaasa.

Ülemdiakon «Lunastaja Kristusest», hallinevate juustega ilus mees, ninal kuldraamidega, poolteist naela kaaluvad prillid, mis Moskva kaupmeeskond oli talle kinkinud, sammus vaibal edasi-tagasi, vehkides alumise kuue varrukatega, ja lausus palvete lõpphüüdeid. Tema tohutult sügav sametine bass pani kristalli laual klirisema. Kabineti seinad olid kaetud tumepunase siidiga, raskelt rippusid brokaatportjäärid ja ukse juures seisis väike kolme poolega sirm.

Mamont Dalski seisis, toetudes küünarnukiga sellele sirmile. Käes hoidis ta mängukaartide pakki. Ta oli riietatud poolsõjaväelisse ülikonda— inglise frentši ja ruudulistesse nahkse tagaküljega kalifeedesse, ning jalas olid tal mustad säärikud. Kui Daša sisse astus, muigas ta tigedalt, kuulates hingepalvet.

«Pööraselt ilus naine!» ütles mees klaveri ees. Daša lõi araks. Jäi seisma. Kõik peale Dalski vaatasid tema poole. Ülemdiakon ütles:

«Puhtvene ilu.»

«Tütarlaps, tulge meie juurde!» ütles esinäitleja sametiselt.

Žirov sosistas:

«Istuge ometi, istuge!»

Daša istus laua juurde. Tal suudeldi kätt tseremoniaalselt ja pidulike kummardustega nagu Maria Stuartil, mispeale laul jätkus. Žirov tõstis talle ette kalamarja, suupisteid, sundis jooma midagi magusat, kõrvetavat. Oli umbne, suitsune. Pärast venivat jooki viskas Daša karusnaha kõrvale, pani paljad käed lauale. Teda erutasid need sünged akordid, laulu iidsed sõnad. Pilku ära pööramata vaatas ta Mamonti. Nüüdsama, teel, oli Žirov temast jutustanud. Ta seisis endiselt kõrval sirmi juures ja oli justkui raevunud või peaaegu teadvuse kaotamiseni purjus.

«Kuidas siis on, härrased,» ütles ta bassiga, mis täitis toa. «Keegi ei taha?»

«Keegi, keegi ei taha sinuga mängida, meil on niigi lõbus, jäta meid rahule ning rahune ise,» lausus kiirkõnes tenorihäälega too, kellel oli laperguseks vajutatud nägu. «Noh, Jaša, lase tulla seitsmes laul.»

Pea kuklasse heidetud, silmad kinni pigistatud, pani Jaša sõrmed klaveri klahvidele. Mamont ütles:

«Mitte raha peale . . . Ma sülitan teie raha peale . . .»

«Ükskõik, ikkagi me ei taha, ära püüagi, Mamont.»

«Ma tahan mängida lasu peale . . .»

Seejärel vaikisid kõik veidi aega. Teravnenud ninaga kangelane pühkis käega üle otsaesise ja juuste, tõusis püsti ning hakkas vesti kinni nööpima.

«Mina mängin lasu peale.»

Koomik haaras temast vaikides kinni, vajus talle peale oma kaheksa puudaga, pani kohale istuma.

«Vean kihla oma elu peale,» hüüdis kangelane, «Mamontil, lurjusel, on salamärkidega kaardid . . . Ükspuha, las jagab kaarte. Laske mind . . .»

Aga ta oli juba nõrgaks jäänud. Allapoole laieneva näoga resonöör ütles pehmelt:

«No näe, ei ole enam tilkagi viina. Mamont, kullake, see on ju sigadus . . .»

Mamont Dalski viskas telefonilauale kaardipaki ja suure automaatpüstoli. Ta tugevate joontega suur nägu kahvatas raevust.

«Siit ei lahku keegi,» ütles ta tähthaaval. «Me mängime, nagu mina tahan . . . need kaardid ei ole salamärkidega.»

Ta tõmbas laiade sõõrmetega tugevasti õhku sisse, tema alumine huul läks prunti. Kõik said aru, et oli saabunud hädaohtlik silmapilk. Dalski heitis pilgu lauasistujate nägudele. Jaša klaveri juures hakkas ühe sõrmega «Siisikest» mängima. Äkki kerkisid Mamonti mustad kulmud, läbitungimatuis silmades vilksatas imestus. Ta nägi Dašat. Dašal läks selle pilgu all süda külmaks. Ilma taarumata astus Mamont tema juurde, võttis ta sõrmeotsad ja tõstis kuivanud huulte juurde, aga ei suudelnud, ainult puudutas:

«Te ütlete, et ei ole viina . . . Viina saab . . .»

Ta kõlistas, üksisilmi Dašat vaadates. Sisse astus tatarlasest kelner. Laotas käsi: mitte ühtki pudelit pole, kõik on ära joodud, kelder on lukus, ärijuht ära läinud. Siis ütles Mamont:

«Mine!» Ja sammus justkui tuhande pealtvaataja pilkude all telefoni juurde. Kutsus välja numbri: «Jah . . . Mina . . . Dalski . . . Saata salk. «Metropol». Ma olen siin . . . Kiires korras . . . Jah . . . Neljast jätkub . . .»

Ta pani pikkamisi toru hargile, najatus kogu pikku-

ses vastu seina ja pani käed rinnal kokku. Möödus umbes viisteist minutit. Jaša mängis klaveril tasakesi Skrjabinit. Pea hakkas pööritama neist tuttavaist helidest, mis kostsid minevikust. Aeg kadus. Hõbebrokaat Daša rinnal tõusis ja vajus, kõrvus kohises. Žirov sosistas midagi, Daša ei kuulanud.

Ta oli erutatud, tundis vabanemise õnne, nooruse kergust. Talle näis, et ta lendab nagu lapsevankri küljest lahtipääsenud õhupall, ikka kõrgemale, ikka peadpööritavamalt . . .

Esinäitleja silitas ta paljast kätt, lausus sametise häälega isalikult:

«Ärge vaadake teda nii õrnalt, mu kullake, silmad jäävad pimedaks . . . Mamontis on kahtlemata midagi saatanlikku . . .»

Siis äkki paiskusid välisukse pooled lahti ja sirmi taha ilmusid neli pead sonimütsidega, neli nahkvarrukaga kätt hoidsid käsigranaate. Neli anarhisti hüüdsid ähvardavalt:

«Seis! Käed üles!»

«Jätke, kõik on korras!» lausus Dalski rahulikult bassihäälega. «Tänan, seltsimehed!» Ta astus nende juurde ja hakkas üle sirmi kummardudes midagi poolvaljusti seletama. Mehed noogutasid ja lahkusid. Natukese aja pärast kostis üksikuid hääli, summutatud kisa. Tume plahvatus vapustas kergelt seinu. Mamont ütles:

«Kutsikad, ei saa läbi ilma efektideta.» Ta helistas. Silmapilkselt kargas kabinetti kahvatu teener, ta hambad lõgisesid. «Korista kõik ära, kata puhtalt viina jaoks!» käskis Mamont. «Jaša, ära piina mu närve, mängi midagi hoogsat!»

Tõepoolest, ei jõutud veel panna puhast lina lauale, kui anarhistid ilmusid uuesti hulga pudelitega. Pannud vaibale konjakid, viski, likööri d ja šampanja, kadusid nad niisama vaikides. Laua juurest kostis hämmastus- ja vaimustushüüdeid. Mamont seletas:

«Ma käskisin numbrites konfiskeerida ainult viiskümmend protsenti alkoholist. Pool on jäetud omanikele. Teie südametunnistus võib rahul olla, kõik on korras.»

Jaša klaveri taga müristas tusši. Lendasid šampanjakorgid. Mamont istus Daša kõrvale. Laualambi valgel

paistis tema nägu veel skulptuursem ja mõjukam. Ta küsis:

«Ma nägin teid täna «Luxis», te magasite. Kes te olete?»

Peapööritusest naerdes vastas Daša:

«Ei keegi . . . Õhupall . . .»

Dalski pani suure kuuma käe tema paljale õlale, vaatas silma. Dašal oli ükskõik, ainult soe tundus jahedal õlal käe raskuse all. Ta tõstis peenikest jalga pidi pokaali šampanjaga ja jõi tühjaks.

«Ei kellegi oma?» küsis Dalski.

«Ei kellegi.»

Siis hakkas Mamont Daša kõrva ääres traagiliselt retsiteerima:

«Ela, mu laps, ela kogu hingejõuga . . . Sinu õnn, et sa mind kohtasid . . . Ära karda, ma ei moonuta sinu noorust armastusega . . . Vabad ei armasta ega nõua armastust . . . Othello — see on keskaegne tuleriit, inkvisitsioon, kuratlik grimass . . . Romeo ja Julia . . . Oo, ma tean — sa õhkad salaja nende järele . . . See on vana rämps . . . Meie lammutame kõik, ülalt kuni alla . . . Me põletame kõik raamatud, purustame muuseumid . . . On vaja, et inimene unustaks aastatuhanded . . . Vabadus — see on püha anarhia . . . Suur kirgede tulevärk . . . Ei! Armastust, rahu ära oota, kaunitar . . . Ma vabastan sinu . . . Ma purustan su süütuse ahelad . . . Ma annan sulle kõik, mis sa mõtled välja kahe süleluse vahel . . . Palu . . . Palu praegu . . . Võib-olla homme on hilja.»

Läbi selle sõnade jampsi tundis Daša kogu nahaga enda kõrval rasket paisuvat kirge. Teda haaras õudus nagu unes, kui ei ole jõudu liigutada end, unenäo pimedusest aga lähenevad koletise põlevad silmad. Paiskab ümber, sõtkub ära, tallab puruks . . . Veel hirmsam oli see, et temas endas tõusid teisele vastu tundmatud, kuumad, lämmatavad ihad . . . Ta tundis end üleni naisena . . . Arvatavasti oli ta nii erutatud ja ilus sel hetkel, et esinäitleja sirutus tema poole klaase kokku lööma ja lausus kadedusega:

«Mamont, sa piinad last . . .»

Nagu lähedasest lasust kargas Dalski püsti ja lõi käega vastu lauda; pokaalid hüppasid, kukkusid ümber.

«Lasen maha! Puuduta ainult seda naist!»

Ta tormas telefonilaua juurde, kus lebas revolver. Toole ümber paisates kargasid kõik lauasistujad püsti. Jaša sööstis klaveri alla. Sel hetkel, ilma et oleks endale aru andnud, riputas Daša end Mamonti käe külge, mis pigistas revolvrit. Ta palus silmadega. Dalski pani käe ümber ta hapra piha allpool abaluid, tõstis ta üles ja surus oma suu tema suu vastu, puudutades hammastega hambaid. Daša oigas. Siis helises telefon. Mamont laskis Daša tugitooli langeda (ta kattis silmad käega) ja läks haaras telefonitoru:

«Jah . . . Mis vaja? Mul on tegemist . . . Ahaa . . . Kus? Mjasnitskajal? Briljandid? Hinnalised? Kümne minuti pärast olen seal . . .»

Ta pistis revolvri tagumisse taskusse, astus Daša juurde, võttis ta näo käte vahele, suudles teda mitu korda ahnelt ja väljus, teinud käega hüvastijätužesti nagu roomlane.

Ülejäänud osa ööst veetis Daša «Luxis». Ta uinus nagu surnu, võtmata seljast hõbebrokaadist kleiti. (Mamonti ees hirmu tundes magas Žirov vannitoas.) Siis istus Daša kuni lõunani kurvalt akna juures. Žiroviga ta ei kõnelnud, küsimustele ei vastanud. Kella nelja paiku läks välja ja ootas kuni viieni Pretšistenski bulvaril, platsil, kus suureninalise Gogoli all tasa askeldasid kõhnad lapsed — tegid tolmust ja liivast pirukaid ning saiakesi.

Dašal oli jälle seljas vana kleit ja peas omatehtud müts. Päike soojendas selga, päike paistis viletsa elu kohal. Lastel olid väikesed, näljast vanad näokesed. Ümberringi — vaikus ja tühjus. Ei rataste mürinat, ei valjusid hääli. Kõik rattad olid veerenud sõtta, teekäijad aga vaikisid. Graniittugitoolis istuv Gogol oli vimmas varblaste mustatud sineli raskuse all. Ilma Dašat märkamata läksid mööda kaks habemega meest, üks vaatas maha, teine puudele. Kostis vestluse katkeid:

«Täielik häving . . . Hirmus . . . Mis nüüd teha?»

«Aga Samaara on ometi vallutatud, Ufaa on vallutatud . . .»

«Midagi ei usu ma nüüd . . . Seda talve me üle ei ela . . .»

«Aga Denikin õiendab ometi Donimaal arveid . . .»

«Ei usu, miski ei päästa . . . Babülon hukkus, Rooma hukkus ja meie hukkume . . .»

«Aga Savinkov ei ole ometi areteeritud, Tšernov ei ole areteeritud . . .»

«See kõik on mõttetus . . . Jah, oli Venemaa, aga nüüd on tal lõpp . . .»

Möödus seesama hallipäine daam, kes eilegi; näitas aralt rätiku alt Rozanovi teoste kogu. Daša pöördus ära. Tema pingile lähenes küljetsi noormees pealuukujulise lipsunõelaga. Vaadanud ringi, kohendas ta näpitsprille, istus Daša juurde:

«Kas veetsite öö «Metropolis»?»

Daša langetas pea, vastas ainult huultega: jah.

«Väga hea. Ma muretsesin teile toa. Õhtul kolite üle. Žirovile mitte poolt sõnagi. Nüüd asja kohta: kas tunnete Leninit näo järgi?»

«Ei.»

Ta võttis mõned fotod ja pistis need Daša käekotti. Istus veidi aega, hammustades habemekarvu. Võttis Daša käed, mis elutult lebasid süles, raputas neid.

«Asi on nii . . . Bolševism — see on Lenin. Selge? Me võime purustada Punaarmee, aga senikaua kui Kremlis istub Lenin, ei ole võitu. Selge? See teoreetik, see tahtejõud on suurimaks hädaohuks kogu maailmale, mitte ainult meile . . . Mõtelge järele ja vastake mulle kindlalt: kas olete nõus või ei?»

«Tapma?» küsis Daša, vaadates kõverail jalgadel tatsuvat palja kõhuga last. Noormehel käis tõmblus üle keha, ta vaatas paremale, pilutas silmi laste poole ja hammustas jälle habemekarvu:

«Keegi ei kõnele sellest . . . Kui te mõtlete, siis — ärge karjuge valjusti . . . Me võtsime teid oma organisatsiooni . . . Kas te ei saanud aru, millest kõneles Savinkov?»

«Tema pole minuga kõnelnud . . . (Noormees muigas.) «Ah, tähendab, too rätikuga oligi . . .»

«Tasem . . . Teiega kõneles Boriss Viktorovitš . . . Teile on osutatud tohutut usaldust . . . Meil on vaja värskeid inimesi. On olnud suuri areteerimisi. Te teate muidugi, et mobilisatsiooniplaan Kaasanis on läbi kukkunud . . . Tsentrumi töö viiakse mujale üle . . . Aga siia me jätame organisatsiooni . . . Teie ülesandeks on jälgida Lenini

esinemisi rahva ees, käia miitingutel, minna tehastesse. Teie ei hakka töötama üksi . . . Teile teatatakse, millal ta Kremlist välja sõidab ja oletatavaist esinemistest . . . Kui te sõlmite tutvust kommunistidega, paluge end parteisse võtta — see on kõige parem. Jälgige ajalehti ja lugege kirjandust . . . Edasisi juhtnööre saate homme hommikul siinsamas . . .»

Seejärel andis ta Dašale konspiratiivkorteri aadressi, parooli ja toavõtme. Ta lahkus Arbati värava suunas. Daša võttis käekotist foto ja vaatles seda kaua. Kui ta selle näo asemel hakkas nägema teist, mis heljus esile möödunud öö vabarnpunaste eesriiete tagant, lõi ta koti järsult kinni ja läks samuti minema, tusasena, kokkusurutud huultega. Väike kõverate jalgadega poiss tahtis talle järele sibada, aga potsatas oma jõuetu kehakesega liivale ja hakkas kibedasti nutma.

Selgus, et Daša tuba oli Sivtsevõi Vražokil, õues asuvas poollagunenud eramajas. Nähtavasti oli maja maha jäetud. Alles pika koputamise peale avati Dašale köögiuks: talle astus vastu räpane väike vanaeit väljapöördunud silmalaugudega, välimuselt vana lapsehoidja. Ta ei saanud algul millestki aru. Lasknud viimaks Daša sisse ja juhatanud talle toa kätte, hakkas eit segaselt jutustama:

«On kodust laiali läinud kõik meie kullakesed — Juri Juritš ja Mihhail Juritš ja Vassili Juritš, Vasjake aga hakkas toomanädalal, pärast lihavõtteid, alles kuueteistkümnendat aastat käima . . . Olen hakanud juba nende hingekeste eest palvetama . . .»

Daša ütles ära teest, riietus lahti, puges vatiteki alla ja hakkas pimeduses kibedasti nutma, surudes patja suule.

Hommikul sai ta Gogoli mälestussamba juures juhtnöörid ja käsu olla homme tehases. Ta mõtles koju tagasi minna, aga otsustas ümber — läks kohvik «Bomi». Seal hakkas Žirov tema ümber sekeldama, küsides, kuhu ta oli kadunud, miks oli ära läinud ilma asjadeta. «Ma ootan Mamontilt telefonogrammi, mida vastata talle teie kohta?» Daša pöördus ära, et teine ei näeks tema õhetama löönud põski . . . Ise aga mõtles, tundes, et ta valetab: «Juhend on ikkagi niisugune, et peab jätkama tutvust nendega . . .»

«Asjade järele ma tulen,» ütles ta kurjalt, «eks siis näe, mis edasi saab.»

Pakiga, milles oli hinnaline palantiin, pesu ja eilne kleit, läks ta koju tagasi. Kui ta asjad lahti harutas, voodile viskas ja neid vaatas, haaras teda säärane värin, et hambad plagisesid, õlad tundsid jälle Dalski käe raskust ja hambad — tema hammaste külmust . . . Daša laskus voodi ette ja peitis näo lõhnavasse karusnahka. «Mis see siis on, mis see siis on?» kordas ta mõttetult . . .

Hommikul riietus ta, nagu oli kästud, tumedasse sitskleiti, sidus rätiku töölisnaise moodi pähe (ta pidi esinema endise toatüdrukuna rikkast majast, kelle härra oli vägistanud; kleidi oli toonud talle lipsunõelaga mees) ja sõitis trammiga tehasesse.

Tal ei olnud pääsmikku. Vana valvur värava juures pilgutas talle silma: «Noh, lähed miitingule, tüdruk? Mine peahoonesse.» Piki pehastunud laudu sammudes möödus ta roostetanud raua ja räbu virnadest, suurtest purukslöödud akendest. Kõikjal oli tühjus, pilvitus taevas suitsesid vaikselt korstnad.

Teda juhatati väikese määrdunud ukse juurde. Daša astus pikka telliskivisaali. Läbi suitsunud klaaskatuse tungis siia sünge valgus. Kõik oli paljas ja lage. Sildadelt rippusid alla tõstekraanade ketid. Allpool olid transmissioonivõllid, nende ratastel rippusid liikumatult ülekanderihmad. Harjumatut silma hämmastasid mustad tööpingid, höövel-, trei-, frees- ja peitelpinkide kord madalad ja tüsedad, kord pikaks venitatud, kord haralised piirjooned ning hõõrdajami malmkettad. Laia võlvkaare taga paistis poolpimeduses tuhandepuudaline puusakas vasaramürakas.

Siin ehitati masinaid ja mehhanisme, mis seal, väljaspool tehase süngeid seinu, täitsid elu valguse, soojuse, liikumise, mõistlikkuse ja toredusega. Siin lehkas raualaastude, masinaõli, mulla ja mahorka järele. Palju inimesi seisis laudtribüüni ees, paljud istusid tööpinkidel ja kõrgetel aknalaudadel.

Daša puges tribüünile lähemale. Suurekasvuline noor-

mees vaatas taha — lai naeratus paljastas valged hambad tema määrdunud näos —, ta osutas peaga tööpingile, sirutas käe. Daša astus akna all asuvale tööpingile. Ümberringi — mitu tuhat pead, näod tusased, otsaesised kortsus, suud kokku pigistatud. Iga päev nägi ta tänavail, trammis neid nägusid — tavalised vene näod, väsinud ilmega, endassesulgunud pilguga. Ükskord — see oli veel enne sõda, pühapäevasel jalutuskäigul saartel — tegid kaks vandeadvokaadi abi, kes Dašaga kaasas olid, juttu nimelt neist nägudest. «Võtke Pariisi rahvahulk, Darja Dmitrijevna, — ta on lõbus, heasüdamlik, kobrutab rõõmust . . . Meil aga põrnitseb igaüks teisele otsa. Näe, seal lähevad kaks töölist. Tahate, ma astun nende juurde, ütlen midagi naljakat . . . Panevad pahaks, ei saa aru . . . Kohmakas, raske vene rahvas . . .» Nüüd seisid need naljavõõrad inimesed ärevatena, süngetena, keskendatult kindlameelsetena. Need olid needsamad näod, aga näljast tumenenud, needsamad silmad, aga pilk oli süttinud, kannatamatu.

Daša unustas, milleks ta siia oli tulnud. Elu muljed, kuhu ta oli viskunud üksildase akna juurest Krasnõje Zori tänavas, kiskusid teda kaasa nagu torm lindu. Rikkumata siirusega andus ta täielikult neile uutele muljetele. Ta ei olnud sugugi mitte rumal naine, aga nii nagu paljudki, oli ta jäetud iseenda, oma tillukeste kogemuste hooleks. Temas oli janu tõe — isikliku tõe, naiseliku tõe, inimliku tõe — järele.

Kõneleja rääkis olukorrast rindel. Lohutavat oli vähe. Viljablokaad tugevnes: tšehhid lõikasid ära Siberi vilja, ataman Krasnov — Doni oma. Sakslased õiendasid halastamatult arveid Ukraina partisanidega. Interventide laevastik ähvardas Kroonlinna ja Arhangelskit. «Aga ometi peab revolutsioon võitma!» — kõneleja hüüdis loosungeid, tagus nad rusikaga ruumi, ja haaranud portfelli, jooksis tribüünilt alla. Talle plaksutati, aga loiult, — asjad võtsid niisuguse pöörde, et ei olnud tahtmist plaksutada. Pead vajusid norgu, silmad peitusid kulmude varju.

Valgete hammastega poiss — Daša silmad kohtusid tema omadega — irvitas talle jälle lõbusalt:

«Vaat kus häda, tüdruk, — tahavad ära näljutada nagu hiiri . . . Mis sa teed?»

«Ja sina lõid kartma?» ütles Daša.

«Ah mina või? Kohe koledal kombel tuli hirm nahka.» (Tema peale hakati kurjalt sisistama: «Tasemini, sa kurivaim!») «Aga kuidas su nimi on?»

Daša vaatas teda: must särk lihaselisel rinnal lahti, härjakael, lõbus nägu, naeratus, higised kiharad, naiste peale maiad ümmargused silmad, üleni tahmane . . .

«Oled sina vast kena!» ütles Daša. «Mis sa irvitad?»

«Ema pillas pingilt maha. Aga tead mis, — sõida ülehomme meiega rindele. Nõus? Niikuinii saad sa siin Moskvas otsa . . . Me sõidame lõõtspilliga, tüdruk . . .»

Käteplagin summutas tema sõnad. Tribüünil seisis uus kõneleja — väheldane mees hallis pintsakus ja põigiti voldiliseks kortsunud vestis. Muhklik kiilaspea kummargil, soris ta pabereis. Ta ütles: «Seltsimehed!» — ja Daša nägi tema murelikku nägu, milles silmad olid pilukile kistud nagu päikese käes. Tema käed toetusid lauale, paberilehtedele, millel olid tema märkmed. Kùi ta ütles veidi r-tähte kõristades, et täna on teemaks suurim kriis, mis on tabanud kõiki Euroopa maid, kõige raskemini aga Venemaad, teemaks on — nälg, siis pidasid kolm tuhat inimest nõgise katuse all hinge kinni.

Ta alustas üldistest kaalutlustest, kõneles monotoonse häälega, otsides sidet kuulajatega. Mitu korda läks ta lauast eemale ja tuli selle juurde tagasi. Ta kõneles maailmasõjast, mida ei saa ega taha lõpetada kaks kiskjate rühma, kes on teineteisel kõrist kinni haaranud, kõneles sellest, et nälga kasutatakse pööraseks spekulatsiooniks, rääkis, et sõja võib lõpetada ainult proletaarne revolutsioon . . .

Ta hakkas kõnelema kahest nälja vastu võitlemise süsteemist: vabakaubandusest, mis pööraselt rikastab spekulante, ja riiklikust monopolist. Ta astus sammu kolm lauast eemale, ja kummardudes kuulajate poole, pistis pöidlad vesti vahele. Kohe tungisid esile laubakas pea ja suured käed, — esimene sõrm oli tindine. Ta kõneles:

«. . . Me seisime ja seisame ka edaspidi käsikäes selle klassiga, kellega me sõja vastu välja astusime, kellega koos me kodanluse kukutasime ja kellega koos me käesoleva kriisi kogu raskust üle elame. Me peame otsustavalt kaitsma viljamonopoli viimse võimaluseni . . .»

(Valgete hammastega poiss isegi kääksatas siinkohal.) «Meie ees seisab ülesanne võita nälg või vähemalt vähendada selle raskust kuni uue lõikuseni, kaitsta viljamonopoli, kaitsta Nõukogude riigi õigust, kaitsta proletaarse riigi õigust. Me peame kõik vilja ülejäägid kokku koguma ja saavutama seda, et kõik tagavarad veetaks kokku neisse paikadesse, kus on puudus, et nad õigesti jagataks... Põhiülesandeks on inimühiskonna säilitamine ja samal ajal tohutu töö, mis lahendatakse ainult ühel teel: tööviljakuse üldise, hoogsama tõstmisega...»

Surmavaikuses ohkas keegi äkki, kellegi piinatud hing komistas sellel jäisel tõusul, kuhu viis hallis pintsakus mees. Tema otsaesine kummardus kuulajate kohale, laubakumeruse alt vaatasid silmad — tungivad, halastamatud:

«Me põrkasime silm silma vastu kokku revolutsioonilis-sotsialistliku ülesande teostamisega, siin kerkisid meie ette erakordsed raskused. See on terve epohh kõige vihasemat kodusõda... Ainult siis, kui me purustame täielikult kontrrevolutsiooni, ainult sel juhul, kui me jätkame näljaküsimuses, võitluses näljaga sotsialistlikku poliitikat, võidame me niihästi nälja kui ka kontrrevolutsionäärid, kes kasutavad seda nälga...»

Ta käsi paiskus vesti vahelt välja, tegi õhus hävitava žesti ja jäi saali kohale rippu.

«... Kui töölised, kes on segadusse aetud spekulantide loosungitest, kõnelevad vabast viljamüügist ja transpordivahendite sisseveost, vastame meie, et see tähendab kulakute abistamist... Seda teed me ei lähe... Me toetume töötavale elemendile, kellega koos me saavutasime oktoobrivõidu, taotleme oma lahendust ainult proletaarse distsipliini sisseseadmisega töötava rahva kihtide hulgas. Meie ees seisab ajalooline ülesanne, me lahendame selle... Viimased dekreedid on püstitanud elu kõige põhilisema küsimuse — leivaküsimuse. Kõigil neil dekreetidel on kolm juhtivat ideed. Esimene — tsentralisatsiooni idee ehk kõigi ühendamine ühiseks tööks tsentrumi juhtimisel... Jah, meie tähelepanu juhitakse sellele, kuidas igal sammul variseb viljamonopol kotikaubanduse ja spekulatsiooni tõttu. Ikka sagedamini kuuleme intelligentsi suust: aga kotimehed osutavad meile teeneid, kogu oma toidu me saame neilt...

Jah... Aga kotimehed toidavad k u l a k l i k u l t, nad toimivad nimelt nii, kuidas tuleb toimida, et tugevdada, kindlustada, j ä ä d v u s t a d a kulakute võimu...»

Ta käsi kriipsutas läbi selle, mida iialgi enam ei tule.

«... Meie teine loosung on — tööliste ühendamine. Nemad viivad Venemaa välja meeleheitlikust ja tohutult raskest olukorrast. Töölissalkade organiseerimine, näljastes vähearenenud põllumajandusega maakondades nälgivate elanike organiseerimine — neid me kutsume appi, nende poole pöördub meie toitluskomissariaat, neile me ütleme: «R i s t i s õ t t a l e i v a e e s t».»

Raske raevuga prahvatas aplaus. Daša nägi, kuidas kõneleja tagasi astus ja käsi taskusse pistes õlad tõstis. Tema põsenukkidel põlesid laigud, laud värisesid, otsaesine oli niiske:

«... Me ehitame diktatuuri... Me ehitame vägivalda ekspluateerijate suhtes...»

Ka need sõnad uppusid plaksutustesse. Ta heitis käega: jätke ometi järele... Ja — vaikuses:

«... «Ühinege, kehvikute esindajad!» — see on meie kolmas loosung. Meie ees seisab ajalooline ülesanne: meil tuleb anda iseteadvus uuele ajaloolisele klassile... Kogu maailmas on linnatööliste väed, tööstustööliste väed viimseni ühinenud. Aga peaaegu kuskil maailmas pole olnud veel süstemaatilisi omakasupüüdmatuid ja ennastsalgavaid katseid ühendada neid, kes külades, väikepõllupidamistes, mahajäetud kolkais ja pimeduses on elutingimustest tuimaks ja töntsiks tehtud. Siin seisab meie ees ülesanne, mis liidab üheks eesmärgiks mitte ainult võitluse näljaga, vaid ka võitluse kogu väärika ja uhke sotsialismikorra eest. Siin seisab meie ees säärane lahing, mille heaks maksab anda kõik jõud ja panna kõik ühele kaardile, sest et see on lahing sotsialismi eest, sest et see on lahing töötajate ja ekspluateeritavate viimase ühiskonnakorra eest.»

Ta pühkis kiiresti käega otsaesist:

«... Moskva ümbruses ja lähedal asetsevais kubermangudes — Kurski, Orjoli ja Tambovi kubermangus — on meil ettevaatlike spetsialistide arvestuse järgi veel praegugi kuni kümme miljonit puuda vilja ülejääki. Asugem ühiste jõupingutustega asja juurde, seltsimehed. Ainult ühised jõupingutused, ainult nende kõigi ühine-

mine, kes kõige enam kannatavad nälgivais linnades ja maakondades, aitavad meid, ja see on see tee, millele teid kutsub nõukogude võim: tööliste ühinemine, kehvikute ühinemine, nende eelsalkade ühinemine selleks, et agiteerida kohtadel, et pidada sõda leiva eest, kulakute vastu . . .»

Üha sagedamini pühkis ta käega üle otsaesise, tema hääl tuhmus, — ta oli öelnud juba kõik, mis ta öelda tahtis. Ta võttis laualt paberilehe, vaatas seda, korjas ülejäänud lehekesed kokku:

«Niisiis, seltsimehed, kui me kõik selle omaks võtame, kõike seda teeme, siis võidame kindlasti.»

Ja äkki valgustas tema nägu naeratus, heasüdamlik ja selge. Ja kõik mõistsid: see on oma inimene! Hakkasid karjuma, plaksutama ja trampima. Ta jooksis tribüünilt alla, pead õlgade vahele tõmmates. Valgehambaline poiss Daša kõrval möirgas härjakõriga:

«Elagu Iljitš!»

Daša võis ütelda ainult seda, et ta oli näinud ja kuulnud «muud» . . . Miitingult tagasi tulnud, istus ta voodil, vaatas pärani silmi tapeedimustri keerdusid. Padjal lebas sedel Žirovilt: «Mamont ootab kell üksteist «Metropolis».» Põrandal ukse juures oli maas teine sedel: «Olge täna kell kuus Gogoli juures . . .»

Esiteks oli see muu rangelt kõlbeline, tähendab — kõrgem . . . Kõneldi leivast. Varemalt Daša teadis, et leiba võib osta või vahetada, — selle hind on teada: puud jahu — paar paikamata pükse. Aga selgus, et sellise leiva tõukab revolutsioon vihaselt endast eemale. See leib on ebapuhas. Parem surra, aga mitte süüa seda leiba. Kolm tuhat näljast inimest ütlesid end täna ebapuhtast leivast lahti.

Ütlesid end lahti — mille nimel . . . (Aga siin läks Daša vaeses peas jälle kõik segi.) Vaevatute ja koormatute nimel . . . Eks ta ju ütles nii? Anda kõik jõud, panna kõik ühele kaardile, anda elu — töötajate ja ekspluateeritavate eest . . . Sellepärast neis ongi see traagiline karmus . . .

Kulitšok oli jutustanud, et kõigist ilmakaartest on valmis sirutuma abistavad käed, käed leivaga . . . Ainult — hävitada nõukogude kord . . . Hävitada — ja siis on

leiba . . . Mille nimel? Venemaa päästmise nimel. Kellest päästmine? Iseendist . . . Aga nemad ei taha «niimoodi» päästetud saada, — Daša ise nägi . . .

Daša vaene, vaene pea! Hilja hakkasid sa poliitikaga tegelema, Dašake . . . «Oot-oot . . .» ütles ta, «oot-oot.» Pani käed selja taha ja läks korra üle toa, vaadates jalge ette.

«Mis võib olla üllam, kui anda elu vaevatute ja koormatute eest? . . . Aga Kulitšok räägib, et bolševikud hävitavad Venemaa, ja kõik räägivad seda . . .» Daša sulges silmad, püüdes kujutleda Venemaad millegi niisugusena, mida ta peab armastama rohkem kui iseennast. Meenus Serovi maal: kaks hobust mäenõlvakul, suur pilv õhtutaevas ja sasitud õlgkatus . . . «Ei, see on Serov . . .» Ja läbi suletud laugude nägi ta toonase valgehambalise poisi lõbusat ning metsikut irvitust. Daša läks jälle üle toa . . . «Missugune see Venemaa siis on? Miks kistakse teda mitmele poole? Noh, ma olen rumal, ma ei saa millestki aru . . . Ah, mu jumal!» — Daša hakkas kokkupandud sõrmeotstega endale vastu rindu koputama. Aga ka see ei aidanud . . . «Joosta Lenini juurde küsima? Ah, pagan, ma olen ju teises leeris . . .»

Kõik need hirmsad vastuolud ja hinge segadus viisid selleni, et kell kuus tõmbas Daša mütsi silmadele ja läks Gogoli mälestussamba juurde. Lipsunõelaga mees eemaldus kohe puu juurest:

«Te hilinesite kolm minutit . . . Noh? Kas käisite? Kuulsite Leninit? Jutustage kõige olulisem . . . Kuidas ta kohale sõitis, kes teda saatis, kas tribüünil oli valve?»

Daša vaikis veidi aega, kogudes mõtteid:

«Ütelge, mille nimel teda tahetakse tappa?»

«Ahaa! Kust te seda võtsite? Keegi ei kavatse . . . Nii, nii, nii . . . Tähendab, teie peale mõjus? Noh, või veel . . . Sellepärast ta ongi nii ohtlik.»

«Aga tä kõneleb ju õigust.»

Kaela välja sirutades vaatas mees kerge niiske naeratusega Dašale silma ning küsis libitsevalt:

«Kuidas siis on, kas te ei peaks keelduma, mis?»

Daša nihkus eemale. Mehe kael aga venis pikemaks, nagu oleks see kummist, Daša silmateradesse välgatasid päikese peegelduslaigud ta näpitsprillide klaasidelt. Daša sosistas:

«Ma ei tea midagi . . . Ma ei mõista enam midagi . . . Ma pean olema veendunud, ma pean olema veendunud . . .»

«Lenin on Saksa Kindralstaabi agent,» sisistas lipsunõelaga mees. Seejärel kulutas ta umbes pool tundi selleks, et seletada Dašale sakslaste põrgulikku plaani: nad toimetavad plombeeritud vaguneis edasi tohutu suurte summade eest palgatud bolševikke, bolševikud laostavad sõjaväge, hullutavad töölisi ning hävitavad kodumaa tööstuse ja põllumajanduse . . . Umbes kuu aja pärast saavad sakslased Venemaa enda valdusse paljaste kätega.

«Praegu õhutavad bolševikud kodusõda, karjuvad viljablokaadist ja seejuures lasevad maha kotimehi — meie päästjaid . . . Nad organiseerivad teadlikult nälga . . . Te nägite, kuidas täna mitu tuhat lollpead vaatasid Leninile suhu . . . Tahaks endal käsi hammustada valu pärast . . . Ta petab masse, miljoneid, kogu rahvast . . . Ühest küljest, füüsiliselt, on ta «suur provokaator» . . . Teisest . . .» (ta kallutus äkitselt Daša kõrva juurde ja sosistas ainult hingeõhuga) «. . . antikristus! Mäletate ennustusi? Tähtajad jõuavad kätte. Põhi läheb sõjaga lõuna peale. Ilmuvad raudsed surmaratsanikud — need on tankid . . . Vee allikate peale langeb Koirohutäht — see on bolševike viisnurkne täht . . . Ja ta kõneleb rahvale nagu Kristus, aga kõik ümberpöördult . . . Täna püüdis ta ka teid võrgutada, aga meie ei anna teid ära . . . Ma viin teid üle teise töö peale.»

Kolmas küsimus jäi selgitamata. (Daša läks jälle koju tagasi, heitis voodisse, kattis silmad käsivarrega.) Ta oli äkki hirmsasti tüdinud mõtlemisest . . . «Tõepoolest, kas ma olen saja-aastane? Olen inetu nagu surmapatt? Võtan õige kätte ja annan endale voli . . . Tahad minna «Metropoli» — mine . . . Kelle jaoks peita kõike seda, mis ei taha olla peidetud, lämmatada rinnas õnnekarjet? Kelle jaoks suruda niisuguse piinaga põlvi kokku? Kelle kallistuste jaoks? Lollpea, lollpea, argpüks . . . Lase end ometi valla, torma . . . Ükskõik — mingu kus kurat armastus, ja sa ise mine kus kurat . . .»

Ta teadis juba, et läheb «Metropoli». Ja kui mõtiskles, siis ainult sellepärast, et oli veel vara «Metropoli» minna, oli videvik — kõige mürgisem mõtiskluste aeg.

Aeglaselt nagu tornikell lõi kell majas üheksa. Daša hüppas kiiresti voodist välja . . . «Alandav on niiviisi närvitseda, ma ei taha! . . .»

Ta riietus rutuga lahti ja jooksis särgiväel vannituppa, kuhu oli kuhjatud hunnikusse puid, kohvreid ja kolu. Astus duši alla. Jäine vihm langes seljale. Dašal jäi peaaegu hing kinni. Märjana läks ta oma tuppa tagasi, tõmbas voodilt lina, kuivatas end hambaid lõgistades.

Ja isegi nüüd veel ei suutnud ta otsustada: ta vaatas kord vana kleiti, mis oli põrandale visatud, kord õhtukleiti, mis oli heidetud üle tugitooli selja. Ja jälle mõistis ta, et see on argus, ainult viivitus. Siis hakkas ta riietuma. Peeglit ei olnud, ja jumal tänatud! Ta tõmbas õlgadele sooblinahast palantiini ja väljus nagu varas. Tänaval oli juba täiesti hämar. Daša läks mööda bulvareid. Mehed saatsid teda hämmastunult silmadega, talle lendas järele mitte just liiga rahustavaid märkusi. Puu alt tuikusid välja kaks sõdurisinelis meest, hõikasid: «Parasiit, oota, kuhu sa jooksed?»

Nikitskaja väljakul Daša peatus — ta hingas vaevalt, süda tagus. Pööraselt kõlistades sõitis mööda valgustatud tramm järelvaguniga. Trepiastmeil rippus inimesi. Üks neist oli haaranud parema käega vaskpidemest kinni, teises hoidis lamedat krokodillinahast kohvrikest, — nii lendas ta mööda ja pööras Daša poole tugeva raseeritud näo. See oli Mamont. Daša hüüatas ja hakkas trammile järele jooksma. Mees nägi teda, kohver ta käes lendas kramplikult üles. Ta tõmbas teise käe käepideme küljest lahti, kargas täielt sõidult maha, vankus, kukkus asjatult käega tuge otsides selili, heites üles ühe suure talla, ja kohe kadus tema keha trammi järelvaguni alla, kohver kukkus Daša jalge ette. Ta nägi, kuidas mehe põlved kramplikult tõusid, kostis kontide ragin, saapad pekslesid munakividel. Pidurid kriuksatasid, inimesed tormasid trammilt maha.

Elektrivalgus hakkas silme ees hõljuma, tänavasillutis näis pehme nagu loor, — kaotanud meelemärkuse, kukkus Daša käte ja põsega krokodillinahast kohvrikese peale.

Vabatahtliku armee uus pealetung, nõndanimetatud «teine Kubani sõjakäik», algas operatsioonist Torgovaja jaama juures. Oli väga tähtis see raudteesõlm oma võimusesse saada, sest selle vallutamisega lõigati kogu Põhja-Kaukaasia Venemaast ära. Kümnendal juunil sööstis üheksast tuhandest jala- ja ratsaväelasest koosnev armee Denikini juhatusel neljas kolonnis Torgovaja ümberpiiramisele.

Denikin viibis Drozdovski kolonni juures. Pinevus oli äärmiselt suur. Kõik teadsid, et esimese lahingu tulemus otsustab armee saatuse. Oma ainukese kahuri kattel, mis tulistas kartetšidega, läksid drozdovlased ujudes läbi Jegorlõki jõe. Neid jälitas vaenlase suurtükituli. Eesmises ahelikus rabeles kerana vees polgukomandör staabikapten Turkul, ise hingeldades ja vandudes. Punased kaitsesid end meeleheitlikult, aga oskamatuse tõttu lasksid vilunud vaenlasel end ümber piirata. Tõkkesalgad pühiti minema — lõunast Borovski kolonni poolt, idast Erdeli ratsaväe poolt. Jättes Torgovaja maha, hakkasid punaste segipaisatud väeosad ja tohutud voorid põhja poole taganema. Aga siin pani Markovi kolonn neil Šablijevka juures tee kinni. Vabatahtlikud saavutasid täieliku võidu. Erdeli kasakasotnjad roitsid stepis, tappes põgenejaid, võttes vange ja saades saagiks vankreid kraamiga.

Oli juba videvik. Lahing oli vaibumas. Täidlased käed selja taga, kõndis Denikin punasena ja tusasena jaamaesisel. Junkrud kandsid naljade ja naeruga — nagu naljatatakse pärast surmaohtu — liivakotte, asetasid neid lahtistele platvormidele ning seadsid omatehtud soomusrongil kuulipildujaid üles. Vahel harva kostis õhku värisema panev suurtükipauk: põhja pool, Šablijevka taga, tulistas punaste soomusrong. Viimane mürsk langes Manõtši silla kõrvale, sinna, kus väikese tuhkru hobuse seljas istus kindral Markov. Ta ei olnud kaks ööpäeva maganud, polnud midagi söönud ega suitsetanud, ja oli ärritatud selle üle, et Šablijevka vallutamine polnud toimunud nii, nagu tema tahtis. Selgus, et jaamas oli tugev väesalk suurtükkide ja soomusautodega. Eile, üheteistkümnendal, ja täna terve päeva võitles

tema ümberhaaramiskolonn visalt ja ilma eduta. Kiire õnn oli talle seekord selja pööranud. Kaotused olid tohutud. Ja alles õhtuks taganesid Šablijevkas asuvad bolševikud, nähtavasti seoses üldise olukorraga.

Sadulast pisut alla kummardudes silmitses ta mõne surnukeha ähmaseid piirjooni, kes lebasid tardunult asendeis, nagu surm neid oli tabanud. Need olid tema ohvitserid, igaüks neist oli lahingus väärt tervet rühma. Tälesti mõttetult, tema mõistuse mingisuguse loiduse pärast oli tapetud ja haavatud mitusada paremat sõjameest.

Ta kuulis oiet, otsekui painajalikust unest ärkava inimese kähisevaid ohkeid, mingit sisinat. Sillaeelsest kaevikust tõusis ohvitser ja langes kohe kõhuli rinnatisele. Ta toetus ägisedes sellele, tõstis vaevaliselt jala, ronis välja ja jäi vaatama suurt selget tähte tuhmuvas loojangupunas. Pööras raseeritud pead, oigas ja hakkas komistades minema. Silmates kindral Markovit, andis ta au:

«Ekstsellents, ma olen põrutatud.»

«Näen.»

«Ma sain lasu selga.»

«Asjata . . .»

«Ma olen põrutatud seljast ja peast, mind tulistati lähedalt revolvrist . . . Mind püüdis tappa vabatahtlik Valerian Onoli . . .»

«Teie nimi?» küsis Markov järsult.

«Alampolkovnik Roštšin . . .»

Just sel silmapilgul tulistas põhja poole eemalduva punaste soomusrongi kuuetolline suurtükk viimast korda. Mürsk lendas ulgudes üle pimeda stepi. Kindrali tuhkur hobune hakkas rahutuks muutudes kõrvu lingutama, nõtkutas tagujalgu. Mürsk prahvatas taevast alla ja lõhkes viie sammu kaugusel kindral Markovist.

Kui tolm ja suits olid hajunud, nägi lõhkemisel eemale paisatud Vadim Petrovitš Roštšin maas tuhkrut hobust, kes raius jalgadega õhku, ja tema kõrval siruli väikest hingetut keha. End üles ajades hüüdis Roštšin:

«Sanitarid! Kindral Markov on tapetud!»

Vallutanud Torgovaja, pöördus vabatahtlik armee põhja poole, Velikoknjažeskaja peale kahe eesmärgiga: et aidata ataman Krasnovil puhastada Sali ringkond bolševikest ja et paremini julgestada oma tagalat Tsaritsõni poolt. Velikoknjažeskaja vallutati ilma suurte kaotusteta, aga võitu ei saadud ära kasutada, sest öises lahingus sundis Budjonnõi ratsasalk Erdeli kasakaväeosad taganema, paiskas nad segi ega lasknud neil Manõtši ületada.

Üsna jaama lähedal pidi esimene vabatahtlike soomusrong peaaegu hävima. Sellelt märgati valge lipu all sõitvat vedurit, ja oletades, et need on parlamentäärid, katkestati tulistamine. Aga vedur kihutas, kiirust vähendamata ja vahetpidamata vilistades. Alles viimasel minutil taibati soomusrongilt lasta tema pihta üsna ligidalt mõned paugud. Siiski toimus kokkupõrge, üks platvorm purunes ja vedur paiskus ümber — see oli naftaga üle valatud ja ümberringi pomme täis riputatud. Paariks minutiks pakkus see ameerika filmiga sarnanev stseen huvi kogu lahinguväljale.

Andnud piirkonna üle Doni väejuhatusele, jättes staniitsakasakate väesalkade hooleks ise kohalikele bolševikele lõpp teha, pöördus Denikin jälle lõunasse, vallutama tähtsaimat sõlmpunkti — Tihhoretskaja jaama, mis ühendas Donimaad Kubanimaaga, Musta mere äärset ala Kaspia-äärsete maadega. Ta läks vastu suurtele ohtudele. Teel oli kaks suurt mittekasakatest talupoegade küla — Pestšanokopskoje ja Belaja Glina — bolševismi kolded. Neid kindlustati kiiresti. Kalnini armee kaevus palavikuliselt kaevikuisse Tihhoretskaja all. Sorokini armee oli selleks ajaks paanikast toibunud ja hakkas lääne poolt survet avaldama. Manõtši ääres purustatud punaste väeosad grupeerusid ümber, asusid tagalast pealetungile. Paljudest staniitsadest saadeti abiks maakaitseväge.

Denikin võis loota ainult vaenlase tegevuse kooskõlastamatusele. Aga ka selles osas võis olukord iga silmapilk muutuda. Seepärast ta ruttas. Kohati tuli tal endal üles ajada ahelikke, kes lebasid täiesti nõrkenuina. Jalaväge veeti vankreil. Armee ees liikus ikka seesama primitiivne soomusrong.

Pestšanokopskoje all võitles ühes punaarmeelastega

kogu elanikkond. Säärast raevu ei olnud vabatahtlikud veel näinud. Hommikust ööni värises stepp kanonaadist. Borovski ja Drozdovski polk löödi kaks korda külast välja. Ja alles nähes end igast küljest ümber piiratuna, teadmata vaenlase jõudude suurust ja relvastust, lahkusid punased viimse meheni külast. Nüüd kogunesid kõik väeosad, kõik salgad ja põgenike tulv Belaja Glinasse.

Siin seisis kümnetuhandelise maakaitseväe tsentrumis Dmitri Šelesti Raudne Diviis. Kõik mehed, olenemata vanusest, olid püsside alla kutsutud. Kindlustati juurdepääsuteid, esmakordselt ilmutati organiseeritust ja taktikalist taipu. Miitinguil kutsuti üles võitma või surema.

Miski ei aidanud. Vaenlane oli targem — vapruse vastu, hulljulguse vastu seadis ta teaduse, arvestas iga pisiasja ja liikus nagu malelaual, alati ilmudes ootamatult seljatagant. Tõsi küll, valgete pealetung oli algul edutu. Polkovnik Žebrak, kes juhtis drozdovlasi, sattus pimeduses talu peale, kus asusid eelahelikud; talle suunati tuli läheda maa pealt, ta sööstis rünnakule ja langes. Drozdovlased tõmbusid tagasi ja heitsid maha. Aga juba kell üheksa hommikul tungisid lõuna poolt Belaja Glinasse Kutjopov korniilovlastega, drozdovlaste ratsapolk ja soomusauto. Vallutatud jaama poolt lähenes Borovski. Algas tänavavõitlus. Punased tundsid, et nad on ümber piiratud, ja hakkasid siia-sinna sagima. Soomusauto lõikus nende salkadesse. Lõid leegitsema õlgkatused. Lehmad ja hobused tormasid edasi-tagasi keset tuld, pauke, hädakisa . . .

Šelesti Raudne Diviis taganes mööda ainukest vaba teed. Seal, raudteeputka juures, istus hobuse seljas Denikin. Käed suu ääres, karjus ta kurjalt, et taganejail tee ära lõigataks, — Raudse Diviisi riismete järel läksid minema partisanid, kogu elanikkond. Põgenejaile kihutas järele Erdeli ratsavägi. Ei kannatanud välja ka ülemjuhataja konvoilased, nad tõmbasid mõõgad välja, sööstsid raiuma. Staabiohvitserid hakkasid sadulais nihelema ja tormasid nagu hurdakoerad jahilooma järele sinnasamasse, raiudes põgenejaid pähe ja selga. Denikin jäi üksi. Võtnud mütsi maha, lehvitas ta sellega ärritatud näo ümber. See võit puhastas talle tee Tihhoretskaja ja Jekaterinodari peale.

Videvikus kostis küla taluõuedelt lühikesi kogupauke:

seal tasusid drozdovlased kätte tapetud Žebraki eest — lasksid maha vangistatud punaarmeelasi. Denikin jõi teed kärbestest kihavas tares. Kuigi öö oli lämmatavalt palav, oli tema laiade õlakutega paks mundrikuub kaelani kinni nööbitud. Iga kogupaugu järel vaatas ta katkise akna poole ning pühkis kortsunud taskurätikuga üle otsaesise ja nina.

«Kulla Vassili Vassiljevitš,» ütles ta oma adjutandile, «paluge Drozdovski minu juurde; nii see asi ikkagi ei lähe.»

Kõlistanud kannuseid ning andnud au, pöördus adjutant ümber ja väljus. Denikin hakkas samovarist teekannu vett juurde valama. Uus kogupauk kostis üsna lähedal, nii et klaasid kõlisesid. Seejärel hakkas keegi pimeduses ulguma: u-u-u-u. Keev vesi ühes teelibledega voolas üle kannuääre. Anton Ivanovitš keeras kraani kinni. «Ai, ai, ai!» sosistas ta. Uks avanes järsult. Sisse astus surnukahvatu kolmekümneaastane mees kortsunud frentšis, millel olid pehmed, samuti kortsunud kindraliõlakud. Petrooleumilambi valgus peegeldus tuhmilt ta näpitsprillide klaasidel. Esiletungiv nelinurkne lohukesega lõug oli habemetüükais, sisselangenud põsed tõmblesid. Ta peatus uksel. Raskelt tõusis Denikin pingilt, sirutas talle käe vastu:

«Mihhail Grigorjevitš, võtke istet. Võib-olla soovite teed?»

«Tänan alandlikult, ei ole aega.»

See oli Drozdovski, kes oli hiljuti ülendatud kindraliks. Ta teadis, miks ülemjuhataja oli teda kutsunud, ja nagu alati, oodates märkust, hoidis vaevaga raevu tagasi. Pea kummargil, vaatas ta kõrvale.

«Kulla Mihhail Grigorjevitš, ma tahtsin nende mahalaskmiste pärast . . .»

«Ma ei suuda oma ohvitsere tagasi hoida,» hakkas Drozdovski veel enam kahvatades kõnelema ebameeldivalt kõrge, hüsteeriliselt katkeva häälega. «Teie ekstsellentsil on teada, bolševikud piinasid polkovnik Žebraki elajalikult surnuks . . . Kolmkümmend viis ohvitseri . . . keda ma Rumeeniast tõin . . . on surnuks piinatud ja nende kehad hirmsasti ära moonutatud . . . Bolševikud tapavad ja piinavad kõiki . . . Jah, kõiki . . .» Tema hääl katkes, tal jäi hing kinni. «Ma ei suuda tagasi hoida . . .

Keeldun . . . Kui ma ei ole teile meele järgi, jumala pärast — andke raport . . . Loen õnneks olla reamees . . .»

«Ai, ai, ai,» ütles Denikin. «Mihhail Grigorjevitš, ei või niiviisi närvitseda . . . Mis puutub siia raport . . . Saage aru, Mihhail Grigorjevitš: sellega, et me vange maha laseme, me just suurendame vaenlase vastupanu . . . Kuuldus mahalaskmistest levib. Miks peame me siis ise armeele kahju tegema? Te olete minuga nõus? Eks ole tõsi?» (Drozdovski vaikis.) «Ütelge seda oma ohvitseridele, nii et säärased faktid ei korduks.»

«Kuulan!» Drozdovski pöördus ümber ja lõi enda järel ukse paukudes kinni.

Denikin vangutas veel kaua pead, mõteldes millelegi teeklaasi juures. Eemal prahvatas viimane kogupauk ja kõik jäi vaikseks.

. . . Tihhoretskaja vallutamise operatsioon pidi toimuma plaani järgi, mis nägi ette armee hargnemist laial kuuekümneverstalisel rindel. Enne seda tuli platsdarm puhastada üksikutest salkadest ja partisaniüksustest. See tehti ülesandeks noorele kindralile Borovskile, kes kahe ööpäeva jooksul läbis lahingutega sada versta, hõivates õige mitmed staniitsad. Kodusõja ajaloos oli see esimene «reid» — nagu seda nimetati — vaenlase tagalas.

Vabatahtlik armee hargnes puhastatud platsdarmil. Kolmekümnendal andis Denikin lühikese käsu: «Homme, esimesel juulil vallutada Tihhoretskaja jaam ning purustada vaenlane, kes grupeerub Ternovskaja — Tihhoretskaja piirkonnas . . .» Öösel asusid kolonnid liikvele, Tihhoretskajat laialt ümber haarates. Pärast lühikest tulevahetust hakkasid bolševikud kindlustatud positsioonide poole taganema.

Siin polnud enam seda meeleheitlikku vastupanu nagu nädal tagasi. Belaja Glina langemine oli tekitanud segadust. Sorokini pealetung peatus. Ohvrid — tuhanded verises lahingus langenud — osutusid asjatuiks. Vaenlane liikus nagu masin. Kujutlusvõime suurendas vabatahtlike jõud kümnekordseks. Jutustati, et kogu Venemaalt tuleb Denikini juurde pilvedena kokku ohvitsere, et kadetid ei halasta kellelegi ja et niipea kui nad on

puhastanud selle piirkonna, tulevad nende järel sakslased. Kalnin, kes juhatas Tihhoretskaja gruppi, istus nagu halvatu oma rongis Tihhoretskaja jaamas. Kui ta nägi, et deniikinlaste parved lähenevad neljast küljest, kaotas ta julguse ja käskis taganeda.

Pärast kella kaheksat hommikul lahing vaibus, punaste väed olid taandunud poolrõngana asetsevaile kindlustatud positsioonidele. Kalnin sulgus kupeesse ja heitis veidi puhkama, ta oli arvamusel, et täna enam lahingut ei tule. Vabatahtlikud jätkasid sel ajal vaenlase ümberhaaramist, liikudes mööda põlde paksus nisus. Keskpäeval nende tiivad ühinesid ja jõudsid lõunast vaenlasele seljataha. Kornilovski polk sööstis jaama peale ja vallutas selle ilma kaotusi kandmata. Raudteelased olid peitu läinud. Kalnin oli kadunud, — kupees vedelesid tema müts ja saapad. Kõrvalkupees leiti tema staabiülem, kindralstaabi polkovnik Zverev; ta lebas põrandal purukslastud peaga. Näoli pingil, pea salliga kaetud, hingas veel tema naine, kelle rind oli läbi lastud.

Pärast seda polnud vabatahtlike kolonnidel kuigi raske suruda pihtide vahele Punaarmee väeosad, mis olid jäänud ilma juhtkonnata ning olid baasist ja teedest ära lõigatud. Õhtuni kõmmutasid valged neid suurtükkidest ja kuulipildujaist. Inimesed rabelesid poolrõngas, tinatorm niitis näkku ja selga. Hullunud inimesed tõusid kaevikuist, tormasid täägirünnakuisse ja leidsid kõikjal surma. Õhtu eel sulges Kutjopov põhja poole viiva tee, ainukese tee, mis oli veel vaba, ja hävitas tule ning külmrelvadega raudteetammi juurde tungivaid punaste rühmi. Videvikus segunesid kõik paksus nisus — nii punased kui valged. Joostes nagu vutid viljas, kogusid komandörid ohvitsere ja saatsid neid üha uuesti lahingusse. Ühes kohas pisteti kaevikuist välja täägid valgete rätikutega. Kutjopov ratsutas ohvitseridega kohale, kuid võeti vastu kogupauguga ning ülimalt raevunud inimeste ropu sõimuga. Ta kihutas minema, kummargil hobuse kaela kohal. Ülemjuhataja käsk oli — vange mitte maha lasta; aga keegi polnud käskinud neid vangi võtta.

Hommikul sõitis Denikin lahinguvälja sammu läbi. Kuhu iganes silm ka ei ulatunud — igal pool oli nisu maha tallatud ja ära sõtkutud. Ülal, hunnitus taevasinas hõljusid raisakullid. Denikin vaatas põldudel — nii muistsetel kurgaanidel kui ka nõgudes — looklevaid kaevikuid, kust paistis käsi, jalgu, surnute päid ning vedeles kottidena kehi. Ta oli lüürilises meeleolus, ja soovides, et adjutant tema juurde ratsutaks, pöördus ta pooleldi ümber ning lausus mõtlikult:

«Need on ju kõik vene inimesed. Hirmus. Pole täit rõõmu, Vassili Vassiljevitš . . .»

Võit oli täielik. Kalnini kolmekümnetuhandeline armee oli puruks löödud, hävitatud ja hajutatud. Ainult seitse punaste ešeloni jõudsid läbi lipsata Jekaterinodari. Sorokini armee lõigati ära. Lahutati lõplikult üksikud punavägede grupid: idapoolne, Armaviri piirkonnas paiknev, ja mereäärne Tamani armee. Deniikinlased said määratu suure saagi: kolm soomusrongi, soomusautosid, viiskümmend suurtükki, aeroplaani, vaguniteied püsse, kuulipildujaid, mürske ja rikkalikult intendantuurivara.

Mulje võidust oli rabav. Ataman Krasnov laskis Novotšerkasski peakirikus palvusi pidada ja pidas ise vägede ees kõne — mitte halvema kui tema sõber keiser Wilhelm. Kuigi deniikinlased olid kaotanud kolme nädala jooksul veerandi armeest, kasvas selle koosseis juuli esimesteks päevadeks kahekordseks: lakkamatult voolas vabatahtlikke Ukrainast, Novorossiast ja Kesk-Venemaalt; esmakordselt hakkasid formeeruma vangilangenud punaarmeelased.

Pärast kahepäevast puhkust jagas Denikin armee kolmeks kolonniks ja alustas ulatuslikku pealetungi kolmel rindel: läänes — Sorokini vastu, idas — Armaviri grupi vastu ja lõunas — Kalnini armee riismete vastu, mis katsid Jekaterinodari. Eesmärgiks oli puhastada kogu tagala enne pealetungi Jekaterinodarile. Kõik oli välja arvestatud ja plaan välja töötatud kõrgema sõjateaduse reeglite järgi. Denikin ei olnud arvestanud ühtainust ja kõige tähtsamat asjaolu: tema ees polnud mitte vaenlase sõjavägi, kelle jõude ja võitlusvahendeid ta oleks võinud hinnata ja ära kaaluda, vaid relvastatud rahvas, temale arusaamatud jõud. Ta ei olnud arvestanud seda, et üheaegselt tema võitudega kasvab selles rahvaarmees vihavaen ja üksmeel, et on möödas tormiliste miitingute aeg, kus tagandati soovimatuid komandöre ja häälte-

enamusega otsustati pealetungi, et selle asemele oli astunud uus, veel metsik, aga iga päevaga tugevnev kodusõja-distsipliin.

Kõik näis ennustavat kerget ja kiiret võitu. Luure teatas Sorokini vägede paanilisest liikumisest, kes läksid ära Jekaterinodari suunas, Kubani taha. Kuid see polnud mitte täiesti õige. Kubani taha põgenesid desertöörid ja väikesed salgad, eemaldusid põgenike voorid. Sorokini kolmekümnetuhandeline grupp puhastas end kõigest, mis ei olnud võitlusvõimeline, võttis end kokku ja julmenes. Sakslastevastane rinne Bataiski all jäeti maha. Punased ootasid kohtumist lahtisel väljal silm silma vastu Denikiniga. Ja juhtus nii, et vabatahtlik armee, kes oli tiivustatud võitudest ja oli juba eesmärgi lähedal, pidi peaaegu täielikult hukkuma varsti seejärel alanud kümnepäevases verises lahingus Sorokini vägedega.

Kubani ja Musta Mere Kesktäitevkomitee järelepärimisele vastas Sorokin bonapartliku kõrkusega: «Agitaatoreid pole mul vaja. Denikini jõugud agiteerivad minu eest. Minu vägede ajalooline vaprus paiskab ümber kõik kontrrevolutsiooni tõkked.» Peatanud paanika oma armees Denikini pealetungi esimestel päevadel, näis Sorokin ärkavat joomisest ja tegevusetusest. Päeval ja öösel kihutas ta mööda rinnet — vagunis, dresiiniga ja ratsa. Ta korraldas ülevaatusi, laskis omaenda käega rinde ees maha kaks komandöri loiu suhtumise pärast käesolevasse momenti; ajades end jalustes sirgu, kõneles ta sääraseid sõnu rahvavaenlastest, sõimas nii ropult, vaht viltukistud suu ääres, et punaarmeelased katkestasid teda möirgamisega nagu pühvlid parmude pilves. Ta kõvendas sõjaväe tribunalide ja eriosakondade tööd, kuulutas surmanuhtluse selle eest, et püss korras ei ole, ja andis armeele käskkirju, milles kõneldi: «Võitlejad! Kogu maailma töötav rahvas vaatab lootusega teie peale, ta avaldab teile oma suuremeelset tänu, — lahtiste silmade ja tugeva rinnaga lähete teie vastu ajaloo verisele koidikule. Parasiidid, roomavad rästikud, Denikini jõugud ja kogu kontrrevolutsiooniline rämps tuleb tule ja tinaga välja pühkida. Rahu töötajaile, surm ekspluataatoreile, elagu maailmarevolutsioon!»

Ta ise koostas palavikulises erutuses neid käskkirju. Neid loeti valjusti ette roodudes. Ukraina talumehed, Doni kaevurid, Kaukaasia armee rindemehed, mittekasakatest talupojad ja kasakad — kogu see kirju, räbaldunud, kärarikas, mitte midagi tunnustav kari kuulas nagu lummatu neid uhkeid sõnu.

Staabiülem Beljakov, tark ja kogenud sõjaväelane, töötas välja pealetungi plaani, õigemini — kavas oli kogu kolmekümnetuhandelise grupi läbimurre piiramisrõngast ja eemaldumine Kubani taha. Nii mõtles vähemalt staabiülem, kel ei olnud mingit lootust soodsale kohtumisele Denikiniga. Läbimurdekohaks määrati Korenevskaja jaama piirkond (Tihhoretskaja ja Jekaterinodari vahel). Pärast Korenevskaja hõivamist poleks raske hakkama saada lõunas peajõududest äralõigatud Drozdovski ja Kazanovitši kolonnidega, seejärel tuleks pöörduda Jekaterinodari peale, ja edasi — eks seda näe, mis edasi saab, — nii mõtles staabiülem. Tema seisukord oli äärmiselt täbar: kogu hingest, unes ja ilmsi, vihkas ta punaseid, aga neetud saatus oli teda bolševikega sidunud. Kui ta satuks Denikini kätte, kellele ta mõtles rahutu ja kadestava vaimustusega, oleks see tema surm. Kui Sorokin peaks teda kahtlustama revolutsioonilise innu puudumises ja vihavaenu vähesuses Denikini vastu — jällegi surm! Ainukeseks lootuseks, tõsi küll, fantastiliseks — nagu kõik tolle aja sündmused — oli Sorokini meeletu auahnus. Seda võis ära kasutada: kogu jõuga nihutada Sorokinit esile diktaatoriks, edasi aga — eks näe, mis saab! . . .

Igatahes pealetungiks valmistus ta toimekalt: Timaševskaja jaama juurde koondati laske- ja hobusemoona varud, laaditi välja mürske, määratu suured voorid läksid ära steppi. Armee hargnes Timaševskaja piirkonnas frondiga kagusse, selleks et samaaegselt rünnata Korenevskajat ja sellest põhja pool asuvat Võsselkit.

Viieteistkümnenda juuli koidikul avasid punaste väisuurtükid marutule Korenevskaja pihta ja tunni aja pärast tungisid ratsasotnjad, üks laava teise järel, staniitsasse ja jaama. Kadette raiuti vihinal, paisati hobustega maha, vangi võeti ainult neid, kes juba eemal vis-

kasid püssi käest. Jalaväeosad liikusid edasi kogu öö ja hakkasid Korenevskajas viivitamatult maasse kaevuma, mitte poolrõngas, nagu Belaja Glina all, vaid katkematu ovaalse piiramisrõngana.

Kahvatu päike tõusis tolmu ja kuumuse vinas. Kogu stepp oli liikvel: ratsavägi kihutas, jalaväepolgud venisid aeglaselt, patareid liikusid edasi rataste mürinal, kostis sõimu, lööke, pauke, hobuste hirnumist, kähisevaid käsklusi. Kuni silmapiirini välja ulatusid vooride read. Päev oli kuum nagu ahi. Sorokin jättis staabi poolel teel maha ja keerles ratsa vahust valgel täkul vägede keskel. Nagu hagijad kihutasid tema juurest laiali korrapidajad ja käskjalad käskudega.

Mütsi oli ta kappamisel kaotanud, tšerkessikuue maha heitnud. Tal oli seljas vabarnpunane siidsärk üle küünarnukkide kääritud käistega, jalas sinised ratsaväepüksid, keha ümber pingul kaunistustega rihm. Kõikjal nähti tema higist ja tolmust musta nägu, irevil hambaid. Ta oli vahetanud juba kolmanda hobuse, vaatas üle patareide asetust, kaevikuid, kus jalaväeosad muti moodi mustmullasse kaevusid, kappas välja steppi salajaste eelpostide juurde, kihutas kohalejõudnud ja väljalaaditavate mürsuvooride juurde, kutsus nagaikaviipega enda juurde komandöre, ja kummardudes nende poole sadulast, äge ja hirmus, metsikute silmadega, kuulas ära raporteid. Sorokin valmistus nagu hiigelorkestri dirigent juhatama algava lahingu muusikat. Ta jättis hingeldava hobuse vaksali juurde, jooksis telegraafijaoskonda, tõukas jalaga eemale läve ees vedeleva pagunitega, lõhestatud pealuuga laiba, ja lugedes aparaadilt jooksvat linti, tundis raevukat, joobnustavat erutust: jätnud maha Dinskaja jaama, lähenesid lõuna poolt kiiresti Drozdovski ja Kazanovitši väed, et lahingut vastu võtta.

Drozdovlased liikusid edasi vankreil — kogu päeva kihutasid kuuma tolmu pilvedes mööda steppi sajad vankrid. Kindral Kazanovitši markovlased, laaditud ühes suurtükiväega rongidele, jõudsid neist ette ja tormasid kuueteistkümnenda koidikul otse vaguneist rünnakule Korenevskaja peale.

Kindral Kazanovitš seisis raudteeputka juures kaevuraketel ja jälgis rahulikult ohvitseridest koosnevate

ahelikkude oskuslikku edasiliikumist, kes läksid ilma ühegi pauguta. Ta peen nägu halliseguste pikkade vurrude ja kärbitud habemega (nagu kandis keiser), oli pilkavalt pingul, ta ilusad silmad naeratasid külmalt, naiseliku kirglikkusega. Ta oli niivõrd kindel lahingu tulemuses, et ei tahtnud minutitki oodata Drozdovski diviisi. Ta võistles kuulsusepüüdluses Drozdovskiga, kes oli haiglaselt isekas, ettevaatlik ja tihti, asjale kahjuks, pikaldane. Kazanovitš armastas sõda selle uhke hoo, lahingumuusika ja võitude kõlava kuulsuse pärast.

Määratu suur päikesekera veeres kaugete kurgaanide tagant välja, temas oli juulikuine lõõm; pimestav valgus lõi bolševikele silmi. Kuulipildujad hakkasid ragistama, lämmatava vaikuse lõhestasid kogupaugud. Oli näha, kuidas kaevikuist tõusid tihedad vaenlase ahelikud. Markovlased jooksid edasi, ükski ei kummardunud kuulide ees. Neile roomasid vastu tuhanded kogukesed. Kazanovitš tõstis binokli silmade juurde. Imelik!

«Kolm kogupauku šrapnelle seltsimeeste pihta!» andis ta käskluse kaevu juures istuvale telefonistile. Kaks raudteetammi taha peidetud patareid avasid tule. Madalal vaenlase ahelike kohal kärisesid šrapnellide vatikerad. Kogukesed lõid kõhklema, siis kogusid end ja jätkasid pealetungi. Nüüd mürtsus terve väli paukudest. Lõpuks hakkasid möirgama bolševike patareid. Kazanovitš muigas hämmelduses, ta kitsas käsi binokliga hakkas värisema. Markovlased heitsid maha, kaevusid kiiresti, Kazanovitši nägu kahvatas päevituse all. Ta kargas kaevult maha, kükitas telefonikasti juurde ja kutsus välja kindral Timanovski.

«Ahelikud heidavad maha,» karjus ta torusse. «Lööd vasak tiib tagasi, maksku mis maksab! . . . Iga sekund on kallis . . .»

Kohe hakkasid raudteetammi tagant nõlvast alla veerema markovlased — Timanovski reservid. Ahelik ahelliku järel, julged ja ärritatud, kadusid nad kõrgesse, juba varisevasse nisusse. Timanovski — noor, punapõseline, alati naeruhimuline, kuklasse lükatud papaaha peas, seljas määrdunud linane särk mustade kindralipagunitega, jooksis, käega mõõka kinni hoides, ahelikkude järel. Toimus midagi arusaamatut: bolševikud

oleksid nagu ümber vahetatud, kõik momendid, millal nad paratamatult oleksid pidanud vankuma lööma, olid möödas. Nüüd täitus kogu stepp nende pealetungivaist kogukestest. Meeletult ragistasid vabatahtlike kuulipildujad — uued vaenlase lained asendasid langenuid.

Seal, kus lõppes nisupõld, jooksid ettekallutatud täägidega Timanovski roodud — üks, teine... Kazanovitš tõmbus kaevuraketel pingule nagu pillikeel. Kitsas binokliväljas nägi ta markovlaste raevukaid kuklaid. Kui palju pingutust! Langevad, langevad! Ta juhtis binoklit jooksjatele järele — ja äkki nägi lahtisi suid, laiu nägusid, madrusemütse, paljaid pronksrindu... Madrustest bolševikud... Otsekohe segunes kõik, põimus kerra — algas täägirünnak. Haiglane muie tardus Kazanovitši peenelõikelistel huultel... Markovlased ei pidanud vastu. Esimese roodu riismed jooksid nisusse, heitsid maha. Ka teine rood tulvas tagasi, heitis maha.

Siis kargas ta kaevult alla ja hakkas kergel sammul mööda välja jooksma. Teda nähti. Tal õnnestus ahelikud jalule tõsta, hüüdes: «Härrased, härrased, häbi!» Ta paiskas nad täägivõitlusse; aga tuli oli nii metsik, inimesi langes nii rohkesti, et ahelikud heitsid uuesti maha... Kas see oli tõesti kaotatud lahing?

Pärast kella kaheksat hommikul kostsid läänest Drozdovski suurtükkide paugud. Halli kilpkonnana ilmus raskelt roomates steppi soomusauto. Drozdovlased läksid metoodiliselt ja ruttamata pealetungile. Kolmandat korda tõusid Kazanovitši ahelikud. Vabatahtlikud tungisid nüüd peale laia rindena — poolkuuna. Seda lööki ei pidanud bolševikud välja kannatama.

Bolševike kaevikute vahele ilmus ratsanik; ta kappas metsikult, vehkides läikiva mõõgateraga. Tuiskas kurgaani tippu, peatas hobuse. Ratsanikul oli seljas erepunane särk üleskääritud käistega; pea taha heidetud, karjus ta ja vehkis jälle mõõgaga. Ja siis lendasid ründavate drozdovlaste ahelikkude peale ratsaväelaavad. Madalad tigedad hobused kihutasid peaaegu maadligi. Paugud lakkasid. Kaugele kostis mõõgaterade vihin, ulgumine, müdin. Erepunases särgis ratsanik sööstis kurgaanilt alla, ja lasknud ratsutid lahti, kihutas ees.

Tõusis must tolmupilv, mis looritas lahinguvälja. Drozdovlased ja markovlased ei kannatanud ratsaväe rünnakut välja ja panid jooksu. Nad peatusid ja kaevusid maasse Kirpili oja taga.

Valu pärast judisedes ja nägu krimpsutades sidus Ivan Iljitš Telegin endal pead oma esmaabipakist võetud marliga.

Kriimustus oli tühine, kuul ei olnud luud riivanud, aga pööraselt valus oli — kogu pealuu oli nagu kruviga kokku pigistatud. Ta jäi pingutustest nii nõrgaks, et lebas pärast sidumist kaua selili nisus.

Imelik oli kuulda rohutirtsude rahulikku siristamist, nagu polekski midagi juhtunud. Rohutirtsud, kes olid maalõhedesse peitu pugenud, suured tähed lõunamaises öös ja mõni ohteline viljapea, mis liikumatult rippus silmade ja taeva vahel — sellega lõppes verine möll, valukisa ja lahingu raudne mürin. Ennist oigas kuskil läheduses haavatu; seegi oli vait jäänud.

Vaikus oli mõnus. Soikus terav valu peas; tundus, et rahunemine saabus sellest öö pidulikust ülevusest. Korraks vilksatasid mälus eredad katked päevast, mis oli üleni tükkideks käristatud kahuripaukudest, elajalikult päraniaetud suude karjetest, vihavaenupursetest, kui sa jooksed, jooksed, nähes ainult täägiteravikku ja sind tulistava inimese kahvatut nägu. Aga mälestused tungisid ajju nii valusalt, et pealuu tahtis lõhkeda, ja Ivan Iljitš hakkas mõmisema: rutem, rutem millelegi muule mõelda...

Millele muule võis ta siis mõelda? Emb-kumb, kas need hirmsad katked olid juba kaua aega kestvast sündmusest, mida kujutlus ei suuda haarata — revolutsioon, sõda, — või siis oli see kauge, luku taha pandud unistus õnnest — Daša! Ta hakkas mõtlema temale (õigupoolest ei lakanud ta kunagi temale mõtlemast), tema hüljatusele: üksi, oskamatu, abitu, fantaseerija... Kurjad silmad, aga süda rahutu, erk nagu linnul, — laps, täiesti laps...

Ivan Iljitš pigistas tahaheidetud käes tombukest sooja mulda. Sulges laud. Daša läks temast lahku, olles veendunud, et jäädavalt. Rumaluke... Ei hakka keegi su

kurje silmi kartma . . . Ja ei hakka keegi sind armastama ustavamalt kui mina, sa rumaluke . . . Saad tunda ülekohut, kibedat, unustamatut ülekohut . . .

Ivan Iljitšil tungisid ripsmete alt esile pisarad, ta oli haavast nõrgaks jäänud. Otse kõrva ääres hakkas saagima, siristama rohutirts. Verine sõtkutud põld näis tähtede valgusel hõbedasena. Öö kattis kõik . . . Ivan Iljitš kergitas end, istus veidi, põlvede ümbert kinni hoides. Kõik oli nagu unes, nagu lapsepõlves. Süda heldis, nuttis . . . Ta tõusis püsti ja hakkas minema, püüdes astuda nii, et sammud ei kajaks vastu peas.

Korenevskaja oli siit versta kaugusel. Seal paistsid mõnes kohas lõkketuled. Lähemal, nõos, tantsiskles maa kohal suitsutu tulekeel. Ivan Iljitš tundis janu ja nälga ning hakkas minema lõkke poole.

Kogu väljalt komberdas sinna kokku tumedaid kogusid — nende hulgas oli kergelt haavatuid, oli äraeksinud võitlejaid segipaisatud väeosast, mõni lohistas vangi. Hõigeldi vastamisi, kostis kähisevat sõimu, valju naeru . . . Lõkke juures, kus leegitsesid liiprid, lebas palju rahvast.

Ivan Iljitš tundis leiva lõhna — kõik need tolmuga kaetud inimesed mälusid. Tule lähedal seisis vanker leivaga ja tünniga, kust valge pearätiga kõhn, piinatud naine nõristas vett.

Telegin jõi, sai leivaviilu ja nõjatus vastu vankrit. Sõi, vaadates tähti. Inimesed lõkke juures näisid rahunenutena, paljud magasid. Aga nendes, kes tulid väljalt, kees veel viha. Nad vandusid, ähvardasid pimedusse, kuigi neid keegi ei kuulanud. Õde jagas leivaviile ja kruuse veega.

Vööni paljas musta habemega mees lohistas kohale vangi ja lõi ta lõkke juures jalust maha.

«Näe, kus lita, parasiit . . . Kuulake ta üle, poisid . . .»

Ta tõukas kukkunut saapaga ja astus tagasi, kehitades pükse. Tema sisselangenud rind lõõtsus. Ivan Iljitš tundis ära Tšertogonovi ja pöördus kõrvale. Mitu meest tormasid maaslamaja juurde, kummardusid tema kohale:

«Vabatahtlik . . .» (Tõmbasid tal pagunid maha, viskasid tulle.)

«Poisike, aga õel, rästik!»

«Läks sõdima isa kapitalide eest . . . Näha, et rikaste hulgast . . .»

«Välgutab silmi, kus lurjus . . .»

«Mis teda vahtida, lase õige mind . . .»

«Oota, võib-olla on tal mõnesuguseid pabereid, — viime ta staapi . . .»

«Vii jah staapi . . .»

«Ei!» karjus Tšertogonov lähemale karates: «Ta lamas haavatuna maas, ma läksin ligi — näed ju, mihukesed saapad; laskis teine kaks korda minu peale, ma ei anna teda ära . . .» Ja ta karjus vangile veel metsikumalt: «Võta saapad jalast!»

Ivan Iljitš kõõritas jälle sinnapoole. Vabatahtliku raseeritud ümmargune noormehepea läikis tulevalguses. Suu oli lahti, suurte silmade terad hüplesid, väike nina oli üleni krimpsus. Arvatavasti oli ta täiesti pea kaotanud . . . Kargas järsu liigutusega püsti. Ta vasak käsi rippus elutult lõhkises verises käises. Hammaste vahelt kostis tasane vile, ta ajas isegi kaela õieli . . . Tšertogonov taganes: nii hirmus oli see elus vihavaenu nägemus . . .

«Ehee!» ütles rahvahulgast kellegi jäme hääl. «Ma tunnen ju teda, töötasin tema isa juures tubakavabrikus, — see on ju Rostovi vabrikant Onoli . . .»

«Teame, teame,» sumisesid hääled.

Lõug vastu rinda surutud, pööras Valerian Onoli pead ja karjus läbitungiva kähinaga:

«Lurjused, matsid, punane r-r-rämps! Vastu lõugu teile, vastu lõugu, vastu lõugu! Kas veel vähe on teid pekstud, poodud, koerad? Kas sellest on teile veel vähe, vähe? Tõmbame teid kõiki riistapidi üles, matsirämps . . .»

Ja juba täiesti mõistuse kaotanud, haaras ta Tšertogonovi sassis habemest kinni, hakkas teda saapaga paljasse kõhtu taguma . . .

Ivan Iljitš astus kohe vankri juurest eemale. Hääled hakkasid ähvardavalt käratsema, terav karje lõhestas nende paisuva viha. Rahvahulga kohale tõusis Valerian Onoli laialiaetud, jalgu siputav keha, lendas üles ja kukkus . . . Lõkke kohal tõusis kõrgele väikeste sädemete sammas . . .

Hommiku eel jahedaks muutunud stepis hakkasid piitsalöökidena plaksuma seni veel laisad paugud, pidulikult kaikus suurtükimürin. Drozdovski ja Borovski kolonnid asusid Kirpili oja tagant uuesti pealetungile, et meeleheitliku pingutusega pöörata õnn enda poole.

Samal ööl sai armeekomandör Sorokin Jekaterinodarist lakkamatult istungit pidavalt Kesktäitevkomiteelt käsu hakata Põhja-Kaukaasia kõigi punaste jõudude ülemjuhatajaks.

Sellest teatas talle staabiülem Beljakov; telegraafilint käes, sööstis ta ülemjuhataja vagunisse, ja tõmmanud tema jalad üle lavatsiserva alla, luges ette käskkirja, valgustades linti tulemasinaga. Suutmata ärgata, jõllitas Sorokin silmi ja muudkui vajus kuumale padjale. Beljakov hakkas teda õlgadest raputama:

«Ärka ometi, ekstsellents, seltsimees ülemjuhataja ... Kaukaasia peremees — said aru? Piiramatu valitseja — said aru?»

Nüüd sai Sorokin aru, milline tohutu tähtsus oli saabunud teatel, sai aru, et tema saatus, mis oli punktide ning joontena vajutatud kitsale keerduvale paberiribale staabiülema käes, oli teinud imepärase pöörde. Ta kohendas kiiresti pükse, tõmbas tšerkessikuue selga ning kinnitas vööle revolvritasku ja mõõga.

«Viivitamatult anda käskkiri armeele ... Minule — hobune ...»

Pärast sidumist läks Ivan Iljitš Telegin koidikul oma polgu staapi otsima. Sel ajal kui ta püüdis vankrite vahelt läbi pääseda, kihutas vaksali poolt mööda tänavat salk konvoilasi lehvivate paslikutega, ees kappas pasunapuhuja, tema järel kaks ratsanikku: Sorokin, kes sõitis suurelakalise hobuse ratsuteid rebides, ja kasakas, kes hoidis käes piiki ülemjuhataja märgiga. Nagu öövaimud keerlevas tolmus kihutasid ratsanikud minema paukude suunas.

Kastemärgadest vankritest tõusis uniseid päid, kerkis habemikke, nägusid, kähises hääli. Ja juba laulis kihutava signalisti pasun kauges stepis, kuulutades, et ülemjuhataja on lähedal, siin, lahingus, kuulide all ... «Lööme vaenlase puruks, trararaa,» laulis pasun, «edasi,

võidule ja kuulsusele ... Kangelasel ei ole surma, vaid igavene kuulsus, trararaa ...»

Purukslöödud akendega savionnist leidis Ivan Iljitš Gõmza. Rohkem kedagi polgu staabist siin ei olnud. Gõmza istus pingil vimmas, suur ja sünge, ta käsi puulusikaga rippus laialiaetud põlvede vahel. Laual seisis pott hapukapsasupiga ja selle kõrval pungil täis portfell — eriosakonna ülema kogu aparaat.

Gõmza näis suikuvat. Ta ei liigutanud end, pööras ainult silmad Ivan Iljitši poole:

«Oled haavatud?»

«Tühine asi, kriimustus ... Vedelesin pool ööd ninasus ... Kaotasin ära omad, niisugune segadus ... Kus on polk?»

«Istu,» ütles Gõmza. «Kas süüa tahad?»

Vaevaga tõstis ta käe, andis lusika ära. Ivan Iljitš asus ahnelt pooljahtunud supi kallale, isegi oigas. Sõi veidi aega vaikides.

«Küll meie omad võitlesid eile, seltsimees Gõmza, ahelikke polnud vaja üles ajadagi: kolme-neljasaja sammu pealt tormasid täägivõitlusse ...»

«Noh, aitab söömisest,» ütles Gõmza. Telegin pani lusika käest. «Kas oled kuulnud käskkirjast armeele?»

«Ei.»

«Sorokin on kõrgem ülemjuhataja. Selge?»

«Noh, mis siis, see on hea ... Kas nägid teda eile? Lahtilastud ratsutitega kihutas otse tulle; erepunane särk paistis igale poole. Nii kui võitlejad teda näevad, kohe — hurraa! Kui teda poleks eile olnud — ma ei tea ... Me veel imestasime eile: lihtsalt — tseesar.»

«See'p see ongi, et tseesar,» ütles Gõmza. «Kahju — ma ei saa teda maha lasta.»

Telegin laskis lusika langeda:

«Sa ... teed nalja?»

«Ei tee nalja. Sina ei saa niikuinii neist asjust aru.» Raske, liikumatu pilguga vaatas ta Ivan Iljitšile otsa. «Noh, aga kas sina ei reeda?» (Telegin vaatas talle rahulikult silma.) «Noh, olgu ... Tahan sulle anda raske ülesande, seltsimees Telegin. Ma mõtlen, et sina oled vahest kõige kohasem ... Sa pead sõitma Volga äärde.»

«Kuulan.»

«Ma kirjutan kõik mandaadid. Annan sulle kirja Sõja-

nõukogu esimehe jaoks. Kui sa ei saa hakkama, ei anna edasi — siis parem mine ära valgete juurde, ära tagasi tule. Selge?»

«Hüva.»

«Elusalt ära end kätte anna. Hoia kirja rohkem kui oma elu. Kui satud vastuluure kätte — tee kõik, söö see kiri kas või ära . . . Selge?» Gõmza liigutas end ja langetas lauale rusika, nii et kauss hüppas. «Et sa teaksid, — kirjas öeldakse: armee usub Sorokinisse. Sorokin on praegu kangelane, armee läheb tema järel kuhu tahes . . . Ja mina nõuan Sorokini mahalaskmist . . . Viivitamatult, kuni ta pole revolutsiooni ohjeldanud. Pead meeles? Need sõnad on sinu surm, Telegin . . . Selge?»

Ta vaikis veidi. Tema otsaesisel ronisid kärbsed. Telegin ütles:

«Hea küll, saab tehtud.»

«Sõida siis, sõbrake . . . Ma ei tea — Svjatoi Kresti kaudu Astrahani peale on liiga kauge . . . Sul on parem liikuda Doni mööda Tsaritsõni peale. Ühtlasi uurid välja, mis on valgetel tagalas . . . Võta kaasa ohvitseripaguníd, uhkelda veidi . . . Missuguseid tahad — kapteni või alampolkovniku omi?»

Ta muigas, pani käe Telegini põlvele, patsutas teda nagu last:

«Maga paar tundi, ma kirjutan kirja.»

10

Viimaks anti kolmenädalane puhkus. Vadim Petrovitš Roštšin, väsinud, haige, vastuoludest lõhestatud, viibis sel ajal vabatahtlike garnisonis Velikoknjažeskaja jaamas. Suuri lahinguid ei olnud; kõik punaste väed olid tõmbunud enam lõuna poole, võitlusse Denikini peajõududega. Siin aga, Manõtši ja Sali jõe ääres asuvais staniitsades, puhkes mõnel pool rahutusi, kuid ataman Krasnovi kasakate karistussalgad vaigistasid segaduses olevaid meeli osava käega: kohati õpetasid heaga, kohati püssivarbadega, kohati poosid.

Vadim Petrovitš hoidis arveteõiendamistest kõrvale, tuues ettekäändeks põrutuse. Võimalust mööda jättis ta

käimata ohvitseride joominguil, mida korraldati Denikini võitude tähistamiseks. Ja imelik: siin, garnisonis, niisamuti nagu tegevväeski, suhtusid kõik Roštšinisse valvsusega, varjatud vaenulikkusega.

Keegi kuskil oli lasknud lendu kuulduse tema «punaseist aluspükstest» — ja nii see jäigi talle külge.

Kaevikuis Šablijevka all oli vabatahtlik Onoli teda tulistanud. Roštšin mäletas selgesti seda silmapilku: soomusrongilt lendava mürsu müriń, rooduülema hüüe: «Maha heita!» Lõhkemine. Ja — hilinenud revolvrilask nagu kepihoop kuklasse ja Onoli metsikus rõõmus välgatanud idamaised silmad.

Ainult üks inimene oleks võinud Roštšini ausõna uskuma jääda — kindral Markov. Aga tema oli tapetud ja Vadim Petrovitš otsustas ebakindlat süüdistusasja tolle poisikese vastu mitte enam üles tõsta.

Teda piinas küsimus, millest ometi tuli säärane vihavaen tema vastu. Kas polnud selge, et ta on aus, et ta on omakasupüüdmatu, et tema tegusid juhib ainult Venemaa suuruse idee? Mitte kindralipaguneid saama ei läinud ta neisse hirmsatesse steppidesse . . .

Roštšin ei suutnud näha asju halastamatu selgusega. Tema mõistus andis maailmale ja sündmustele selle värvingu, mida ta ise pidas kõige paremaks ja tähtsamaks. Sobimatu laskis silmist mööda, pealetükkiva ees krimpsutas nägu. Ja maailm näis talle täiusliku süsteemina. Tõenäoliselt tuli see sissesündinud härraslikkusest, paljudest leebete mõisnike põlvkondadest. See kadunud tõug seadis kõigist hüvedest kõrgemale rahuliku leebuse ja sundis seda kõigele ja kõikjal peale. Näiteks, tallis peksti talumeest, — noh, mis seal ikka: karjub see talumees mis ta karjub, aga pärast vitsu kahetseb, temal endal on parem, kui ta on kahetsenud ja lepitatud. Protestitakse veksleid, mõis läheb oksjonile — mis seal parata? Võib ära elada ka kõrvalhoones, takjate ja karusmarjapõõsaste keskel, ilma kärarikaste pidudeta: nii on vahest ka südamel rahulikum vanas eas . . . Mitte mingisuguste pingutustega ei läinud saatusel korda leebet mõisnikku segadusse ajada. Ja tal kujunes eriline pehme nägemisvõime — näha kõiges ainult ilusaimat ja õilsaimat!

Nii puudus ka Vadim Petrovitšil terav pilk isikute ja

tegude nägemiseks. (Tõsi küll, viimaste aastate sündmused olid tema romantismi tugevasti sasinud, õigemini — sellest olid ainult räbalad järele jäänud.) Tal tuli nüüd ühtelugu silmi vidutada. Seepärast ta hoidiski, näiteks, kõrvale ohvitseride kasiino külastamisest.

Need inimesed — salk ohvitsere ja junkruid — oleksid pidanud tema arusaamise järgi kandma valgeid rüüsid nagu ristisõdijad: nad olid ju tõstnud mõõga mässama hakanud alamrahva, valejuhtide, antikristuse või sakslaste — kurat neist aru saab — teenrite ja käsilaste vastu. (Nende ideede ajel oligi Roštšin sattunud Doni äärde.)

Aga ohvitseride joominguil oli võigas kuulata kärarikast hooplemist napsiklaaside kõlina saatel, kiitusi vennatapmis-vägitegudele. Need «ristisõdijate» noored, kunagi peened näod on moonutatud kärsitusest tappa, karistada, kätte maksta; näe, seal laulavad nad püsti seistes, käes klaasid üheksakümne viie kraadilise piiritusega, surnuhümni tollele, kes oli väärituim inimestest, kes lasti maha, põletati, hajutati tuulde nagu kunagi Vale-Dimitri, ja kui oleks võimalik koguda kõik veri, mis oli valatud tema jõuetul tahtel, siis oleks rahvas muidugi uputanud ta elusalt sellesse sügavasse järve . . .

Paistis (ja selle üle vidutaski Roštšin silmi), et see surnuhümn oli tema polgukaaslaste ainsaks ideeks . . . Puhastada Venemaa bolševikest, jõuda Moskvasse. Kellahelin . . . Denikin sõidab valge hobuse seljas Kremlisse sisse . . . Jah, jah, see kõik on arusaadav. Aga mis siis edasi — just peaasi? Asutavast Kogust, näiteks, oli isegi ebaviisakas kõnelda ohvitseride keskel. Tähendab: hümn surnule?

Mis oli siis innustanud neid inimesi võitlema ja surema? Roštšin vidutas silmi . . . Rind kuulide ette asetada ja tepluškades piiritust juua polnud enam kangelaslikkus; see oli vananenud. Sellega tegelesid niihästi julged kui arad. Surmahirmu võitmine oli saanud igapäevaseks asjaks, elu oli muutunud odavaks.

Kangelaslikkus oli enda ärasalgamises usu ja tõe nimel. Aga siin oli jälle pimesikumäng, lõputu pimesikumäng . . . Millisesse tõesse uskusid tema polgukaaslased? Millisesse tõesse uskus tema ise? Venemaa suurde traagilisse ajaloosse? Aga see oli kivinenud, mitte elav tõde. Elav tõde on liikumises, elus, — mitte tolmuse foliandi paljulapatud lehekülgedel, vaid selles, mis voolab tulevikku.

Millise tõe nimel (kui mitte arvestada Moskva kellahelinat, valget hobust, lilli tääkidel ja muud) peab tapma vene talumehi? See küsimus hakkas ekslema Vadim Petrovitši teadvuses, virvendama nagu peegeldus vees, kuhu on visatud kivi. Just siin algaski tema piinav lõhestumine. Ta oli võõras oma polgukaaslaste keskel, oli «punaste aluspükstega», «peaaegu väike bolševik».

Üha sagedamini tuletas ta häbist õhetavate kõrvadega meelde viimast jutuajamist Katjaga. Katja pigistas käsi kokku, oli lämbumas ärevusest, nagu oleks Vadim Petrovitši jalge alt varisenud kive kuristikku. «Peab tegema hoopis midagi muud. Vadim, Vadim!!»

Tal oli veel raske tunnistada, et Katjal on arvatavasti õigus, et tema ise on lootusetult ummikus; et ta mõistab järjest vähem, kust tuleb «mässava alamrahva» jõud, mis kasvab nagu košmaar; et ägeduses seletada, nagu petaksid bolševikud rahvast, on hirmus rumal, sest veel pole teada, kes kelle esile kutsus: kas bolševikud revolutsiooni või rahvas bolševikud; et tal pole praegu enam kedagi süüdistada, — vahest ainult iseennast.

Katjal oli kõiges õigus. Vanast elust oli ta neisse segaseisse aegadesse kaasa viinud ühe kaitse, ühe aarde — armastuse ja kaastunde. Roštšin meenutas, kuidas Katja oli kõndinud Rostovis, rätik peas, kompsuke käes, — tema vagane elukaaslane . . . Armas, armas, armas . . . Panna pea ta sülle, suruda näo vastu tema õrnad käed, ütelda ainult: «Katja, ma olen väsinud . . .» Aga mõttetu uhkus aheldas Vadim Petrovitšit. Staniitsa tolmusel tänaval, rivis või ohvitseride kasiinos oli ta kõhn kogu nagu raudkorsetti tõmmatud, juba täiesti hall pea kõrgilt püsti . . . «Kirevase päralt,» kõneldi temast, «küll hoiab tooni, kus ihukaardiväelane väljas, va jalaväelaserämps . . .»

Ta saatis Katjale kaks lühikest kirja, kuid vastust ei saanud. Siis otsustas ta kirjutada alampolkovnik Tetkinile. Aga sel ajal tuli puhkus, ja Vadim Petrovitš sõitis kohe Rostovi.

Keskpäeval võttis ta vaksalist voorimehe. Linna oli raske ära tunda. Sadovaja tänav oli puhtaks pühitud, puud kärbitud, kaunilt rõivastatud naised, üleni valges, jalutasid varjulisel poolel, peegeldudes äride vaateakendes.

Roštšin niheles voorimehel, otsides silmadega Katjat. Mis kurat see on? Naised nagu unustatud unenäost; vanamoeliste sulgedega kübarad, panamad, valged sallid . . . Valged jalakesed lendavad asfaldil, mille sünged kojamehed on puhtaks pesnud, ei ühtki vereplekki neil valgetel sukkadel. Selleks siis seisab kaitsesalk Velikoknjaževskajas! Neljandat nädalat võitleb Denikin punaste parvedega! Siin ta on — see valge sõja tõde, lihtne «nagu apelsin»!

Roštšin muigas kibedalt. Tänavaristmeil seisid sakslased läiluseni tuttavates hallikasrohelistes mundrites, tuliuued mütsid peas — omad, kodused! Ah, näe, üks heitis monokli silmast, suudles kätt pikakasvulisel naerval, valgesse riietatud kaunitaril . . .

«Voorimees, rutem!»

Alampolkovnik Tetkin seisis oma maja väravas. Lähemale jõudes hüppas Vadim Petrovitš troskast ja nägi, et Tetkin taganeb, tema silmad ümarduvad, lähevad pungi, paks käsi tõuseb ja vehib Roštšini poole, nagu ristimärgiga teda tagasi tõrjudes.

«Tervist, alampolkovnik . . . Kas te tõesti ei tundnud ära? Mina . . . Jumala pärast, kuidas elab Katja? On ta terve? Miks ei . . .»

«Issakene, elus!» hüüdis Tetkin naisehäälega. «Kullake, Vadim Petrovitš!» ja ta langes Roštšinile kaela, süleles teda, niisutas tema põske pisaratega.

«Mis on juhtunud? Alampolkovnik . . . rääkige kõik ära.»

«Süda aimas, et te olete elus . . . Aga kuidas vaene Jekaterina Dmitrijevna kurvastas!» Ja Tetkin hakkas segaselt jutustama sellest, kuidas Katja oli käinud Onoli juures ja see oli mingil arusaamatul põhjusel veennud teda Roštšini surmas. Ta jutustas Katja kurvastusest, ärasõidust.

«Nii, nii,» lausus Roštšin kindlalt, maha vaadates, «kuhu Jekaterina Dmitrijevna siis sõitis?»

Tetkin laotas käsi, ta heasüdamlik nägu väljendas piinavat soovi aidata.

«Mul on meeles, et ta kõneles, nagu sõidaks Jekaterinoslavi . . . Nagu oleks isegi tahtnud seal kuhugi kondiitriärisse tööle asuda . . . Meeleheitest — kondiitriärisse . . . Ma ootasin, et kirjutab, — aga mitte reakestki, kadus nagu vits vette . . .»

Roštšin keeldus sisse astumast, et juua klaas teed, ja läks otsekohe tagasi vaksali. Rong Jekaterinoslavi väljus õhtul. Ta läks esimese klassi ootesaali, võttis istet kõval tammepuust sohval, toetus küünarnukile, kattis silmad käega — ja istus niiviisi liikumatult mitu tundi.

Kergendatult ohates istus keegi Vadim Petrovitši kõrvale, nähtavasti kauaks. Enne teda olid istunud paljud, istusid veidi aega ja läksid ära, aga see hakkas jalga väristama, nii et kogu sohva rappus. Ei läinud ära ega lakanud väristamast. Kätt silmadelt võtmata ütles Roštšin:

«Kuulge, kas te ei võiks lakata jalga väristamast? . . .»

Teine vastas valmisolevalt:

«Andestage, halb harjumus.» Ja istus pärast seda liikumatult.

Tema hääl üllatas Vadim Petrovitšit: hirmus tuttav, seotud millegi kaugega, mingi kauni mälestusega. Kätt ära võtmata piilus Roštšin laialiaetud sõrmede vahelt naabri poole. See oli Telegin. Poristes saabastes jalad välja sirutatud, käed kõhu peale kokku pandud, näis ta tukkuvat, najatudes kuklaga kõrgele korjule. Tal oli seljas kitsas frentš, mis pigistas kaenla alt, ja selle õlgadel uued alampolkovniku pagunid. Tema kõhnale raseeritud päevitunud näole oli tardunud naeratus nagu inimesel, kes puhkab pärast kirjeldamatut väsimust . . .

Katja järel oli tema Roštšinile kõige lähedasem inimene, nagu vend, nagu kallis sõber. Temale langes õdede — Daša ja Katja — veetluse paiste . . . Imestusest oleks Vadim Petrovitš peaaegu hüüatanud, peaaegu Ivan Iljitši juurde sööstnud. Aga Telegin ei avanud silmi, ei liigutanud end. Möödus sekund. Roštšin sai aru — tema ees on vaenlane. Juba mai lõpus teadis Vadim Petrovitš, et Telegin on Punaarmees, oli läinud sinna omal tahtel

ja — on väga heas kirjas. Riided olid tal ilmselt võõrad, võib-olla röövitud tema enda poolt tapetud ohvitserilt, ta kandis alampolkovniku õlakuid (aga oli ainult tsaariarmee staabikapten)... Roštšin tundis äkilist, justkui kleepjat jälkust, mis tavaliselt lõppes ägeda vihavaenupurskega: Telegin võis siin olla ainult bolševike vastuluure agendina...

Peab viivitamatult teatama komandandile. Kaks kuud tagasi ei oleks Roštšin hetkegi kõhelnud. Aga nüüd oli ta nagu sohva külge kasvanud — ei jätkunud jõudu. Ja ka jälkustunne oli nagu vaibunud... Ivan Iljitš, punane ohvitser — siin ta on, tema kõrval, ikka samasugune: väsinud, läbi ja läbi hea... Ta ei läinud ometi raha eest, mitte teenimise pärast — missugune rumalus! Mõistlik, rahulik inimene, läks sellepärast, et pidas seda õigeks... «Niisamuti nagu mina, nagu mina... Anda ta üles, selleks et tunni aja pärast Daša mees, minu ja Katja vend, vedeleks ilma saabasteta plangu ääres prügihunnikul...»

Õudus pigistas kõri kinni. Roštšin tõmbus üleni kössi... Mis siis teha? Püsti tõusta, ära minna? Aga Telegin võib ta ära tunda — satub segadusse, hõikab. Kuidas päästa?

Liikumatult nagu magajad istusid Roštšin ja Ivan Iljitš lähestikku tammepuust sohval. Vaksal oli sel kellaajal tühjaks jäänud. Valvur sulges perrooniuksed. Siis ütles Telegin silmi avamata:

«Tänan, Vadim!»

Roštšinil hakkas käsi pööraselt värisema. Ivan Iljitš tõusis kergelt ja läks rahuliku kõnnakuga, tagasi vaatamata väljakule viiva ukse poole. Hetk hiljem sööstis Roštšin talle järele. Ta käis läbi kogu vaksaliväljaku, kus hõõguva päikese all, mis pani asfaldi sulama, tukkusid kandelaudade juures suitsutatud kala kimpude all tõmmud inimesed... Lehed puudel olid kõrbenud, kogu linnatolmust läbiimbunud õhk oli kõrbenud.

«Kaelustada teda, ainult kaelustada,» — ja punased kuumuserõngad hõljusid Roštšini silme ees. Telegin oli nagu maa alla vajunud.

Sel tunnil, kui oli kustunud stepieha, kui Roštšin, roninud vagunilavatsile, uinus raskelt vaguniratastе kolksumise saatel, sel tunnil sõitis see, keda ta otsis, kelle järele ta verest ja vihavaenust haige hing oli hakanud piinavat igatsust tundma, — sõitis tema naine Katja stepis vankril. Tal oli rätik õlgade ümber mässitud. Tema kõrval istus kaunitar Matrjona Krassilnikova. Vankri raudvärgid tärisesid. Aeg-ajalt hobused puristasid. Eespool ja tagapool veeres mööda steppi pikk rodu vankreid, varjatud tähisöö hämarusest.

Ohjad lõdvale lastud, istus pukis Aleksei Krassilnikov. Semjon istus vankriserval, vastu tema saapaid peksid takjad ja ristikhein. Lõhnas hobuste ja koirohu järele. Katja mõtiskles pooleldi tukkudes. Tuuleõhk jahutas õlgu. Lõputu stepp, lõputud teed. Aastasadu on hobused nii läinud, on nagisenud vankrirattad, ja lähevad jälle, nagu muistsete rändlemiste varjud...

Õnn, õnn — igavene igatsus, ääretu stepp, sinivete kallas, hellitavad lained, rahu, küllus.

Matrjona silmitses Katja nägu, muigas. Jälle kostis ainult kapjade müdin. Armee eemaldus piiramisrõngast. Batko Mahno oli käskinud aeglaselt liikuda. Aleksei rasked õlad olid vimmas — arvatavasti kippus tukastus peale. Semjon ütles tasa:

«Ei saa ma teist lahti... Muud polegi kui aina: Semjon, Semjon...» (Matrjona ohkas lühidalt, pöördus ära ja vaatas steppi.) «Ma kõnelesin Alekseile juba kevadel: mitte madruselint ei ole mulle kallis, kallis on see, mille eest me võitleme...» (Aleksei vaikis.) «Kelle oma on nüüd laevastik? Meie, talurahva oma. Mis siis saab, kui me kõik laiali jookseme? Võitleme ju ühe ja sellesama asja eest — teie siin, meie seal...»

«Aga mida sulle siis kirjutatakse?» küsis Matrjona.

«Kirjutatakse, et tuleksin ilmtingimata tagasi miiniristlejale, muidu loetakse, et olen väejooksik, väljaspool revolutsioonilist seadust...»

Matrjona nõksatas õlaga. Temast otse hõõgus kuumust. Aga ta hoidis end tagasi, ei vastanud midagi. Mõne aja pärast ajas Aleksei end pukis sirgu, kuulatas, osutas piitsavarrega pimedusse:

«Jekaterinoslavi kiirrong...»

Katja vaatas teraselt, aga ei näinud rongi, mis viis kaasa kupees ülemisel lavatsil magava Vadim Petrovitši, kuulis ainult vilet ja see pikaldane ning kauge vile äratas temas piinavat nukrust . . .

Jekaterinoslavis hakkas Vadim Petrovitš juba vaksalist tulles mööda kondiitriärisid käima, pärides Katja järele. Ta astus sisse palavaisse kohvikuisse, kus puhastamata aknad ja maiustusi kattev marli olid täis kärbseid; luges kalingurist silte: «Versailles», «Eldorado», «Meeldiv nurgake», — nende kahtlaste restoranide ustest vaatasid teda munavalgena pungitatud silmadega mustaverelised pikkade vurrudega mehed, kes olid tarbe korral valmis tegema šašlõkki millest tahes. Ta küsis ka siit. Siis hakkas ta järgemööda kõigisse kauplustesse sisse astuma.

Päike kõrvetas halastamatult. Hulk mitmesugust rahvast käratses ja tõukles alleedel Jekaterininski prospekti lopsakate saarepuude all. Kõlistasid kulunud trammid. Enne sõda oli siin tekkimas Lõuna-Ukraina uus peafinn. Sõda peatas selle kasvu. Praegu oli linn hetmani võimu ja sakslaste kaitse all taas elustunud, aga juba teistsugusena: kontorite, pankade ja kaubaladude asemel avati mängupõrguid, vahetuskauplusi, šašlõki- ja limonaadipoode; asjalik kära ja kaubanduslik liikumine olid asendunud valuutaga hangeldajate hüsteerilise askeldusega, kes, raseerimata põskedega, nokkmütsid kuklas, sagisid kohvikuis ja tänavaristmeil, arusaamatu hulga saapapuhastajate ja gutaliini — ainukese tolleaegse tööstussaaduse — müüjate hüüetega, kartustäratavate hulguste pealetükkivusega, orkestrite vingumisega meeldivais nurgakestes ja valerahade ning olematute kaupadega hangeldamisest elava rahvahulga mõttetu tõuklemisega.

Tagajärjetuist otsinguist ahastusse viidud, uimane ja piinatud Vadim Petrovitš istus akaatsia alla pingile. Mööda voogas rahvahulk: naised, küll elegantsed, küll veidrad — portjääridest tehtud rõivais, ukraina rahvuskostüümides, naised kuumusest niiskete, värvitud silmadega, higinired grimeeritud põskedel; ärritatud spekulandid, kes trügisid nagu maniakid, käed ette sirutatud, läbi selle naiste hulga; rumalupsakad hetmani ametnikud, kolmhark mütsi ees, mõlgutades rahaliste kombinatsioonide ja kroonuvara röövimise plaane; pikakasvulised laiaõlalised härjaturjadega hetmani setšlased, vurrudega haidamakid, suured, vabarnpunase põhjaga mütsid peas, taevassinised pihtkasukad seljas ja koletud, maani rippuva tagaosaga laiad püksid jalas, mille järele omariiklust pooldavad gümnaasiumiõpetajad ja galiitsia romantikud olid kaks sajandit igatsenud. Rahvahulgas hõljusid puutumatud Saksa ohvitserid, kes põlgliku muigega üle peade vaatasid . . .

Roštšin vaatas ja viha paisutas tema südant. «Kui valaks õige petrooleumiga üle, põletaks kogu selle rämpsu . . .» Ta jõi müügilaua juures klaasi morssi ja hakkas jälle käima uksest sisse, teisest välja. Alles nüüd hakkas ta mõistma nende otsingute mõttetust. Katja, ilma rahata, üksi, saamatu, arg, murest murtud (põletava hirmutundega meenutas ta ikka ja jälle mürgipudelikest Moskva korteris) — kuskil siin, selles poolhullus rahvasummas . . . Teda puudutavad valuutahangeldajate, kupeldajate ja šašlõkimüüjate kleepuvad käed, teda kobavad ilged silmad . . .

Ta oli lämbumas . . . Tungis laialiaetud küünarnukkidega otse rahvahulga sekka, vastamata kisale ja sõimule. Õhtul võttis ta võõrastemajas numbri, mille eest maksis hingehinda, — pimeda urka, kus oli ainult raudvoodi üralamatud madratsiga, tõmbas saapad jalast, heitis voodisse, ja surunud halli pea käte vahele, nuttis vaikselt, ilma pisarateta . . .

Ületanud jalgsi Donimaa piiri, peitis Telegin polkovnikuõlakud seljakotti, sõitis rongiga Tsaritsõnisse ja istus seal suurele mootorlaevale, mis oli ülemisest tekist kuni lastiruumini talupoegi, rindemehi, väejooksikuid ja põgenikke täis kiilutud. Saraatovis esitas ta revolutsioonikomitees dokumendid ja asus puksiirlaeval teele Sõzrani, kus oli tšehhi rinne.

Volga oli tühi nagu noil poolmüütilistel aegadel, kui tema liivakaldaile tuli Tšingis-khaani ratsavägi jootma hobuseid suures Ra jões. Peegelsile veteavarus libises aeglaselt edasi liivaste järsakute ja roheliste, paju-

võsaga kaetud luhtade äärise vahel. Harvad asulad näisid mahajäetuina. Ida poole laotusid tasased stepid, sulades virvendavaisse kuumuselaineisse, terendustesse. Pikkamisi ujusid pilvede peegeldused. Ja vaikuses oli kuulda vaid laevarataste toimekat pladistamist taevassinises vees.

Ivan Iljitš lebas kaptenisilla all kuumal laevalael. Ta oli paljajalu, vöötamata sitssärgis; kullakarva habemetüükad katsid tema põski. Ta nautis nagu kass päikese käes vaikust, soolillede niisket lõhna, madalalt kaldalt tulevat kuiva stepirohuhõngu, ääretuid valgusevoogusid. See oli kõigi puhkuste puhkus.

Laev vedas relvi ja padruneid stepimaakondade partisanidele. Lasti saatvad punaarmeelased muutusid õhust laisaks — mõned magasid, teised, kes olid end välja maganud, laulsid, vaadates avarat vetevälja. Väesalga komandör seltsimees Hvedin, Musta mere madrus, asus mitu korda päevas võitlejaid ebateadlikkuse pärast häbistama, — nad istusid või viskasid pikali tema kõrvale, põsed kätele toetatud.

«Te peate aru saama, vennakesed,» kõneles ta veidi kähiseva häälega, «me ei sõdi mitte Denikiniga, mitte ataman Krasnoviga, mitte tšehhidega, vaid me sõdime mõlema poolkera verise kodanlusega . . . Maailmakodanlusele tuleb anda surmahoop, enne kui ta suudab lõplikult jõudu koguda . . . Meile, v-v-venelastele,» (selle sõna lausus ta selgelt ja uhkeldavalt) «meile tunnevad kaasa lihased vennad — kõigi maade proletaarlased. Nad ootavad üht — et meie teeksime oma maal lõpu parasiitidele ja läheksime siis neid klassivõitluses abistama . . . See on ilma sõnadeta arusaadav, vennakesed. Kuna maailmas pole olnud keegi nii vahva kui vene sõdur — vahvam on ainult punalaevastiku madrus —, siis meil on kõik santsud. On arusaadav, kullakesed? See on aritmeetika, mis ma kõnelen. Täna on lahingud Samaara all, varsti aga käivad lahingud kõigil mandritel . . .»

Poisid kuulasid, vaadates talle suhu. Mõni tähendas rahulikult:

«Jah . . . Keetsime supi . . . Ei ole äärt ega otsa!»

Vasakul lõid sinendama Hvalõnski mäed. Seltsimees Hvedin vaatas binoklisse. Hvalõnski linnake, laisk ja

unine, ilmus puude varjust selgemini nähtavale. Siin pidi naftat võetama.

Hallipäine kapten asus roolimehe kõrvale. Jõgi hargnes kolmeks, käändudes pajuvõsaga kaetud uhtsaarte ümber, sõiduvesi oli kapriisne. Hvedin astus kapteni juurde.

«Linnas ei ole ühtki hinge näha, — mis lugu see on?»

«Nii või teisiti, naftat peame me tingimata võtma,» ütles kapten.

«Kui on vaja, siis laseme kai äärde.»

Laev möödus üsna saare kõrvalt, nii et mustpaplite oksad peaaegu puudutasid ratta katteid, vilistas ja hakkas pöörama. Sel ajal karjusid saarelt, tihedast pajuvõsast, meeletud hääled:

«Seis! Seis! Kuhu te lähete?»

Hvedin tõmbas taskust revolvri. Meeskond taganes parda äärest. Vesi lõi laevarataste all keema.

«Seisa ometi, seisa!» karjusid hääled. Pajuvõsa kahises, mingisugused inimesed tungisid kalda äärde, ilmusid punased erutatud näod, vehkivad käed. Kõik osutasid linnale. Kära tõttu ei saanud keegi midagi aru. Hvedin valas lõpuks kõik ehtsate meremehesõnadega üle. Aga selletagi sai kõik selgeks . . . Linnas sadama juures ilmusid nähtavale väikesed suitsupilved, jõge mööda mürisesid paugud. Hvalõnsk oli valgekaartlaste käes. Inimesed saarel osutusid põgenenud garnisoni riismeteks, osalt kohalikeks partisanideks. Mõned neist olid relvastatud, aga padruneid neil ei olnud.

Punaarmeelased tormasid kajuteisse püsside järele. Hvedin asus ise kapteni kohale ja vandus kogu veteavaruse peale säherduste sõnadega, et inimesed saarel kohe rahunesid, nägudele ilmus naeratus. Ägeduses tahtis Hvedin kohe laevalt alustada otserünnakut linnale, dessandi maale saata ja õiendada arved. Aga teda peatas Ivan Iljitš. Lühikeses vaidluses tõendas Telegin, et ilma ettevalmistuseta ei saa rünnakut ette võtta, seda tuleb tingimata kombineerida ümberhaaramisliikumisega ja et Hvedin ei tunne vaenlase jõude, ja — võib-olla on neil suurtükivägi?

Hvedin kiristas küll hambaid, aga nõustus. Laev sõitis tule all tagasikäiguga pärivett alla ja lähenes saarele läänekülgelt, kust linn oli varjatud väikese metsatukaga.

Siin kinnitati otsad. Inimesed saarelt tulid liivasele kaldale; neid oli umbes viiskümmend meest, kõik räbaldunud ja sagrised.

«Kuulake ometi mõistlikult, kuradid, mis me teile kõneleme,» karjusid nad.

«Meile on appi tulemas Zahharkin Pugatšovski partisanidega.»

«Me saatsime juba üleeile käskjala tema juurde.»

Ja nad jutustasid, et üleeile vallutasid kohalikud pursuid rünnakuga ootamatult sovdepi, telegraafi ja posti. Ohvitserid panid õlakud külge, tormasid arsenali, võtsid sealt kuulipildujad. Relvastusid gümnasistid, kaupmehed, ametnikud ja isegi peakiriku diakon jooksis jahipüssiga tänaval. Keegi polnud oodanud pööret, ei olnud jõutud püsse haarata.

«Meie komandörid jooksid laiali, andsid meid ära . . .»

«Meie tormasime nagu lambakari siia-sinna.»

«Ah, teid küll!» ütles seepeale Hvedin. «Ah, teid, maarotte küll . . .»

Kaldal hakkasid kõik ühiselt sõjanõu pidama. Telegin valiti sekretäriks. Arutamisele tuli küsimus: kas võtta Hvalõnsk pursuidelt ära või mitte? Otsustati ära võtta. Teine küsimus: kas oodata Pugatšovski partisane või võtta linn ära omal jõul? Selles asjas vaieldi. Ühed karjusid, et tuleb oodata, sest et pugatšovskilastel on suurtükk, teised karjusid, et oodata ei või — iga silmapilk on ülaltpoolt Samaarast tulemas valgete laevad. Hvedin tüdis vaidlustest, heitis käega:

«Noh, aitab latramisest, seltsimehed. Ühel häälel otsustatud: õhtuks olgu Hvalõnsk meie oma. Pane protokolli, seltsimees Telegin.»

Sel ajal tulid vasaku kalda järsakul nähtavale ratsamehed: algul sööstsid esile kaks, siis neli, nägid laeva — kappasid minema. Seejärel kattus korraga kogu kallas ratsanikega, päikese käes sätendasid laiad vikateist tehtud piigid. Hvalõnski omad karjusid:

«He-e-e-ei, kes te olete?»

«Zahharkini väesalk Pugatšovski talurahvaarmeest . . .»

Hvedin võttis ruupori ja kõmistas, nii et kael paisus:

«Vennakesed, me tõime teile relvi, vajuge saarele . . . hakkame Hvalõnskit ära võtma . . .»

Sealt hüüti:

«Hüva . . . Meil on suurtükk . . . Lase laev siia . . .»

Kaldale ilmunud ratsaväesalk kuulus sellesse talurahva partisaniarmeesse, kes Samaara steppides võitles Samaara Ajutise Valitsuse võimu tunnustanud valdade vastu.

Armee tekkis kohe pärast seda, kui tšehhid Samaara vallutasid. Pugatšovski linn — endine Nikolajevsk — sai formeerimise keskuseks. Siia kogunesid kõik kihupead, kellele tegi lõbu ratsasõit, kõik, keda tuntud maakokkuostja Šehhobalov oli ajanud viletsa talupojamaariba peale, kõik, kes olid protsessinud maa pärast rikaste uraali kasakatega, kõik, kellel tormitses hing, mis oli sündinud ääretuis steppides, kus vabalt kahiseb nisu, kus talumees pikaldasi härgi sundides sammub raske adra taga.

Vaenlane tekkis kõikjal nagu stepiterendus. Külas kogunes rahvas koosolekule, rikkad talumehed, tsaariarmee allohvitserid ja Samaarast tulnud ümberriietatud agitaatorid karjusid, et pole niisugust seadust, et kehvik, moonakas või maata hulgus hakkaks valitsema valda, võtaks toekatelt talumeestelt ära maa ja vilja. Ja koosolek otsustas saata naaberküladesse käskjalad teatega, et nad kaevuksid kaevikuisse. Kohe tõusis üles kogu vald, salapaikadest toodi välja relvad, tõmmati adraga vaod piirile, kaevati kaevikuid kümnete verstade ulatuses.

Mõnes paigas kuulutati välja vabariik, mis pidi alluma Samaara tsentrumile. Territooriumi kaitse anti ratsaväe hoolde, jalavägi mobiliseeriti ainult punaste pealetungi korral. Ratsaväe relvastuseks kõlbasid vikatid, need köideti teivaste külge. Niisugused kulakute sõjaväed olid hirmsad. Nad ilmusid ootamatult stepiudust, tungisid tolmupilvedes punaste ahelike ja kuulipildujate peale. Siin võitlesid oma inimesed: vend vennaga, isa pojaga, sõbramees sõbramehega — tähendab, hirmu tundmata ja halastamatult. Purustanud punased, relvastus ratsavägi kuulipildujate ja püssidega, aga ei heitnud vikateid kõrvale.

Ei kroonikaid ega sõjaväearhiive jäänud järele sellest

suurest talurahvasõjast Samaara steppides, kus veel mäletati Jemeljan Pugatšovi sõjakäike. Vahest ainult mõnikord kiriku aastapühal juhtuvad isa ja poeg viinapange juures vaidlema endiste lahingute üle, tehes teineteisele etteheiteid strateegiliste vigade pärast.

«Mäletad, Jaška,» ütleb isa, «kui hakkasite meid Koldõbani all suurtükist kõmmutama? See on kindlasti minu Jaška, sindrinahk, mõtlesin... Näe, ei teinud tal õigel ajal kõrvu tuliseks... Aga vahvasti ehmatasime teid... Hea, et sa mulle siis pihku ei sattunud...»

«Kiitle, kiitle! Aga meie võitsime...»

«Pole viga, võib-olla tuleb niisugune juhus — läheme jälle lahku.»

«Mis siis, ja lähemegi... Kulak sa olid ja oled jäänudki oma verise vaatekoha juurde.»

«Joome, pojake!»

«Joome, taat!»

Laev randus vasaku kalda ääres. Laevatrepp lasti alla ja pardale tuli Pugatšovski väesalga komandör Zahharkin. Tal oli kongus nina nagu raisakullil ja ta oli niivõrd tugev ning jässakas, et trepilauad tema all ragisesid. Tema pleekinud frentš oli kaenla alt rebenenud, vastu pikki säärikuid peksles kõver mõõk. Zahharkini vanemad vennad, Utjovski valla talupojad, olid juba diviiside komandörid.

Tema järel tuli üles kuus partisani — juhtkond, riietatud maaliliselt ja ebatavaliselt: pleekinud, tökatist ja tolmust määrdunud särgid, lahtised kaelused, mõnel kannustega viltsaapad, mõnel pastlad; kuulipildujalindid, granaadid vöö vahel, lamedad saksa täägid, lühikeseks viilitud püssid.

Zahharkin ja Hvedin kohtusid kaptenisillal, surusid teineteisel kätt, üks tugevamini kui teine. Pakkusid teineteisele paberosse. Hvedin selgitas lühidalt sõjalise olukorra. Zahharkin ütles:

«Ma tean, kes Hvalõnskis rahvast ässitab, — Kukuškin, semstvovalitsuse esimees... Ma tahaksin selle lurjuse elusalt kätte saada.»

«Kuidas teil suurtükiga on?» küsis Hvedin. «Kas on korras?»

«Laseb, aga otsesihtimisega, ilma sihikuta, sihime läbi toru. See-eest purustab, kurivaim: kui põrutad — kohe kellatorn või veepump pihuks ja põrmuks!»

«Hüva. Aga mida te arvate dessandist ja ümberhaaramisest, seltsimees Zahharkin?»

«Ratsaväe saadame üle teisele kaldale. Kas laev võib sada võitlejat üle viia?»

«Naljaasi — viime kahe satsiga ära.»

«Noh, siis ei maksa enam rääkidagi. Kui hämaraks läheb, saadame maale ratsadessandi ülalpool linna. Suurtüki paneme laevale. Ja koidu ajal ründame.»

Hvedin tegi Ivan Iljitšile ülesandeks juhatada küttide dessanti, mis määrati löögi andmiseks sadamasildadele. Videvikus hakkas laev ettevaatlikult, ilma tuledeta liikuma mööda Volga kõrvalharu, piki saare kallast. Vaikuses kostis vaid sügavust mõõtva madruse hääl.

Laeva järel hakkasid mööda kallast minema ka pugatšovskilased. Hvalõnski meestele olid välja jagatud relvad, nad lebasid liival. Telegin kõndis päris vee ääres, vaadates, et keegi ei suitsetaks, ei süütaks tuld. Vaevukuuldavalt loksus jõgi vastu liiva. Lõhnas soolillede järele. Sääsed pirisesid. Inimesed liival olid jäänud vaikseks.

Öö muutus ikka mustemaks, ikka sametisemaks, lõid sirama tähed. Stepipoolselt kaldalt tuli kuiva koirohuhõngu, vutid uititasid: «Ma-ga-ma»... Ivan Iljitš kõndis vee ääres, püüdes und eemale peletada.

Pärast kesköödhajus taeva sametine tumedus ja kaugelt teiselt poolt jõge kostis kukelaulu; vees, mille pinnalt oli kerkimas udu, hakkasid pladistama rattad. Laev lähenes. Ivan Iljitš kontrollis revolvritrumlit, tõmbas püksirihma pingule ja hakkas magajate vahel käima, laksutades neile kepikesega jalgadele.

«Seltsimehed, ärgake!»

Mehed kargasid juhmilt üles. Nad tõusid judisedes ega suutnud unisest peast kohe taibata, mis ees seisab... Paljud läksid jooma, pistsid pea vette. Telegin andis käsklusi poolvaljusti. Oli vaja ehitada varje; võitlejad hakkasid särke maha võtma, toppisid need liiva täis ja asetasid piki reelingut. Töötati vaikides, — ei olnud naljatamistuju.

Hakkas valgenema. Ettevalmistused jõudsid lõpule.

Väike suurtükk, roostetanud mäekahur, asetati ninasse. Viiskümmend võitlejat asusid laeva, heitsid kottide taha. Hvedin astus rooliratta juurde:

«Täiskäik edasi!»

Vesi lõi rataste all keema. Laev sõitis kiiresti ümber saare ja liikus jõe põhisängi mööda linna poole. Seal kollendasid mõnes kohas tulukesed. Tagapool paistis öö varjus ähmane mägede joon. Nüüd kostis kukkede kiremine valjusti.

Ivan Iljitš seisis suurtüki kõrval. Ta ei suutnud kuidagi kujutleda, et praegu kohe tuleb tulistada sellesse ääretusse vaikusse. Üks Hvalõnski elanik, kes oli pakkunud end suurtüki juurde sihturiks, vagune, köstrit meenutav mees, ütles lahke häälega:

«Kallis seltsimees komandör, mis oleks, kui põrutaksime õige postkontori pihta? Täpselt pihta . . . Näete — kaks tulukest kollendavad . . .»

«Põrutame postkontori pihta!» kärgatas Hvedini hääl. «Valmis olla! Suurtükk! Otsesihtimisega!»

Bombardiir laskus kükakile, vaadates läbi suurtükitoru, suunas selle tulukeste peale. Pani mürsu sisse. Pöördus Telegini poole.

«Kallis seltsimees, astuge veidi kõrvale, see riistapuu võib lõhki minna . . .»

«Tuld!» käratas Hvedin.

Suurtükk kärgatas tagasi põrgates ja pimestas silmi, mööda vett veeres mürin, kajas vastu mägedes. Selle koha lähedal, kus kollendasid tulukesed, välgatas mürsu lõhkemisest, ja teine kaja kaikus mägedest vastu.

«Tuld, tuld!» karjus Hvedin rooliratast keerutades. «Vasakult pardalt tihe tuli! Kogupaukudega, kogupaukudega nende lurjuste pihta!»

Ta trampis jalgu, märatses ja müristas üleloomulikke sõnu. Pardalt lasti välja korratu kogupauk. Hvalõnski kallas lähenes kiiresti. Bombardiir laadis korralikult ja tulistas jälle, — oli näha, kuidas lendasid mingi küüni pilpad. Nüüd paistsid selgesti puumajade, aedade ja kellatorni piirjooned.

All sadamasildadel süttisid püssitule-nõelakesed. Ja siis kostis see, mida kartis Telegin: selgesti, kiiresti hakkas ragistama kuulipilduja. Harjumuse tõttu läksid varbad konksu, kogu kehas oleksid nagu veresooned kokku

tõmbunud. Telegin kükitas suurtüki juurde, osutas pikale hoonele mäeküljel.

«Püüa tabada tollesse nurka, sinna, kus on põõsad . . .»

«E-he-hee,» ütles bombardiir, «see on ju kena majake, aga noh, olgu!»

Kolmandat korda kärgatas suurtükk. Kuulipilduja jäi hetkeks vait ja hakkas siis ragistama juba teises kohas, kõrgemal. Järsu pöördega lähenes laev sadamale. Kuulid piitsutasid üleval korstnat ja masti.

«Mitte oodata laeva kinnitamist, hüpata!» karjus Hvedin. «Hurraa, poisid!»

Sadamasilla äär hakkas nagisema, kriuksuma. Telegin kargas esimesena välja, pöördus üle parda ronivate hvalõnskilaste poole:

«Minu järel! Hurraa!»

Ja jooksis mööda maabumissilda kaldale. Tema järel tormas meestesalk valju kisaga. Nad tulistasid, jooksid, komistasid. Kallas oli tühi. Paistis, nagu oleks mõni kõgu sööstnud aiatihnikuisse. Siin-seal tulistati katuseilt. Ja kusagil hoopis kaugeil künkail hakkas vaheaegadega ragistama kuulipilduja, vaikis ja täratas veel paar korda. Vaenlane ei võtnud lahingut vastu.

Telegin jõudis mingile konarlikule väljakule. Hingeldades vaatas ta ringi, kutsus mehi enda juurde. Paljaste jalgade tallad põlesid, arvatavasti oli ta kriimustanud neid kivide vastu. Lõhnas tolmu järele. Puumajad seisid suletud luukidega. Ei liikunud isegi lehed sirelil ega akaatsial. Nurgapealses kahekorruselises provintsliku tornikesega majas rippus palkonil neli paari aluspükse. Telegin mõtles: «Need vehitakse sisse.» Tundus, et linn magas sügavalt ja lahing, jooksmine, kisa olid ainult unenägu.

Telegin küsis, kus on postkontor, telegraaf ja veepump ning saatis sinna kümnemehelised salgad. Võitlejad läksid, ikka veel turris, iga krõbina juures tagasi karates, püssi tõstes. Vaenlast ei tulnud kuskilt nähtavale. Juba alustasid kuldnokad laulu ja katuseilt tõusid lendu tuvid.

Telegin oma salgaga hõivas sovdepi hoone, värvist paljaks koorunud sammastega kivimaja. Siin olid uksed pärani, vestibüülis vedeles relvi. Telegin läks palkonile. All lebasid lokkavad aiad, ammu värvimata katused,

tolmused tühjad tänavad. Provintslik vaikus. Ja äkki kostis kaugusest hädakell: rahutu, kiire, kõmav kellahääl lendas üle linna. Seal, kust kostis vaskne appihüüd, algas tihe tulistamine, käsigranaatide lõhkemine, raske hobusekapjade müdin, kisa ja karjed. Seal pani Zahharkini dessant taanduval vaenlasel tee mägedesse kinni. Seejärel kihutasid kabjaplaginaga põiktänavast läbi ratsanikud. Ja jälle jäi kõik vaikseks.

Ivan Iljitš läks ruttamata alla laeva juurde, teatama, et linn on vallutatud. Kuulanud raporti ära, ütles Hvedin:

«Nõukogude võim on jalule seatud. Teha pole meil siin enam midagi. Sõidame edasi.» Vanale kaptenile, kes oli hirmu pärast poolsurnud, patsutas ta vennalikult seljale: «Vaat, mis sa ära nägid, said püssirohtu nuusutada. Sedasi, vennas . . . Annan juhtimise üle, asu vahti.»

Masina müdisemise ja vee sulina saatel magas Telegin õhtuni. Jõe kohal laius loojak läbipaistvalt-uduse kumana. Laevapäras lauldi tasakesi — helid kadusid neisse tühjadesse avarustesse. Kaunis ehakuma, mis polnud mitte kellelegi vajalik, laskus kallastele, jõele, voolas silmadesse, hinge.

«Hei, vennakesed, mis te norutate? Kui laulda, siis midagi lõbusat!» hüüdis Hvedin. Ka tema oli end välja maganud, joonud klaasi piiritust ja kõndis nüüd pükse kergitades laevalael. «Peaksime Sõzrani ka veel ära võtma! Kuidas on, seltsimees Telegin? Oleks tore neile tuupi teha . . .»

Ta näitas valgeid hambaid, naeris vahel sekka valjusti. Ta ei hoolinud hädaohtudest, Volga-taguste päikeseloojangute kurbusest ega surmavast kuulist, mis ootab teda kuskil — kas lahingus või nurga tagant . . . Kuum elujanu lausa kees temas. Laevalagi ragises tema paljaste jalgade all:

«Oota, anna aega, küll võtame ära niihästi Sõzrani kui Samaara. Volga saab meie omaks . . .»

Ehakumale langes tuhkjas loor. Laev liikus ilma tuledeta. Õhtu varjas kaldaid, need muutusid ähmaseks. Hvedin, kes ei teadnud, kuhu jõudu panna, tegi Ivan Iljitšile ettepaneku hakata kaarte mängima:

«Noh, kui sa ei taha raha peale, siis mängime ninanipsude peale . . . Aga kui lüüa, siis juba lüüa.»

Kapteni kajutis asusid nad mängima ninanipsude peale. Hvedin ägetses, lisas juurde, ajas kuni kolmesaja ninanipsuni, tegi ülearusest ägedusest peaaegu sohki, aga Ivan Iljitš vaatas teraselt: «Ei, vennas, sa ei mängi lollidega.» Ja võitis. Asetunud mugavalt taburetile, hakkas Telegin Hvedinile võidunud kaartidega vastu nina peksma. Hvedini nina läks kohe punaseks nagu peet.

«Kus sa seda õppisid?»

«Sakslaste juures vangis,» ütles Telegin. «Ära pööra nägu ära. Kakssada üheksakümmend seitse.»

«Hoia sa . . . Löö ilma tagasitõmbeta . . . Muidu ma . . .»

«Luiskad, viimased kolm tulevad tagasitõmbega.»

«Noh, löö, lurjus . . .»

Aga Telegin ei jõudnud lüüa. Kajutisse astus kapten. Tema lõug värises. Ta hoidis mütsi käes. Paljal pealael voolasid higitilgad.

«Tehke mis tahate, härrad seltsimehed,» ütles ta meeleheitlikult, «mina olen kõigeks valmis . . . Aga, tehke mis tahate, kaugemale ma ei vii . . . See on ju kindlasse surma minek . . .»

Visanud kaardid kõrvale, läksid Hvedin ja Telegin laevalaele. Vasakul ees põlesid heledalt nagu tähed Sõzrani elektrituled. Piki kallast liikus aeglaselt üleni heledasti valgustatud mootorlaeva mürakas kogu: palja silmaga võis näha ahtris suurt valget Andrease lippu, aukartust äratavaid suurtükkide piirjooni, tekil jalutavate ohvitseride siluette . . .

«Ma ei või tagasi pöörata, seltsimehed. Saagu mis saab, aga tuleb läbi minna,» sosistas Hvedin. «Kui õnnestuks lipsata läbi Batrakisse, seal kinnitame otsad, laadime maha . . .»

Ta käskis kogu meeskonnal laevaruumi minna, lahinguks valmis olla. Masti heisati kolmevärviline lipp. Süüdati eraldustuled. Mootorlaevalt märgati viimaks puksiiri. Lühikeste viledega kästi käiku aeglustada. Läbi ruupori küsiti sealt bassihäälega:

«Missugune laev? Kuhu lähete?»

«Puksiir «Kaupmees Kalašnikov». Läheme Samaarasse,» vastas Hvedin.

«Miks te hilja tuled süütasite?»

«Kardame bolševikke.» Hvedin langetas ruupori ja ütles poolvaljusti Teleginile: «Ah, kui saaks praegu saata torpeedo . . . Kirjutasin neile Astrahani — saatke torpeedosid . . . Nõukogude molutajad . . .»

Pärast vaikust vastati mootorlaevalt:

«Sõitke sihtkohta.»

Väriseva käega pani kapten mütsi pähe. Irvitades ja silmi pilutades vaatas Hvedin mootorlaeva tulesid. Sülitas, läks kajutisse. Murdis seal paberossi süüdates tikke.

«Tule siia, löö lõpuni, kurat!» hüüdis ta Teleginile.

Tunni aja pärast jäi Sõzran seljataha. Batraki lähedal lasti Telegin alla paati. Batraki jaamas istus ta kella kaheteistkümnesse rongi ja kell viis pärast lõunat hakkas Samaara vaksalist minema doktor Bulavini korteri poole. Tal oli jälle seljas kortsunud ja katkine frentš alampolkovniku õlakutega. Laksutades saapasäärtele kepikesega, sellesamaga, millega ta Hvalõnski all öösel partisane jalule oli ajanud, luges ta teel suure huviga, nagu midagi ammunägematut, teatriafišše, üleskutseid ja kuulutusi; need kõik olid kahes keeles — vene keeles, jätt-tähega, ja tšehhi keeles . . .

Tõusnud püsti, limonaadipokaal käes, tõmbas Dmitri Stepanovitš Bulavin vesti vahelt salvräti, maigutas väärikuse saavutamiseks suud ja alustas kõnet tähtsa ning sügava häälega, mille ta oli omandanud viimasel ajal ministri abi kohal:

«Härrased, lubage ka mul . . .»

Banketi korraldasid linna esindajad Asutava Kogu armee võiduka liikumise puhul põhja poole. Vallutatud olid Simbirsk ja Kaasan. Näis, et bolševikud olid lõplikult kaotamas Volga keskjooksu ala. Melekessi all püüdsid punase ratsaväe riismed, kolme ja poole tuhande ratsaniku suurune väesalk, meeleheitlikult piiramisrõngast läbi murda. Kaasanis, mille tšehhid olid vallutanud äkkrünnakuga, saadi kakskümmend neli tuhat puuda kulda üle kuuesaja miljoni rubla väärtuses, — see oli enam kui pool riigi kullatagavarast. See tõsiasi oli niivõrd uskumatu, grandioosne, et inimesed ei suutnud veel õieti taibata kõiki selle ettenägematuid tagajärgi.

Kuld oli teel Samaarasse. Keegi ei olnud seda veel kindlalt oma valdusesse võtnud, aga liikusid jutud, et tšehhid olid otsustanud selle loovutada Asutava Kogu Samaara Komiteele. Samaara kaupmeeskonnal oli kulla saatuse suhtes oma vaatekoht, aga seni ta ei olnud seda avaldanud. Tundmused tšehhidest võitjate vastu olid igatahes ülimalt palavad.

Bankett oli rahvarohke ja hoogne. Samaara seltskonna daamid — nende hulgas olid niisugused tähed nagu Aržanova, Kurlina ja Šehhobalova, viiekorruseliste jahuveskite, elevaatorite, laevaühingute ja tervete maakondade suuruste kasutamatult seisvate mustmullamaade omanikud, — daamid, kes sätendasid kreeka pähklite suurustest briljantidest ja kandsid tualette, mis polnud küll enam moodsad, aga igatahes olid omal ajal toodud Pariisist ja Viinist; naerust sädeldes ümbritsesid need daamid kireva lillekimbuna sündmuste kangelast, tšehhi armee juhatajat kapten Čečekit. Nagu kõik kangelased, oli ka tema jumalikult lihtne ja sõbralik. Tõsi küll, tema tüsedal kehal oli veidi palav ja laitmatult õmmeldud frentši kitsas krae lõikus punasesse kaela, aga noor täisvereline nägu lühikeste punaste vurrudega ja säravate silmadega lausa kutsus suudlema mõlemale punasele põsele. Võluv naeratus ei lahkunud tema huultelt, nagu oleks ta endast eemale tõrjunud igasuguse kuulsuse, nagu oleks daamide seltskond talle tuhat korda meeldivam kui võitude müra ja kubermangulinnade ning kullarongide vallutamine.

Tema vastas istus paks keskealine sõjaväelane valgete akselbantidega, kelle munakujuline pea oli paljas ja massiivne nagu võimu kants. Raseeritud rasvasel näol torkasid kõigepealt silma paksud huuled: ta mälus lakkamatult ja vaatas kortsus kulmul teraselt mitmesuguseid suupisteid. Napsiklaas uppus ta suurde pihku, — nähtavasti oli ta rohkem harjunud õlleklaasiga. Pead taha heites tühjendas ta klaase ühe sõõmuga. Ta targad sinised karusilmad ei peatunud kellelgi, nagu oleks ta siin valvel. Sõjaväelased pöördusid tema poole erilise tähelepanelikkusega. See oli hiljuti saabunud külaline, Uraali kasakkonna sangar — Orenburgi ataman Dutov.

Tema lähedal istus kahe ilusa naise, blondiini ja šatääni vahel Prantsuse saadik monsieur Janot, helehalli

visiitkuue all pimestav triiksärk. Tema väike oivaliste vurrude ja terava ninaga nägu kandis tugevaid pummeldamise jälgi. Ta vadistas kurguhäälega, kallutades kord šatääni sügava dekoltee poole (daam lõi talle selle eest lillega käe pihta), kord blondiini pärlmutterroosa õla juurde; viimane lagistas naerda, nagu oleks prantslane teda kõditanud. Mõlemad daamid mõistsid prantsuse keelt ainult siis, kui seda kõneldi aeglaselt. Oli ilmne, et võluvad naised olid röövinud vaeselt Janot'lt aru. Siiski ei takistanud see teda lühikeste pauside kestel pöördumast soliidse veskiomaniku Brõkini poole, kes oli äsja saabunud Omskist, või tõstmast klaasi ataman Dutovi uljaste tegude auks. Huvi, mida monsieur Janot ilmutas Siberi jahu ja Orenburgi liha ning või vastu, andis tunnistust tema tulisest poolehoiust valgetele; toitlusraskuste korral võis Prantsuse saadik alati pakkuda valitsusele poolsada vagunit jahu ja muud . . . Leidus skeptikuid, kes kinnitasid, et peaks vist nõudma monsieur Janot'lt, nagu teeb iga korralik valitsus, kõigi saadiku volikirjade esitamist . . . Aga valitsus eelistas taktilisemat teed — usaldust liitlaste vastu.

Laua taga oli veel üks tähelepanuväärne välismaalane — tõmmu, vilgaste silmadega sinjoor Piccolomini (ta kinnitas, et see on tema õige nimi). Ta esindas oma isikus veidi ebamääraselt itaalia natsiooni, itaalia rahvast. Tema lühike helesinine munder oli hõbenööriga välja õmmeldud, õlgadel õõtsusid määratu suured kindraliepoletid. Ta formeeris Samaaras spetsiaalset itaalia pataljoni. Valitsus lahutas käsi: «Kus ta siin itaallasi leiab? Kurat teda teab,» — aga raha andis: ikkagi liitlased. Kodanlikes ringkondades ei omistatud temale tähtsust.

Valitsus ei olnud esindatud sellel banketil, välja arvatud parteitud — doktor Bulavin ja vastuluure ülema abi Semjon Semjonovitš Govjadin, kes oli teenistusredelil kõrgele tõusnud. Mõlemapoolse vaimustuse aeg, kui kukutati bolševikke, oli möödas. Asutava Kogu Samaara Komitee valitsus, kõik viimseni kaljukindlad esseerid, ajas niisugust jama revolutsiooni saavutustest, et ainult tšehhid, kes vene asjust midagi ei taibanud, võisid teda veel uskuda. Muidugi, alguses, kui pandi toime pööre ja oli tarvis rahustada töölisi ja talupoegi, oli esseeride

valitsus isegi suurepärane. Ka Samaara kaupmeeskond ise kordas esseeride loosungeid. Aga näe, juba on vabastatud Volga Hvalõnskist kuni Kaasanini ja Denikin on vallutanud peaaegu kogu Põhja-Kaukaasia, Krasnov läheneb Tsaritsõnile, Dutov on puhastanud Uraali, Siberis kerkib peaaegu iga päev esile üha uusi ähvardavaid valgeid atamane, aga need Samaara mõisnike peamehe uhkes lossis istungit pidavad sugemata kaltsvatid Volski, Brušvit ja Klimuškin oma seltsimeestega ei suuda ikka veel rahuneda: kuidas saaks asja ikkagi kuidagi Asutava Koguni viia . . . Ptüi! Ja suur kaupmeeskond hakkas otsustavalt teistele loosungitele üle minema — lihtsamatele, tugevamatele, arusaadavamatele . . .

Dmitri Stepanovitš kõneles peaasjalikult välismaalaste poole pöördudes:

«. . . Mao mürginõel on välja tõmmatud. Seda fenomenaalset, pöördelise tähtsusega fakti pole küllaldaselt arvesse võetud . . . Ma kõnelen kuuesajast miljonist kuldrublast, mis on praegu meie käes . . .» (Monsieur Janot'l tõusid vurrud kikki. «Braavo!» hüüdis ta pokaali raputades; Piccolominil lõid silmad põlema nagu kuradil.) «Bolševikel on kuldnõel välja tõmmatud, härrased . . . Nad võivad veel hammustada, aga mitte enam surmavalt. Nad võivad ähvardada, aga neid ei kardeta rohkem kui karguga vehkivat kerjust . . . Neil pole enam kulda — mitte midagi peale trükimasina . . .»

Omski kaupmees Brõkin ajas äkki suu pärani, pahvatas nende sõnade peale valjusti naerma ja pomises salvrätikuga kaela pühkides: «Oh, küll on lood, küll on lood, issake!»

«Härrad välismaa esindajad,» jätkas doktor Bulavin, ja ta häälde sigines metalli, mida seal varem ei olnud, «härrad liitlased . . . Sõprus sõpruseks, aga raha rahaks . . . Ette me olime teile peaaegu operetlik organisatsioon, mingisugune ajutine moodustis, ütleme — midagi muhu taolist, mis paratamatult ajab üles pärast lööki . . .» (Čeček kortsutas kulme, monsieur Janot ja Piccolomini tegid nördinud žeste . . . Dmitri Stepanovitš muheles kavalalt.) «Täna on juba kogu maailmal teada, et me oleme soliidne valitsus, me oleme riigi kullafondi hoidjad . . . Nüüd me jõuame kokkuleppele, härrad välis-

maa esindajad . . .» (Ta koputas vihaselt sõrmenukkidega lauale.) «Praegu kõnelen ma eraisikuna eraisikute keskel, kõige intiimsemas miljöös. Aga ma näen ette kogu minu poolt esiletoodud mõtete tõsidust . . . Ma näen ette, kuidas Vene sadamaisse sõidavad laevad relvade ja riidekaubaga . . . Kuidas tekivad hiiglasuured valged armeed. Kuidas karmi karistuse mõõk langeb Venemaal peremeest mängivale röövlite jõugule . . . Kuuesajast miljonist jätkub selleks . . . Härrad välismaa esindajad! Abi, laialdast ja heldet abi vene rahva seaduslikele esindajaile!»

Ta puudutas huultega pokaaliserva ja istus kulmu kortsu tõmmates ning nohisedes . . . Lauasolijad aplodeerisid innukalt. Kaupmees Brõkin hüüdis:

«Tänan, vend . . . See on õige, vennas, see on meie moodi, ilma sotsialismita . . .»

Čeček tõusis püsti, kohendas vööd kõhu peal:

«Mina teen lühidalt . . . Me oleme andnud ja anname oma elu verevendade — venelaste — õnne eest . . . Elagu suur, võimas Venemaa, hurraa!»

Tema sõnad mattusid lausa kõrvulukustavasse käteplaginasse, daamide ettesirutatud käekesed plaksutasid pööraselt keset lilli. Seejärel tõusis püsti monsieur Janot. Ta pea oli üllalt kuklasse heidetud, lopsakad vurrud lisasid ta näole mehisust.

«*Mesdames* ja *messieurs*! Me kõik teadsime, et jõuk bolševikke pettis salakavalalt üllast Vene armeed, kes unistas oma isade kuulsusest. Nad sisendasid talle loomuvastaseid ideid ja julmi instinkte, ja armee lakkas olemast armee. *Mesdames* ja *messieurs*, ma ei varja — oli moment, millal Prantsusmaa lõi kõhklema oma usus vene rahva südamlikkusesse . . . See košmaar hajus . . . Täna me näeme siin, et ei, ja tuhat korda ei — vene rahvas on jälle meiega . . . Armee mõistab juba oma vigu . . . Jälle on vene vägilane valmis asetama oma rinda meie ühise vaenlase tina alla . . . Ma olen õnnelik oma uues kindlas teadmises . . .»

Kui plaksutused vaibusid, kargas püsti Piccolomini, väristades pakse õlakuid. Aga kuna keegi juuresolijaist ei saanud aru itaalia keelest, siis jäädi lihtsalt uskuma, et ta on meie poolt, ja kaupmees Brõkin tikkus väikest brünetti itaallast suudlema. Seejärel tulid kapitali esindajate kõned. Kaupmeeskond väljendas end uduselt ja ülespuhutult; rohkem viidati Siberi poole, kust pidi tulema vabastus. Lõpuks paluti ataman Dutovil lausuda paar sõna . . . Ta tõrjus käega vehkides: «Ah ei, mina olen sõjamees, ma ei oska kõnelda . . .»

Ometi tõusis ta keset silmapilkselt tekkinud vaikust raskelt püsti ja ütles ohates:

«Noh, härrased! Kui liitlased meid aitavad — on hea, ei aita — kuidagiviisi saame omal jõul bolševikest jagu . . . Oleks ainult raha . . . Selles asjas, härrased, ärge meil tiibu kärpige . . .»

«Võta, ataman, võta meid kõige karvadega, meil pole millestki kahju,» karjus Brõkin ülimas vaimustuses.

Bankett õnnestus. Pärast ametlikku osa pakuti musta kohvi juurde välismaa konjakit ja likööre. Oli juba hilja. Dmitri Stepanovitš lahkus inglise kombe kohaselt — ilma jumalaga jätmata.

Kui Dmitri Stepanovitš oli autoga oma korteri ette sõitnud ja avas parajasti paraadust, astus tema juurde kiiresti keegi ohvitser.

«Vabandage, kas teie olete doktor Bulavin?»

Dmitri Stepanovitš silmitses tundmatut. Tänaval oli pime, ta eraldas ainult alampolkovniku õlakuid. Maigutanud huuli, vastas doktor:

«Jah . . . Mina olen Bulavin.»

«Ma tulen teie juurde ühe väga, väga tähtsa asja pärast . . . Saan aru — pole vastuvõtutund . . . Aga ma käisin juba siin, kõlistasin kolm korda.»

«Homme ministeeriumis, alates kella üheteistkümnest.»

«Palun teid tungivalt — täna. Ma sõidan öise laevaga ära.»

Dmitri Stepanovitš jäi jälle vait. Tundmatus oli midagi äärmiselt pealekäivat ja ärevat. Doktor kehitas õlgu:

«Hoiatan: kui te tulete toetuse asjus, siis ei käi see minu instantsi kaudu.»

«Oh ei, toetusraha ei ole mul vaja!»

«Hm . . . Astuge sisse!»

Esikust läks Dmitri Stepanovitš esimesena kabinetti ja sulges kohe sisemistesse ruumidesse viiva ukse. Seal oli valgus, nähtavasti mõni kodustest veel ei maganud.

Siis istus doktor kirjutuslaua taha, pakkus palujale istet, osutades toolile enda vastas, vaatas süngelt allakirjutamist ootavate paberite virna, pani sõrmed vaheliti:

«Noh, millega ma võin teenida?»

Ohvitser surus mütsi vastu rindu ja ütles tasa, mingi südantlõhestava õrnusega:

«Kus on Daša?»

Doktori kukal põrkas kohe vastu tugitooli nikerdust. Nüüd lõpuks vaatas ta palujale näkku. Paar aastat tagasi oli Daša saatnud amatöörfoto endast koos mehega. See oli tema. Doktor kahvatas äkki, kotid ta silmade all hakkasid värisema, ta küsis kähisevalt:

«Daša?»

«Jah . . . Mina olen Telegin.»

Ja tema kahvatas samuti doktorile silma vaadates. Toibunud, heitis Dmitri Stepanovitš selle asemel, et loomulikult tervitada väimeest, keda ta nägi esimest korda elus, kuidagi teatraalselt käed üles ja tõi kuuldavale ebamäärase heli, nagu oleks välja pigistanud lühikese naeru:

«Või nii . . . Telegin . . . Noh, kuidas teil läheb?»

Arvatavasti ootamatusest ei surunud ta isegi Ivan Iljitši kätt. Järsu liigutusega heitis ta ninale näpitsprillid (mitte endised nikkelraamidega ja pragulised, vaid soliidsed, kuldraamidega) ja hakkas tõtates millegipärast lahti tõmbama laualaekaid, mis olid täis pabereid.

Midagi taipamata jälgis Telegin imestusega tema liigutusi. Hetke eest oli ta valmis jutustama endast kõik, nagu sugulasele, nagu isale . . . Nüüd ta mõtles: «Kurat teda teab — võib-olla ta aimab . . . Panen ta viimati veel hirmsasse seisukorda: ta on ikkagi minister . . .» Langetanud pea, ütles ta juba üsna tasa:

«Dmitri Stepanovitš, ma pole üle poole aasta Dašat näinud, kirjad ei jõua kätte . . . Mul pole aimugi, mis temaga on.»

«On elus, on elus, elab õnnelikult!» Doktor kummardus peaaegu laua alla, alumiste laegaste juurde.

«Ma olen vabatahtlikus armees . . . Võitlen bolševikega märtsikuust alates . . . Praegu olen staabi poolt salajase ülesandega põhja komandeeritud.»

Dmitri Stepanovitš kuulas kummalise ilmega ja sõ-

nade juures «salajase ülesandega» libises äkki muie ta vurrude alt läbi:

«Nii, nii, aga missuguses polgus suvatsete teenida?»

«Sõduripolgus.» Telegin tundis, kuidas veri talle näkku tõuseb.

«Ahaa . . . Tähendab, niisugune polk on vabatahtlikus armees olemas . . . Kas tulite kauaks meie juurde?»

«Täna öösel sõidan ära.»

«Väga hea. Aga kuhu nimelt? Andestage, see on sõjasaladus, ma ei käi peale . . . Teiste sõnadega — vastuluure asjus?»

Dmitri Stepanovitši hääl hakkas kõlama nii imelikult, et hirmsale ärevusele vaatamata Telegin võpatas, muutus valvsaks. Aga doktor leidis juba selle, mida ta otsis:

«Teie abikaasa on hea tervise juures . . . Lugege, sain temalt möödunud nädalal . . . Siin on mõnda, mis puutub ka teisse.» (Doktor viskas Telegini ette mõned paberilehed, mis olid Daša suure käekirjaga täis kirjutatud. Need korrapäratud kallid tähed hakkasid virvendama Ivan Iljitši silmade ees.) «Vabandage, ma lähen minutiks ära. Istuge ometi mugavamalt!»

Doktor väljus kiiresti, sulges enda järel ukse. Viimane, mis Ivan Iljitš kuulis, olid tema sõnad, vastus kellelegi kodustest:

«. . . Ah niisama, üks paluja . . .»

Söögitoast läks doktor pimedasse koridori, kus oli vanamoodne telefon. Näoga vastu seina seistes keeras ta telefonivänta, nõudis poolvaljusti vastuluure numbrit ja kutsus aparaadi juurde Semjon Semjonovitš Govjadini isiklikult.

Daša kiri oli kirjutatud tindipliiatsiga, tähed läksid üha suuremaks ja read kõverdusid ikka järsemalt allapoole:

«Isa, ma ei tea, mis minust saab . . . Kõik on segane . . . Sina oled ainuke inimene maailmas, kellele ma võin kirjutada . . . Ma olen Kaasanis . . . Võin vist ülehomme ära sõita, aga kas satun ma sinu juurde? Tahan sind näha. Sina saad kõigest aru. Nagu sina soovitad, nii ma ka teen . . . Ma jäin ellu ainult ime läbi . . . Ei tea — võib-olla oleks ka parem mitte elada pärast seda . . .

Kõik, mis mulle kõneldi, sisendati — kõik on vale, vastik, alasti jäledus . . . Isegi Nikanor Jurjevitš Kulitšok . . . Teda jäin ma uskuma, tema õhutusel sõitsin Moskvasse. (Kokkusaamisel jutustan kõigest üksikasjaliselt.) Isegi tema ütles mulle eile otseselt: «Inimesi lastakse maha, aetakse hunnikutena mulla alla, püssikuul — see on inimese hind, maailm on lämbunud veres, ja siin peab teie vastu nüüd veel üliviisakust üles näitama.» Teised ei ütle sedagi, vaid otse — voodisse. Ma panen vastu, isa, usu mind . . . Ma ei või olla ainult kostituseks pärast napsi piiritust. Kui ma selle viimase, mis mulle on jäänud, ära annan, siis tähendab: valgus on kustunud ja — pea silmusesse. Ma püüdsin olla kasulik. Jaroslavlis töötasin kolm päeva tule all halastajaõena . . . Öösel vajusin veriste kätega, verise kleidiga koikule . . . Ärkasin, — keegi kisub mul seelikut üles. Kargasin püsti, kisendasin. See oli poisike, ohvitser, missugune nägu — seda ei saa unustada! Ta oli loomastunud, paiskas mu maha, väänas sõnatult käsi . . . Lurjus! Isa, ma lasksin ta peale tema enda revolvrist — ma ei tea, kuidas see juhtus . . . Ta vist kukkus, ma ei näinud, ei mäleta . . . Jooksin välja tänavale — kõikjal tulekuma, kogu linn põles, mürsud lõhkesid . . . Kuidas ma tol ööl mõistust ei kaotanud! Ja siis otsustasin — põgeneda, põgeneda . . . Ma tahan, et sa mõistaksid, aitaksid mind . . . Ma tahan põgeneda Venemaalt . . . Mul on võimalus . . . Aga sina aita mul Kulitšokist lahti saada. Ta on kõikjal minu kannul, see tähendab, ta veab mind igale poole endaga kaasa, ja igal öösel on üks ja seesama jutt. Aga — kas või tapku mind — ma ei taha . . .»

Ivan Iljitš peatus, tõmbas hinge, pööras aeglaselt lehte:

«Ma sain juhuslikult enda kätte väga hinnalisi väärisasju . . . Minu silme all sai Nikitskije värava juures üks inimene trammi all surma. Ta hukkus minu pärast, ma tean seda . . . Kui ma minestusest ärkasin, hoidsin ma käes krokodillinahast kohvrikest: vististi oli keegi, kui mind üles tõsteti, pistnud selle mulle kätte . . . Alles teisel päeval ma vaatasin: kohvrikeses olid briljantidest ja pärlitest ehteasjad. Need asjad oli too inimene kuskilt varastanud . . . Ta sõitis kohtuma minuga . . . Saad aru — oli varastanud minu jaoks . . . Isa, ma ei püüa selgust

saada, on see õige või mitte, aga ma jätsin need asjad enda kätte . . . Nendes on praegu minu ainuke pääsemine . . . Ja kui sina hakkad tõendama, et ma olen varas, jätan ma nad siiski enda kätte . . . Pärast seda, kui ma olen näinud nii rohkesti surma, tahan ma elada . . . Mul ei ole enam usku inimestesse . . . Need toredad inimesed oma kaunite sõnadega kodumaa päästmisest on lurjused, elajad . . . Oo, mis ma olen näinud! Olgu nad neetud! Saad aru, juhtus niisugune asi: ootamatult ilmus minu juurde hilja öösel Nikanor Jurjevitš, vist tuli otse Petrogradist . . . Ta nõudis, et ma lahkuksin ühes temaga Moskvast. Selgus, et tšekaa oli avastanud nende organisatsiooni «Kodumaa ja Vabaduse Kaitse Liidu», ja Moskvas olid üldised areteerimised. Savinkov ja kogu staap põgenesid Volga äärde. Seal, Rõbinskis, Jaroslavlis ja Muromis pidid nad alustama ülestõusu. Nad ruttasid sellega hirmsasti: Prantsuse saadik ei andnud enam raha ja nõudis, et tegudega tõendataks organisatsiooni jõudu. Nad lootsid, et kogu talurahvas läheb nende poole üle. Nikanor Jurjevitš kinnitas, et bolševike päevad on loetud: ülestõus peab haarama kogu põhja-ala, kogu Volgamaa põhjaosa ja ühinema tšehhidega. Kulitšok veenis mind, — minu nimi olevat leitud organisatsiooni nimekirjades, mistõttu Moskvasse jääda on ohtlik, ja me sõitsime temaga ära Jaroslavli.

Seal oli juba kõik ette valmistatud: sõjaväes, miilitsas, arsenalis, igal pool olid ülemaiks nende organisatsiooni kuuluvad inimesed. Me saabusime õhtul, koidu ajal aga äratasid mind paugud . . . Ma sööstsin akna juurde . . . See oli õue poole, vastas oli garaaži telliskivisein, prügihunnik ja mõned koerad haukusid värava juures . . . Paugud ei kordunud, kõik oli vaikne, ainult eemalt kostis raginat ja mootorrataste ärevat tuututamist . . . Siis algas kellahelin kogu linnas, helistati kõigis kirikuis. Meie õueväravad avanesid ja sisse astus salk ohvitsere, neil olid juba õlakud peal. Kõigil olid näod erutatud, kõik nad vehkisid relvadega. Nad talutasid paksu raseeritud, hallis pintsakus meest. Sellel polnud ei mütsi peas ega kraed kaelas, vest polnud kinni nööbitud. Tema nägu oli punane ja vihane. Nad tagusid teda selga, tema pea rappus ja ta kurjustas hirmsasti. Kaks ohvitseri jäid garaaži juurde teda kinni hoidma, teised läksid

eemale ja pidasid nõu. Sel ajal väljus meie maja köögiuksest polkovnik Perhurov — ma nägin teda siis esimest korda — ülestõusu kõigi relvastatud jõudude ülem . . . Kõik andsid talle au. See on hirmus tugeva tahtega inimene: aukuvajunud mustad silmad, kõhn nägu, rühikas kogu, kinnastatud käes ratsapiits. Ma sain kohe aru: see on surm tollele pintsakus mehele. Perhurov vaatas teda altkulmu, ja ma nägin, kuidas ta hambad kurjalt paljastusid. Teine aga sõimas, ähvardas ja nõudis edasi. Siis heitis Perhurov pea selga, andis oma alluvatele mingi käsu — ja läks kohe minema . . . Need kaks, kes paksu meest kinni hoidsid, kargasid eemale . . . Mees tõmbas endal pintsaku seljast, keeras kokku ja viskas tema ees seisvate ohvitseride pihta, ühele otse näkku, ise sõimates neid nii, et ta näost punaseks läks. Ta raputas rusikaid ja seisis lahtise vestiga, suur ja raevukas. Siis nad tulistasid teda. Ta võpatas kogu kehast, sirutas käed ette, astus sammu ja kukkus. Ja isegi veel siis lasti tema pihta, kui ta juba maas lamas. See oli bolševik, komissar Nahhimson . . . Isa, ma nägin hukkamist! Surmani ei unusta ma nüüd seda, kuidas ta õhku haaras . . . Nikanor Jurjevitš kinnitas mulle, et see oli hea, sest kui nad poleks teda maha lasknud, siis oleks tema neid maha lasknud . . .

Mis edasi oli, seda mäletan ma halvasti: kõik, mis sündis, oli selle hukkamise jätkuks, kõik oli täidetud suure, mitte surra tahtva inimkeha krampidest. Mul kästi minna mingisse pikka kollasesse sammastega majja, ja seal ma kirjutasin masinal käskkirju ja üleskutseid. Mootorrattad kihutasid, tolm keerles . . . Sisse jooksid erutatud inimesed, kurjustasid, käskisid; iga asja pärast algas kisa, haarati peast kinni. Kord oli paanika, kord liiga suured lootused. Aga kui ilmus halastamatute silmadega Perhurov ja lausus järsult lühikesi sõnu, siis vaibus kogu askeldus. Järgmisel päeval kostis linna tagant suurtükipauke. Lähenesid bolševikud. Meie asutuses oli hommikust ööni tungelnud kohalikke elanikke, nüüd aga jäi maja äkki tühjaks. Linn justkui suri välja. Ainult Perhurovi auto möirgas mööda kihutades, marssisid relvastatud väesalgad . . . Oodati mingisuguseid aeroplaane prantslastega, mingisuguseid vägesid põhja poolt, mürskudega laevu Rõbinskist . . . Lootused ei läinud

täide. Ja siis jäi linn lahingurõngasse. Tänavail lõhkesid mürsud . . . Varisesid iidsed kellatornid, langesid rusudeks majad, kõikjal algasid tulekahjud, polnud kedagi neid kustutamas, päike kattus suitsuga. Ei korjatud isegi surnukehi tänavailt ära. Selgus, et Savinkov oli alustanud samasugust mässu Rõbinskis, kus olid suurtükiväelaod, aga sõdurid olid mässu maha surunud, et Jaroslavli ümbruse külad ei mõtlegi appi tulla ja et Jaroslavli töölised ei taha istuda kaevikuis, võidelda bolševike vastu . . . Kohutavam kõigest oli Perhurovi nägu — ma kohtasin teda kõikjal neil päevil. See oli surm, mis sõitis autos läbi linna varemete, kõik, mis toimus, oli nagu tema tahte kehastus. Mitu päeva hoidis Kulitšok mind keldris. Aga, isa, kõiges tundsin ma ka enda süüd . . . Ma oleksin niikuinii keldris hulluks läinud. Ma panin pähe ristiga pearäti ja töötasin kuni selle ööni, millal mind taheti vägistada . . .

Jaroslavli langemisele eelneval päeval ma põgenesin koos Nikanor Jurjevitšiga paadis üle Volga . . . Terve nädala me läksime ja läksime, varjates end inimeste eest. Ööbisime heinakuhjades, — hea, et olid soojad ööd. Mu kingad lagunesid, jalad hõõrdusid veriseks. Nikanor Jurjevitš hankis mulle kuskilt vildid, — lihtsalt vist näppas taralt. Ma ei mäleta, mitmendal päeval me nägime kasemetsas meest näruses armjakis, kellel olid pastlad jalas ja karvamüts peas. Malgale toetudes läks ta süngelt ja kiiresti otse edasi nagu hull. See oli Perhurov: ka tema oli põgenenud Jaroslavlist. Ma ehmusin teda nähes nii hirmsasti, et viskusin näoli rohusse . . . Siis me jõudsime Kostromasse ja peatusime agulis, Kulitšoki tuttava kroonuametniku juures, ning elasime seal, kuni tšehhid vallutasid Kaasani . . . Nikanor Jurjevitš hoolitses kogu aeg minu eest nagu lapse eest; ma olen talle tänulik . . . Aga siis juhtus nii, et Kostromas ta nägi kaliiskive; nad olid taskurätiku sees minu käekotis, mida ta kogu tee kandis pintsakutaskus. Nad tulid mulle meelde alles Kostromas. Pidin jutustama talle kogu loo; ma ütlesin, et südametunnistuse järgi loen end kurjategijaks. Tema esitas sel puhul terve filosoofilise süsteemi: tuli välja, et ma ei ole mitte kurjategija, vaid tõmbasin mingi pileti eluloteriil. Sestsaadik muutus tema suhtumine minusse teiseks, väga keeruliseks. Mõ-

jus kaasa ka see, et me elasime puhtas ja vaikses provintsimajakeses, jõime piima, sõime karusmarju ja vabarnaid. Ma kosusin. Kord õhtul, kui päike oli loojunud, hakkas ta aiakeses kõnelema armastusest üldse, sellest, et mina olen loodud armastuse jaoks, hakkas mu käsi suudlema. Ja ma tundsin: ta ei kahtle, et minuti pärast ma andun temale sellel pingil akaatsia all... Ja pärast seda kõike, mis oli toimunud, saad aru, isa? Et mitte kõike seletada, ma ütlesin ainult: «Sellest ei tule midagi välja, ma armastan Ivan Iljitši.» Ma ei valetanud, isa...»

Ivan Iljitš võttis taskurätiku välja, pühkis nägu, siis silmi, ja luges edasi:

«Ma ei valetanud... Ma ei ole Ivan Iljitši unustanud. Minu ja tema vahel ei ole veel kõik lõppenud... Sa tead ju — me läksime lahku märtsis, tema sõitis Kaukaasiasse, Punaarmeesse... Ta on väga heas kirjas, tõeline bolševik, kuigi parteitu... Meie vahekord katkes, aga minevik seob meid tugevasti... Minevikku ei ole ma maha kustutanud... Kulitšok aga asus asja juurde väga lihtsalt, — heida maha... Ah, isa, see, mida me kunagi nimetasime armastuseks, see on ainult meie enesealalhoid... Me kardame unustust, hävimist... Sellepärast on nii õudne kohata öisel tänaval prostituudi silmi... See on ainult naise vari... Mina aga, mina olen elus, ma tahan, et mind armastataks, meelde tuletataks, ma tahan näha ennast armastava inimese silmis. Ma armastan elu... Kui mul tuleb himu anduda niiviisi hetkeks — oo, jaa... Aga minus on praegu ainult viha, ja jälkus, ja õudustunne... Viimasel ajal on midagi juhtunud minu näoga, kujuga, ma olen ilusamaks läinud... Ma olen nagu alasti praegu, kõikjal on näljased silmad... Ole neetud, ilu!... Isa, ma saadan sulle selle kirja, et mitte millestki enam rääkida, kui ma sinuga kokku saan... Ma ei ole veel murdunud, saa aru...»

Ivan Iljitš tõstis pea. Esikusse viiva ukse tagant kostis mitme inimese ettevaatlikke samme, sosinat. Ukselink liikus. Telegin kargas ruttu püsti, vaatas akende poole...

Doktori korteri aknad olid, nii nagu provintsis ikka, õige madalal maast. Keskmine aken oli lahti. Telegin

kargas selle juurde. Asfaldil lebas inimese vari, pikk nagu sirkel, ja veel pikemana selle kõrval — püssi vari.

Kõik see sündis vaid sekundi murdosa kestel. Ukselink vajus alla ja kabinetti astusid korraga, õlg õla kõrval, kaks väikekodanliku välimusega noormeest nokkmütsidega, väljaõmmeldud särkides. Nende taga kõlkus Govjadini punasehabemeline taimetoitlasenägu. Esimene, mida Telegin nägi, kui nad kabinetti tormasid, oli kolm temale suunatud revolvritoru.

See sündis järgmisel sekundi murdosal. Sõjamehe kogemusega teadis ta, et taganeda, kui sul on kannul tugev ja purustamata vaenlane, pole mõistlik. Visanud brauningu vasakusse kätte, tõmbas ta vöö vahelt frentši alt väikese granaadi, mille ümber oli keeratud Gõmza kiri, ja, näost veripunane, kisendas häälepaelu rebestades:

«Visake relvad maha!»

Niihästi see väga arusaadav hüüd kui ka kogu Ivan Iljitši välimus olid niivõrd mõjuvad, et poisid sattusid segadusse ja tõmbusid pisut tagasi. Taimetoitlasenägu viskus kõrvale, veel üks hetk oli võidetud... Ülestõstetud granaat nende kohal, ähvardas Telegin:

«Visake maha!»

Ja siis juhtus see, mida keegi juuresolijaist, eriti aga Telegin, mitte kuidagi ei olnud võinud oodata... Otsekohe pärast tema teist käratust kostis pähklipuust ukse tagant, mis viis kabinetist sisemistesse tubadesse, valuline karjatus, naisehääl hüüatas midagi meeletu ärevusega... Pähklipuust uks avanes, ja Telegin nägi Daša pärani avatud silmi, tema uksepiidale klammerdunud sõrmi, kõhna nägu, mis üleni värises erutusest.

«Ivan!»

Daša kõrvale ilmus äkki doktor, haaras tal ümbert kinni, vedas eemale, ja uks löödi kinni... See kõik ajas silmapilkselt Ivan Iljitši pealetungi- ja kaitseplaanid segi... Ta sööstis pähklipuust ukse juurde, lükkas seda kõigest jõust õlaga, miski purunes, — ja ta hüppas söögituppa... Ta hoidis ikka veel tapariistu käes... Daša seisis laua kõrval, haaranud kaela juures kinni triibulise hommikumantli kääniseist, tema kõri liikus, nagu neelaks ta midagi. (Ivan Iljitš märkas seda valusa

kaastundega.) Doktor taganes; tal oli ehmunud, turris ilme.

«Appi! Govjadin!» sisistas ta jõuetu häälega. Daša jooksis kiiresti pähklipuust ukse juurde ja keeras võtme lukuaugus ringi:

«Issand, kui hirmus see on!»

Aga Ivan Iljitš sai tema sõnadest teisiti aru: tõepoolest, hirmus oli tungida Daša juurde sisse nende riistapuudega. Ta pistis revolvri ja granaadi kiiresti taskusse. Siis haaras Daša tal käest kinni. «Lähme.» Ja tõmbas ta pimedasse koridori, sealt väikesse tuppa, kus toolil põles küünal. Tuba oli tühi, ainult naela otsas rippus Daša seelik ja seina ääres oli raudvoodi kortsunud linadega.

«Oled sa siin üksi?» küsis Telegin sosinal. «Ma lugesin sinu kirja läbi.»

Ta vaatas ringi, naeruletõmbunud huuled värisesid. Ilma midagi vastamata vedas Daša teda lahtise akna poole:

«Põgene, põgene ometi, sa oled hulluks läinud! . . .»

Aknast olid ähmaselt näha õu, jõe poole laskuvate hoonete varjud ja katused, all — sadamasilla tuled. Volgalt puhus niiske tuul, mis tugevasti lõhnas vihma järele . . . Daša seisis, kogu kehaga vastu Ivan Iljitši liibudes, ehmunud nägu tema poole tõstetud, suu pooleldi avatud . . .

«Anna mulle andeks, anna andeks, põgene, ära viivita, Ivan,» pomises ta, mehele silma vaadates.

Kui raske oli Teleginil end siit lahti kiskuda! Oli sulgunud pikk lahusolekuring. Ta oli pääsenud tuhande surma käest ja vaatab nüüd sellesse ainsamasse näkku. Ta kummardus ja suudles Dašat.

Daša külmad huuled ei vastanud, hakkasid ainult värisema:

«Ma ei ole sulle truudust murdnud . . . Annan ausõna . . . Me kohtume, kui on parem aeg . . . Aga — põgene, põgene, palun . . .»

Ialgi, isegi mitte õndsail päevil Krimmis, ei olnud Ivan Iljitš Dašat nii tugevasti armastanud. Ta hoidis pisaraid tagasi tema nägu vaadates.

«Daša, tule minuga kaasa . . . Sa saad aru. Ootan sind homme öösel teisel pool jõge . . .»

Daša raputas pead, oigas meeleheitlikult:

«Ei . . . Ma ei taha.»

«Ei taha?»

«Ma ei või.»

«Hea küll,» ütles Telegin, «sel juhul ma jään.» Ta eemaldus seina poole . . . Daša oigas, nuuksatas . . . Ja äkki sööstis raevuselt mehe juurde, haaras tal kätest kinni, tiris jälle akna poole. Õues kriuksatas jalgvärav, ettevaatlikult krudises liiv. Daša surus oma sooja pea meeleheites Ivan Iljitši käte vastu . . .

«Ma lugesin su kirja läbi,» ütles Telegin jälle. «Mul on kõik selge.»

Daša lakkas hetkeks teda tirimast, haaras ta kaela ümbert kinni, surus kogu näo ta näo vastu:

«Nad on juba õues . . . Nad tapavad su, tapavad . . .»

Küünlatulest kullendasid tema vallandunud juuksed. Ta näis Ivan Iljitšile väikese tüdrukuna, lapsena — täiesti niisugusena nagu tookord öösel, kui Ivan Iljitš lebas haavatuna nisus ja mullatükikest peos pigistades mõtles Daša alistamatule ja rahutule, nii haprale südamele.

«Miks sa ei taha minuga kaasa tulla, Daša? Nad piinavad su siin ära. Sa näed, mis inimesed siin on . . . Parem tulgu kõik hädad, aga mina olen sinuga . . . Mu laps . . . Sa oled niikuinii minuga elus ja surmas, nagu minu süda on minuga, nii ka sina.»

Ta ütles seda tasa ja kiiresti pimedast nurgast. Daša heitis pea tagasi ilma tema käsi lahti laskmata, — ta silmist voolasid pisarad . . .

«Ma jään sulle ustavaks surmani . . . Mine . . . Saa aru — ma ei ole see, keda sa armastad . . . Aga ma saan, saan niisuguseks.»

Edasi Telegin ei kuulanud, — teda joovastas meeletu rõõm Daša pisaraist, tema sõnadest, tema ahastavast häälest. Ta pigistas Dašat nii, et sellel kondid ragisesid.

«Hea küll, ma sain kõigest aru, jumalaga,» sosistas ta. Viskus rinnuli aknalauale ja hetke pärast libises alla nagu vari, — ainult ta tallad kopsatasid kergelt vastu kuuri puukatust.

Daša küünitas end aknast välja, aga midagi ei olnud näha: pimedus, kollased tulukesed kauguses. Mõlema käega surus ta rinda seal, kus oli süda . . . Ühtki häält

polnud õues kuulda . . . Aga nüüd nihkusid varjust esile kaks kogu. Jooksid kummargil üle õue. Daša kisendas nii läbitungivalt, nii hirmsasti, et kogud takerdusid jooksuhoos ja peatusid. Arvatavasti vaatasid tema akna poole. Ja sel ajal nägi ta, kuidas Telegin ronis õue kaugemas otsas üle puukatuse harja.

Daša kukkus näoli voodisse. Lebas liikumatult. Tõusis niisama kiiresti, kobas mahakukkunud kinga ja jooksis söögituppa.

Söögitoas seisid, valmis lahinguks, doktor väikese nikeldatud revolvriga ja Govjadin, relvastatud nagaaniga. Mõlemad küsisid teineteise võidu Dašalt: «Noh, mis on?» Daša pigistas käe rusikasse, vaatas raevuselt Govjadini punaseisse silmadesse.

«Lurjus,» ütles ta ja raputas väikest rusikat tema kahvatu nina all, «küll teid veel lastakse kunagi maha, lurjus!»

Govjadini pikk nägu tõmbles, muutus veel kahvatumaks, habe jäi elutult rippu. Doktor andis talle märku, aga Govjadin värises juba üleni vihast.

«Jätke need naljad, Darja Dmitrijevna . . . Ma ei ole kaugeltki unustanud, kuidas te ükskord suvatsesite mind lüüa, vist isegi kingaga . . . Peitke oma rusikas ära! . . . Ja üldse ma soovitaksin mind mitte halvaks panna.»

«Semjon Semjonovitš, te raiskate aega,» katkestas teda doktor, andes talle ikka veel märku, aga nii, et Daša ei näeks.

«Ärge muretsege, Dmitri Stepanovitš, Telegin meie käest ei pääse . . .»

Daša karjatas, sööstis paigalt:

«Te ei tohi seda teha!» (Govjadin kaitses end kohe tooliga.)

«Noh, seda me veel näeme — kas tohime või mitte . . . Hoiatan, Darja Dmitrijevna, «Ohraana staabis» ollakse väga huvitatud teie isikust . . . Pärast tänast vahejuhtumit ei vastuta ma millegi eest. Kui ei tule viimati teid tülitada.»

«Noh, te hakkate vist luiskama, Semjon Semjonovitš,» ütles doktor kurjalt, «see on juba liig . . .»

«Kõik oleneb isiklikest vahekordadest, Dmitri Stepanovitš . . . Teie teate minu poolehoidu teie vastu, minu ammust sümpaatiat Darja Dmitrijevna vastu . . .»

Daša kahvatas silmapilkselt. Muigest moondus Govjadini nägu justkui kõverpeeglis. Ta võttis mütsi ja väljus, kukalt hästi sirgu ajades, et selja tagant mitte naeruväärsena paista. Laua äärde istudes ütles doktor:

«Hirmus inimene see Govjadin.»

Daša kõndis toas sõrmi ragistades. Ta jäi isa ette seisma:

«Kus on minu kiri?»

Doktor, kes püüdis avada hõbedast paberossitoosi, sisistas midagi läbi hammaste, sai viimaks paberossi kätte ja pigistas seda paksude, ikka veel värisevate sõrmede vahel:

«Seal . . . Kurat seda teab . . . Kabinetis, vaibal.»

Daša läks ära, tuli kohe kirjaga tagasi ja jäi jälle Dmitri Stepanovitši ette seisma. Doktor püüdis paberossi süüdata, tuli tantsis paberossiotsa ümber.

«Mina täitsin oma kohust,» ütles ta tikku maha viskates. (Daša vaikis.) «Mu armas, tema on bolševik, vähe sellest, — vastuluure agent . . . Kodusõda ei ole naljaasi, siin tuleb ohverdada kõik . . . Selleks on meile võim antudki, rahvas ei andesta iial nõrkusi.» (Ruttamata, nagu mõtiskledes, hakkas Daša kirja väikesteks tükkideks rebima.) «Tuleb siia selleks — see on päevselge —, et uurida minult välja mis tal vaja on, ja siis veel parajal juhul mind vaikseks teha . . . Nägid, kuidas ta oli relvastatud? Pomm taskus. Tuhande üheksasaja kuuendal aastal kiskus pomm Moskatelnaja nurgal minu silme ees kuberner Bloki lõhki . . . Sa oleksid pidanud nägema, mis temast järele jäi, — kere ja tükk habet.» Doktoril hakkasid jälle käed värisema, ta viskas süttimata paberossi minema ja võttis uue. «Mulle on see sinu Telegin alati vastumeelt olnud, sa tegid väga hästi, et lõpetasid temaga vahekorra . . .» (Daša vaikis ka selle peale.) «Ja alustas kõige primitiivsema kavalusega, — ole lahke, tundis huvi selle vastu, kus sina oled . . .»

«Kui Govjadin ta kinni võtab . . .»

«Pole mingit kahtlust, Govjadinil on väga hea agentuur . . . Tead, sa kohtlesid Govjadinit ikka liiga karedasti . . . Govjadin on suur mees . . . Teda hindavad ka tšehhid väga, samuti staap . . . Aeg on niisugune — me

peame ohverdama kõik isikliku . . . kodumaa heaks, — tuleta meelde klassikalisi eeskujusid . . . Sina oled ju minu tütar: pea on sul küll fantaasiat täis,» ta hakkas naerma, köhis kõvasti, «aga mitte rumal pea . . .»

«Kui Govjadin ta kinni võtab,» ütles Daša kähisevalt, «teed sina kõik, et päästa Ivan Iljitš.»

Doktor vaatas kiiresti tütrele otsa, hakkas nohisema. Daša pigistas käes kirja tükke.

«Sa teed ju seda, isa!»

«Ei!» hüüdis doktor, käega lauale lüües. «Ei! Rumalused! Just sinule endale head soovides . . . Ei!»

«See on sul raske, aga sa teed seda, isa!»

«Sa oled plika, sa oled lihtsalt lollike!» kisendas doktor. «Telegin on lurjus ja kurjategija, sõjakohus laseb ta maha.»

Daša tõstis pea, tema hallid silmad põlesid nii talumatult, et doktor nohises korraks ja laskis katteks kulmud alla. Daša tõstis otsekui ähvardades rusika sellesse pigistatud paberitükkidega.

«Kui kõik bolševikud on niisugused nagu Telegin,» ütles ta, «siis järelikult on bolševikel õigus.»

«Loll! . . . Loll! . . .» Doktor kargas üles, hakkas trampima, üleni punane, rappuv. «Sinu bolševikud tuleb ühes Teleginiga üles puua! Kõigi telefonipostide otsa . . . Elusalt nülgida.»

Aga Dašal oli vahest kangem iseloom kui Dmitri Stepanovitšil, — ta ainult kahvatas, astus isale üsna lähedale, talumatuid silmi temalt pööramata.

«Lurjus,» ütles ta, «mis sa määratsed? Sa pole mulle isa, hullumeelne, mandunud tüüp!»

Ja ta viskas kirja tükid isale näkku . . .

Samal ööl koidu ajal kutsuti doktor telefoni juurde. Jõhkravõitu, rahulik hääl lausus torusse:

«Teen teatavaks, et Samoljoti sadamasilla lähedal, jahukaupluse taga, leiti nüüdsama kaks laipa: vastuluure ülema abi Govjadini ja ühe tema agendi oma . . .»

Toru pandi ära. Dmitri Stepanovitš ajas õhku ahmides suu pärani ja kukkus tugeva südameatakiga sinnasamasse telefoni kõrvale maha.

Purustanud Drozdovski ja Kazanovitši väed, vabatahtliku armee paremiku, muutis Sorokini armee oma esialgset Kubani taha mineku plaani, ja pöördudes selle asemel Korenevskaja lähistel põhja poole, alustas pealetungi Tihhoretskaja jaamale, kus viibis Denikini staap.

Juba kümme päeva kestis halastamatu lahing. Esimesest edust tiivustatud sorookinlased lähenesid Tihhoretskajale, pühkides eest kõik külgkaitsed. Näis, et nüüd ei suuda enam miski nende hoogsat liikumist peatada. Denikin koondas kiiresti Kubanimaal laialiolevaid jõude. Ägedus oli nii suur, et iga kokkupõrge lõppes täägivõitlusega.

Aga niisamasuguse kiirusega arenes Sorokini armees ka laostumine. Teravnes vaen Kubani ja Ukraina polkude vahel. Ukrainlased ja vanad rindemehed rüüstasid pealetungiteel Kubani staniitsasid, ilma et nad oleksid uurinud, kas staniitsa on valgete või punaste poolt.

Kõik mõisted segunesid. Staniitsaelanikud nägid hirmuga, kuidas silmapiiril kerkivad tolmupilved ja mööda steppi läheneb suur sõjavägi. Denikin vähemalt maksis hobusemoona eest, need sorookinlased aga olid ainult kärmed kätele voli andma. Ja siis istus noormees hobuse selga ja läks ära Denikini juurde, vanaätt aga põgenes ühes naiste, laste ja loomadega jäärakuisse.

Terved staniitsad tõusid üles Sorokini armee vastu. Kubani polgud karjusid: «Meid saadetakse tapale, mittekasakatest talupojad aga riisuvad meie maad!» Armee staabiülem Beljakov pöörles meeleheitlikult sündmuste keerises, ta haaras aeg-ajalt peast kinni, et veenduda, kas see on ikka veel terve õlgadel. Või veel! Strateegia lendas kus kurat. Kogu taktika oli täägiteravikus ja revolutsioonilises raevus. Distsipliini asendas kõigi sõjaväehulkade möödapääsmatu, kiire liikumine. Ülemjuhataja Sorokinit oli hirmus vaadata: neil päevil toitus ta piiritusest ja kokaiinist, — ta silmad olid põletikus, nägu mustaks tõmbunud, hääl ära karjutud, ja ta tormas nagu hullunu armee õlgadel edasi.

Juhtus, mis pidi juhtuma. Läbinisti raudsele distsipliinile allutatud vabatahtlik armee, kes sai hoope ja

taganes, aga oli kuulekas nagu mehhanism ainsa ülemjuhataja tahtele, läks ikka ja jälle üle vasturünnakuile, klammerdus iga soodsa maakonaruse külge, valis külmalt ja osavalt välja vaenlase nõrku kohti. Ja siis saabus kahekümne viiendal juulil Võsselki all, 50 versta kaugusel Tihhoretskajast, viimane, kümnes lahingupäev.

Drozdovski ja Kazanovitši vägede positsioonid olid isegi halvemad kui eelmistel päevadel. Siin õnnestus punaseil seljataha minna ja vabatahtlikud olid peaaegu niisamasugusesse kotti sattumas nagu bolševikud Belaja Glina all. Aga Sorokini armee ei olnud enam see mis üheksa päeva tagasi. Kirglik pinge oli langemas, vastase visadus sisendas umbusku, kahtlust ja meeleheidet, — millal siis tuleb lõpp, võit, puhkus?

Pärast kella kolme päeval tormasid sorookinlased kogu rindel rünnakule. Löök oli halastamatu. Ümberringi möirgasid kogu silmapiiril suurtükid. Tihedad ahelikud läksid maha heitmata. Pinge, kärsitus, raev olid jõudnud haripunkti.

Nii algas Sorokini armee hukk. Esimene pealetungijate laine langes kuulirahe all või hävitati täägivõitluses. Järgmiste lainete pealetungihoog takerdus tule all keset laipu, haavatuid ja kukkujaid. Ja siis juhtus see, mida ei saa ette näha, mõista ega peatada: kogu pinge murdus korraga. Enam ei jätkunud jõudu, ei jätkunud kirge.

Vaenlase külm tahe andis aina uusi kaalutletud lööke, suurendades segadust... Põhja poolt tungisid segiläinud polkude sekka markovlased ja ratsapolk, lõunast Erdeli ratsavägi. Hakkasid roomama niitva tulega soomusautod, suitsema valgete soomusrongid. Siis algas taganemine, põgenemine, algasid tapatalgud. Kella neljaks oli kogu stepp lõuna ja lääne suunas täis Sorokini taganevaid, tervikliku jõuna mitte enam eksisteerivaid vägesid.

Staabiülem Beljakov surus ülemjuhataja väevõimuga autosse, Sorokini verd täis valgunud silmad olid pungis, suu vahul, musta käega pigistas ta veel tühjakslastud revolvrit. Kuulidest auklik, mõlkis auto kihutas metsikult mööda laipu ja kadus küngaste taha.

Sorokini purustatud armee tuumik eemaldus Jekate-

rinodari suunas. Sinnasamasse hakkas Tamani poolsaarelt taganema ka punaste vägede läänegrupp, nõndanimetatud Tamani armee, mida juhatas Kožuhh. Tema teel mässasid staniitsad, ja tuhanded mittekasakatest talupojad põgenesid kasakate kättemaksu eest koos kraami ja loomadega tamaanlaste kaitse alla. Teed tõkestas kindral Pokrovski valge ratsavägi. Raevukalt purustasid tamaanlased selle, peksid laiali, aga ikkagi oli juba võimatu Jekaterinodari peale edasi liikuda ja Kožuhh pööras oma armee koos põgenejate vooridega lõunasse, tühjadesse ja raskesti ületatavaisse mägedesse, lootes Novorossiiski juurde läbi tungida, kus seisis Musta mere Punalaevastik.

Denikinit ei suutnud nüüd enam miski peatada. Kerge vaevaga teed puhastades lähenes ta kõigi jõududega Jekaterinodarile, mis oli hõivatud enam mitteeksisteeriva Põhja-Kaukaasia armee riismeist, ja käigu pealt vallutas selle metsiku tormijooksuga. Nõnda lõppes «jäine sõjakäik», mida Kornilov kuue kuu eest oli alustanud väikese ohvitseridesalgaga.

Jekaterinodar sai valgeks pealinnaks. Rikkad Musta mere äärsed alad puhastati kiiresti kõigest, mis kääris ja tormitses. Kindraleil, kes alles hiljuti olid isiklikult oma särgist täisid otsinud, taaselustusid suurriiklikud traditsioonid, vana keiserlik stiil.

Endine primitiivne sõjapidamisviis, mis seisis selles, et relvi ja laskemoona hangiti lahingus või äkkrünnakus bolševikelt, ei sobinud muidugi kokku uute, ulatuslike plaanidega. Oli vaja raha, laialdast relvade ja varustuse juurdevoolu, intendandivalitsuse korraldamist suure sõja jaoks ning võimsaid baase pealetungiks Venemaa keskaladele.

Koduse sisesõja ajajärk oli lõppemas, — mängu astusid võimsad jõud väljastpoolt.

Isesugune ja ootamatu oht kerkis Saksa Peastaabi ette kohe pärast Denikini esimesi juunivõite. Bolševikud olid vaenlaseks, kes oli käsist ja jalust seotud Brest-Litovski lepinguga. Denikin aga osutus vaenlaseks, keda veel ei tuntud ja keda ei oldud veel uuritud. Sorokini armee purustamisega jõudis Denikin välja Aasovi mere

ja Novorossiiski juurde, kus mai alguspäevadest saadik viibis kogu Vene sõjalaevastik.

Musta mere poolt küljest ei olnud sakslased kaitstud. Seni kui laevastik oli bolševike käes, olid nad rahulikud: mis tahes bolševike vaenulikule tegevusele oleksid nad vastanud sellega, et oleksid ületanud Ukraina piiri. Aga kui viisteist miiniristlejat ja kaks drednooti satuksid Denikini kätte, tekiks juba tõsine oht, et Must meri muutub maailmasõja rindeks.

Kümnendal juunil esitas Saksamaa Nõukogude valitsusele ultimaatumi: üheksa päevaga viia kogu Musta mere laevastik Novorossiiskist üle Sevastoopolisse, kus seisis tugev Saksa garnison. Keeldumise puhul ähvardas Saksamaa alustada pealetungi Moskvale.

Samal ajal kirjutas Austria okupatsioonivägede staabiülem Odessast välisministrile Viini:

«Saksamaa taotleb Ukrainas kindlat majanduslik-poliitilist eesmärki. Ta tahab endale alatiseks kindlustada ohutu tee Mesopotaamiasse ja Araabiasse Bakuu ja Pärsia kaudu.

Tee itta läheb läbi Kiievi, Jekaterinoslavi ja Sevastoopoli, kust algab mereühendus Batumi ja Trapezundiga.

Sel otstarbel kavatseb Saksamaa Krimmi endale jätta kas asumaana või mingil muul kujul. Ta ei anna iialgi enam käest ära väärtuslikku Krimmi poolsaart. Peale selle, et seda teed täielikult ära kasutada, on tal vaja enda kätte saada raudteemagistraal, aga kuna selle magistraali ja Musta mere varustamine söega Saksamaalt ei ole võimalik, siis peab ta saama endale tähtsad Donbassi kaevandused. Kõik selle kindlustab Saksamaa endale nii või teisiti . . .»

Kui kümnendal juunil Moskva sai Saksa ultimaatumi, siis otsustas Lenin — ilma kõhkluseta nagu ikka — selle raske ja paljudele «lahendamatuna» näiva küsimuse. Tema otsus oli: sõdida sakslastega veel ei saa, aga ei tohi ka laevastikku neile ära anda.

Moskvast sõitis Novorossiiskisse Nõukogude valitsuse esindaja seltsimees Vahramejev. Musta mere laevastiku poolt saadetud delegaatide ja kõigi komandöride juuresolekul pani ta ette ainukese bolševistliku vastuse ultimaatumile: Rahvakomissaride Nõukogu saadab

Musta mere laevastikule avaliku radiogrammi käsuga minna Sevastoopolisse ja alistuda sakslastele, aga Musta mere laevastik seda käsku ei täida ja uputab laevad Novorossiiski reidil.

Nõukogude laevastik — kaks drednooti ja viisteist miiniristlejat, allveelaevad ja abilaevad, mis olid Brest-Litovski lepinguga tegevusetusele määratud — seisis Novorossiiski reidil.

Laevastiku delegaadid tulid randa ja kuulasid süngelt ära Vahramejevi: ta soovitas enesetapmist. Aga seisukord oli väljapääsmatu: polnud kuhugi minna, laevastikul polnud ei sütt ega naftat. Teed Moskvasse tõkestasid sakslased, ida poolt lähenes Denikin, reidil tõmbasid juba vahutriipe Saksa allveelaevade periskoobid ja taevasinas helklesid Saksa pommilennukid. Kaua ja ägedalt vaidlesid delegaadid . . . Aga väljapääs oli üksainus: uputada laevad . . . Siiski otsustasid delegaadid enne seda hirmsat asja panna laevastiku saatus hääletusele: las ütleb oma sõna laevastiku kogu koosseis.

Novorossiiski sadamas algasid miitingud, millest võtsid osa tuhanded inimesed. Vaadates kai ääres seisvaid halle terashiiglasi — drednoote «Volja» ja «Svobodnaja Rossija», sõjalise kuulsuse võitnud kiireid miiniristlejaid, sadama ja rahvahulkade kohal kerkivaid keerulisi tornide ja mastide rägastikke — oli raske kujutleda, et see võimukas revolutsiooni vara, meremeeste ujuv kodumaa vajub mere põhja ilma ainsa pauguta, ilma vastupanuta.

Musta mere madrused polnud säärased poisid, kes oleksid rahulikult endahävituse ette võtnud. Palju raevuseid sõnu karjuti, peksti endale vastu rinda, käristati tätoveeritud rinnal särke lõhki, tallati lintidega mütsidel . . .

Koidust kuni ehani, kui loojuv päike värvis purpurseks nüüd justkui võõraks muutunud, neetud mere süngelt lillad veed, lainetas kogu kail tihe summ madruseid, rindemehi ja muud mereäärset rahvast.

Laevade komandörid ja ohvitserid vaatasid asjale mitmeti: suurem osa kaldus salaja selle poole, et minna Sevastoopolisse ja alistuda sakslastele; väiksem osa, eesotsas miiniristleja «Kertš» komandöri vanemleitnant

Kukeliga, mõistis hukkumise vältimatust ja kogu selle määratu suurt tähtsust tulevikule. Nad kõnelesid:

«Me peame lõpetama enesetapmisega, peame ajutiseks sulgema Musta mere laevastiku ajaloo raamatu, ilma et oleksime seda määrinud . . .»

Neil suurejoonelistel tormilistel miitingutel otsustati hommikul nii, õhtul naa. Kõige rohkem edu oli nendel, kes mütsi vastu maad virutades karjusid:

«. . . Seltsimehed, me vilistame moskaalide peale. Las nad ise upuvad. Aga meie oma laevastikku ära ei anna. Võitleme sakslastega kuni viimse mürsuni . . .»

«Hurrraa!» veeres möirgena üle sadama.

Eriti suureks läks segadus siis, kui neli päeva enne ultimaatumi tähtpäeva kihutasid Jekaterinodarist kohale Musta mere vabariigi Kesktäitevkomitee esimees Rubin ja sõjaväe esindaja Perebiinos — tohutu pikk hirmsa välimusega mees, kel oli neli revolvrit vöö vahel. Nad mõlemad — Rubin sõnaohtras kõnes ja Perebiinos müristades bassiga ning relvaga vehkides — tõendasid, et laevastikku ära anda ega uputada ei tohi, et need seal Moskvas ei mõista, mida nad kõnelevad, et Musta mere vabariik muretseb laevastikule kõik, mis tal vaja on: niihästi naftat kui mürske ja toidumoona.

«Meil rindel on asjad nii, jumala, hinge, usu nimel . . .» karjus Perebiinos, «et tuleval nädalal uputame Denikini-lurjuse ühes tema kadettidega Kubani . . . Vennakesed, ärge uputage laevu . . . Meie rindel peame tundma, et meil on selja taga võimas laevastik. Aga kui hakkate endid uputama, vennakesed, siis teatan mina kogu Kubani — Musta mere revolutsioonilise armee nimel kategooriliselt, et säärast äraandmist ei või me taluda, me pöörame meeleheites kõik oma nelikümmend tuhat võitlejat Novorossiiski peale ja võtame teid, vennakesed, kõiki viimseni tääkide otsa . . .»

Pärast seda miitingut läks kõik segi, pead hakkasid pööritama. Meeskonnad hakkasid põgenema laevadelt, kuhu juhtus. Rahvahulka ilmus järjest enam tumedaid isikuid, — päeval karjusid nad kõige valjemini: «Võitleme sakslastega kuni viimse mürsuni», öösel aga hiilisid nad salguti tühjaksjäänud miiniristlejate juurde — valmis minema iga hetk meeskonda vette viskama ja rüüstama.

Neil rahutuil päevil oli tulnud miiniristleja «Kertš» pardale tagasi Semjon Krassilnikov.

Semjon puhastas kompassi vaskalust. Kogu meeskond töötas hommikust saadik, kraapides, pestes, puhastades miiniristlejat, mis seisis umbes kümne sülla kaugusel kaist. Tuline päike tõusis kõrbenud rannaäärsete küngaste tagant . . . Tuuletus lämmatavas kuumuses rippusid lipud. Semjon hõõrus hoolega vaske, püüdes mitte vaadata sadama poole. Meeskond ehtis miiniristlejat enne surma.

Sadamas suitsesid drednoot «Volja» hiiglasuured korstnad. Läikisid suurtükid, mille katted olid maha võetud. Must suits kerkis taeva poole. Laev, suits ja halkjaspruunid künkad, mille jalal seisid tsementitehased, helkisid vastu peegelsileda lahe pinnal.

Paljastel päkkadel kükitades hõõrus Semjon vaske. Täna öösel oli ta vahis olnud, ja nii kibe oli mõtelda: asjata oli ta siia sõitnud. Asjata polnud kuulda võtnud venda ja Matrjonat . . . Nüüd hakkavad nad naerma. «Oh,» ütlevad nad, «küll sõdisite vahvasti sakslastega, — jõite laevastiku maha, vennakesed . . .» Mis sa selle peale kostad? Ütled: omaenda kätega puhastasin, ehtisin ja uputasin «Kertši».

«Volja» juurest sõitis laevade juurde kaater, vehiti lippudega. Miiniristleja «Derzki» lahkus kai äärest, võttis puksiiri «Bespokoinõi» ja vedas selle aeglaselt reidile. Veel aeglasemalt, nagu haiged, hakkasid tema järel mööda lahepeeglit liikuma miiniristlejad «Pospešnõi», «Živoi», «Žarki» ja «Gromki».

Seejärel tekkis liikumises vaheaeg. Sadamasse oli jäänud kaheksa miiniristlejat. Nendel polnud märgata mingit liikumist. Kõik silmad olid nüüd pööratud «Volja» helehallile, roosteniredega kaetud terasmassiivile. Madrused vaatasid seda, visanud käest harjad, lapid ja voolikud. «Voljal» lehvis laisalt laevastiku komandöri, esimese järgu kapteni Tihmenevi lipp.

Miiniristleja «Kertš» pardal kõnelesid madrused murelikult poolvaljusti.

«Pane tähele . . . «Volja» läheb ära Sevastoopolisse . . .»

«Vennakesed, kas nad tõesti on niisugused rästi-

kud? . . . Kas neil tõesti pole revolutsioonilist südametunnistust!»

«Noh, kui «Volja» ära läheb, kellesse me siis usume, vennad? . . .»

«Kas sa ei tunne Tihmenevi või mis? Ta on ju vaenlane, kahekeelne rebane!»

«Ära läheb! Ah, äraandjad! . . .»

«Volja» taga seisis ankrus «Volja» lihane vend, drednoot «Svobodnaja Rossija». Üleni katete all, näis ta rahulikult suikuvat, tekkidel polnud näha hingegi. Muuli juurest sõudsid tema poole meeleheitlikult mingisugused paadid. Ja siis kostsid tuuletus sadamas selgesti pootsmani viled, «Volja» vintsid hakkasid ragisema, roomasid ülespoole märjad ketid, meremudaga kaetud ankrud. Laeva nina pöördus, mastide rägastik, korstnad, tornid hakkasid liikuma valkjate linnakatuste taustal.

«Ära läksid . . . Sakslaste juurde . . . Eh, vennad . . . End vangi andma! . . . Mis te tegite? . . .»

Miiniristleja «Kertš» komandosillale tuli mustaks päevitunud näoga ja suure kestendava ninaga komandör. Tema aukuvajunud silmad jälgisid «Volja» liikumist. Komandosillalt alla kummardudes andis ta käskluse:

«Tõsta signaal! . . .»

«Valmis tõstma signaali!» elustusid madrused kohe, tormates kasti juurde, kus olid signaallipud. «Kertši» masti lendasid kirjud lipukesed, värisesid taevasinas. Nende kombinatsioon tähendas:

«Sevastoopolisse minevaile laevadele, — häbi Venemaa reetjatele! . . .»

«Voljalt» ei vastatud signaalile, nagu poleks seda märgatudki . . . «Volja» — inimesteta, häbistatud — libises mööda revolutsioonilisele kohusele truuksjäänud sõjalaevadest . . . «Panid tähele!» hüüatasid äkki madrused. Kaks koletut suurtükki «Volja» ahtritornis tõusid, torn pöördus miiniristleja poole . . . Käsipuudest kinni haarates seadis komandör «Kertši» komandosillal kestendava suure nina surmale vastu. Aga suurtükid liikusid korraks ja tardusid.

Kiirust suurendades pööras «Volja» ümber muuli ja varsti uppus tema kõrk profiil silmapiiri taha, et palju

aastaid hiljem, ilma relvadeta, roostetanuna ja jäädavalt häbistatuna kinnituda kai külge kauges Bisertas.

Laevastiku komandör Tihmenev viis oma tahtmise läbi ja täitis Rahvakomissaride Nõukogu formaalse käsu: drednoot «Volja» ja kuus miiniristlejat andsid end Sevastoopolis sakslaste armu hoolde. Meeskond ja ohvitserid lasti vabadusse.

Madrused läksid laiali, kes kuhu — kodukanti, oma perekondade juurde. Räägiti muidugi, et käsi ei kerkinud laevu uputama, aga kõige enam kardeti neljakümmend tuhat Musta mere punaarmeelast, kes olid tõotanud võtta tääkide otsa kogu Novorossiiski.

Drednoot «Svobodnaja Rossija» ja kaheksa miiniristlejat jäid Novorossiiski sadamasse. Järgmisel päeval lõppes ultimaatumi tähtaeg. Kõrgel linna kohal keerlesid Saksa lennukid. Reidil ilmusid mänglevate delfiinide keskele Saksa allveelaevade periskoobid. Räägiti, et Temrjukis, siinsamas lähedal, olevat maabunud Saksa dessant. Novorossiiski kaidel aga tormitsesid terve ööpäeva, ilma laiali minemata, miitingud, ja üha pealetungivamalt karjusid mingisugused eraisikud:

«Vennad, ärge saatke end hukka, ärge uputage laevastikku . . .»

«Ohvitserid üksi tahavad laevastikku uputada, ohvitserid on kõik viimseni liitlaste poolt ära ostetud . . .»

«Sevastoopolis te ju loopisite detsembrikuul ohvitsere vette, kas siis nüüd kardate? Las tulla Pärtliöö! . . .»

Siinsamas sööstis kisakõri asemel ette agitaator, käristas särki rinnal:

«Seltsimehed, ärge kuulake provokaatoreid! Te viite laevastiku sakslaste juurde, sakslased aga hakkavad neist suurtükkidest teid endid tulistama . . . Ärge andke relvi imperialistidele . . . Päästke maailmarevolutsioon! . . .»

Saa siin nüüd aru: keda kuulda võtta? Agitaatori asemel aga hakkas rääkima rindemees Jekaterinodarist, üleni relvi täis riputatud, ähvardas jälle neljakümne tuhande täägiga . . . Ja ööl vastu kaheksateistkümnendat juunit ei tulnud paljud meeskonnad laeva tagasi: kadusid, jooksid laiali, peitsid end, läksid ära mägedesse . . .

Kogu öö pidas miiniristleja «Kertš» valgussignaalide

abil läbirääkimisi. «Svobodnaja Rossija» vastas, et põhimõtteliselt ta on nõus end uputama, aga kahetuhandelisest meeskonnast on järele jäänud vähem kui sada inimest, ja on isegi kahtlane, kas saab nii palju auru teha, et kaist eemalduda.

Miiniristleja «Hadži-bei» vilgutas, et tema pardal toimub ikka veel tormiline miiting, linnast olid tulnud tüdrukud piiritusega, nähtavasti kohale saadetud, ja on võimalik, et laeva hakatakse rüüstama. Miiniristlejale «Kaliakiria» olid jäänud komandör ja laeva mehaanik. «Fidonisil» oli kuus meest. Sedasama signaliseerisid miiniristlejad «Kapten Baranov», «Smetlivõi», «Stremitelnõi» ja «Pronzitelnõi». Täielikult olid meeskonnad kohal ainult «Kertšil» ja «Leitnant Šestakovil».

Kesköö tuli «Kertši» juurde paat ja jultunud hääl hüüdis sealt:

«Seltsimehed madrused... Teiega räägib «Kesktäitevkomitee Teataja» korrespondent... Just praegu tuli telegramm Moskvast admiral Sablinilt: laevastikku mitte mingil juhul uputada ja Sevastoopolisse mitte minna, vaid oodata edasisi korraldusi...»

Üle reelingu kummardudes vaatasid madrused vaikides teraselt pimedusse, kus kõikus paat. Hääl tõendas ja veenis edasi... Komandosillale tulnud leitnant Kukel katkestas teda:

«Näidake admiral Sablini telegrammi!»

«Kahjuks jäi koju, seltsimees, võin kohe siia tuua...»

Siis ütles Kukel valjusti, sõnu venitades, et oleks paremini kuulda:

«Paadil paremalt pardalt eemalduda poole kaabeltau kaugusele. Lähemale mitte tulla...»

«Vabandage, seltsimees,» hüüdis hääl paadist jultunult, «te ei soovi kuulata tsentrumi korraldusi, ma telegrafeerin.»

«Vastasel korral uputan paadi. Teid võtan pardale. Meeskonna tegude eest ei vastuta.»

Paadist ei vastatud selle peale midagi. Siis hakkasid ettevaatlikult pladistama aerud. Paadi piirjooned uppusid pimedusse. Madrused naersid. Käed selja taga, kõndis hirmus kõhn vimmas komandör komandosillal edasi-tagasi nagu puuris.

Sel ööl magasid vähesed. Mehed lamasid tekil, mis oli

kastest märg. Ikka ja jälle tõstis mõni aeg-ajalt pea ning lausus midagi. Uni põgenes laugudelt, kõneldi poolvaljusti. Juba kahvatasid tähed. Küngaste taga tõusis koit. Kaldalt tuli mitšman Annenski, «Leitnant Šestakovi» komandör, ja teatas, et meeskonnad ei põgene mitte ainult miiniristlejailt, sadamapuksiiridelt ja kaatreilt, vaid ka kaubalaevadele pole jäänud ühtki madrust, — ei tea, millega pukseerida laevad reidile.

«Kertši» komandör ütles:

«Mitšman Annenski, vastutus lasub teil, mis see ka ei maksaks — me uputame laevad.»

Mitšman Annenski vangutas pead. Mõlemad vaikisid. Siis läks Annenski ära. Kui koit lahe kohal leekima lõi, eemaldus «Leitnant Šestakov» pikkamisi kaist, vedades puksiiris «Kapten Baranovit», ja hakkas teda välisreidile, uputamiskohale viima. Miiniristlejad hoidsid mastidel signaali:

«Hukkun, aga alla ei anna.»

Varsti kadusid nad hommikuuttu. Kõik laevad näisid nüüd olevat tühjaks jäänud. «Svobodnaja Rossija» teraskolossi kohal lendasid kajakad. «Kertš» suitses. Varasele tunnile vaatamata oli kaidel rahvast murdu, muuliviirg oli nagu kärbseid täis. Laevade juures algas tunglemine, roniti üksteise õlgadele, kukuti vette.

Semjon Krassilnikov seisis vahis maabumissilla juures. Kell oli kuue peal, kui rahvahulgast tungis läbi väike ärevusest punetav mees mustas õlakuteta mereväekuues ja läks kontsadega klobistades mööda maabumissilda üles. Ta väikese krimpsutõmmatud suuga punane nägu oli higine.

«Kas vanemleitnant Kukel on siin?» hüüdis ta Semjonile, pungitades ümmargusi lõbusaid sinisilmi madruse poole, kes tal tee täägiga sulges. Ta patsutas endale külgedele, rinnale, tõmbas välja volituse nõukogude keskvõimu esindaja seltsimees Šahhovi nimele. Madrus langetas tusaselt täägi:

«Astuge edasi, seltsimees Šahhov!»

Kukel tuli alla temale vastu ja hakkas jutustama sellest, et seisukord on peaaegu lootusetu. Ta kõneles põhjalikult ja ruttamata. Šahhovil käisid silmad kärsitult ringi:

«Rumalus, oleme olnud hullemates kimbatustes...

Ma kõnelesin juba madrustega, meeleolu on suurepärane . . . Kohe hangin teile puksiiri, kõik, mis vaja . . . Korraldame miitingu . . . Kõik läheb hästi . . .»

Ta laskis kutsuda kaatri ja läks «Svobodnaja Rossija» peale. Seejärel hakkas sõitma ühe laeva juurest teise juurde. Semjon nägi, kuidas ta lühike kere rippus hetkiti kaubalaevade köisredeleil, kuidas ta kaldale hüpates sukeldus rahvahulka, ja sealt kostis kisa, tõusid käed. Ühes kohas möirgasid tuhanded kõrid hurraa.

Mõned madruseid täis paadid eemaldusid kai äärest, läksid kaugemal sadamas seisva väikese roostetanud laeva juurde, ja varsti hakkas selle korstnast tõusma paksu suitsu, ta hiivas ankru ja sõitis «Svobodnaja Rossija» juurde. Veel ühel kuunaril hakkasid purjed laksuma. «Leitnant Šestakov» tuli tagasi ja võttis puksiiri teise miiniristleja.

Pärast kella üheksat hakkas rahvahulk rõhuma «Kertši» maabumissilla peale. Meeleolu näis jälle halvemaks muutuvat. Pardale püüdsid tungida mingisugused kaltsakad, igaühel käes vorsti, leiba ja pekki. Irvitades pilgutasid nad madruseile silma, näitasid pudeleid piiritusega. Siis käskis Kukel maabumissilla sisse tõmmata ja otsad lahti võtta. «Kertš» eemaldus neist kuratlikest kiusatustest sadama keskele, kust jälgis miiniristlejate pukseerimist.

Roostetanud laev, mis näis munakoorena, pani ähkides ja suitsedes lõpuks liikuma «Svobodnaja Rossija», ja see ujus majesteetlikult mööda tuhandepealisest rahvahulgast. Paljud võtsid mütsid maha nagu kirstu ees. «Svobodnaja Rossija» jättis seljataha ujuvtõkked, värava ja sadama ning eemaldus reidile. Jälle oodati Saksa aeroplaane, aga taevas ja meri olid rahulikud. Sadamas oli veel ainult miiniristleja «Fidonisi».

Jälle algas rahvahulgas rüsin, ja musta kalamarja meenutav peadekobar kuhjus kai äärde, kus seisis «Fidonisi». Sellele lähenes mootorkuunar, et võtta see puksiiri. Rahvahulgast lendasid kivid kuunarile vastu, plaksusid mõned revolvripaugud. Hallijuukseline mees oli roninud laterna otsa ja karjus:

«Vennatapjad, müüsid Venemaa ära! . . . Sõjaväe müüsid ära . . . Vennad! . . . Mis te siis vahite! . . . Viimase laevastiku müüvad maha! . . .»

Rahvahulk hakkas möirgama ja sillutisest kive üles kiskuma. Mitu inimest kargas üle «Fidonisi» parda. Siis lähenes kaldale kiiresti «Kertš», laevakell lõi lahinguhäiret, suurtükid pöördusid suudmetega rahvahulga poole, komandör karjus kõnetorusse:

«Tagasi! Avan tule!»

Rahvahulk taganes, tulvas eemale, muljutud pistsid karjuma. Tõusis üles tolmu, rand jäi tühjaks. Kuunar võttis «Fidonisi» puksiiri ja viis ta ära.

«Kertš» järgnes aeglaselt kuni selle kohani, kus reidi säbarlainetuses seisid kõik laevad. Semjon silmitses kajakaid, kes lendasid kõrgel ahtri taga, siis jäi vaatama komandöri, kes hoidis mõlema käega komandosilla käsipuust kinni.

Kell hakkas neli saama. «Kertš» möödus «Fidonisi» paremast pardast, komandör lausus üheainsa sõna — ja juba vilksas aparaadist musta varjuna torpeedo ja vahutriip jooksis üle säbarlainetuse; peaaegu samal hetkel kerkis üles «Fidonisi» kere, murdus keskkohalt, ja merekuristikust lendas kõrgele kobrutav vee- ja vahumägi ning raske mürin veeres kaugele üle mere. Kui veemägi alanes, ei olnud «Fidonisit» enam merepinnal — ei olnud midagi peale vahu. Nii algas uputamine.

Lõhkamiskomandod avasid miiniristlejail kingstonid ja klinketid, keerasid lahti kõik illuminaatorid küljele kaldunud pardal, ja enne uppuvalt laevalt paati laskumist süütasid bikfordi nööri, et kümnenaelase padruniga lasta puruks turbiinid ja silindrid. Miiniristlejad kadusid kiiresti vee alla mitmesüllalisse sügavusse. Kahekümne viie minuti pärast oli reid tühi.

«Kertš» läks täiel kiirusel «Svobodnaja Rossija» juurde ja saatis torpeedod välja. Madrused võtsid aeglaselt mütsid maha. Esimene torpeedo tabas ahtrit; drednoot vankus, haaratud vetevoogudest. Teine sattus külje pihta, keskele. Läbi vahu- ja suitsupilve oli näha, kuidas mast lõi kõikuma. Drednoot võitles nagu elusolend, veelgi majesteetlikum keset möirgavat merd ja mürisevaid plahvatusi. Madruste silmist voolasid pisarad. Semjon kattis näo kätega . . .

Komandör Kukel kuivas täielikult kokku neil hetkil; järele jäi ainult nina, mis oli õieli hukkuva laeva poole.

Viimane torpeedo lõi sisse ja «Svobodnaja Rossija» hakkas kiilu ülespoole pöörama . . . Ta tegi veel ühe jõupingutuse, nagu kerkiks ta veest, ja läks kiiresti põhja vahuses keerises.

Hukkumispaigast sõitis «Kertš» täie kiirusega Tuapse poole. Hommiku eel paigutati meeskond paatidesse. Seejärel saatis «Kertš» radiogrammi:

«Kõigile . . . Hukkus miiniristleja «Kertš», olles hävitanud osa Musta mere laevastiku laevadest, kes eelistasid hukku häbistavale alistumisele Saksamaale.»

Miiniristleja avas kingstonid, laskis masinad õhku ja uppus viieteistkümnesüllases sügavuses.

Rannas pidas Semjon Krassilnikov seltsimeestega nõu, kuhu nüüd minna. Mõtlesid nii ja naa ning leppisid kokku, et lähevad Astrahani poole, Volga äärde, kus Šahhov kuuldavasti formeeris jõesõjalaevastikku võitluseks valgekaartlastega.

Jälitajad lausa kannul, ümbritsetud igalt poolt mässavaist staniitsadest, püüdis Tamani armee Kožuhhi juhtimisel mööda mägiradasid või siis silmalt edasi liikudes suure ringiga Kubani ülemjooksule jõuda.

Tee läks läbi Novorossiiski, mille sakslased olid pärast laevastiku hukku hõivanud. Tamaanlaste kolonnid lähenesid ootamatult, väed läksid lauluga läbi linna. Nende kavatsusi mõistmata tormas Saksa garnison laevadele ja võttis suurtükitule alla tagumise kolonni ning ühes sellega tema lõpu peale suruvad purjus ja metsikud staniitsakasakad.

Ettevaatusest lahkusid sakslased linnast, ja kui Kožuhh vaenlast eemale tõrjudes ära läks, hõivasid linna kasakad ning seejärel valged regulaarväed. Anti täielik voli linna rüüstamiseks.

Madruseid, punaväelasi ja lihtsalt kehvemaid elanikke poodi ilma kohtuta telefonipostide otsa. Veovoorimehed vedasid nende päevade jooksul kolm tuhat laipa merre. Novorossiisk sai valgeks sadamaks.

Mööda nälgivat rannikut jõudis viieteistkümnest tuhandest põgenikust koosneva vooriga koormatud Tamani armee Tuapsesse ja pöördus sealt järsult itta. Deniikinlased kihutasid tema kannul, eespool olid kõik

kuristikud ja kõrgendikud mässajate poolt hõivatud. Iga päev kujunes raskeks võitluseks. Verest tühjaks voolates, vastu hammustades, nälga surres, roomas armee alla kuristikkudesse, ronis järskudele küngastele, sulas kokku ja läks, otsaesisega teed murdes.

Kord toodi Kožuhhi juurde kindral Pokrovski poolt vangi võetud ja uuesti lahti lastud punaväelane kirjaga, mis oli kirjutatud sõjaväelise lihtsusega:

«Sina, lurjus, oled häbistanud kõiki Vene armee ja laevastiku ohvitsere sellega, et otsustasid astuda bolševike, varaste ja pättide ridadesse; pea silmas, et sinule ja sinu pättidele on tulnud lõpp. Me oleme sinu, lurjuse, kindlaisse kätesse haaranud ja ei lase mingil juhul lahti. Kui sa tahad halastust, see tähendab, tahad pääseda ainult vangiroodukaristusega oma teo eest, siis käsin sul täita minu käsku: juba täna panna kõik relvad maha, jõuk aga viia ilma relvadeta nelja-viie versta kaugusele lääne poole Beloretšenskaja jaama. Kui see on täidetud, siis teata mulle viivitamatult neljandasse raudteeputkasse . . .»

Seda kirja lugedes jõi Kožuhh konservipurgist teed. Ta vaatas paljajalgset vöötamata särgis punaväelast, kes nukralt tema ees seisis.

«Sitavares oled sa, vennas,» ütles talle Kožuhh, «kuidas sa mulle siis sääraseid kirju edasi annad? Mine oma väeossa! . . .»

Ja samal ööl andis Kožuhh kindral Pokrovskile hirmsa löögi, lõi tema väeosad taganema ja jälitas neid ratsaväega. Murdis läbi Beloretšenskaja suunas ja pääses piiramisrõngast. Septembri lõpul ilmus Tamani armee deniikinlaste poolt hõivatud Armaviri alla, vallutas selle tormijooksuga ja ühines Nevinnomõsskaja staniitsas Sorokini armee riismetega.

Kaotanud pärast purukslöömist Võsselki ja Jekaterinodari all mõju armees, maitsnud sõjaväelise kuulsuse joobumust ja kibestatud ebaedust, taganes Sorokin ikka kaugemale ja kaugemale itta, keereldes nagu pilbas selle viru keskel, mida veel hiljuti nimetati diviisideks, brigaadideks ja polkudeks. Nüüd olid need karjad, kes põgenesid vaenlase esimesi pauke kuuldes. Taganedes pühkisid nad kõik oma teelt. Neid ahvatles ainult üks asi: kiiremini pääseda selja taga hõljuvast

surmast, minna, kuhu jalad kannavad. Lõppematud väejooksikute salgad hulkusid Tereki steppides, iidsel rahvaste teel, mis oli kaetud koirohu ja kurgaanidega.

Jekaterinodari alt läks ära umbes kakssada tuhat inimest — sõjaväge ja põgenikke. Need, kes jäid, raiuti staniitsakasakate poolt maha, poodi üles või piinati surnuks. Igas staniitsas kiikusid püramiidpaplite otsas laibad. Punastele tasuti nüüd halastamatult, kartmata nende tagasitulekut. Bolševike nimigi juuriti välja kogu piirkonnas.

Sorokin oli revolutsiooni sünnitis. Metsloomaliku vaistuga mõistis ta selle tõuse ja langusi. Ta ei juhtinud taganemist, see oleks olnud kasutu. Stiihia suundus itta, — ta peatub, kui nõrgeneb valgete jälgimisvisadus.

Tal ei jäänud muud üle, kui ainult süngelt välja vaadata vaguni aknast, mis roomas mööda kõrbenud steppe, möödudes muistsete pelasgide, keltide, germaanlaste, slaavlaste, kasaaride kurgaanidest... Isiklik konvoi kaitses tema rongi, sest möödujad hüüdsid:

«Vennad, komandörid müüsid meid ära, jõid maha, tapke komandöre, meie juba tapsime omad!»

Staabiülem Beljakov tuli aeg-ajalt kupeesse, ohkas ja hakkas ettevaatlikult kõnelema udust juttu edasise võitluse võimatusest. «Revolutsioonil on omad faasid,» kordas ta ühtelugu, silitades käega suurt otsaesist, «tõus on möödas, meie vastu astuvad juba välja stiihilised jõud. Me ei võitle mitte ainult ohvitseridega, vaid kogu rahvaga. Tuleb õigeaegselt päästa revolutsiooni saavutused... Päästa kas või kompromissrahuga...» Ja ta tõi veenvaid näiteid ajaloost...

«Kui suure summa eest sa tahad mind ära osta, lurjus?» oli Sorokini ainuke vastus selle peale. Kui Denikin praegu tema kätte satuks — ta sööks tema elusalt ära. Aga kõige tulisem viha hõõgus tema südames seltsimeeste, Musta Mere Kesktäitevkomitee liikmete peale, kes olid põgenenud Jekaterinodarist Pjatigorskisse. Nad ei osanud muud teha, kui «otsisid abinõusid, mis taltsutaksid Sorokini diktaatorlikke kavatsusi...». Ei täitnud kiireid käske, segasid end kõigesse; pugesid oma Marxiga otse ülemjuhataja hinge.

Sorokini salongvagunisse ilmus jälle blond Zinka — selles oli tunda Beljakovi hoolitsust. Zinka oli endi-

selt roosa ja veetlev, ainult ta hääl oli veidi kähisema hakanud; kõik ta siidpluusid ja kitarr olid vooris ära varastatud. Ta kohtles nüüd ülemjuhatajat vabamalt.

Öösiti, kui salongis eesriided alla lasti ja Sorokin süngesse joobumusvaimustusse sattus, hakkas Zinka, põristanud natuke aega balalaikat, ajama sama jama mis Beljakovgi: revolutsiooni lähedasest lõpust, Napoleoni hiilgavast saatusest, kes oli osanud heita silla jakobiinide terrori juurest impeeriumi juurde. Sorokinil lõid silmad särama, süda peksis, kihutades ajju kuuma verd, pooleks piiritusega... Ta kiskus eesriide eest ja vaatas aknast välja, ööpimedusse, kus talle viirastusid tema palavikulise fantaasia vastuhelgid...

Valgete surve muutus nõrgemaks. Punaarmee jäi lõpuks peatuma Kubani ülemjooksule ja asus jõe vasakul kaldal kaevikuisse. Sel ajal tuli läbi kirgiisi steppide Tsaritsõnist tagasi Raudse Diviisi komandör Dmitri Šelest veoautodega. Ta tõi kakssada tuhat padrunit ja andis Kaukaasia vägedele edasi käsu liikuda põhja poole, appi Tsaritsõnile, mida piiras ataman Krasnovi valgekasakate armee.

Sorokin keeldus kategooriliselt käsku täitmast. Ukraina polgud, kes olid tüdinud võitlemast võõrastes paikades, muutusid rahutuks ja lahkusid rindelt. Sorokini keelitustest ja ähvardustest ei hoolinud nad midagi. Ja ainult Šelestil, kes oli pärit Poltaavast, õnnestus peatada osa vägesid: ta kõneles nendega mõistlikult ja ruttamata, talumehe moodi — kiitis neid, kiitis ennast. Ukrainlased nägid, et see pole ükskõik kes, vaid batko, ja kuulasid sõna. Dmitri Šelest viis nad lahingusse ja purustas Nevinnomõsskaja all tugeva ohvitseride kolonni. Seepärast hakkas Sorokin teda metsikult vihkama.

Õnnitlenud Šelestit võidu puhul, määras Sorokin ta rindeosa juhatajaks ja samal päeval andis salaja käsu tema väeosadelt relvad ära võtta, Šelest ja kogu juhtkond maha lasta. Salajasest käsust teada saanud, lahkus Šelest oma diviisiga, mida oli täiendatud ukrainlastega, rindelt ja läks läbi soolasteppide, läbi tuiskliivade Tsaritsõni peale, täites Kümnenda armee revolutsioonilise sõjanõukogu käsku. Siis kuulutas Sorokin tema väljaspool seadust olevaks, tegi igale punaarmeelasele

kohustuseks ta maha lasta ja keelas kõigil varustada Raudset Diviisi hobusemoonaga. Aga Šelest läks minema, ükski käsi ei tõusnud teda maha laskma. Kui teel oli vaja hobusemoona, sõitis ta külla sisse, võttis kubaani mütsi maha ja palus pisarsilmil küla täitevkomiteelt heinu, kaeru ja vilja ning seletas, et mitte tema, Šelest, pole äraandja, vaid selleks on valge bandiit ja reetur ülemjuhataja Sorokin.

Varsti tuli Sorokini auahnusele teine katsumus: mägede tagant ilmus Kožuhh, keda peeti hukkunuks, ja vallutas äkkrünnakuga Armaviri, paisates valged Kubani taha. Tamaanlased täitsid Sorokini korraldusi vastu tahtmist, vahel aga ei kuulanud üldsegi. Ränkraskes sõjakäigus karastunud Tamani armee kujunes Sorokini katkutud armee toestikuks ja kindlustus nüüd liinil Armavir—Nevinnomõsskaja—Stavropol.

Oli sügis, käisid pikad ja verised lahingud rikka Stavropoli linna vallutamiseks. Kõikjal võitlesid esiridades tamaanlased.

Ka deniikinlased said uusi jõude — valge partisani Škuro, pöörast elu elava hulkuri ja löögimehe, kes oli formeerinud igasugusest rämpsust kõrilõikajate sotnja.

Sorokini staap siirdus Pjatigorskisse. Sorokin ei ilmunud enam rindele: olukord oli muutumas, Kaukaasiasse tungis Moskva võim, mis andis end iga päevaga üha rohkem tunda. Algas sellest, et krai parteikomitee otsustas moodustada revolutsioonilise sõjanõukogu. Moskvaga Sorokin ei hakanud jõudu katsuma, tuli alistuda. Revolutsioonilisse sõjanõukogusse võeti kõik uued inimesed. Ülemjuhataja võim läks kolleegiumi kätte. Sorokin mõistis, et mängus on tema pea, ja hakkas meeleheitlikult võitlema.

Revolutsioonilise sõjanõukogu koosolekuil istus ta süngena ja vaikivana; kui ta sõna võttis, siis kaitses iga tähte. Ja tal õnnestus kõik läbi viia, mis ta tahtis, sest et Pjatigorskisse olid koondatud temale ustavad väeosad. Teda kardeti, ja mitte asjatult. Ta otsis juhust võimu näidata, ja leidiski juhuse. Teise Tamani kolonni komandör Martõnov teatas sõjaväekongressil Armaviris, et ta keeldub ülemjuhataja lahingukäske täitmast. Siis nõudis Sorokin revolutsiooniliselt sõjanõukogult Martõnovi pead. Ta ähvardas täieliku anarhiaga sõja-

väes. Martõnovit ei saadud päästa. Ta kutsuti Pjatigorskisse, areteeriti ja lasti väljakul rivi ees maha. Torm käis läbi tamaanlaste polkude, nad vandusid kättemaksu.

Ülemjuhataja juurde moodustati uus staap. Beljakov tagandati ja Sorokin ei kaitsnud teda. Staabiülem andis asjad ja raha üle ning tuli endise sõbra korterisse seletust nõudma. Sorokin kõndis toas, käed selja taga. Laual põles plekklamp, seisis puutumata söök, alustatud viinapudel. Läbi akna paistis põuases loojakus tumedana metsaga kaetud Mašuk . . .

Heitnud sisseastujale põgusa pilgu, kõndis Sorokin edasi. Beljakov istus laua juurde, pea norgus. Sorokin jäi tema ette seisma, nõksatas õlaga:

«Tahad viina? Viimane naps kummalegi.» Ta naeris lühidalt ja kähisevalt, valas kiiresti kaks klaasi täis, aga ei joonud, ja hakkas jälle kõndima. «Sinu laul on lauldud, vennas . . . Ja minu nõuanne on — lase siit jalga . . . Mina ei hakka sind kaitsma . . . Homme määran komisjoni — sinu asjade revideerimiseks, said aru? Tõenäoliselt laseme maha . . .»

Beljakov tõstis tema poole halli, aukuvajunud põskedega näo, pühkis käega üle otsaesise, ja käsi langes alla.

«Tühine . . . väike inimene, seda sa oled,» ütles Beljakov. «Asjatult pühendasin sulle kogu oma jõu . . . Sa oled lurjus . . . Ja mina lootsin, et temast saab Napoleon . . . Täi!»

Sorokin võttis napsiklaasi — hambad klirisesid vastu klaasi —, jõi selle tühjaks. Hakkas kõndima, käed tšerkessikuue taskuis. Jäi järsku kõndimise pealt seisma:

«Revisjoni ei tule. Käi kus kurat! Et ma sind praegu maha ei lasknud, — pea meeles, see on sinu teenete eest . . . Ja hinda seda, saad aru?»

Tema šõõrmed ahmisid õhku, huuled läksid siniseks, ta hakkas üleni värisema, hoides raevu tagasi.

Beljakov tundis Sorokini iseloomu liiga hästi: temalt silmi pööramata hakkas ta ukse poole taganema ja lõi selle kiiresti enda järel kinni. Ta lahkus tagaukse kaudu läbi õue ja kadus samal ööl Pjatigorskist.

Tund tunni järel, ühe klaasi teise järel juues, mõtles Sorokin kogu öö. Endine sõber oli mürgitanud ta põl-

gusetilgaga, aga mürk oli hirmus, kannatused talumatud . . .

Ta kattis näo kätega: Beljakovil on õigus, õigus . . . Juunis oli napoleonlik hoog, aga kõik lõppes istungitega sõjakolleegiumis, alalise piilumisega Moskva parteilaste poole . . . Beljakov ei ütelnud mitte oma arvamust . . . Nõnda kõneldakse sõjaväes, parteis. Ja Denikin, oh, Denikin! Talle meenus üks artikkel Jekaterinodari valgekaartlikus ajalehes, mis läbistas teda nagu mürginõel — intervjuu Denikiniga: «Ma arvasin, et minu ees on lõvi, aga lõvi osutus araks koeraks, kes oli end ehtinud lõvinahaga . . . Muide, see ei pane mind imestama: Sorokin oli ja on jäänud harimatuks, tavaliseks kasakaohvitseriks horunži aukraadis.» Oh, Denikin! Oota . . . tuleb aeg . . . Küllap kahetsed.

Sorokin pigistas käsi kokku, kiristas hambaid. Tormata rindele, haarata kaasa kogu armee, lüüa puruks, kihutada taga, sõtkuda hobustega ohvitsere, süüdata staniitsasid kõigist neljast küljest. Tungida Jekaterinodari . . . Käskida tuua Denikin enda juurde, — võtta ta kinni otse voodist, aluspükste väel . . . «Kuidas on, kas mitte teie, Anton Ivanovitš, ei harjutanud märkuste tegemist ajalehe jaoks tavalise horunži kohta? Ta on teie ees, auline härra . . . Kuidas siis nüüd on, — kas hakkame teil seljast rihmu lõikama või jätkub poolteisest tuhandest püssivardast?»

Sorokin oigas, tõrjudes pealetükkivat unistustejampsi eemale . . . Tegelikkus oli tume, kindlusetu, murelik, alandav . . . Tuli otsustada. Vana sõber, staabiülem, oli talle täna viimase teene osutanud . . . Sorokin astus akna juurde, kerge tuuleõhk tõi koirohusteppide kibedat, kuiva hõngu. Koidu tumepunane viir kerkis alles tuhmina süngele taevale. Ja jälle paistis Mašuki tohutu lilla kogu . . . Sorokin muigas, noh, olgu, aitäh, Beljakov . . . Hüva — käigu kus kurat kõhklused, otsustamisvõimetus . . . Ja samal ööl otsustas Sorokin «mängida *va banque*».

Paari päeva pärast võttis Kaukaasia armee revolutsiooniline sõjanõukogu pärast pikki kõhklusi lõpuks hääletamisel vastu otsuse alustada pealetungi. Tagalaasutused saadeti Svjatoi Kresti, armee koondati Nevinnomõsskajasse, ja sealt kavatseti liikuda Stavropoli

ja Astrahanı peale, et astuda ühendusse Kümnenda armeega, kes võitles Tsaritsõni all. See oli nimelt too plaan, mille Dmitri Šelest oli Tsaritsõnist kaasa toonud.

Stavropoli vallutamine tehti ülesandeks tamaanlastele. Kõik läks liikvele, — tagalaasutused suundusid kirdesse, ešelonid loodesse. Politrukid ja agitaatorid rääkisid häälepaelu katkestades, tõstes meeleolu väeosades, hüüdes sütitavaid loosungeid. Kolonnide ülemad läksid rindele. Pjatigorsk jäi tühjaks. Sinna jäi ainult valitsus: Musta mere Vabariigi Kesktäitevkomitee ja Sorokin oma staabi ning konvoiga. Segaduses ei pannud keegi tähele, et valitsus on õigupoolest ülemjuhataja voli alla antud.

Õhtul käskjala saatel koju tulles laskis Sorokin hobusel laia traavi sõita ja linnapargi juurest mäkke pöörates tõukas hobusega üht vimmas, tüüakat, nahkkuues meest. Too vankus, haaras käega puusa kohalt, kus rippus nagaan. Sorokin tõmbas kulmud vihaselt kortsu ja tundis ära Gõmza. Too pidi viibima rindel . . . Gõmza võttis käe püstolitaskult. Tema poolenisti kulmudega kaetud silmade pilk oli kummaline . . . Säärane pilk oli Beljakovil viimasel jutuajamisel . . . Gõmza raseeritud näol, mis oli tume nagu saapasäär, lõi äkki valendama kitsas hammaste viir. Sorokinil läks süda maani — ka see naerab!

Ta surus sääred nii kõvasti kokku, et hobune norsatades edasi sööstis ja kandis ülemjuhataja mööda plagisevaid munakive üles, kus väljalt koju tulles määgis ja väristas rasvasabu lõhnav lambakari. See oli ööl vastu kolmeteistkümnendat oktoobrit. Sorokin kutsus enda juurde konvoiülema, see ütles sosinal, ise akna poole piiludes, et Gõmza oli tõesti täna Pjatigorskisse tulnud ja teinud Kesktäitevkomiteele ettepaneku kutsuda rindelt kohale kaks roodu kaitseks . . . «Lollgi saab aru, seltsimees Sorokin, kelle vastu need abinõud on sihitud . . .»

Kui pimeda ja uinunud Pjatigorski kohal, Mašuki kohal lõid täies ilus loitma sügistähed, läksid Sorokini konvoilased tasa, ilma kärata Kesktäitevkomitee esimehe Rubini, liikmete Vlassovi ja Dunajevski, revolutsioonilise sõjanõukogu liikme Kraini ja tšekaa esimehe Rozanski kortereisse, võtsid nad voodeist kinni, viisid

tääkidega selja tagant tõugates linnast välja raudteetammi taha ja lasksid seal ilma mingisuguseid põhjendusi esitamata maha.

Sorokin seisis sel ajal oma vaguni platvormil Lermontovo jaamas. Ta kuulis pauke — viit lööki öövaikuses. Seejärel kuuldus rasket hingamist, — huuli nilbates astus tema juurde konvoiülem. «Noh?» küsis Sorokin. «Likvideeritud,» vastas konvoiülem ja kordas tapetute nimesid.

Rong sõitis minema. Nüüd lendas ülemjuhataja linnutiivul rindele. Aga temast kiiremini lendas teade enneolematust kuriteost. Mõned kommunistid kraikomiteest, keda Gõmza oli juba eile hoiatanud, olid enne Sorokinit Pjatigorskist autoga välja sõitnud. Kolmeteistkümnendal kutsusid nad Nevinnomõsskajas kokku rinde kongressi. Ja sel ajal kui Sorokin ilmus oma vägede ette — tore nagu idamaine valitseja, ümbritsetud sajast konvoilasest, pasunapuhujatest, ees kihutamas ratsanik isikliku ülemjuhatajalipuga, — sel ajal kuulutas rinde kongress Nevinnomõsskajas ühel häälel Sorokini väljaspool seadust olevaks ja otsustas, et ta tuleb viivitamatult areteerida, Nevinnomõsskaja staniitsasse tuua ning kohtu alla anda.

Ülemjuhatajale hüüdsid seda, tepluškade uksi avades, tamaanlastest punaarmeelased. Sorokin läks tagasi jaama ja nõudis enda juurde kolonnide komandöre. Keegi ei tulnud. Ta istus pimeduse tulekuni vaksalis. Seejärel käskis anda endale hobuse ja kihutas ühes konvoiülemaga steppi.

Revolutsioonilises sõjanõukogus, kuhu nüüd oli jäänud ainult kolm meest, valitses suur nõutus: ülemjuhataja oli kadunud steppi, armee nõudis pealetungi asemel kohut Sorokini üle ja tema hukkamist... Aga saja viiekümne tuhande meheline masinavärk jätkas hargnemist, enam ei saanud midagi peatada... Ja kahekümne kolmandal oktoobril algas Tamani armee pealetung Stavropolile ning samaaegselt algas valgete vastupealetung. Kahekümne kaheksandal teatasid kõigi kolonnide komandörid, et on puudus mürskudest ja padruneist, ja kui neid juba homme juurde ei tooda, siis ei ole loota võitu. Revolutsiooniline sõjanõukogu vastas, et mürske ega padruneid ei ole, «vallutage Stavropol

paljaste tääkidega...». Ööl vastu kahekümne üheksandat moodustati kaks ründekolonni. Viimaste mürskudega tulistava suurtükiväe katte all lähenesid nad Tatarskaja külale, viieteistkümne versta kaugusel Stavropolist, kus asus nüüd valgete rinne. Stepi kohale kerkis suur vasekarva kuu, — see oli signaaliks, sest armees ei leidunud rakette... Suurtükid jäid vait... Tamaanlaste ahelikud lähenesid ilma ühegi pauguta vastase eesmistele kaevikutele ja tungisid neisse. Siis hakkasid möirgama orkestri pasunad, taguma trummid, ja muusika saatel, mis asendas kuule ning granaate, orkestrist ette jõudes, sadadena langedes kuulipildujatule all, tungisid tamaanlaste mõlema ründekolonni tihedad lained kogu kindlustuse pealiinisse. Valged taganesid künkaile, aga ka need kõrgendikud vallutati pidurdamatu hooga. Vaenlane põgenes linna poole. Temale järele kihutasid punased kasakasotnjad. Kolmekümnenda oktoobri hommikul tungis Tamani armee Stavropolisse.

Järgmisel päeval nähti peatänaval ülemjuhataja Sorokinit — ta ratsutas rahulikult konvoiülema saatel, oli ainult näost kahvatu ning silmad olid maha löödud. Punaarmeelased ajasid teda nähes suud ammuli, taganesid: «Mis paha vaim teisest maailmast see siis on?...»

Sorokin hüppas hobuse seljast nõukogu maja ees, mille uksel rippus veel pooleldi mahakistud silt: «Kindral Škuro staap», — siia kogunesid terveksjäänud saadikud ja täitevkomitee liikmed —, astus julgelt trepist üles, küsis tema eest kõrvalepõrganud sõjaväelaselt: «Kus on pleenumi istung?», ilmus saali presiidiumilaua ette, tõstis kõrgilt pea ja pöördus imestunud ning nõutu koosoleku poole:

«Mina olen ülemjuhataja. Minu sõjaväed purustasid täielikult Denikini jõugud ja seadsid linnas ja oblastis jalule nõukogude võimu. Omavoliline sõjaväekongress Nevinnomõsskajas kuulutas jultunult minu väljaspool seadust olevaks. Kes andis talle selleks õiguse? Ma nõuan komisjoni määramist minu nõndanimetatud kuritegude uurimiseks. Enne komisjoni otsust ei pane ma ülemjuhataja võimu maha...»

Seejärel väljus ta, et istuda hobuse selga. Aga trepil

tormasid talle ootamatult kallale kuus punaarmeelast Kolmandast Tamani polgust, käänasid tal käed selja taha ja sidusid kinni.

Sorokin võitles vaikides, raevukalt; polgukomandör Vislenko lõi talle nuudiga pähe, hüüdes: «See on sulle Martõnovi mahalaskmise eest, rästik . . .»

Sorokin viidi vanglasse. Tamaanlased närvitsesid, kartes, et ta ehk pääseb vanglast välja, pääseb kuidagi kohtu käest. Järgmisel päeval, kui Sorokin ülekuulamisele toodi, nägi ta laua taga eesistujat Gõmzat ja sai aru, et ta on kadunud. Siis tõusis temas veel kord kogu elujanu, ta lõi vastu lauda, vandudes ropult:

«Küll mina veel mõistan kohut teie üle, bandiidid! Distsipliini õõnestamine, anarhia, varjatud kontrrevolutsioon! . . . Ma õiendan teiega arveid nagu lurjus Martõnoviga . . .»

Gõmza kõrval istuv kohtu liige Vislenko, näost valge nagu paber, pani käe selja taha, tõmbas välja suure automaatpüstoli ja laskis ligidalt Sorokini pihta välja kogu padrunipideme.

Edasine liikumine Stavropolist Volga äärde osutus võimatuks. Škuro metsik ratsavägi sööstis Tamani armee seljataha ja lõikas ta ära baasist — Nevinnomõsskajast. Denikin koondas kõik jõud Stavropoli ümberpiiramiseks. Kubanimaalt toodi Kazanovitši, Drozdovski ja Pokrovski kolonnid, Ulagai ratsavägi ja uus Kubani ratsadiviis, mida juhatas endine mäeinsener, kes oli alustanud maailmasõda nooremohvitseri aukraadis — nüüdne kindral Wrangel.

Kakskümmend kaheksa päeva võitles Tamani armee. Polk polgu järel hukkus rikkalikult varustatud vastase raudses rõngas. Algasid vihmad, ei olnud sineleid, saapaid ega padruneid. Abi polnud kuskilt oodata — Stavropolist ära lõigatuna taganes ülejäänud osa Kaukaasia armeest ida poole.

Tamaanlased rabelesid rõngas, nende löögid olid hirmsad ja verised. Armeejuhataja Kožuhh jäi plekilisse soetõppe. Peaaegu kõik paremad komandörid olid tapetud või haavata saanud. Novembri keskel õnnestus tamaanlastel viimaks rindest läbi murda. Kangelaslikust Tamani armeest olid järele jäänud viletsad riismed, kes

olid paljajalu ja alasti. Lahkunud Stavropolist, eemaldusid nad kirde suunas, Blagodatnoje poole. Neid ei jälitatud, — algasid vihmad, sügisene halb ilm pani valgete edasise pealetungi seisma.

12

Aasta tagasi, oktoobris nõudsid Venemaad asustavad rahvad sõja lõpetamist. Paljude miljonite oiged ja karjed — maha sõda, maha kodanlus, kes pikendab sõda, maha sõjaväelaste klikk, kes peab sõda, maha mõisnikud, kes toidavad sõda — väljendusid selles mõjuvas lühikeses löögis, mille ristleja «Aurora» Talvepalee pihta andis.

Kui see lask, mis lõi läbi vihatud maja tinakujude ja mustade vaasidega ilustatud katuse, lõhkes tühjaksjäänud keiserlikus magamistoas, kus polnud veel jahtunud voodi, milles veetis hüsteerilist unetust Kerenski, — kes võis siis ette näha, et see revolutsiooni arvatav lõppakord, mis kuulutas sõja lossidele ja rahu onnidele, veereb üle ääretu maa, ja kõlades vastu nagu kaja, kõvenedes, paljunedes ning kasvades, hakkab orkaanina möirgama.

Kes võis oodata, et äsja relvad mahapannud maa haarab need uuesti ja klass tõuseb klassi vastu — kehvik rikka vastu . . . Kes võis oodata, et salgakesest Kornilovi ohvitseridest tekib määratu suur Denikini armee; et tšehhi ešelonide mäss haarab sõjana tuhande versta ulatuses kogu Volga-äärse, ja kandudes edasi Siberisse, kasvab Koltšaki monarhiaks; et blokaad haarab Nõukogudemaa lämmatavasse sülelusse ja et kogu maailmas kõigil uuesti väljaantavail maakaartidel ja gloobustel märgitakse üks kuuendik osa maakerast tühja, värvimata, nimetu kohana, mis on piiratud rasvase joonega . . .

Kes võis oodata, et meredest, viljakubermangudest, söest ja naftast äralõigatud nälginud, kerjuslik, tüüfusepalavikus Suur-Venemaa ei alistu, et ta saadab hambaid kokku pigistades üha uuesti oma poegi hirm-

saisse lahinguisse . . . Aasta tagasi põgenes rahvas rindelt, maa näis muutuvat korratuks anarhiasooks, aga see polnud õige: kogu maal tekkisid võimsad kohesioonijõud, algelise elu kohal kerkis unistus õiglusest. Ilmusid haruldased inimesed, milliseid varem polnud nähtud, ja nende tegudest hakati imestuse ja hirmuga kõnelema kõikjal.

Seestpoolt vapustasid Nõukogudemaad mässud. Üheaegselt ülestõusuga Jaroslavlis (mis kandus edasi Muromisse, Arzamassi, Rostov Velikisse ja Rõbinskisse) hakkasid Moskvas mässama «pahempoolsed esseerid». Kuuendal juulil tulid kaks neist, varustatud dokumentidega, millel olid Dzeržinski võltsitud allkirjad, Saksa saadiku krahv Mirbachi juurde ja kõneluse ajal tulistasid teda ning viskasid pommi. Saadiku tappis viimane kuul, mis tabas teda kuklasse, kui ta toast välja jooksis. Sama päeva õhtul ilmusid Tšistõje Prudõ ja Jauza bulvari piirkonda relvastatud madrused ja punaarmeelased. Nad peatasid autosid ja teekäijaid, otsisid läbi, võtsid ära relvad ja raha ning viisid need Morozovi majja Trjohsvjatitelski põiktänavas, mässuvägede juhataja staapi. Siin istus juba aresti all Feliks Dzeržinski, kes Mirbachi mõrtsukaid otsides oli ise tulnud sellesse majja. Kogu õhtu ja pool ööd kestsid areteerimised. Vallutati telegraaf. Aga otsustavaid tegusid Kremli vastu ei julgetud veel alustada. Mässajaid oli kahe tuhande ümber, nad moodustasid rinde Jauzast kuni Tšistõje Prudõni.

Kremli kaitseks olid sel ööl telefonid ja põlised müürid. Väed seisid laagris Hodõnka väljakul, osa võitlejaid oli jaanilaupäeva puhul linna lastud. Meeleolu Kremlis muutus närviliseks. Siiski õnnestus hommiku eel koondada umbes kaheksasada võitlejat, kolm patareid ja soomusautosid; kell seitse hommikul asusid väed pealetungile ja purustasid suurtükkidega Morozovi maja Trjohsvjatitelski põiktänavas. Oli palju müra, aga vähe ohvreid — pahempoolsete esseeride «armee» põgenes põiktänavate ja tagaõuede kaudu teadmata kuhu. Tema juhataja Popov, paksuhuuleline hullumeelsete silmadega noormees, kadus Moskvast. Aasta pärast ilmus ta Mahno juures päevavalgele vastuluure ülemana ja sai kuulsaks oma rafineeritud julmuse poolest.

Mäss suruti maha nii Moskvas kui ka Volga ääres. Aga mäss peitus kõikjal: mässati bolševike vastu, sakslaste vastu, valgete vastu. Külad ründasid linnu ja rüüstasid neid. Linnad kukutasid nõukogude võimu. Algas sõltumatute vabariikide ajastu, nad kerkisid ja lõhkesid nagu murumunad, mõne niisuguse riigi ümber võis ratsa sõites ühe päevaga ringi ära teha.

Nõukogude võim pingutas kõiki jõude, et anarhiast jagu saada. Ja sel ajal anti talle hirmus löök: kolmekümnendal augustil, pärast miitingut Michelsoni tehases tulistas «parempoolne naisesseer» Kaplan (pealuukujulise lipsunõelaga mehe organisatsioonist) Leninit ja haavas teda raskesti.

Kolmekümne esimesel nähti Moskva tänavail inimeste salka, kes olid pealaest jalatallani musta nahka riietatud, — nad liikusid kolonnina keset tänavat, kandes kahe ridva küljes riidelaidu, millele oli kirjutatud sõna: «Terror» . . . Päeval ja ööl toimusid miitingud Moskva ja Petrogradi tehaseis. Töölised nõudsid kõige otsustavamate abinõude tarvituselevõtmist.

Viiendal septembril ilmusid Moskva ja Petrogradi ajalehed kurjakuulutavate pealkirjadega:

PUNANE TERROR

«. . . Kõigile nõukogudele tehakse korraldus viivitamatult areteerida parempoolsed esseerid, suurkodanluse esindajad ning ohvitserid, ja hoida neid pantvangidena . . . Katsel põgeneda või mässu tõsta — viivitamatult rakendada tingimusteta massilist mahalaskmist . . . Me peame viivitamatult ja jäädavalt kindlustama oma tagala valgekaartliku rämpsu vastu . . . Ei mingit viivitust massilise terrori rakendamisel . . .»

Linnades anti neil aegadel kehvalt valgust, terved kvartalid olid pimedad. Ja siis nägid jõukate korterite elanikud hirmuga elektrilampide punakaid, hõõguma hakkavaid niite . . . Relvastatud tööliste salgad hakkasid käima mööda neid surmaeelselt valgustatud maju . . .

Kaheksateistkümnes aasta, mis oli kihutanud metsiku orkaanina üle Venemaa, lähenes lõpule. Tume oli vesi sügisestes süngetes pilvedes. Rinne oli kõikjal —

kaugel põhjas, ja Volga ääres Kaasani all, ja Volga alamjooksul Tsaritsõni all, ja Põhja-Kaukaasias, ja piki sakslaste poolt okupeeritud alade piire. Tuhandete verstade ulatuses kulgesid kaevikud, kaevikud, kaevikud. Lähenev sügis ei rõõmustanud võitlejate südameid, ja põhja poolt tulevaid pilvi vaadates mõtlesid paljud oma küladele, kus tuul sasis õlgi katustel, taluõued kasvasid nõgeseist umbe ja kartul mädanes juurviljaaedades. Aga sõjale pole lõppu nähagi. Ees on pilkaspimedad ööd ja iidne pird kodutaredes, kus pikisilmi oodatakse isade ja poegade tulekut ja kuulatakse jutte niivõrd koledaist tegudest, et lapsed hakkavad ahju peal nutma.

Vastuseks sügisesele masendusele mobiliseeris partei Keskkomitee, pärast seda kui vabariik oli jagu saanud mässudest, Moskvas, Petrogradis ja Ivanovo-Voznessenskis kõige kindlamad kommunaarid ja saatis nad sõjaväkke. Rongid kommunaaridega liikusid rinnete poole, murdes teel raudteelaste tahtlikku või tahtmatut sabotaaži. Karm terrorirežiim tungis sõjaväkke. Segipaisatud salkadest formeeriti polke, mis alistati revolutsioonilise sõjanõukogu ainujuhtimisele. Julgus ja vaprus said igaühe kohuseks. Argus võrdsustati äraandmisega. Ja siis läks punane rinne üle pealetungile. Lühikese löögiga vallutati Kaasan, seejärel ka Samaara. Valgekaardi väesalgad põgenesid hirmus punase terrori eest. Tsaritsõni all, kus Kümnenda armee revolutsioonilise sõjanõukogu liikmena viibis Stalin, oli käimas suur ja verine lahing ataman Krasnovi valgekasakate armeega, keda varustas ja sundis taga Saksa Peastaap . . .

Aga see kõik oli ainult suure võitluse algus, jõudude ettevalmistamine üheksateistkümnenda aasta tähtsate sündmuste eel.

Ivan Iljitš Telegin oli täitnud Gõmza ülesande. Lahingute ajal Kaasani all määrati ta juhatama polku ja ta tungis esimeste hulgas Samaarasse. Kuumal sügisepäeval sõitis ta sammu väikese karvase hobuse seljas oma polgu eesotsas mööda Dvorjanskaja tänavat. Nad möödusid väljakust, kus seisis Aleksander Teise mälestussammas, — seda löödi jälle kiiresti laudadega kinni. Seal ongi teine maja nurgalt . . . Ivan Iljitš langetas pea — ta teadis, mida ta näha saab, ja siiski kiskus tema

süda valusalt kokku. Kõik aknaklaasid teisel majakorrusel, kus asus doktor Bulavini korter, olid puruks löödud, — hobuse seljast oli tal hästi näha: seal oli pähklipuust uks, millele tookord oli ilmunud Daša nagu unenägu, seal oli kabinet, ümberpaisatud raamatukapp, viltu seinal rippuv Mendelejevi näopilt purukslöödud klaasiga . . . Kus on Daša? Mis temaga on? Sellele ei võinud muidugi keegi vastata.

1928

Толстой Алексей Николаевич. ПРОИЗВЕДЕНИЯ, т. V. ХОЖДЕНИЕ ПО МУКАМ II. На эстонском языке. Оформление П. Лухтейна. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».

Toimetaja V. Tarnaste. Kunstiline toimetaja M. Vannas-Orupõld. Tehniline toimetaja M. Kukerman. Korrektorid A. Nurmoja ja M. Sepp.

Laduda antud 7. IV 1976. Trükkida antud 22. VI 1976. Trükipaber nr. 2, 84×108/32. Trükipoognaid 10,25. Tingtrükipoognaid 17,22. Arvestuspoognaid 16,96. Trükiarv 28 000. «Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tellimuse nr. 718. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

Hind 68 kop.